ISBN 978-961-6242-92-9

SEDEMDESET LET BIBLIOTEKE
SLOVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI IN UMETNOSTI

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

SEDEMDESET LET BIBLIOTEKE SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI

LJUBLJANA
2008

BIBLIOTEKA – BIBLIOTHECA
13

SPREJETO NA SEJI
PREDSEDSTVA SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 17. JUNIJA 2008

UREDNIŠKI ODBOR
Marija Fabjančič, Dušan Koman (glavni urednik), Dušan Merhar, Drago Samec

PREVODI V ANGLEŠČINO
Darja Flere in Darja Pate

RECENZENTI
Dr. Melita Ambrožič: *Marija Fabjančič, Naših sedemdeset let*
Dr. Tomo Virk: *Nena Škerlj, Knjižnice, neskončni labirinti*
Dr. Boris Golec: *Luka Vidmar, Prva javna znanstvena knjižnica na Slovenskem*
Dr. Darja Mihelič: *Matjaž Bizjak, Trije urbarji iz turjaškega arhiva*
Dr. Gorazd Makarovič: *Dušan Koman, Podoba Marije in božjepotne cerkve Mariazell v zbirki SAZU*
Dr. Bojana Rogelj Škafar: *Sinja Zemljič Golob, Zbirka pirhov v zapuščini Ivana Jagra na SAZU*
Dr. Mojca Ramšak: *Breda Pajsar, Knjižnica Ivana Jagra v fondu Biblioteke SAZU*
Dr. Mitja Zupancic: *Tone Wraber, Pisna zapuščina botanika Alfonza Paulina v Biblioteki SAZU*
Dr. Tomaž Erjavec, dr. Jasna Maver: *Petra Vide Ogrin, Digitalna knjižnica in njena orodja*

© Slovenska akademija znanosti in umetnosti
SI-1000 Ljubljana, Novi trg 3, p. p. 323
telefon 01/470-61-00, faks 01/425-34-23
elektronska pošta: sazu@sazu.si, spletna stran: www.sazu.si

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

027.021(497.4)(091)

SEDEMDESET let Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti / [uredniški odbor Marija Fabjančič ... [et al.] ; prevodi v angleščino Darja Flere in Darja Pate]. - Ljubljana : SAZU, 2008

ISBN 978-961-6242-92-9
1. Fabjančič, Marija 2. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Biblioteka
239719424

VSEBINA

Boštjan Žekš
OB SEDEMDESETLETNICI BIBLIOTEKE SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI 7

Marija Fabjančič
NAŠIH SEDEMDESET LET 11

Drago Samec
PRIMOŽ RAMOVŠ: »BIBLIOTEKA JE MOJ OTROK« 51

Borut Loparnik
GLASBENA OSTALINA PRIMOŽA RAMOVŠA 69

Nena Škerlj
KNJIŽNICE, NESKONČNI LABIRINTI 73

Luka Vidmar
PRVA JAVNA ZNANSTVENA KNJIŽNICA NA SLOVENSKEM 95

Matjaž Bizjak
TRIJE URBARJI IZ TURJAŠKEGA ARHIVA 119

Dušan Koman
PODOBA MARIJE IN BOŽJEPOTNE CERKVE MARIAZELL V ZBIRKI SAZU 153

Sinja Zemljič - Golob
ZBIRKA PIRHOV V ZAPUŠČINI IVANA JAGRA NA SAZU 161

Breda Pajsar
KNJIŽNICA IVANA JAGRA V FONDU BIBLIOTEKE SAZU 167

Tone Wraber
PISNA ZAPUŠČINA BOTANIKA ALFONZA PAULINA V BIBLIOTEKI SAZU 199

Matija Gogala
PIONIR BIOAKUSTIKE IVAN REGEN IN NJEGOVA ZAPUŠČINA 237

Andrej Kranjc, Maja Kranjc
INŠTITUT ZA RAZISKOVANJE KRASA ZRC SAZU IN PERKOVA KNJIŽNICA 263

Martin Grum
SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON:
OD ZADRUŽNE GOSPODARSKE BANKE DO SAZU 271

Petra Vide Ogrin
DIGITALNA KNJIŽNICA IN NJENA ORODJA 281

Milan Osrajnik
ČIP IZ PHAISTOSA, DAIDALOS 303

OB SEDEMDESETLETNICI BIBLIOTEKE SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Letos praznuje Slovenska akademija znanosti in umetnosti sedemdeset let svojega obstoja in skupaj z njo tudi Biblioteka SAZU. Pravzaprav, če smo bolj natančni, je Biblioteka malo starejša, saj se je knjižni fond začel zbirati že pred uradno ustanovitvijo Akademije. In prav je tako, saj je bila in je še vedno Biblioteka osnova za delo Slovenske akademije znanosti in umetnosti in iz nje izhajajočega Znanstvenoraziskovalnega centra.

Biblioteka SAZU je lep primer za to, kako lahko v sorazmerno kratkem obdobju, v obdobju dveh generacij, inštitucija nastane, se razvija in zraste do evropsko primerljive ravni. Začelo se je s knjižnim fondom iz zapuščine Adolfa Robide, z edinim zaposlenim Primožem Ramovšem, arhivarjem, bibliotekarjem, kasnejšim upravnikom in akademikom, danes pa ima Biblioteka več kot dvajset zaposlenih in knjižni fond, ki je med najbogatejšimi s Slovenij, ter je tesno vpeta v slovensko in mednarodno bibliotekarsko in raziskovalno povezovanje. To kaže, da se da. Če ustanovitelji vedo, kaj želijo, če se vodstvo in zaposleni zavedajo, kaj je njihova naloga in kaj bi radi dosegli, in če so zagotovljeni vsaj minimalni delovni pogoji. Ta optimističen nauk nam pride prav tudi danes, ko obupujemo nad našimi možnostmi in našo prihodnostjo, saj nam pravi, da se cilje da doseči, če se le za njih jasno in trdno odločimo.

Med mnogimi dejavnostmi Biblioteke je težko izbrati bolj ali manj pomembne, saj so vse potrebne in koristne. Med najpomembnejšimi je gotovo mednarodna zamenjava publikacij, ki je dosegla izjemen obseg in naši znanosti omogočila preživetje v prejšnjem, bolj zaprtem sistemu, danes pa nam omogoča dostop do gradiva, ki sicer ni javno najbolj dostopno. Druga dejavnost, ki se mi jo zdi potrebno poudariti, je razvoj bibliotekarske stroke in znanosti, usposabljanje visokokvalificiranih sodelavcev, in uvajanje modernih, računalniških tehnologij, omeniti

pa bi bilo treba še skrb za posebne knjižne in rokopisne zbirke ter zapuščine, pripravo elektronske izdaje Slovenskega biografskega leksikona, vključevanje v mednarodne elektronske baze, skrb za bibliografije akademikov in raziskovalcev ZRC SAZU itd.

Za to Biblioteki čestitam in ji želim še mnogo delovnih uspehov, nadaljevanje dosedanjega uspešnega razvoja ter morda malo boljše pogoje za delo.

Boštjan Žekš

ON THE OCCASION OF THE SEVENTIETH ANNIVERSARY OF THE SASA LIBRARY

This year the Slovenian Academy of Sciences and Arts is celebrating the seventieth anniversary of its existence, and with it also the SASA Library. To be more precise the library is slightly older, as the books were collected prior to the official founding of the Academy. It is proper to outline this fact, because the Library was, and still is, the foundation for the activities of the Slovenian Academy of Sciences and Arts and of the SASA Scientific and Research Centre.

The SASA Library is a good example of how in a relatively short period of time, i.e. in the period of two generations, an institution is founded, develops and becomes comparable to others on the European level. It all began with the Adolf Robida's legacy consisting of a book collection, with only one employee, namely Primož Ramovš – archivist, librarian, later library director and academician – while today the Library has over twenty employees and book holdings that are among the biggest in Slovenia, in addition it has established very close ties in the area of library science and research, both in Slovenia and internationally. This goes to show that it can be done. But only if the founders know what they wish, if the administration and employees are aware of what their role is and what is their aim and if at least the essential conditions of work are ensured. This optimistic lesson is valid even today, when we despair over our possibilities and our future, because it shows that objectives can be attained if we only have a clear vision and firm determination.

Among the many activities of the Library it is difficult to single out the more prominent ones, since all of them are necessary and useful. Among the most prominent is certainly the international exchange of publications that has reached an impressive volume enabling our science to survive in the preceding, more closed system and today it offers access to that material that is less accessible to the public. Other activities which, in my view, should be emphasized relate to the

development of librarianship and library science, to the training of highly qualified personnel and the introduction of modern computer technologies, in addition to the attention devoted to special book and manuscript collections and legacies, to the preparation of the electronic issue of the Slovenian Bibliographical Lexicon, to the integration in the international electronic data bases, to the management of bibliographies of academicians and researchers of SASA's SRC, etc.,

Therefore, I extend my congratulations to the SASA Library, wishing it success in its future activities, the continuation of its outstanding development and possibly somewhat better conditions of work.

Boštjan Žekš

Marija Fabjančič

NAŠIH SEDEMDESET LET*

Jubilejno leto 2008 je priložnost za osvetlitev razvoja Biblioteke SAZU od ustanovitve leta 1938 do njenega današnjega razcveta in polne veljave.

Biblioteka je pomemben sestavni del SAZU, zato ni mogoče govoriti o zgodovini Biblioteke SAZU brez zgodovine SAZU. Ta je bila ustanovljena jeseni leta 1938 kot Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani (AZU). Biblioteka pa je še nekoliko starejša: 20. junija 1938 je društvo *Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani* dobilo v dar knjižno zapuščino Adolfa Robide.

SAZU nima neposrednih povezav z *Academio operosorum*, ki je bila ustanovljena leta 1693 v Ljubljani, a že okrog leta 1725 ugasnila. Za knjižničarstvo na Slovenskem pa je pomemben 8. člen pravil iz Apes academicae operosorum (1701), ki navaja: *Ut autem sensim Litterarum Amatoribus debita paretur supellex, parabiturex munificentia Academicorum Bibliotheca publica, ad quam Omnibus patebit accessus, & pro ea constituetur Bibliothecarius Librorum curam habiturus, & de ijs rationem redditurus*.[1] Ustanovitev javne knjižnice iz darežljivosti akademikov jim je tedaj res uspela in to je bil začetek *Semeniške knjižnice*.

Druga akademija (1781–1785) ni pustila večjih sledov, po njenem zamrtju so sledili dolgotrajni napori za ustanovitev nove akademije. Različna znanstvena društva (muzejska in zgodovinska), ki so nastajala na slovenskih tleh sredi 19. stoletja, so sicer opravljala pomembno nalogo, vendar so imela le deželni, ne pa vseslovenski narodni značaj. Tako je leta 1864 nastala Slovenska matica kot društvo,

* Za vso pomoč pri iskanju in zbiranju podatkov se iskreno zahvaljujem višjemu bibliotekarju Dragu Samcu.

[1] V prevodu Primoža Simonitija: Da pa bi bila ljubiteljem slovstva sčasoma na voljo potrebna oprema, se bo iz darežljivosti Akademije ustanovila javna knjižnica, v katero bodo imeli prost vstop vsi in v kateri bo postavljen knjižničar; ta bo skrbel za knjige in dajal o njih obračun.

ki naj bi pospeševalo izdajanje slovenskih znanstvenih in leposlovnih del. Do razpada Avstro-ogrske monarhije je bila najpomembnejša slovenska kulturna organizacija s širšimi ambicijami pri organizaciji slovenskega znanstvenega dela.

Več upanja in prizadevanj za ustanovitev slovenske akademije je bilo po ustanovitvi Univerze v Ljubljani, ko so se tu zbrali kot novi univerzitetni učitelji do tedaj po različnih univerzah in ustanovah v Evropi raztreseni slovenski strokovnjaki. Na pobudo profesorjev Ivana Prijatelja in Rajka Nahtigala so ustanovili *Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani* (ZDHV), ki je začelo z delom 6. 10. 1921. Društvo se je ukvarjalo z dejavnostmi, ki jih pri znanstvenih akademijah opravlja filozofsko-filološko-historični razred. Dejavnost ostalih razredov bodoče akademije so opravljala razna prirodoslovna društva, društvo *Pravnik*, *Umetnostnozgodovinsko društvo* in drugi.

Znanstveno društvo je bilo ustanovljeno kot osnova za bodočo akademijo znanosti, zato si je v svojem načrtu zadalo tudi organizacijske priprave za ustanovitev akademije, ki naj bi nastala iz društva. Ves čas se je borilo za njeno ustanovitev, jeseni 1924. je pritegnilo k temu delu tudi Slovensko matico in Narodno galerijo, kasneje tudi *Društvo Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani*. Prav zgodovinske in politične razmere so bile razlog za 18-letno zavlačevanje ustanovitve AZU, saj so končni cilj dosegli šele leta 1938.[2]

ZDHV je že v prvih letih dela pričel izdajati svoje publikacije, predvsem Razprave in Dela. Te izdaje so takoj začeli zamenjevati za publikacije nekaterih evropskih sorodnih ustanov in tako seznanjati svetovno javnost z izsledki slovenskih znanstvenikov. V desetletju živega delovanja jim je uspelo zbrati 939 zvezkov monografskih in periodičnih izdaj. Literaturo, ki jo je Znanstveno društvo pridobilo z zamenjavo, lahko smatramo za prvi zametek današnje akademijske biblioteke, saj je po svoji sestavi predstavljala bistveno značilnost sedanjega knjižnega fonda. Fond sam je bil kasneje tudi vključen v fond Biblioteke SAZU. Društvo je imelo premalo prihodkov za redno izdajanje publikacij, zato je iskalo tudi podpornike. Tudi posamezniki so bili dobrotniki, med njimi predvsem Maks Pleteršnik, knezoškof Anton B. Jeglič, dr. Niko Zupanič, veleindustrijalec Vladimir Arko (darovana vsota je bila kar 12.500 din). Med ustanovami sta društvu izdatno pomagali Kmečka posojilnica za ljubljansko okolico in Gospodarska zveza, pomoč pri izdajanju publikacij pa so nudile Učiteljska tiskarna in Knjigarna Fed. Bamberga.

Leta 1948 je ZDHV na občnem zboru sklenil, da se razide, saj z ustanovitvijo

[2] Sedanji naziv *Slovenska* akademija znanosti in umetnosti si je AZU smela nadeti šele po Zakonu o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, ki ga je sprejela Ljudska skupščina LRS 19. maja 1948.

Akademije znanosti in umetnosti in posebej še z razvojem njenih inštitutov sam ni več potreben. Vse društveno premoženje je po sklepu občnega zbora pripadlo Akademiji, med drugim tudi knjižnica in še neprodana zaloga publikacij, ki jih je izdalo Znanstveno društvo. Po izdajateljski plati pa lahko med predhodnike Akademije štejemo tudi *Akademsko založbo*.

Ob ustanovitvi *Akademije znanosti in umetnosti* v Ljubljani (AZU) leta 1938 moremo hkrati govoriti tudi o pravem rojstvu naše biblioteke. Osnovni fond tvori knjižnica Adolfa Robide (Robidova knjižnica), ki so jo od pokojnikove vdove kupili Banska uprava dravske banovine, Hranilnica dravske banovine, Mestno poglavarstvo v Ljubljani in Mestna hranilnica ter jo predali Društvu Akademija znanosti in umetnosti, to pa ob ustanovitvi jeseni leta 1938 Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani. Knjižnica s 5323 zvezki je plod bibliofilskega navdušenja njenega lastnika in obsega dragoceno zbirko slovenskih tiskov od začetkov pa do konca drugega desetletja 20. stoletja. Zlasti je popolna slovenska revijalna literatura te dobe.

Z leti je pri SAZU nastalo precej inštitutov, ostali pa so samo inštituti naravoslovne in humanistične smeri. Leta 1981 je prišlo do organizacijske osamosvojitve akademijskih inštitutov v posebni *Znanstvenoraziskovalni center SAZU* (ZRC SAZU), ki pa vendarle v nekaterih pomembnih potezah (prek znanstvenih svetov inštitutov in Biblioteke) ohranja organizacijske in delovne zveze z delom SAZU. Tako Biblioteka SAZU še vedno opravlja večino knjižničarskega dela – vse od akcesije do razpošiljanja publikacij in vodenja bibliografij raziskovalcev – za vse inštitute in knjižnice ZRC SAZU.

Znanstveni načrti SAZU so danes razdeljeni med neposredno delo članov Akademije, razredov in delo inštitutov ZRC SAZU, ki je prevzel večino načrtovanega dela na širokem področju raziskovalnega programa SAZU z naslovom *Naravna in kulturna dediščina slovenskega naroda*.

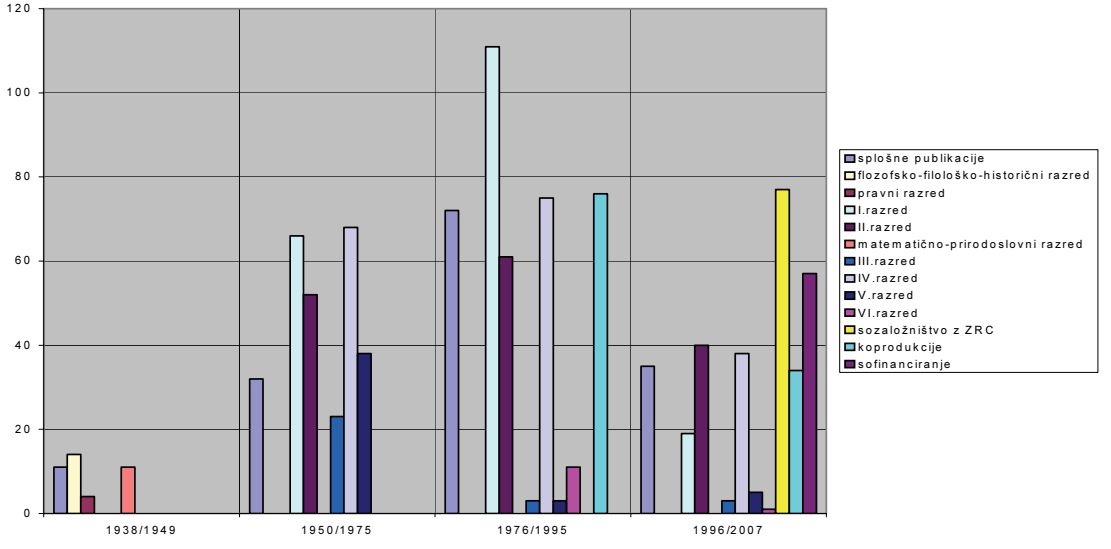
Že leta 1939 je Akademija začela izdajati svoje publikacije in jih zamenjevati. S tem je bila dana možnost, da se vzpostavi prva knjižna zamena s sorodnimi ustanovami. To je še danes ena najpomembnejših poti pridobivanja najnovejše literature z vsega sveta.

Z organizacijskim spreminjanjem AZU in SAZU se je spreminjala tudi shema izdaj publikacij, primernih za zamenjavo. Na *sliki 1* »*Publikacije 1938–2007*« so prikazani količinski podatki vseh izdaj po letih glede na organizacijsko shemo razredov AZU in SAZU. Od leta 1980 je izšlo tudi vse več izdaj v koprodukciji z drugimi založniki (npr.: Mladinska knjiga, Državna založba Slovenije oz. kasneje DZS, Slovenska Matica, Celjska Mohorjeva družba, Društvo Knjižna zadruga,

Filozofska fakulteta, Litera, Tuma). Od leta 1996 naprej se je zelo povečalo tudi število izdaj, pri katerih je bil sozaložnik ZRC SAZU. Od leta 2002 je opazna sprememba pri izdajanju publikacij – celo iz akademijskih serij Razprave in Dela, ko SAZU sofinancira dela akademikov, ki jih izdajo drugi založniki. Zlasti slednji način je naraščal najhitreje, tako da je v letu 2007 takih izdaj že kar polovica. To pa pomeni tudi težave pri zamenjavanju publikacij, saj teh izdaj Biblioteka ne dobi za te namene.

Preglednica 1. **Publikacije 1938–2007**

Leto	vse	spl.	flz-fll-hist	pravo	I. r.	II. r.	mat-prir	III. r.	IV. r.	V. r	VI. r.	z ZRC	koprod.	sofin.
1938/1949	40	11	14	4	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0
1950/1975	279	32	0	0	66	52	0	23	68	38	0	0	0	0
1976/1995	412	72	0	0	11	161	0	3	75	3	11	0	76	0
1996/2007	309	35	0	0	19	40	0	3	38	5	1	77	34	57
1938/2007	1040	150	14	4	196	153	11	29	181	46	12	77	110	57

Slika 1. ***Publikacije 1938–2007***

OSEBJE

V Biblioteki vse do leta 1945 ni bilo stalno zaposlenega nameščenca. Šele 1. 9. 1945 je Akademija nastavila Primoža Ramovša kot prvega redno zaposlenega uslužbenca za opravljanje knjižničarskih poslov, najprej z nazivom arhivar, kasneje bibliotekar. Sredi leta 1949 je bil takratni edini uslužbenec Biblioteke razrešen vseh dodatnih obveznosti in njegova dolžnost je postala skrb za knjižnico. Približno v ta čas sega tudi zakon o SAZU, ki je določil osnovni značaj Biblioteke in postavil poglavitne smernice za njeno poslovanje. Do leta 1952 je Biblioteka delovala kot sestavni del Znanstvene pisarne, 7. 2. 1952 pa je postala samostojna organizacijska enota v okviru SAZU. Njen upravnik je postal bibliotekar prof. Primož Ramovš.

Biblioteka SAZU je imela vseskozi izredno malo uslužbencev. Pomanjkanje se je čutilo tako pri strokovnem bibliotekarskem kadru kot tudi pri pomožnem. Zelo pereč problem je bil prav pomanjkanje administratorja in knjižničarskega manipulanta. Dolga leta je bilo v biblioteki le pet sistematiziranih delovnih mest – dve bibliotekarski in tri knjižničarska. Za visoko akcesijo in vse ostalo delo je bilo to premalo, zato smo si pomagali z dvema ali tremi honorarnimi močmi. Tudi v knjigoveznici je mojster-knjigovez delal le honorarno, honorarci so opravljali tudi razna pomožna dela – tiskali so bibliotečne publikacije, vodili tehnično plat ekspedita akademijskih publikacij ipd. Le za kurirske posle so Biblioteki SAZU priskočili na pomoč akademijski pomožni uslužbenci.

Veliko razbremenitev je pomenila nastavitev knjižničarskega manipulanta leta 1962, saj je moralo pred tem manipulantska dela opravljati strokovno bibliotekarsko osebje, ki je imelo že svojega tekočega dela nadpovprečno veliko. Redno delo je bilo pravočasno opravljeno, v poletnih mesecih, ko je bilo na področju akcesije nekaj zatišja, pa so prišla na vrsto še razna izredna dela, praznila pa se je tudi zaloga starega, še neobdelanega knjižnega fonda. Dodatno razbremenitev je pomenila tudi nastavitev tajnice leta 1966. Tajniške posle je pred tem prostovoljno opravljala referentka akademijske Znanstvene pisarne, vendar je Biblioteka pri svojem izredno živahnem poslovanju potrebovala lastno administrativno moč. Pisarna je morala izstavljati tudi račune za prodane akademijske publikacije, potem pa je SAZU leta 1966 najela za ekspedit akademijskih publikacij lokal v pritličju stavbe Slovenske Matice. Taka razbremenitev je bila le začasna, saj se je leta 1980 prodaja vrnila nazaj v Biblioteko, delo pa je moral prevzeti oskrbnik knjižnega fonda.

Zakon o ukinitvi stalnih honorarnih mest z nepolnim delovnim časom leta 1969 je terjal spremembe, saj je morala Akademija odpustiti vse dotedanje stalne

honorarne uslužbence. Za vodstvo ekspedita in za knjigoveza je Akademija sistemizirala delovni mesti s skrajšanim delovnim časom, poleg tega pa še dve novi mesti s polnim delovnim časom – mesto višjega knjižničarja in mesto knjižničarskega manipulanta. Zadnji sta pokrili delo, ki so ga do tedaj opravljali honorarni uslužbenci. Z vsemi temi prekvalifikacijami pa še vedno nismo dobili novega delovnega mesta bibliotekarja, za katerega smo že vrsto let prosili. To se je zgodilo šele konec leta 1970.

Precej pereč problem so tako za Biblioteko SAZU kot za posamezne inštitute in njihove sekcije inštitutske knjižnice. V teh opravljajo knjižničarsko delo kar inštitutski uslužbenci. Zanje je knjižničarsko delo vsekakor dodatna obremenitev, ki jo opravljajo poleg svojega rednega dela. Od uslužbencev v inštitutskih knjižnicah jih je le malo iz knjižničarske stroke, vsi ostali pa so administrativni, strokovni ali priložnostni delavci.

Gibanje števila in strukture delavcev v centralni biblioteki ilustrirata dva podatka: konec leta 1973, to je po 35 letih delovanja, je bilo 14 zaposlenih (upravnik biblioteke, višji bibliotekar, bibliotekar-referent, 2 višja knjižničarja-referenta, 2 višja knjižničarja, knjižničar, knjižničar-pripravnik, tajnica, oskrbnik knjižnega fonda, vodja ekspedita, knjigoveški mojster in snažilka), medtem ko tak pregled ob koncu leta 2007 pokaže že 21 zaposlenih s precej višjo izobrazbo (upravnik biblioteke, 8 višjih bibliotekarjev, 4 bibliotekarji, višji knjižničar-referent, knjižničar-referent, 2 knjižničarska manipulanta, tajnica, oskrbnik knjižnega fonda, knjigovez in snažilka).

Poleg izredno obsežnega dela v biblioteki so se uslužbenci še vedno dodatno strokovno izobraževali, pa naj je pri tem šlo le za udeležbo na mnogih strokovnih ekskurzijah z ogledi domačih in tujih knjižnic ali pa za udeležbo na tečajih in posvetovanjih slovenskih knjižničarjev ter na zveznih jugoslovanskih bibliotekarskih kongresih. Večkrat so pomagali tudi udeležencem bibliotekarskih tečajev v Narodni in univerzitetni knjižnici. Tečajnike je centralna biblioteka sprejela na praktično delo, pri katerem so se lahko dodobra seznanili z vsemi oblikami knjižničarskega dela. Nekateri naši bibliotekarji tudi redno objavljajo prispevke v strokovnih glasilih ali monografske publikacije s svojih strokovnih področij.

Izredne zasluge za bibliotekarsko stroko uslužbencev SAZU so opazili tudi v strokovnem bibliotekarskem združenju, saj so doslej že trije prejeli visoka bibliotekarska odlikovanja. Že leta 1971 je v Novi Gorici na posvetovanju slovenskih knjižničarjev dobil Čopovo diplomo, najvišje strokovno in društveno priznanje Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, naš dolgoletni upravnik Primož Ramovš za uspešno vodenje knjižnice, ki je tako hitro zrasla iz majhne knjižnice

v eno vodilnih slovenskih knjižnic. Leta 1998 je v Celju dobila Čopovo priznanje za uspešno temeljno strokovno delo bibliotekarka Anamarija Valantič. Leta 2007 pa je na posvetovanju na Bledu prejel najvišje priznanje, Čopovo diplomo, višji bibliotekar Drago Samec za izjemno strokovno delo na področju domoznanstva, bibliografije in za prispevek pri ohranjanju dragocenih knjižnic pri koroških Slovencih.

Preglednica 2: **Osebje 1945–2008**[3]

Anzi, Malči (knjižničarska manipulantka)	1971–1973
Baebler, Vida (tajnica)	1965–1979
Banjac, Marija (oskrbnica knjižnega fonda)	**1983**–
Bernik-Gostič, Romana (višja bibliotekarka)	**1994**–
Brejc, Darka (višja knjižničarka)	1952–1978
Brejc, Tatjana (višja knjižničarka)	1978–2005
Capuder, Majda (višja bibliotekarka)	1979–1993,1997–1998
Czerny, Simona (tajnica)	**1998**–
Djerković, Snežana (snažilka)	**2007**–
Dolinar, Mojca (knjigovezinja)	**1985**–
Fabjančič (Stergar, Klemenčič), Marija (bibliotekarka-specialistka, upravnica)	**1970**–
Fister, Majda (bibliotekarka)	1978–1997
Frankl, Simona (višja bibliotekarka)	**1994**–
Gajšek, Zinka (vodja ekspedita)	1976–1979
Godec, Tatjana (snažilka)	1999–2007
Gorenšek, Marija (višja knjižničarka-referentka)	1978 -> ZRC SAZU - Z
Hafner, Ivana (višja knjižničarka-pripravnica)	1970 -> ZRC SAZU - J
Hardi Vitorović, Nenad (bibliotekar-volonter)	2004
Hren (Janežič, Hren) Irena (knjižničarka-referentka)	**1977**–
Janežič, Srečko (oskrbnik knjižnega fonda)	1969–1974
Javoršek, Marija (višja knjižničarka, tajnica)	1961–1970,1992–1997
Jerina (Mahne), Alenka (knjižničarska manipulantka)	**1989**–
Kalan, Ingeborg (knjižničarka-referentka)	1966 -> ZRC SAZU - B
Koblar-Horetzky, Ana (bibliotekarska svetovalka)	1954–1986

[3] Podatki so navedeni po ohranjenih arhivih, večina honorarnih uslužbencev ni navedenih. Pri vsakem delavcu je naveden njegov zadnji strokovni naziv. Pri še aktivnih delavcih so letnice poudarjene.

Koman, Dušan (muzejski svetovalec, bibliotekar, arhivist)	**1999**–
Kozlevčar, Marija (višja knjižničarska manipulantka)	1976–1986
Kranjc, Alenka (Maja) (višja knjižničarka-referentka)	1970 -> ZRC SAZU - S
Lavrač, Alenka (oskrbnica knjižnega fonda)	1975–1999
Lavrič (Assejev), Živa (knjižničarka)	1964–1973
Maleš, Olga (višja knjižničarka)	1949–1976
Medjimorec, Karol (knjižničarski manipulant)	1971
Medjimorec, Marija (snažilka)	1971–1978
Mlinar Strgar, Mojca (višja bibliotekarka)	**1994**–
Mohorič, Sinka (snažilka)	1979
Mušič, Anton (knjižničarski manipulant)	1977–1997
Ogrin, Marjeta (snažilka)	1980–1983
Osrajnik, Milan (višji knjižničarski referent)	**1974**–
Ozvald, Marjan (višji bibliotekar)	1986–1994
Pajk, Marija (knjižničarka)	1950–1969
Pajsar, Breda (višja bibliotekarka)	**1997**–
Pergovnik, Bojan (knjigovez)	1983–1984
Pipp, Slava (knjižničarka)	1965–1970
Piškur, Mateja (tajnica)	2002–2003
Plavc, Pavla (višja knjižničarka)	1979–2005
Podpac, Ljubomir (vodja ekspedita)	1970–1976
Poljšak, Meta (knjižničarska manipulantka)	1974–1975
Puntar-Brzin, Mojca (bibliotekarka)	1891–1999
Ramovš, Primož (višji bibliotekar-specialist, upravnik, akademik)	1945–1987
Rihar, Irena (bibliotekarka)	**1997**–
Samec, Drago (višji bibliotekar)	**1979**–
Sirk, Karmen (knjižničarska manipulantka)	**1997**–
Skerl, Angela (knjigovezinja)	1977–1980
Skerl, Janez (knjigovez)	1980–1983
Slavič, Jelica (knjižničarka)	1975–1977 (Z)
Snoj, Jana (bibliotekarka-pripravnica)	1974–1975 (Z)
Stergaršek, Sonja (bibliotekarka)	1974–1979
Sušnik, Miriam (knjižničarka)	1973–1979
Šinigoj, Marina (višja knjižničarka-referentka)	1976–1994
Škerl, Gabrijel (knjigoveški mojster)	1965–1995
Škerlj, Nevenka Nena (bibliotekarka)	**2005**–

Šmid, Sonja (knjižničarka)	1983–1984
Štrubelj, Albina (višja knjižničarka)	1951–1972 (N)
Šušteršič, Julijana (višja knjižničarka-referentka)	1960–1979 (O)
Tiganj, Šemsa (snažilka)	1978–1983
Tomšič (Lipovec), Stana (bibliotekarka)	1971–1997
Turnšek, Angela (višja knjižničarka-referentka)	1964 -> ZRC SAZU - L
Uran, Mojca (višja bibliotekarka)	**1993**–
Urbančič, Ana (snažilka)	1983–1999
Urbančič, Dejan (knjižničarski manipulant)	1996
Urek, Vida (bibliotekarka-specialistka)	1964 -> ZRC SAZU - U
Valantič (Gajšek), Anamarija (bibliotekarka)	1969–2005
Verbinc (Verbinc Drofenik), Helena (višja bibliotekarka)	**1987**–
Vide Ogrin, Petra (bibliotekarka)	2003–2004, **2005-**
Zadnikar, Ana (višja bibliotekarka)	**1997**–
Zemljič-Golob, Sinja (bibliotekarka-pripravnica)	1973 -> ZRC SAZU - N
Zorko, Marko (knjižničar)	1970–1973
Žigon, Vlasta (bibliotekarka)	1974–1981

Slika 2. ***Kolektiv Biblioteke SAZU leta 1986***

Slika 3. ***Dragocenosti v trezorju***

DELO BIBLIOTEKE

Biblioteka, kot posebna delovna enota SAZU, se je lahko razvijala in napredovala šele potem, ko ni bila več sestavni del Znanstvene pisarne. Leta 1954 je Biblioteka dobila svoj poslovnik, ki je določal njene naloge in s tem tudi specificiral značaj knjižnega fonda, namreč da v njem v čim večji meri zbere tekočo znanstveno literaturo vseh strok z vsega sveta. Biblioteka SAZU je to delo izvrševala z vso vnemo, saj danes zamenjuje publikacije s 1425 ustanovami po vsem svetu. Velik del teh publikacij je v Sloveniji unikat, kar vrednost našega fonda samo še poveča. Ker je Biblioteka odprta in dostopna vsakomur, je pravi namen te hrambe tudi smiseln. Poleg te poglavitne naloge Biblioteke pa se je z ustanavljanjem inštitutov pri SAZU pojavila nova smernica. Akademijski inštituti, katerih namen je znanstveno raziskovanje nacionalnih ved, potrebujejo seveda za svoje delo primerno literaturo. Organizacija akademijske Biblioteke je predvidevala, da vse inštitutske knjižnice tvorijo s centralno Biblioteko celoto, in sicer tako da centralna Biblioteka vodi vse delo in da so inštitutske knjižnice samo

neke vrste priročni depoji za ustrezno stroko. Ker je bila delitev na Biblioteko in inštitutske knjižnice samo internega značaja, je bilo vse poslovanje navzven zelo poenostavljeno. Pa tudi notranja organizacijska shema te delitve zaradi svoje elastičnosti in smotrnosti ne predstavlja velike dodatne obremenitve. Praktičen uspeh je zelo velik in daleč odtehta nekaj dodatnih opravil. Po prvotni praksi in Poslovniku Biblioteke je ta odvajala v inštitutske knjižnice vso literaturo, ki spada v njihovo delovno področje, to se pravi, ne samo tistih knjig, ki so jih inštituti naročili za svoje delo, temveč tudi vso literaturo, pridobljeno z zamenjavo. Na ta način so imeli inštitutski sodelavci vso strokovno literaturo vsak čas pri roki, saj jim je v njihovih prostorih dostopna v prostem pristopu in tudi izven rednih uradnih ur. Po drugi strani so bila s tem razbremenjena centralna skladišča, predvsem pa izposoja. Vendar je nagli razvoj v zadnjih letih pokazal, da ta, v začetku tako praktična zasnova, ne ustreza več, ker so se zaradi močnega dotoka skladišča inštitutskih knjižnic vse preveč napolnila. Ob ustanovitvi inštitutov so bile to majhne knjižnice, z leti pa se je v njih nabral številčen fond. Knjižnice so tako prerasle svoj prvotni namen inštitutskih priročnih zbirk. Pomanjkanje prostora in majhno upanje na razširitev, pa tudi pomanjkanje strokovnega bibliotekarskega osebja, ki bi ga zaradi velikega obsega potrebovale inštitutske knjižnice več, opozarja na to, da bi bilo smotrneje, da bi te knjižnice postale samo manjše priročne zbirke, v katerih bi bila shranjena le tista literatura, ki bi bila inštitutskim sodelavcem pri njihovem delu potrebna stalno, ves ostali fond pa bi ostal v centralni biblioteki. Zaradi pomanjkanja skladišč pa tak način poslovanja še ni mogoč.

Vsa leta torej Biblioteka in knjižnice inštitutov iščejo vedno nove rešitve za svoja skladišča. Že leta 1964 so po načrtih, ki jih je izdelal arhitekt Janko Omahen, začeli graditi temelje za novo poslopje Biblioteke. Stala naj bi nad keltskimi, rimskimi in slovanskimi ostalinami ob Gosposki ulici do Salendrove ulice, torej na mestu trakta, ki so ga po potresu leta 1895 podrli. Uspeli so zgraditi samo temelje, nato pa so financiranje prekinili zaradi potresa v Skopju, temelje pa zasuli.

Biblioteka ima od leta 1994 svoje prostore na Novem trgu 5, v stavbi, zgrajeni še pred letom 1600. Sprva je bila to hiša baronov Lambergov in kasneje Lichtenbergov. Ima monumentalno vežo in bogato stopnišče z dorskimi in jonskimi stebri. V njej je bila tudi kameralna prokuratura, v kateri so služili kot brezplačni konceptni praktikanti znani pravniki (Janko Kersnik, Ivan Tavčar) ter poldrugo leto (9. 5. 1829–17. 12. 1830) tudi največji slovenski pesnik France Prešeren. Adaptacija prostorov, ki se je začela leta 1984, je bila končana šele leta 1994. V vmesnem času smo se selili iz stavbe Novi trg 3 in Novi trg 4 v stavbo na Novem trgu 5, tam pa iz prostora v prostor, iz nadstropja v nadstropje, velikokrat smo

delali v nemogočih delovnih razmerah – brez dnevne svetlobe, zaprašeni, na prepihu, skorajda na gradbišču med gradbenimi podporniki. Sama adaptacija je bila toliko bolj zahtevna, ker so prostori v spomeniško zaščiteni zgradbi, v kateri so morali opraviti veliko posegov tudi restavratorji. Med adaptacijo je večkrat prihajalo do prekinitev dela, saj so nam gradbinci prekinjali komunikacijske povezave s svetom; v tem času smo že aktivno sodelovali pri vzajemni katalogizaciji v sistemu COBISS, zato so nas te prekinitve še toliko bolj ovirale. Biblioteka se je torej v obnovljene delovne prostore spet vselila leta 1995. S tem so bili zagotovljeni znosni pogoji za njeno tekoče delo. Z ureditvijo nove čitalnice je postal dostop do knjižnega fonda bolj prijazen. Pravilnik o splošnih pogojih poslovanja Biblioteke SAZU, sprejet 26. 11. 2003, in njegov knjižnični red določata pravila, ki jih morajo upoštevati člani, uporabniki knjižničnega gradiva in opreme v knjižnici. Tako pravilnik na kratko opredeljuje vlogo, naloge in položaj Biblioteke SAZU.

BIBLIOGRAFIJE

Izkušnje, ki so si jih naši bibliotekarji pridobil v dolgih letih kreiranja in redigiranja bibliografskih zapisov v bibliografsko-kataložni bazi podatkov COBIB.SI, so omogočile enotno in ažurno spremljanje dela članov SAZU in raziskovalcev ZRC SAZU z vodenjem njihovih bibliografij. Ker je bila Biblioteka med prvimi aktivnimi člani knjižničnega informacijskega sistema COBISS.SI, ni samo spremljala njegove rasti, ampak je zaradi izkušenj večkrat lahko našla in predlagala rešitve problemov ob posameznih zapisih, s čimer se je gradila osnova za ocenjevanje dela raziskovalcev – tipologija del.

OSREDNJI SPECIALIZIRANI INFORMACIJSKI CENTER ZA HUMANISTIKO

Biblioteka SAZU že od leta 2003 z Znanstvenoraziskovalnim centrom SAZU sestavlja Osrednji specializirani informacijski center za humanistiko (OSICH), ki ga je leta 2006 na podlagi javnega razpisa ponovno potrdila Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (JARDRS). Naloge in dela v okviru OSICH so bile zaradi visoke strokovne usposobljenosti zaupane višjima bibliotekarkama iz naše biblioteke.

KNJIŽNIČNO NADOMESTILO

Biblioteka SAZU že od leta 2004 sodeluje pri izpeljavi projekta Ministrstva za kulturo glede dodeljevanja knjižničnega nadomestila za izposojeno gradivo. Zato je morala tako kot ostale knjižnice, članice sistema COBISS.SI uskladiti

lastno bazo z vzajemno bazo COBIB.SI, kar je pomenilo, da je bilo treba najprej odpraviti pomanjkljivosti pri nekaterih starih izvirnih ali prevzetih zapisih in jih nato povezati. Povezovanje lokalnih zapisov je Biblioteka opravila na podlagi posebnih seznamov nepovezanih bibliografskih zapisov/avtorjev z bazo CONOR.SI, ki so ustrezali kriteriju za knjižnično nadomestilo. Prvi pregled in dopolnitve leta 2004 so zajele kar 667 zapisov za 533 avtorjev – tako znanstvenikov kot umetnikov (književnikov, likovnikov, arhitektov, glasbenikov in fotografov), vsa nadaljnja leta pa poteka dopolnjevanje sproti in v manjšem obsegu.

DIGITALIZACIJA SLOVENSKEGA BIOGRAFSKEGA LEKSIKONA (SBL)

Kot novo nalogo je v letu 2007 Biblioteka SAZU v sodelovanju z ZRC SAZU pričela s pripravo na elektronsko izdajo Slovenskega biografskega leksikona (1925–1991). Namen elektronske izdaje je, da zapolni vrzel zavoljo nedosegljivosti izvirne izdaje Slovenskega biografskega leksikona. S spletnim dostopom do SBL nameravamo uporabniku omogočiti iskanje po celotnem besedilu in tudi zahtevno iskanje po določenih parametrih.

INFORMACIJE

Biblioteka skrbi, da uporabnikom posreduje strokovne informacije v najkrajšem možnem času in čim popolneje. Vsak mesec je izdajala *Seznam prejetih knjig*, od leta 2003 imenovan *Mesečni seznam novosti*. Vsako leto izide tudi *Kratko poročilo o delu Biblioteke*, ki je v nekoliko skrajšani obliki objavljeno tudi v *Letopisu SAZU*. V posebni seriji *Objave* so bile predstavljene zaključene zapuščine ali delno njihove tematske predstavitve. Letno in občasno še ob večjih spremembah pa izdaja tudi *Katalog publikacij Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, v letih 1987–1994 imenovan *Cenik publikacij Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, še prej pa *Seznam razpoložljivih publikacij Slovenske akademije znanosti in umetnosti*. Informacijski bilteni so bili sprva ciklostirani in tiskani v povprečni nakladi 220 izvodov in broširani, kasneje pa se je naklada precej znižala, saj so informacije dosegljive prek interneta na domači strani SAZU. Informacijske biltene je Biblioteka pošiljala članom akademije, inštitutom ZRC SAZU ter mnogim ustanovam, ki so se zanje zanimale. Biblioteka pripravlja občasno tudi obsežnejše razstave, redno pa manjše.

MUZEJSKA ZBIRKA SAZU

Biblioteka skrbi tudi za manjšo muzejsko zbirko umetnin, ki poleg slikarskih in kiparskih del obsega tudi tri zaključene zbirke. Dve med njimi sta del zapuščine

Ivana (Johna) Jagra. Ena je etnografska, in sicer 88 pirhov in prek 100 skic, pretežno s konca 19. stoletja. Druga je umetnostna, 252 japonskih lesorezov Ukiyo-e in v knjigo vezana serija upodobitev poti Tokaido. Grafike v tej zbirki so nastale v 19. stoletju. Tretja zaključena zbirka je zbirka slovenskih grafik iz druge polovice 20. stoletja, ki jo je SAZU odkupila v zadnjem času. Ta zbirka, ki nosi naziv *Zakladi slovenske grafike 1955–2005*, je bila leta 2006 predstavljena na razstavi v Skopju, leta 2008 pa v Ljubljani. Zbirko japonskih lesorezov smo najprej leta 2005 predstavili ljubljanski publiki, naslednje leto pa smo z njo gostovali v Zagrebu, in sicer v okviru kulturne izmenjave, v kateri se nam je Kabinet grafike Hrvaške akademije znanosti in umetnosti leta 2007 predstavil z zbirko italijanske grafike 16. in 17. stoletja.

IZPOSOJANJE GRADIVA

Merilo pomembnosti in smiselnosti knjižnice je tudi njena izposoja. V primerjavi z drugimi knjižnicami je število bralcev in frekventnost fonda relativno majhno, saj je večina knjig strogo znanstvenega značaja in jih zato s pridom uporablja le ožji krog bralcev. Pri izposoji je treba upoštevati tudi izposojo knjižnega fonda, deponiranega v inštitutskih knjižnicah. Tam je pristop prost, in je gradivo stalno na voljo njihovim delavcem.

Knjižnični fond je vsakomur dostopen, posebnih omejitev ni. Žal pa je bilo zaradi pomanjkanja skladiščnega prostora zadnja leta izposojanje precej oteženo, saj je sicer manj iskani knjižnični fond, ki smo ga že leta 2002 preselili in uredili v skladiščnih prostorih v Planini, za izposojo potrebno hodit tja iskat in vračat. Veliko težav so imele tudi knjižnice inštitutov ZRC SAZU, saj so zaradi adaptacij njihovih prostorov morale gradivo večkrat prestavljati ali pa začasno ni bilo dostopno.

V čitalnici, ki ima 8 sedežev, so uporabnikom na voljo v prostem pristopu enciklopedije, atlasi, slovarji in novejše številke približno 500 revij. Ogledajo pa si lahko tudi knjižne oglase založb in razne prospekte. Ker je tu tudi osebni računalnik, od leta 2002 registriran kot e-točka, lahko uporabniki tudi sami iščejo informacije po vzajemni bazi (COBISS/OPAC) in po internetu. S pomočjo naših informatorjev lahko uporabniki dostopajo tudi do več tujih baz podatkov, dosegljivih prek interneta.

Število uporabnikov (okrog 5000) se je v zadnjih letih nekako ustalilo in se bistveno ne spreminja, manjši padec pa je Biblioteka zaznala pri številu obiskov. Skupno število izposojenega gradiva je že nekaj let skoraj enako. K izposoji moramo prišteti tudi podatke o iskanju po elektronskih virih. Dostop do njih nam

od leta 2004 omogoča članstvo v konzorciju COSEC, prek katerega naši uporabniki, seveda le z naše lokacije, dostopajo do dela baz ScienceDirect in SpringerLink. Članstvo v konzorciju se je že leta 2005 izkazalo za zelo koristno in uporabljano, je pa verjetno botrovalo malenkostnemu padcu pri fizični izposoji gradiva. Predvidevamo sicer, da bi raziskovalci ZRC SAZU elektronske baze podatkov uporabljali še pogosteje, če bi vključevale več humanističnih revij.

KNJIGOVEZNICA

V sredini februarja 1956 je dobila Biblioteka svojo knjigoveznico s kompletnim knjigoveškim orodjem za vezavo knjižnega fonda. Do tega leta so dajali fond v vezavo zunanjim knjigovezom. Delo je dolga leta opravljal honorarni mojster knjigovez, šele kasneje je bil nastavljen še knjigovez. Sedaj je v knjigoveznici samo ena knjigovezinja, tako da mora Biblioteka spet dajali fond v vezavo zunanjim knjigovezom.

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU

Znanstvenoraziskovalni center SAZU (ZRC SAZU), ustanovljen leta 1981, je samostojna mreža sedemnajstih raziskovalnih strokovnih enot. Ena temeljnih posebnosti ZRC SAZU je zbiranje, povzemanje in publiciranje virov in interpretacij za program Naravna in kulturna dediščina, ki ga inštituti izvajajo v sodelovanju s SAZU. Pestrost raziskovalnih področij je razvidna že iz samega seznama inštitutov, zato so tu navedeni vsi inštituti ZRC SAZU, saj so njihove knjižnice vključene v sklop Biblioteke SAZU. Začetki posameznih inštitutskih knjižnic se prekrivajo z obstojem inštitutov. Seznam je naveden po lokacijskem podatku v signaturi knjig:

A – Inštitut za arheologijo (ustanovljen 1947);
B – Biološki inštitut Jovana Hadžija (ustanovljen 1950);
C – Muzikološki inštitut (ustanovljen 1979);
G – Paleontološki inštitut Ivana Rakovca (ustanovljen 1949);
H – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (ustanovljen 1947);
I – Inštitut za slovensko izseljenstvo (ustanovljen 1982);
J – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša (ustanovljen 1945);
L – Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede (ustanovljen 1947);
Lb – Inštitut za kulturno zgodovino (ustanovljen 2000);
M – Družbenomedicinski inštitut (ustanovljen 1981);
N – Inštitut za slovensko narodopisje (komisija 1947, ustanovljen inštitut 1951);

P – Inštitut za antropološke in prostorske študije (ustanovljen 1994);

S – Inštitut za raziskovanje krasa (ustanovljen 1947);

U – Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta (sekcija 1947, ustanovljen inštitut 1972);

W – Glasbenonarodopisni inštitut (ustanovljen 1972);

X – Filozofski inštitut (ustanovljen 1977);

Z – Geografski inštitut Antona Melika (ustanovljen 1948).

V sklopu SAZU in Biblioteke so bili še:

O – Inštitut za prava starega Orienta (1957–1985), ki je bil ukinjen po smrti nosilca projekta akademika Viktorja Korošca;

K – Kemični inštitut 'Boris Kidrič' (1946–1958) in

F – Fizikalni inštitut Jožef Stefan (1946–1955). Po izločitvi iz sestave SAZU so tudi knjižni fond izpisali.

Izjemi sta bili samo knjižnici:

Inštituta za elektriško gospodarstvo (v sklopu SAZU 1950–1958) in

Inštituta za turbinske stroje (v sklopu SAZU 1952–1958), saj kljub vključenosti inštitutov v SAZU nista bili sestavni del Biblioteke.

Po ustanovitvi ZRC SAZU so se začeli pojavljati problemi v zvezi z lastništvom starejšega fonda. Predsedstvo SAZU je zato 4. 4. 1995 izdalo sklep o lastnini knjižnega fonda v Biblioteki SAZU: *Knjižni fond, ki ga je Biblioteka SAZU prejela in strokovno obdelala do leta 1994, je last SAZU, ne glede na to, kje se gradivo sedaj hrani. Knjižni fond, ki ga je ZRC SAZU pridobil v času nove organiziranosti [t.j. po 5. 8. 1994], je last ZRC SAZU, vendar vse gradivo še vedno strokovno obdela Biblioteka SAZU. Gradivo mora biti v inštitutih dostopno vsem uporabnikom za izposojo na dom ali v čitalnico centralne Biblioteke SAZU.*

KNJIŽNIČNI FOND

Poglavitni namen Biblioteke je zbiranje tuje znanstvene literature, kar opravlja na več načinov. Največ tuje literature pridobi z zamenjavo založniških publikacij Akademije in ZRC SAZU, precej tudi z nakupom, opazna pa so darila in volila tudi obsežnejših zapuščin in knjižnic. Po vseh teh načinih je Biblioteki do konca leta 2007 uspelo zbrati 512.949 enot gradiva, in sicer 497.149 knjig in letnikov revij, 136 rokopisnih zapuščin, 853 mikrofilmov, 3854 kosov kartografskega gradiva, 9630 kosov slikovnega gradiva, 963 plošč in (video)kaset ter 364 CD

ROM-ov, multimedialnega gradiva in računalniških datotek. Vsaj 80 % celotnega gradiva je tujih publikacij, večina je pridobljena z zamenjavo. Seveda pa zamena omogoča predvsem nabavo tekočih izdaj, tako da je največ tako pridobljenega gradiva iz obdobja po letu 1945. Le antikvarni nakupi in darila omogočajo pridobivanje starejšega gradiva. Tako je več kot 95 % celotnega knjižničnega gradiva iz 20. stoletja.

ZAMENA

Knjižna zamenjava akademijskih publikacij z znanstvenimi ustanovami predstavlja najpomembnejše in najaktivnejše področje dela naše biblioteke. Na ta način vanjo doteka najnovejša znanstvena literatura, kar je poglavitni namen in specifična značilnost njenega knjižnega fonda. Po drugi strani pa tako seznanjamo svetovno znanstveno javnost z izsledki naših najbolj priznanih strokovnjakov.

Biblioteka pošilja znanstveno literaturo v zamenjavo po vnaprej določenih načelih, ki pa se lahko občasno tudi spremenijo. Možno je, da se z ustanovami dogovori taka zamenjava, da oba partnerja (pošiljatelj in prejemnik) zamenske literature pošiljata:

– vse publikacije lastne ustanove,
– publikacije z določeno tematiko (npr. arheologija, jezikoslovje, etnologija, biologija, speleologija, geografija, glasba itd.), pogosto še to omejeno na jezik publikacije ali pa jezik povzetkov,
– določen naslov domače revije za določen naslov tuje revije (načelo naslov za naslov).

Slednje načelo se zadnja leta najbolj uveljavlja. Najlažje ga je nadzirati in po potrebi tudi reklamirati manjkajoče številke. Zamenjava po prvih dveh načelih zahteva veliko več pojasnjevanja, zakaj je prišlo do zastojev pri pošiljanju. Zaradi racionalnosti omenjenega načina pridobivanja literature so večkrat potrebne revizije in izločanje nezainteresiranih zamenskih partnerjev.

Že ZDHV je začel z zameno publikacij, Akademija pa je to tradicijo nadaljevala že s svojimi prvimi publikacijami. Prvi dve publikaciji, ki sta izšli v založbi Akademije, sta FRANC VEBER, *Vprašanje stvarnosti*, 1939 (z obsežnim povzetkom v nemščini, ki je izšel tudi kot separat) ter MILKO KOS, *Srednjeveški urbarji*, 1. zvezek, 1939. V začetku leta 1940 je takratni generalni sekretar prof. dr. Gregor Krek poslal prve akademijske izdaje bližnjim akademijam (Zagreb, Beograd, Sofija, Praga, Dunaj, München, Göttingen, Berlin) s prošnjo za zamenjavo. Akademija je še isto leto dobila prve knjižne pošiljke najnovejše znanstvene literature. Prva revija, ki jo je prejela po tej poti, je *Deutsche Kultur im Leben der*

Volker, München, 1940, prva knjiga pa HERMANN SCHNEIDER (ur.), *Germanische Alterthumskunde,* München, 1938. Med 2. svetovno vojno, zlasti še proti koncu, je publicistična dejavnost Akademije močno zastala. Akademija je sicer že leta 1941 navezala stike z nekaterimi italijanskimi akademijami, leta 1942 s Hrvaško akademijo, kasneje tudi z nemškimi ustanovami, vendar pa so bili do jeseni leta 1943 stiki z italijanskimi ustanovami prekinjeni, leta 1945 pa tudi z večino nemških.

Po letu 1946, ko je publicistična dejavnost Akademije naraščala, je njena biblioteka navezovala nove stike z domačimi in tujimi ustanovami. Tako je bila ob koncu leta 1947 že vzpostavljena zamena s 34 domačimi (od teh 16 v Sloveniji ter 18 v ostalih republikah Jugoslavije) in s 56 tujimi akademijami in znanstvenimi ustanovami.

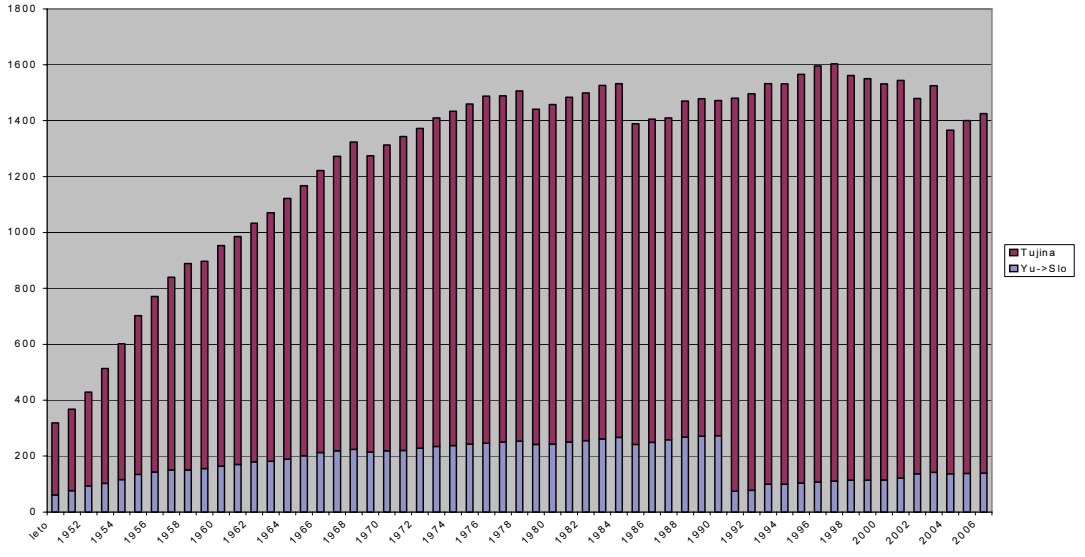
Z novim zakonom o SAZU iz leta 1948 je postala zamena še obsežnejša. Publicistična dejavnost Akademije je iz leta v leto naraščala in omogočala čedalje trdnejšo osnovo za navezavo novih zamenjalnih stikov. Na zameno so vplivale tudi mednarodne politične razmere, saj so npr. po informbiroju zamrli vsi stiki s sovjetskimi ustanovami in z mnogimi ustanovami držav, ki so bile pod vplivom Sovjetske zveze. Okoli leta 1990 je začela upadati zamena z jugoslovanskimi ustanovami. Po osamosvojitvi Slovenije in ureditvi razmer je bilo treba vse zveze vzpostavljati na novo. V času blokade so Slovenijo obravnavali kot vojno območje, zato so pošiljke, označene s pripisom »war district«, prihajale le po zelo zapletenih carinskih postopkih. Veliko težav so povzročale tudi politične razmere v svetu, nastajanje novih držav in njihovo preimenovanje, združevanje ali razdelitev posameznih ustanov, spreminjanje naslovov. Po letu 1991 so bile Biblioteki namenjene pošiljke še več let pogosto naslovljene z »Yugoslavia«, pa tudi »Slovakia« in celo »Sierra Leone«. Skratka, dobili smo marsikatero zanimivo naslovljeno ali slikovito opremljeno pošiljko. Zanimiva je pošiljka iz Brazilije, ki jo je povzročila visoka inflacija. Objavljamo fotografijo, ki kaže cel paket znamk, z vrvico privezanih na papir, s katerim je bila ovita knjižica, manjša od paketa žigosanih znamk (*slika 4*).

Pogosta oblika zamenjave je tudi zamenjava dvojnic. Mnoge ustanove nam v izbor pošiljajo sezname dvojnic, da si iz njih izberemo knjige ali revije. Tudi Biblioteka SAZU tako koristno uporabi in razpošlje svoje dvojnice ali izločeno gradivo.

Zamenjava akademijskih publikacij je kljub intenzivni in večkratni reviziji naslovnikov še vedno naše najobširnejše in najaktivnejše delovno področje. Nihanja v številu naslovnikov ponazarja *slika 5*. Ob koncu leta 2007 je bila zamenjevalna mreža Biblioteke SAZU razširjena na 82 držav sveta s 1425 naslovniki (139 v

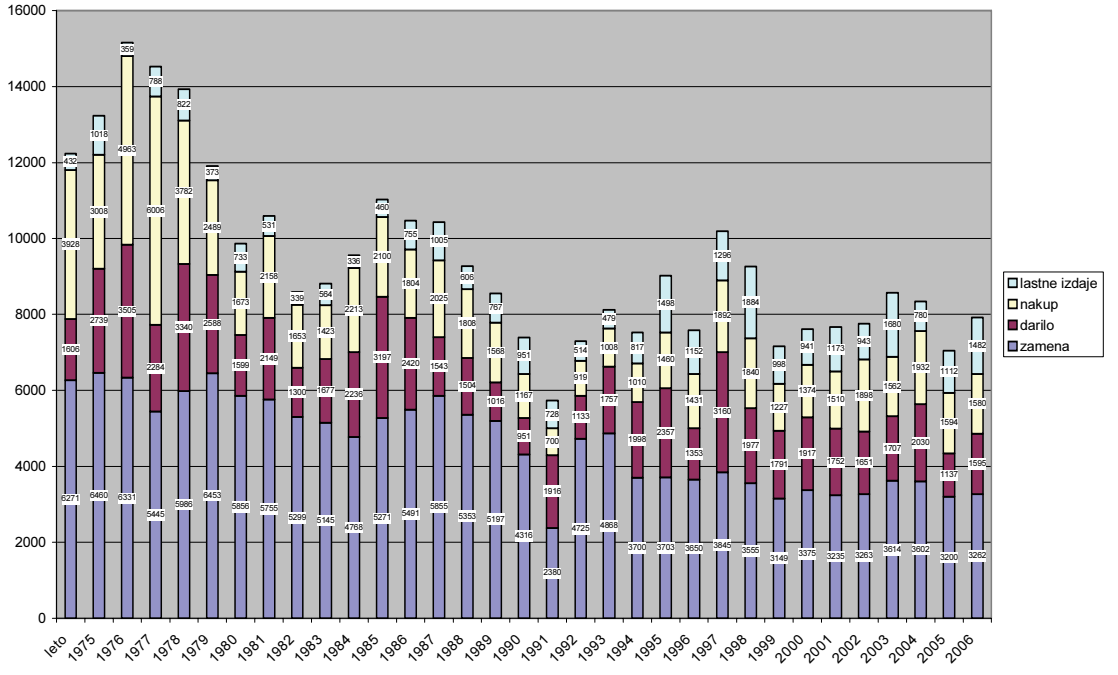
Slika 4
Znamke na pošiljki iz Brazilije

Slika 5. ***Obseg zamene v obdobju 1950–2007***

Sloveniji in 1286 v tujini). Žal pa so se zaradi zmanjšane akademijske publicistične dejavnosti že pričele pojavljati pripombe s strani nekaterih partnerjev, zato velja opozoriti na pomembnost rednega izhajanja akademijskih publikacij, ki je prvi pogoj za nemoteno zamenjavanje. Drug problem, ki pa se pojavlja v zadnjem času, je morda celo nerazumevanje smiselnosti in pomena zamene za delovanje Akademije.

Slika 6. ***Akcesija – razmerja med zameno, nakupi, darili in lastnimi izdajami***

Zamenjava publikacij ima tudi nekaj slabih lastnosti, ki so v glavnem povezane s finančnimi težavami založnikov. Te povzročajo zamude pri publiciranju serij in zahtevajo veliko dopisovanja (reklamacije, pojasnila, opravičila) med vsemi sodelujočimi v zamenjalni mreži. Vendar dobre lastnosti odtehtajo vse slabe, saj je včasih prav knjižna zamenjava edini možni način nabave gradiva.

Več kot zgovorne so tudi naslednje številke, ki povedo, v katerih državah imamo naslovnikov 10 ali več: Italija 172, Nemčija 163, Slovenija 139, Avstrija 86, Hrvaška 80, Poljska 66, Španija 63, Združene države Amerike 61, Češka 49, Francija 49, Madžarska 44, Švica 37, Velika Britanija 34, Romunija 34, Srbija 28, Belgija 27, Slovaška 24, Japonska 19, Makedonija 18, Grčija 16, Portugalska 15, Nizozemska 14, Danska 13, Avstralija 12, Bosna in Hercegovina 11, Brazilija 11 in Bolgarija 10. Pa navedimo še mesta, kjer je naslovnikov 10 ali več: Ljubljana 86, Zagreb 38, Dunaj 33, Praga 24, Gradec 23, Trst 22, Budimpešta 20, Beograd 18, Rim 18, Krakov 15, München 15, Pariz 15, Bratislava 13, Brno 13, Bukarešta 13, London 13, Madrid 13, Skopje 13, Varšava 12, Atene 11, Berlin 10, Bruselj 10 in Videm 10.

NAKUP

Nakup je bil v vseh letih delovanja knjižnice, kljub manjšemu obsegu, opazen element dopolnjevanja in graditve fonda. V začetku so precej enot pridobivali z nakupom pri založbah, posrednikih za nabavo monografij in periodike iz tujine ter še posebej s kupovanjem v antikvariatih. Precej let je bilo opazno nazadovanje nakupa. Nakupi so bili oteženi tudi zaradi problemov s pridobivanjem deviz in knjižnicam dovoljenih deviznih kvot. Vseeno pa smo uspeli kupiti tudi posamezne zapuščine (npr. Perkova, Kermavnerjeva). Nekaj zadnjih let pa nakupimo precej tujih knjig po ogledu knjižnih sejmov *Frankfurt po Frankfurtu* ter slovenskih na *Slovenskem knjižnem sejmu*, kjer bibliotekarji izberejo knjige, ki smiselno dopolnjujejo obstoječi knjižni fond in služijo pripravi čim bolj popolnih informacij ter za izposojo našim uporabnikom.

DARILA

Tretja oblika bogatenja naše knjižnice so darila. Že prve knjige v našem fondu so bile darilo. Tudi prva knjiga, ki jo je prejela Biblioteka po Robidovi knjižnici, je bila darovana. Ministrstvo za zunanje zadeve je 31. 3. 1939 poklonilo knjigo JOHANN ALBRECHT REISWITZ, *Belgrad - Berlin, Berlin - Belgrad : 1866-1871*, München, Berlin 1936. Darila pomenijo več kot petino, včasih celo več kot četrtino letnega prirasta. Poudariti moramo, da je velikokrat prav ta knjižni fond zelo dragocen. V času svojega obstoja je Biblioteka SAZU prejela kar precej darov, bodisi le posamezne publikacije, ali pa obsežnejša volila in zapuščine. Omeniti velja posameznike, ki se pogosto pojavljajo kot darovalci publikacij. Najpogosteje so bili to akademiki ali zaposleni na domači instituciji, manj je zunanjih darovalcev. Zaradi večjega števila darovanih publikacij velja posebej omeniti naslednje redne, izredne in tudi dopisne člane SAZU: France Bernik, Emilijan Cevc, Dragotin Cvetko, Stane Gabrovec, Ivan Grafenauer, Jovan in Dušan Hadži, Stanislav Hafner, Anton Ingolič, Franc Jakopin, Drago Jančar, Milko Kos, Jože Krašovec, Niko Kuret, Reinhard Lauer, Franc Ks. Lukman, Jože Maček, Milko Matičetov, Zdravko Mlinar, Jože Mlinarič, Dušan Moravec, Marko Mušič, Rajko Nahtigal, Marijan Pavčnik, Anton Peterlin, Ivan Rakovec, Primož Ramovš, Maks Samec, France Stelè, Alenka Šelih, Anton Trstenjak, Boštjan Žekš in mnogi drugi. Med ustanovami naj izpostavim Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani, Urad predsednika republike, ki nam je redno poklanjal svoje *Pogovore o prihodnosti Slovenije*, ter United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) iz Ženeve pa svoja poročila. Med obsežnejšimi darili oziroma zapuščinami je gotovo najzanimivejša zapuščina Ivana (Johna) Jagra, slovenskega arhitekta, ki je

dolga leta preživel v ZDA. Ta obsega poleg številnih načrtov, rokopisov ter dragocenih knjig, ki zadevajo arhitekturo, umetnost, zgodovino, lingvistiko in etruskologijo, tudi izredno bogato etnografsko in umetnostno zbirko. Sledijo ji še zapuščine nekaterih umrlih članov SAZU, ki vsebujejo bodisi samo knjižni del ali pa tudi rokopisno gradivo.

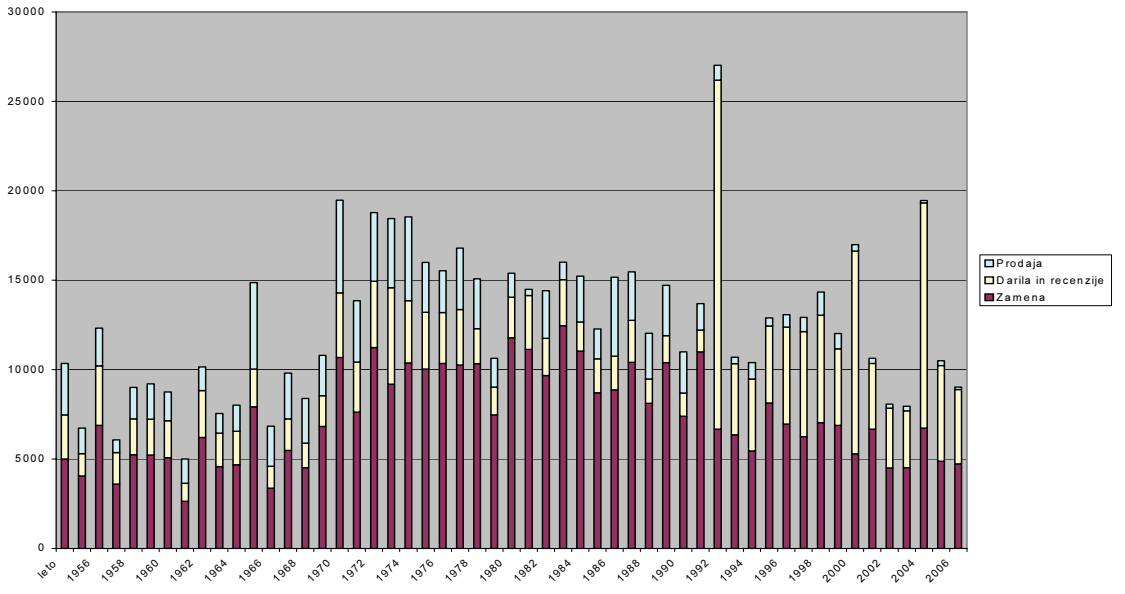
Tudi v zadnjem desetletju pridobivamo posamezne raritete z nakupi ali darili. Najstarejša knjiga, ki smo jo v tem času kupili, je RODULPHINUS ROLANDINUS, *Summa artis notariae D. Rolandini Rodulphini*, Tarium, 1607. Najstarejša darovana publikacija pa je originalno sicer nepopolna, vendar restavrirana in skompletiranna knjiga v glagolici *Missale romanum slavonico idiomate iussu S.D.N.*, Romae, 1631.

BAZE PODATKOV

Lastna baza podatkov obstaja v obliki inventarnih knjig za zameno, nakup, darila, obvezne izvode, zapuščine in razne posebne fonde, signaturnega kataloga (numerus currens) ter klasičnih listkovnih kartotek za matični abecedni imenski katalog, čitalniški abecedni imenski katalog, sistematski katalog (klasifikacija po UDK), katalog razpošiljanja publikacij in katalog prejemanja publikacij.

Ker je Biblioteka ves čas spremljala bibliotekarsko stroko, je tudi novosti uvajala sproti. Tako je postopoma prehajala od klasičnih kataloških listkov, katerih kopije je pošiljala inštitutom ZRC SAZU, centralnemu katalogu SR Slovenije v NUK in Jugoslovanskemu bibliografskemu inštitutu v Beograd. Leta 1981 smo pripravili dokumentacijo za računalniško obdelavo revij, leta 1982 pa smo že začeli izdelovati vhodne dokumente za centralno bazo podatkov o tujih monografskih publikacijah v Sloveniji; takrat smo tudi pričeli Raziskovalni skupnosti Slovenije posredovati podatke o tujih periodičnih publikacijah, le-ta pa je zbrane podatke objavljala v *Raziskovalcu*.

Lastno računalniško bazo podatkov o tujih monografskih publikacijah, izdelano s programom STEVE, je Biblioteka že od leta 1988 pripravljala tako, da bi se jo lahko vključilo v računalniško podprt vzajemni katalog SRS, ki je bil takrat nameščen pri Računalniškem centru Univerze v Mariboru (RCUM) in se je kasneje razvil v Institut informacijskih znanosti (IZUM). Leta 1987 smo pričeli graditi tudi več internih računalniških baz podatkov: o publikacijah založbe SAZU, o naslovnikih, katerim Biblioteka pošilja akademijske publikacije v zamenjavo, v dar, v recenzijo ter interno bazo podatkov o tujih monografijah (to smo zaključili konec leta 1992) in periodičnih publikacijah (to smo zaključili konec leta 1994). Interne podatke o naslovnikih smo iz programa STEVE prenesli v nov program

Slika 7. ***Razpošiljanje publikacij v obdobju 1954–2007***

EVA, ki omogoča delo na novejših in močnejših osebnih računalnikih. Najbolj intenzivno so naraščale baze podatkov o naslovnikih, ki jim Biblioteka pošilja akademijske publikacije. Podatki za leto 2007 kažejo, da pošiljamo publikacije v zamenjavo 1425 naslovnikom (v tujini 1.286, v Sloveniji 139), v dar 287 (inštitucijam 187 in 100 članom SAZU) in v recenzijo 47 naslovnikom, od tega je 36 tujih. Dopolnjujemo pa tudi podatke o naslovnikih, ki jim je Biblioteka prenehala pošiljati akademijske publikacije (sedaj 815 naslovnikov).

V sistem vzajemne katalogizacije smo se aktivno vključili 14. 7. 1991. Začeli smo z vnašanjem bibliografskih podatkov o monografskih publikacijah – do konca prvega leta smo jih vnesli 989, med katerimi smo jih veliko večino kreirali sami. Konec oktobra smo lahko pričeli s prevzemanjem serijskih publikacij oziroma z dopolnjevanjem le-teh z našimi lokacijskimi podatki. S konverzijo NUK-ove baze podatkov »Centralni katalog tujih serijskih publikacij v knjižnicah Slovenije« (zgrajena je bila v prejšnjih letih tudi na osnovi podatkov, ki smo jih mi posredovali v bazo YUBIB) nam je IZUM v lokalno bazo naložil 1190 zapisov, ki smo jim morali dodati le lokacijske podatke. Poleg tega smo iz mednarodne baze ISDS prevzeli in dopolnili še 324 zapisov. Ob koncu prvega leta je imela Biblioteka SAZU v lokalni bazi skupaj že 2503 zapisov, 989 zapisov monografskih in 1514 zapisov serijskih publikacij.

Aktivno sodelovanje Biblioteke pri vzajemnem katalogu že od leta 1991 pomaga raziskovalcem, znanstvenikom in drugim uporabnikom pri iskanju informacij o našem pretežno tujejezičnem gradivu. Konec leta 2007 je imela naša lokalna baza skupaj že 138.285 bibliografskih zapisov.

ZAPUŠČINE

Vse darovane knjižnice in zapuščine kažejo, da imamo med svojimi izjemnimi osebnostmi tudi mnogo donatorjev. Darovali so dragocena dela in zbirke, ki so plod truda, dela, odrekanj in znanja, saj so knjižnice zahtevale načrtno in sistematično zbiranje gradiva. Tu navajam samo zajetnejše zapuščine, ki so bile Biblioteki oz. knjižnicam inštitutov darovane ali kupljene, predvsem tiste, ki izstopajo s starejšim gradivom.

Zapuščina Adolfa Robide (sign. 1–5323). Prof. Adolf Robida (1885–1928), slavist in germanist, dramatik in kritik, predvsem pa bibliofil, ob tem še pesnik in pevec ter režiser, *je bil velik ljubitelj knjige. Zadnja leta si je zbral veliko in dragoceno knjižnico, ki hrani mnogo slovenskih posebnosti; njegova knjižnica utegne biti ena največjih in najpopolnejših zasebnih knjižnic*.[4] Morda le še besede njegove vdove Finžgarju: *... od stropa do tal – sama knjiga. Kaj podstrešij je prebrskal po Sloveniji, koliko knjig rešil iz prahu in jih znašal in urejal, da je danes njegova knjižnica izmed najlepših, kar jih zasebnih premore slovenski človek*.[5] Zapuščino prof. Adolfa Robide so Banska uprava dravske banovine, Mestno poglavarstvo v Ljubljani, Hranilnica dravske banovine in Mestna hranilnica ljubljanska, ki so jo kupile od pokojnikove vdove Ivanke Robida za 125.000.- din, 20. junija 1938 poklonile Društvu *Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani*. Hranjena je bila v Narodnem domu v Ljubljani. Jeseni leta 1938, ob ustanovitvi, jo je društvo predalo Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani (AZU). Ko je Akademija 1. 1939 dobila svoje prostore v palači na Novem trgu 3, je bila preseljena tja. S to knjižnico je AZU dobila osnovo svojega fonda. Knjižnica namreč zajema gradivo od inkunabul, ki jih je bibliofil uspel zbrati, prek protestantike in temeljne slovenike vseh do njegove smrti. Katalogizacija in ureditev knjižnice je bila zaupana honorarnemu sodelavcu – univerzitetnemu asistentu slovanskega inštituta Zvonku Bizjaku. Ta je začel z izdelavo abecednega imenskega kataloga v obliki

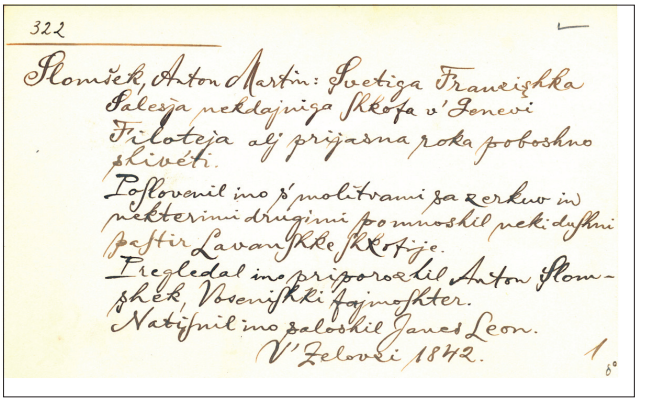
[4] France KOBLAR, † Adolf Robida, *Slovenec*, 52, Ljubljana 1928, str. 3
[5] Fran Saleški FINŽGAR, Zakaj?, *Slovenec*, 52, Ljubljana 1928, str. 3

kartoteke (v matičnem abecednem imenskem katalogu je ostalo precej njegovih rokopisnih kataloških listkov), delo pa sta dokončala uslužbenca Akademije dr. Leo Baebler in Nada Jesse. Ta knjižnica obsega 5323 zvezkov in je ostala corpus separatum s signaturnimi številkami od 1 do 5323. Knjige in revije so razdelili med posamezne akademijske inštitute, večino je dobil sedanji Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU (3670 zvezkov, kar je 69 % celotne zapuščine), v centralni Biblioteki smo obdržali poleg splošnih knjig in revij še redke in dragocene knjige. Tu so inkunabule, tuji tiski do začetka 17. stoletja in domači do začetka 18. stoletja, shranjeni v trezorjih. Zapuščina zajema fond do 1eta 1928, torej do smrti zbiratelja, po tem letu so dodani samo še letniki Doma in sveta (1929–1938). V zbirki so tri inkunabule:

– BERNARDUS CLARAVALLENSIS, *Sermones de tempore et de sanctis una cum homiliis et epistolis*, Venetiis 1495, (sign. 302). Vezava v telečje usnje z vtisnjenimi črtnimi in rastlinskimi okraski. Znotraj sta vlepljena pergamentna lista, na katerih je v knjižni minuskuli napisanih spredaj 12 distihov latinske elegije, zadaj 20 verzov hvalnice v sapfiški kitici;

– JOHANNES DE VERDENA, *Sermones dominicales, cum expositionibus evangeliorum, sive Dormi secure de tempore et de sanctis*, Nurembergae 1486, (sign. 308). Vezava iz ok. 1716, polusnje. Razen latinskih in nemških beležk so glose iz okoli leta 1600 v slovenščini k posameznim pridigam. Marginalije so bile ob prevezavi precej obrezane. Prvih sedem listov manjka.

– JOHANNES DE VERDENA, *Sermones dormi secure de sanctis*, Nurembergae 1489, (sign. 308). Kot adligat vezan z zgornjo inkunabulo. Poleg latinskih in nemških marginalij tudi slovenske glose k pridigam, ravno tako iz okoli leta 1600. Dva lista manjkata, zadaj je v rokopisu še padarski recept iz l. 1643.

322

Slomšek, Anton Martin: Svetiga Frančiškha Salesja nekdajniga Škofa v' Ženevi Filoteja ali prijazna roka pobožno shivéti.

Poslovenil ino s' molitvami za cerkuv in nekterimi drugimi pomnoshil nekdajshni pastir Lavantinshke Shkofije.

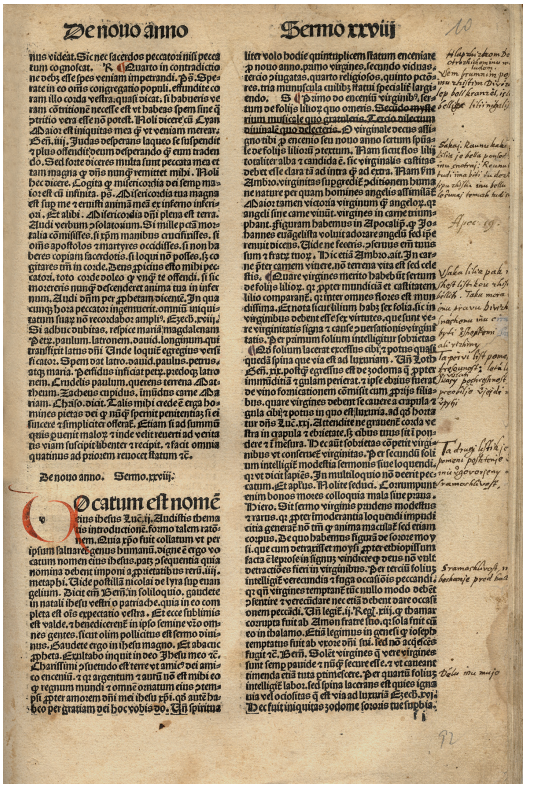
Pregledal ino priporozhil Anton Slomshek, Vsenishki fajmoshter.

Natisnil ino saloshil Janes Leon.

V' Zelovzi 1842.

1.

Slika 8
Rokopisni kataloški listek

Slika 9
List iz inkunabule* JOHANNES *de* VERDENA, Sermones dormi secure de sanctis, *Nürnberg 1489

Najstarejša knjiga v nemščini je *Ambrošij des Edlen Edmers*, Strassburg 1534. Robida je zbiral predvsem domoznansko gradivo, zato so med fondom nemških knjig predvsem tiste, ki so bile tiskane v Ljubljani, Mariboru, Celovcu in Celju, sicer pa najdemo lep primerek Valvasorjeve *Die Ehre des Herzogthums Crain,* Laybach 1689. Ostale pomembnejše starejše izdaje so še: MARKO MARULIČ, *Marci Maruli Spalatensis Benevivendi*, Basileae 1513. Najstarejša knjiga v slovenščini je Dalmatinova *Biblija*, natisnjena v Wittembergu leta 1584. Omenim naj še: HIERONYMUS MEGISER, *Dictionarium quatuor linguarum,* Clagenfurti 1744; ANTON TOMAŽ LINHART, *Blumen aus Krain*, Laybach 1781; OSWALD GUTSMAN, *Deutsch-windisches Wörterbuch*, Klagenfurt 1789.

Knjižnica Karla Glaserja. Dr. Karel Glaser (1845–1913) je bil literarni zgodovinar in indolog. Z nakupom njegove knjižnice leta 1948 je Biblioteka pridobila pomembno zbirko knjig iz orientalistike. Obsega 213 naslovov v 303 zvezkih, postavljena je predvsem v Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.

Zapuščina Ivana Tomca (1880–1950), pokojnega inšpektorja, zajema njegovo astronomsko knjižnico, ki je bila 29. 11. 1943 kupljena s podporo Hranilnice Ljubljanske pokrajine. Knjižnica je po nakupu še ostala pri Tomcu na začasni uporabi, marca 1950 je knjižnico prevzela Biblioteka in jo strokovno obdelala. Zajema predvsem fond iz 20. stoletja.

Knjižnica Kmetijske družbe za Kranjsko (sign. 10001 H–11190 H). Obnovljena Kmetijska družba za Kranjsko (1804–1945) je začela graditi svojo novo knjižnico po letu 1820. Družba je bila razpuščena 1945, njena knjižnica pa razdeljena. SAZU je prevzel izbranih 1.393 naslovov v 2.891 zvezkih. Izbor je opravila dr. Melitta Pivec-Stelè. Knjižnico je Biblioteka leta 1951 obdelano razdelila inštitutskim knjižnicam, največ knjižnici Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU (84 %), 1190 naslovov v 2440 zvezkih. Najstarejša knjiga v tem sklopu je MARCUS CATO, *De re rustica*, Lugduni 1537; sledi GABRIEL BUCHELINUS, *Germania topo-chrono-stemmato-graphica sacra et profana*, Ulmae 1655. Po pomembnosti posebej izstopajo še: JOHANN LUDWIG SCHÖNLEBEN, *Carniolia antiqua et nova*, Labaci 1681; JOHANN LUDWIG SCHÖNLEBEN, *Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae*, Salisburgi 1674; JANEZ VAJKARD VALVASOR, *Topographia archiducatus Carinthiae*, Nürnberg 1688 in JANEZ VAJKARD VALVASOR, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, Laybach 1689; BALTAZAR HACQUET, *Oryctographia Carniolica* 1-4, 1778–1785 ter MICHAEL CASPAR LONDORP, *Der Römischen Kayserlichen Majestät Und Dass Heiligen Römischen Reichs*, 1-13, Frankfurt a. M. 1668–1708. Drugim knjižnicam inštitutov in sami Biblioteki je bilo razdeljenih ostalih 16 % knjig. V tem sklopu izstopajo: CASTORE DURANTE, *Herbario nuovo*, Venetia 1636; PIETRO ANDREA MATTHIOLI, *Petri Andreae Matthioli ... Opera quae extant omnia,* Basileae 1674; PIETRO ANDREA MATTHIOLI, *Petri Andreae Matthioli ... Apologija ...*, Basileae 1674.

Knjižnica Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani. ZDHV (1921–1948), neposredni predhodnik SAZU, je z darili in zamenjavo uspel zbrati knjižnico, obsegajočo 193 del v 939 zvezkih, ki zajemajo predvsem sočasne izdaje.

Knjižnica ustanove Istituto speleologico italiano, Postojna. Knjižnica te ustanove, ki je obstajala med leti 1928 in 1945, je bila leta 1951 kupljena za Inštitut za raziskovanje krasa v Postojni. Obsega 823 naslovov v 1800 zvezkih. Inštitut je med obema vojnama in do konca 2. svetovne vojne, v času svojega obstoja, zbiral speleološko literaturo. Večina fonda je v italijanščini, nato v nemščini, manj pa v francoščini, hrvaščini itd. Najstarejše delo je GEORGES-LOUIS LECLERC BUFFON, *Le opere di Buffon*, v 40 knjigah, Venezia, 1820.

Zapuščina Franceta Kidriča. Akademik prof. dr. France Kidrič (1880–1950), literarni zgodovinar, in njegov sin akademik Boris Kidrič (1912–1953), politik, sta zbrala knjižnico, ki jo je po njuni smrti darovala Akademiji snaha oz. žena Zdenka Kidrič. Gre za eno zapuščino, saj se tematika prepleta pri vseh darovalcih od literarne prek zgodovinske do politične literature. Ni pa vpisana kot enotna zapuščina. Obsega vsaj 2695 zvezkov. V zapuščini so rokopisi (JOHANNES BRENZ, *Katekizem*), stare knjige (*Praxis cathechistica*, s.n.l.; *Volkslieder aus Krain*, Leipzig, 1850). V njihovi zapuščini so knjige z različnih področij, tako tudi BENEDICT FRANZ HERRMANN, *Uiber die Frage: Wie sind die verschiedenen Arten von Mergel* …, Wien 1787. Sicer pa je večina fonda s konca 19. in začetka 20. stoletja. V delih, ki jih je uporabljal France Kidrič, je pogosto opaziti njegove obsežne opombe in zanimive rokopisne dostavke, pisane tudi v stenografiji. Rokopisna zapuščina, ki vsebuje predvsem skripte in gradivo za prešernoslovje, je bila predana Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Deloma jo je uredila dr. Milena Uršič.

Zapuščina Ivana Andreja Perka (sign. 35001 S–36031 S). Ivan Andrej Perko (po letu 1918 kot italijanskemu državljanu ime uradno poitalijančeno v Giovanni Andrea Perco) (1876–1941), je bil prvi poklicni slovenski speleolog. Njegova knjižnica ima zanimivo zgodbo. Po kapitulaciji Italije je nemški okupator odpeljal postojnsko knjižnico v Pottenstein na Bavarsko. Po vojni je bila vrnjena Italiji. Zraven je bila tudi zasebna Perkova knjižnica z vsemi njegovimi spisi in darila s posvetili, zato jo je Italija kasneje vrnila. Leta 1961 jo je njegov sin prodal Inštitutu za raziskovanje krasa v Postojni. Odtlej je kot del inštitutske knjižnice corpus separatum. Obsega 1031 naslovov oz. 1366 enot, predvsem s speleološko tematiko. Knjižnico je zbral z darili in nakupi. Najstarejše delo v knjižnici je iz leta 1823 (GIROLAMO AGAPITO, *Le grotte di Adelsberg, di S. Canziano, di Corniale e di S. Servolo, la miniera d'ldria, il Lago di Cirknitz*, Vienna 1823), najmlajše pa iz leta 1940.

Zapuščina Ivana Trinka - Zamejskega (sign. 45000–45259). Ivan Trinko - Zamejski (1863–1954) je bil duhovnik, pesnik in pisatelj. Leta 1965 je Biblioteka prejela preostanek njegove knjižnice. Obsega 259 naslovov oz. 439 zvezkov. Najstarejša knjiga je JOHANN LUDWIG SCHÖNLEBEN, *Evangelia inu Lystuvi*, V Nemskim Gradzu 1672. Zapuščino hrani centralna biblioteka.

Knjižnica Ivana Romiha (sign. 50001 N–50202 N). Ivan Romih (1913–1966), scenograf in slikar, je v oporoki določil, da si sme Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU izbrati dela, ki jih nima. Izbrali so 202 naslova domačih in tujih pravljic. Romih je taka dela zbiral z očmi ilustratorja in tudi kot ljubitelj te zvrsti.

Zapuščina Frana Ilešiča. Dr. Fran Ilešič (1871–1942) je bil literarni zgodovinar. Njegovo knjižnico je daroval njegov sin geograf akademik Svetozar Ilešič. Ne stoji kot corpus separatum, enote so vpisane pomešano in na različnih lokacijah, največ na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Med najstarejšimi knjigami sta *Branja inu evangeliumi*, 1777 in Pohlinov prevod Svetega pisma.

Zapuščina Frana Ramovša I in II (sign. 100001–100784 in R 57). Akademik prof. dr. Fran Ramovš (1890–1952), jezikoslovec, je bil predsednik SAZU v letih 1950–1952. V zapuščini, ki jo je leta 1972 Biblioteki daroval njen takratni upravnik Primož Ramovš, so predvsem darovani separati, knjige pa so bile večinoma dodeljene Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU, imenovanem po njem. Rokopisni del te zapuščine je uredila bibliotekarska svetovalka Ana Koblar - Horetzky.[6] Drugi del njegove zapuščine je ostal v družinski lasti, dokler je ni Klemen Ramovš 12. 1. 2000 z darilnim pismom v imenu družine izročil v last Biblioteki SAZU. Že v bežnem pregledu se je pokazalo, da novo pridobljeno gradivo posega v življenje in delo tako Frana kot tudi Primoža Ramovša. Ker pa ne gre le za očeta in sina, ampak za dva ustvarjalca, ki sta vsak po svoji strokovni poti bogatila slovensko kulturo, se je urejevalka Ana Koblar-Horetzky odločila za razmejitev zapuščine in ločeno obdelavo. Rokopisna zapuščina Frana Ramovša s signaturo R 57 je razporejena v deset vsebinsko zaključenih poglavij: ***I. Biografsko gradivo***. Ob kronološko že urejenih uradnih listinah, raznih potrdilih iz obdobja 1917–1934, sta biografsko pa tudi osebnostno najznačilnejši dve oporoki: *Moja poslednja volja*, napisana leta 1942, ko je bil Ramovš določen za talca in *Moje poslednje sporočilo* iz leta 1948 ob poslabšanju zdravja. ***II. Slikovno gradivo.*** Ker je glavnina tega gradiva v družinski lasti, ohranja to poglavje le posamezne posnetke iz družabnega kroga ali kulturnega dogajanja. ***III. Pisma.*** Pisma so dopolnila k relativno redko ohranjenim Ramovševim dopisom. V italijanskem prevodu slovenskih konceptov so ohranjena pisma konfiniranemu Francetu Kidriču v času 1942–1943, najštevilnejša pa so osebna sporočila nevesti in kasnejši ženi Albini Zalar iz obdobja 1915–1952, ki z letom 1917 prevzamejo značaj družinskega dopisovanja. ***IV. Korespondenca.*** Gradivo zapolnjuje vrzeli med dopisniki prvega dela zapuščine, dopolnjujejo pa ga številne čestitke kulturnih delavcev ob Ramovševi 50-letnici. ***V. Tuja korespondenca.*** Tuja korespondenca vsebuje medsebojna sporočila tretjih oseb, poslanih Ramovšu v vednost. Pretežno izhajajo

[6] ANA KOBLAR - HORETZKY, Korespondenca Frana Ramovša 1: Izpisi pisem dopisnikov, *Objave Biblioteke SAZU* 7, Ljubljana 1985.

iz obdobja 1942–1943, povezana s konfinacijo Franceta Kidriča. ***VI. Znanstveno delo.*** Ohranjene so skripta predavanj *Morfologija slovenskega jezika* iz leta 1952. Dodana je dokumentacija o zaščiti avtorskih pravic. ***VII. Različno gradivo.*** Različno gradivo prikazuje Ramovševo vestno urejanje finančnih zadev interniranega Franceta Kidriča, pogumne politične intervencije za kulturne delavce v medvojnem času, objavlja pa tudi besedilo diplome Josipu Brozu Titu ob izvolitvi za častnega člana Akademije. ***VIII. Tuji rokopisi.*** V zapuščini sta ostala obsežna rokopisa dveh zaključenih del s področja hrvaškega in srbskega jezika. ***IX. Zgodovinsko gradivo.*** Zgodovinsko gradivo ohranja dva zgodovinska dokumenta: letak s proglasom Gauleiterja Friedricha Reinerja iz leta 1941 in Načrt Slovenskega narodnega sveta [1918]. ***X. Jean Lacroix.*** Pod tem naslovom je urejena ostalina ravnatelja Francoskega inštituta in lektorja francoskega jezika do leta 1941, ko je kot diplomat nasilno moral zapustiti Ljubljano. Gradivo, ki ga sestavljajo dokumenti, korespondenca, razni zapiski in adresarji, je Ramovš skupaj s celotno imovino skrivaj varoval pred zaplembo do konca vojne.

Zapuščina Ivana (Johna) Jagra (sign. 100785–101849). Ivan (John) Jager (1871–1959) je bil arhitekt in urbanist. Konec leta 1967 je iz Minneapolisa prispela njegova velika in dragocena zapuščina, ki jo je pokojnikova vdova poklonila SAZU. Obsega knjižnico, mape z biografskim gradivom, študijami in načrti, znanstveni material ter korespondenco, posebej pa še umetnostno in etnografsko zbirko. Arhitekt Jager je vse življenje zbiral knjige in arhivsko oz. muzejsko gradivo. To gradivo je tudi razstavljal v Ameriki v tridesetih letih, toda tedanja gospodarska kriza je tudi tu pustila svoje sledove. Precej zbirk je bil prisiljen prodati, zato so do Biblioteke prišle le manjše zbirke. Tudi del knjižnice je odtujen. Kljub temu so ob njegovi smrti njegovo knjižnico ocenjevali kot »one of the best private libraries in the United States«. Celotno obsežno zapuščino je uredila ter jo tematsko razdelila bibliotekarska svetovalka Ana Koblar - Horetzky.[7] V zapuščini obsega knjižnica 1.469 inventarnih enot oziroma 1064 naslovov. Najstarejša knjiga je J. R. STUMPF, *Helvetische Chronik* iz leta 1546, najmlajša pa je iz leta 1958. Publikacije, ki so bile tiskane v 16. stoletju, so še: GIOUANNI ANDREA ANGUILLARA, *Delle metamorfosi d'Ovidio*, Venetia 1561; PHILLIP CLUVER, *Philippi Cluveri Germania antiqua cum Vindelicia et Norica*, Guelferbyti 1563; LUCIUS CAECILIUS FIRMIANUS LACTANTIUS, *L.Coelli Lactantii Firmiani Opera*, Basileae 1568; TOMASO D'AQUILEIA, *La Guerra d'Atila*, Vinegia 1569; ANDREA ELPIDIANOS

[7] ANA KOBLAR - HORETZKY, *Objave Biblioteke SAZU* 2 (*Knjižnica*), 4 (*Biografsko gradivo*), 5 (*Kazalo osebnih imen k Biografskemu gradivu*) in 6 (*Gradivo muzejske zbirke*).

BACCIUS, *De Termis*, Venetiis 1571; PLUTARCHUS, *Plutarchi Ethicorum sive moralium,* Basileae 1590 in nekompletna izdaja SEBASTIAN MÜNSTER,: *Cosmographia* iz 1. 1600.

Zapuščina Dušana Kermavnerja (sign. 101850–102409). Dr. Dušan Kermavner (1903–1975) je bil pravnik in zgodovinar. Zapuščina zajema predvsem zgodovinsko, pravno in politično stroko, fond pa je predvsem s preloma 19. in 20. stoletja. Zapuščino hrani centralna biblioteka.

Zapuščina Franca in Milka Kosa (sign. 102410 H–105094 H). Obsežna zapuščina zgodovinarjev dr. Franca (1853–1924) in sina akademika prof. dr. Milka Kosa (1892–1972) je bila pridobljena leta 1973. Del zapuščine, ki jo sestavljajo arhivsko gradivo in knjižnica, je bil kupljen, velika večina pa je darilo. Knjižnica obsega 2676 naslovov. Zgodovinarja sta knjižnico gradila skoraj celo stoletje, od gimnazijskih let Franca Kosa pa do leta 1971, ki je letnica izida najmlajše knjige. Franc Kos je učil na učiteljišču v Gorici, se leta 1915 umaknil na Dunaj, po letu 1918 pa v Ljubljano. Med vojno je 'potovala' tudi ob umiku iz Gorice tam puščena knjižnica, ki so jo *Italijani leta 1916. ali pa 1917... spravili nekam v Italijo*[8], vendar se mu je posrečilo doseči njeno povrnitev po koncu vojne. Večji del strokovne biblioteke, ki je bila zasnovana kot znanstvena, je prešel po smrti Milka Kosa na Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU. Ni torej ohranjena kot celota, saj so nekatere izmed knjig z ex librisom v podobi žiga zašle tudi v antikvariate.

V zapuščini je najstarejša knjiga inkunabula PIUS II. (Enea Silvio Piccolomini), *In Europam*, Memmingae 1491, ki jo je Franc Kos kupil v nekem nemškem antikvariatu. Delo vsebuje tudi opis ustoličevanja koroških vojvod, dodane so številne marginalije. Poleg inkunabule so v zbirki najstarejše publikacije iz 16. stoletja.: GREGORIO AMASEO, *Is sacco d'Udine*, Patritio Udinese 1511; BERNARDIN SCARDEONI, *De antiquitate urbis Patavii*, Basileae 1560; ONOFRIO PANVINI, *Onuphrii Panvini De primatu Petri*, Veronae 1589; LIVIO PATAVINUS: *Geographia universae,* Venetiis 1596; SAMUEL PITISCI, *Lexicon antiquitatum romanorum*, okoli 1600; izstopajoča dela iz 17. stoletja pa so: *Annalium Carinthiae*, Leipzig 1611; HIERONYMUS MEGISER, *Chronica des löblichen Erzherzogthums Khärndten*, Leipzig 1612; *Metropolis Salisburgensis*, Monachii 1620; SIMONE RETTENPACHER, *Historica Norica*, Salisburgi 1677; *Land-Gerichts-Ordnung des löblichen Herzzogthums Crain*, Laybach 1685 in *Corpus juris canonici Gregorii XIII.*, Parisiis 1695.

[8] BOGO GRAFENAUER, Pomen dela Franca Kosa v razvoju slovenskega zgodovinopisja, *Franc Kos: Izbrano delo*, Ljubljana 1982, str.347.

Zapuščina Jovana Hadžija (sign. 105095 B–108604 B). Akademik prof. dr. Jovan Hadži (1884–1975) je bil po stroki biolog. Zapuščina je bila pridobljena kot darilo, postavljena je na Biološkem inštitutu Jovana Hadžija ZRC SAZU, kjer je bil dolga leta upravnik. Obsežna knjižnica zajema predvsem fond iz časa njegovega življenja in iz njegove usmerjenosti.

Zapuščina Alfonza Paulina. Dr. Alfonz Paulin (1853–1942), botanik, dopisni član SAZU, je v svojem polnem življenju zbral veliko korespondence, rokopisov in arhivskega gradiva s področja botanike oz. floristike. Ta, samo rokopisna zapuščina, je bila predana naši Biblioteki. Uredila jo je biologinja Marija Fabjančič.

Zapuščina Borisa Orla (sign. 108605 N–109911 N). Dr. Boris Orel (1903–1962) je bil etnolog. Za etnološko stroko pomembno zapuščino so kupili za knjižnico Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, kjer je tudi postavljena.

Knjižnica Notranjskega muzeja, Postojna. 26. 1. 1977 je kot darilo v knjižnico Inštituta za raziskovanje krasa v Postojni prišla vsa knjižnica ukinjenega Notranjskega muzeja. Obsega 1239 zvezkov. Posebej starih publikacij nima, poskušali so zbrati čim več domoznanskega gradiva, veliko so ga pridobili z zamenjavo. Po ponovni vzpostavitvi delovanja Notranjskega muzeja mu je bila knjižnica vrnjena.

Zapuščina Maksa Wraberja (sign. 109912 B–113940 B). Izredni član SAZU prof. dr. Maks Wraber (1905–1972) je bil biolog in gozdar. Nakup njegove zapuščine je bil omogočen za delo raziskovalcev Biološkega inštituta Jovana Hadžija ZRC SAZU.

Zapuščina Valterja Bohinca (sign. 114950–115836). Dr. Valter Bohinec (1898–1984) je bil geograf. Biblioteka SAZU je kupila njegovo ostalino, ki jo sestavljajo predvsem njemu darovani separati, pretežno iz 20. stoletja.

Zapuščina Ivana Tavčarja (sign. 115837 L–117054 L). Dr. Ivan Tavčar (1851–1923) je bil pisatelj in politik. Njegova zapuščina zajema knjižnico, nekaj arhivskega in rokopisnega gradiva ter knjižne stilne omare. Knjižnica obsega 1218 naslovov. Najstarejše knjige so iz 18. stoletja. To ni popolna zapuščina znanega kulturnega delavca, politika in pisatelja, saj v njej manjkajo temeljna dela slovenske književnosti, tudi njegova. Bolj nudi podobo salonske knjižnice kulturnika, delujočega v nemškem jezikovnem okviru. Večino fonda predstavlja nemško leposlovje iz 19. stoletja. Poleg leposlovja v knjižnici zasledimo še dela s področja planinstva, potopisov, prava in lova.

Zapuščina Franceta Steleta (sign. 117055 U–118467 U). Akademik prof. dr. France Stelè (1886–1972) je bil umetnostni zgodovinar. Zapuščina je bila deloma darovana, deloma kupljena. Zapuščino sestavlja arhivsko gradivo, ki je

na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU, kjer je tudi še ne do konca urejena knjižnica, v Biblioteki pa je del korespondence in tujih rokopisov. Do sedaj katalogiziran, klasificiran in indeksiran del knjižnice obsega 1413 naslovov. Tematsko je zapuščina povezana z njegovo stroko in vpetostjo v krog poznanstev iz srednje Evrope.

Zapuščina Louisa Adamiča. Louis Adamič (1898–1951) je bil ameriški pisatelj, esejist in publicist slovenskega rodu. Del njegove rokopisne zapuščine je posredoval Vladimir Dedijer. Obsega nekaj pomembnih rokopisov ter korespondenco.

Zapuščina Koste Strajnića. Kosta Strajnić (1887–1977) je bil hrvaški likovni kritik. Njegova rokopisna zapuščina je leta 1983 kot dar prispela v Biblioteko, vsebuje pa predvsem pisma akademika arhitekta Jožeta Plečnika (podpisanega kot Josip Plečnik), arhitekta Vinka Glanza, kiparja Ivana Meštrovića in drugih.

Knjižnica Janka Lavrina (sign. 134201–135000). Prof. dr. Janko Lavrin (1887–1986), redni profesor za novejšo rusko literaturo na Univerzi v Nottinghamu in dopisni član SAZU, nam je podaril dragoceno zbirko starih knjig in prvotiskov od 16. do 19. stoletja s področja evropske literature in kulturne zgodovine. Knjižno zapuščino v celoti hrani Biblioteka SAZU kot corpus separatum. Lavrin je Biblioteki podaril antikvarni, bibliofilski del svoje knjižnice. Knjižnico je popisala višja bibliotekarka Majda Capuder.[9] Knjižnica ima nekaj dragocenosti. Najstarejšo letnico nosi Plinijev *Epistolarum* iz 1. 1529. Iz 16. stoletja je še 15 knjig, 36 knjig je iz 17. stoletja, 127 knjig iz 18. stoletja. Knjige iz 16. stoletja so: PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS, *C. Plinii Secundi Novocomensis Epistolarum, libri X*, Parisiis 1529; TEOFILO FOLENGO, *Macaronicorum*, Venetiis 1555; *Thucydides*, Basileae 1564; *Tragoediae selectae Aeschyli, Sophoclis, Euripidis*, [S.l.; Typogr. Huldrich Fugger], 1567; DANTE ALIGHIERI, *[La divina commedia]*, In Lione 1571; HORTENSIO, *L'Hortensio, commedia de gl'academici intronati di Siena*, In Venetia 1574; *Carmina illustrium poetarum italorum*, Lutetia 1577; PUBLIUS OVIDIUS NASO, *Heroidum Epistolae*, Venetiis 1578; AUGUSTINUS AURELIUS, *D. Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi, De Civitate Dei : libri XXII*, Lugduni 1579; BONETO GHIRARDI, *La Leonida*, In Venetia 1585; AUGUSTINUS AURELIUS, *D. Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi, De Civitate Dei : libri XXII*, Genevae 1590; PLATON, *Tu theiu Platonos apanta ta sozomena = Divini Platonis opera omnia quae extant*, Lugduni 1590; TORQUATO TASSO, *Delle prose,* Rime [Ferrara] 1590; PUBLIUS CORNELIUS TACITUS, *P.Cornelii Taciti Annalium*, Lugduni 1591;

[9] MAJDA CAPUDER, Knjižnica Janka Lavrina, *Objave Biblioteke SAZU*, 10, Ljubljana 1989.

PHILIP SIDNEY, *The Countesse of Pembrokes*, Arcadia, London 1598; PINDARUS, *Pindaru Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia*, [Geneva] 1599.

Zapuščina Marje Boršnik. Prof. dr. Marja Boršnik (1906–1982) je bila literarna zgodovinarka in izredna članica SAZU. Njena rokopisna zapuščina je po njeni smrti kot dar prešla v last Biblioteke SAZU. Obsega njena rokopisna dela ter največ korespondence s sodobniki. Izstopa korespondenca s pisateljem Stankom Majcnom. Zapuščino je uredila upokojena bibliotekarska svetovalka Ana Koblar-Horetzky.[10]

Zapuščina Henrika Tume. Dr. Henrik Tuma (1858–1935), odvetnik, politik in planinec, je od svojih dijaških let do smrti uspel zbrati obsežno knjižnico 3321 knjig in periodike s področja politike, sociologije, prava, filologije, filozofije, psihologije, zgodovine, zemljepisa, planinstva, književnosti, likovne umetnosti in muzikologije. Zapuščina je od leta 1992 shranjena na dislocirani raziskovalni enoti Zgodovinskega inštituta Milka Kosa v Novi Gorici. Bogastvu zapuščine lahko sledimo po rokopisnem Registru knjižnice, ki lepo kaže rast gradiva. Najstarejša knjiga je Kopitarjeva slovnica iz leta 1808. Poleg knjižnega gradiva pa zapuščino sestavlja tudi arhivsko gradivo, kolikor mu ga je uspelo ohraniti po požaru in obstreljevanjih v Gorici med prvo svetovno vojno. Knjižnico je šele pred kratkim uredila bibliotekarka Petra Kolenc.[11]

Zapuščina Sergija Vilfana. Akademik prof. dr. Sergij Vilfan (1919–1996) je bil pravnik in zgodovinar. Potomci so Biblioteki darovali njegovo rokopisno zapuščino, ki še ni urejena.

Zapuščina Izidorja Cankarja. Akademik prof. dr. Izidor Cankar (1886–1958) je bil redni profesor za zgodovino umetnosti na Univerzi v Ljubljani. Biblioteka SAZU je prejela rokopisno zapuščino že leta 1994, 10 let kasneje pa je spet priskočila na pomoč upokojena bibliotekarska svetovalka Ana Koblar-Horetzky in zapuščino uredila. Ta del zapuščine, ki ga je Biblioteka SAZU prejela, v primerjavi z gradivom o Cankarjevem javnem delovanju ni obsežen, saj je glavnino le-tega pridobil takratni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, vseeno pa vsestransko dopolnjuje Cankarjevo življenjsko pot in posamezne segmente njegovega dela.[12]

---

[10] ANA KOBLAR - HORETZKY, Rokopisi, *Kratko poročilo o delu [Biblioteke SAZU] v letu 2002*, Ljubljana 2003, str. 13–15.

[11] PETRA KOLENC, *Dr. Henrik Tuma (1858–1935) in njegova knjižnica*, Ljubljana 2008.

[12] ANA KOBLAR - HORETZKY, Zapuščina Izidorja Cankarja, *Kratko poročilo o delu [Biblioteke SAZU] v letu 2005*, Ljubljana 2006, str. 14–16.

Zapuščina Primoža Ramovša (sign. R 96). Akademik, višji bibliotekar-specialist in upravnik Biblioteke SAZU od 1945. do 1987. Primož Ramovš (1921–1999) je bil svetovno znan predvsem kot skladatelj, čeprav mu delo v Biblioteki SAZU nikakor ni bilo sinekura. Del rokopisne zapuščine, ki jo je njegov sin Klemen Ramovš 12. 1. 2000 z darilnim pismom v imenu družine izročil v last Biblioteki SAZU, je po obsegu skromnejši, saj je večinski del zaradi vsebine dobil v last Glasbeni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice. V Biblioteki SAZU je zapuščino kot samostojno rokopisno enoto s signaturo R 96 leta 2003 strokovno uredila upokojena bibliotekarska svetovalka Ana Koblar-Horetzky po ustaljenem zaporedju. ***I. Biografsko gradivo***. Biografsko gradivo združuje v glavnem dokumente o rednem šolanju (1927–1939) in glasbenem študiju doma in v tujini (1928–1941). ***II. Pisma***. V konceptu so ohranjena pisma učitelju pri študiju kompozicije v Italiji, najobsežnejši pa so dopisi staršema, ki segajo še v otroška leta (1928) in prenehajo z očetovo smrtjo (1952). Ob besedilu je sem ter tja zapisan kratek notni zapis. ***III. Korespondenca***. Korespondenca ohranja dopisovanje zgoraj omenjenih naslovnikov. Za zgodovino Akademije pa je zanimivo pismo takratnega upravnega direktorja dr. Lea Baeblerja, ki podrobno popisuje potek prenovitvenih del centralne zgradbe. ***IV. Tuja korespondenca***. Tu hranimo eno samo pismo, tj. priporočilo Ramovševega učitelja kompozicije Alfreda Caselle komponistu Hildebrandu Pizzettiju leta 1941. Biblioteki SAZU pripadajoče gradivo šteje 295 enot.

Zapuščina Stanislava Hafnerja. Dopisni član SAZU prof. dr. Stanislav Hafner (1916–2006) je bil redni profesor za slavistiko Univerze v Gradcu. Njegovo veliko knjižno zapuščino so Biblioteki SAZU poleti 2007 darovali dediči. Sedaj je zapuščina še v postopku obdelave, njena vrednost in pomen za raziskovalce pa je izjemna.

POSEBNE ZBIRKE

Izstopajoča posebna zbirka Biblioteke SAZU so »Dela akademikov«. Že konec leta 1942 so se odločili za organizacijo posebne knjižne zbirke, ki naj obsega vse znanstveno in umetniško doslej objavljeno delo vseh članov, rednih, izrednih in dopisnih. Z uresničevanjem zamisli so začeli zgodaj, saj je 13. aprila v letu 1944 že vpisana prva knjiga. Odtlej je bila z darili in nakupi sestavljena obsežna zbirka, ki zajema monografije in separate.

Biblioteka SAZU danes deluje v lepih prostorih in je tudi precej dobro opremljena s sodobno računalniško opremo, stalnica pa je problem s skladišči za

hranjenje knjižnega fonda centralne Biblioteke in knjižnic inštitutov ZRC SAZU (skupaj že več kot pol milijona enot) ter za skladiščenje zaloge publikacij, ki jih izdajata SAZU in ZRC SAZU (več kot 200.000 izvodov v paketih). V upanju, da se bo v bližnji prihodnosti tudi to spremenilo, se predvsem zavedamo svojega poslanstva. Kot knjižnica smo namreč zavezani k ohranjanju naše kulturne dediščine za prihodnje rodove, z zamenjavo publikacij SAZU in ZRC SAZU pa širiti slovensko znanost po svetu.

LITERATURA

Novo poslopje Knjižnice Slovenske akademije znanosti in umetnosti, *Delo*, 6, (20. dec.), Ljubljana 1964.

Izvestje Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani za poslovni leti 1921–23, Ljubljana 1923.

Letopis SAZU, 1–58, Ljubljana 1938–2008.

Naša največja kulturna naloga: Akademija znanosti in umetnosti, Narodna galerija, Ljubljana 1927.

Popis Trinkove knjižnice, Ljubljana 1965.

Znanstvenoraziskovalni center SAZU : generacije znanosti, Ljubljana 1996.

Romana BERNIK - GOSTIČ, *Biblioteka SAZU*, Ljubljana 1995 (zloženka).

Majda CAPUDER, Knjižnica Janka Lavrina: zapuščina, *Objave Biblioteke SAZU* 10, Ljubljana 1989.

Joannes Rudolphus CORADUZZI, *Apes aCaDeMICae operosorum Labacensium*, Labaci 1701, faksimile in prevod PrimoŽ SIMONITI, Ljubljana 1988.

Marija FABJANČIČ, *Kratko poročilo o delu Biblioteke SAZU v letu* 1987–2007, Ljubljana 1988–2008.

Marija FABJANČIČ, Zamenjava zbornika Traditiones, *Traditiones* 25, Ljubljana 1996.

Fran Saleški FINŽGAR, Zakaj?, *Slovenec*, 52 (2. mar.), Ljubljana 1928. str. 3.

Marija KLEMENČIČ, *Biblioteka in publikacije Slovenske akademije znanosti in umetnosti v letih 1952–1971*, Ljubljana 1973, 299 str.

France KOBLAR, † Adolf Robida. *Slovenec*, 52 (2. mar.), Ljubljana 1928. str. 3.

Ana KOBLAR - HORETZKY, *Ureditev Jagrove zapuščine – Janez Jager*, Ljubljana 1976.

Ana KOBLAR - HORETZKY, Zapuščina Ivana Jagra 1: Knjižnica, *Objave Biblioteke SAZU* 2, Ljubljana 1977.

Ana KOBLAR - HORETZKY, Zapuščina Ivana Jagra 2: Biografsko gradivo, *Objave Biblioteke SAZU* 4, Ljubljana 1981.

Ana KOBLAR - HORETZKY, Zapuščina Ivana Jagra 3: Kazalo osebnih imen k Biografskemu gradivu, *Objave Biblioteke SAZU* 5, Ljubljana 1981.

Ana KOBLAR - HORETZKY, Zapuščina Ivana Jagra. 3: Gradivo muzejske zbirke, *Objave Biblioteke SAZU* 6, Ljubljana 1982.

ANA KOBLAR - HORETZKY, Korespondenca Frana Ramovša 1: Izpisi pisem dopisnikov, *Objave Biblioteke SAZU* 7, Ljubljana 1985.

ANA KOBLAR - HORETZKY, Korespondenca Frana Ramovša 2: Kazala, *Objave Biblioteke SAZU* 8, Ljubljana 1985.

ANA KOBLAR - HORETZKY, Rokopisi, *Kratko poročilo o delu [Biblioteke SAZU] v letu 2002,* Ljubljana 2003, str. 13–15.

ANA KOBLAR - HORETZKY, Zapuščina Izidorja Cankarja, *Kratko poročilo o delu [Biblioteke SAZU] v letu 2005,* Ljubljana 2006, str. 14–16.

PETRA KOLENC, Dr. Henrik Tuma (1858–1935) in njegova knjižnica, Ljubljana 2008.

ANDREJ KRANJC, MAJA KRANJC, Perkova knjižnica, *Naše jame* 19, Ljubljana 1977, str. 37-41.

MELITTA PIVEC - STELÈ, Biblioteka Kmetijske družbe za Kranjsko (Slovenijo) 1820–1945, *Razprave I. razreda SAZU*, 5, Ljubljana 1966, str. 359–387.

ANDREJ PLETERSKI, *Inštitut za arheologijo polstoletnik = Fiftieth anniversary of the Institute of Archaeology*, Ljubljana 1997.

PRIMOŽ RAMOVŠ, *Historiat in ustroj Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, Ljubljana 1951.

PRIMOŽ RAMOVŠ, *Biblioteka in publikacije Slovenske akademije znanosti in umetnosti v letih 1938–1951*, Ljubljana 1952.

PRIMOŽ RAMOVŠ, *Poročilo o delu Biblioteke SAZU v letu* 1965–1969, Ljubljana 1964–1968.

PRIMOŽ RAMOVŠ, *Kratko poročilo o delu Biblioteke SAZU v letu* 1969–1986, Ljubljana 1970–1987.

PRIMOŽ RAMOVŠ, Die Bibliothek der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste, ihre Geschichte und Struktur, *Biblos* 24, Wien 1975, str. 288–299.

PRIMOŽ RAMOVŠ, *Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti: historiat – ustroj – razvoj = The library of the Slovene academy of sciences and arts: it's history – organisation – development*, Ljubljana 1976.

PRIMOŽ RAMOVŠ, Die Bibliothek der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste, ihre Geschichte und Struktur, *Biblos-Schriften* 84, Wien 1976, str. 72-76.

PRIMOŽ RAMOVŠ, Biblioteka SAZU, *Enciklopedija Slovenije* 1, Ljubljana 1987, str. 266.

DRAGO SAMEC, Ljubljana 2: Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti = Laibach 2: Bibliothek der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste, *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa*, Hildesheim, Zürich, New York 2001, knj. 9, str. 191–198.

DRAGO SAMEC, Trinkova knjižnica tudi v Biblioteki Slovenske akademije znanosti in umetnosti, *Mons. Ivan Trinko (1863–1954): spodbujevalec spoznavanja in dialoga med kulturami*, zbornik posveta, Špeter, 16.10.2004, Čedad 2006, str. 323–347.

SONJA STERGARŠEK, *Knjižna zamena Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, Ljubljana 1976.

OUR SEVENTY YEARS

(Summary)

At the beginning, the article introduces the predecessors of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SASA), of which the Library became an integral part in 1938. Due to the transformation of the organizational set-up in SASA, of its direct predecessor the Academy of Sciences and Arts (ASA), and with the founding of the SASA Scientific and Research Center (SASA SRC) in 1981, changes also occurred in the publication plans of the two institutions related to their publications, suitable for exchange. Through the years this has become one of the most prominent activities and a specific feature of the libraries.

The article also shows how, very slowly, the number of employees in the Library grew, from the first person, and for many years the only person, employed in the Library i.e. Primož Ramovš (a well known composer, appointed on 1 September 1945, first as archivist, later as librarian, head and academician) to the present day where 21 members comprise the library staff, with highly qualified individuals, among whom thirteen hold a university degree. The article also highlights the difficulties that the library faced due to the lack of personnel – both technical and professional – and how they were resolved. In the "Register of Employees 1945–2008", an attempt is made to list the names of all persons regularly employed and those of free-lancers who worked in the Library and for it. This was done on the basis of preserved archival data and on the recollection of retired employees.

Since the library processes all materials for SASA and SASA SRC (or rather for its seventeen institutional libraries) the article outlines the structure of SRC and its institutes.

It also contains a description of the gradual shift from the classic cataloguing of book holdings: from the alphabetical handwritten catalogue slips, typewritten catalogue slips, typed input documents for the central data base, on-line entries for the shared catalogue. Precisely this method, i.e. active participation in the work for the shared catalogue, at present the most important activity of the Library, assists SASA members and researchers of SASA SRC by managing their bibliographies thus ensuring uniformity and up-to-date tracking and evaluation of their work.

Much space is devoted to the organization of work in the Library and its holdings. It describes the methods of acquisition (exchange, purchase, gifts and our own publications) and the ratio between the different methods. By the end of 2007 we recorded 512,949 items comprising our library material, which places the SASA Library holdings – numerically – among the richest in the country.

The library exchange program is impressive, it extends to all five continents, eighty-two countries and 1425 addressees. The Library acquires quite a significant quantity of unique materials through the exchange of publications and it would be reasonable to maintain this program, despite the work it entails and the significant costs; in fact, many times this is the only possibility for obtaining certain materials. Principles for establishing such an exchange are also outlined. Some of the most important addressees are mentioned. The purchasing activity is only briefly outlined in the article.

Although the SASA Library has reached a venerable age it nonetheless maintains contact with modernity and contemporary methods of work; for the past seventeen years it has been actively involved in the building of the shared bibliographic catalogue database COBIB.SI. Today, among the 354 libraries cooperating in the system of shared cataloguing, it is one of the more important ones and together with the library information service IZUM it contributes to the forming of a Slovenian virtual library. Throughout the past years the annual contribution of the SASA Library to the shared catalogue was among the greatest in Slovenia.

Through the years the active participation of the SASA Library in the creation of the shared catalogue has become the main focus of our activity. It is useful primarily because with it, it assists SASA members, researchers, scientists and other users in retrieving information concerning our predominantly foreign materials covering all areas of science and art. In addition to entering the newly arrived materials, we are entering in the electronic data base also older materials. This is being done pragmatically, along with our daily work, where precedence is given to the more frequently requested items.

Quite a lot of such older material, which as yet has not been catalogued in the shared catalogue, is preserved in the Library among legacies and other special book and manuscript collections. At this point we shall list just the most important ones. These are: the legacy of Adolf Robida, representing the initial book collection of ASA, the Library of the Agricultural Society for Carniola, the legacies of France Kidrič, Ivan Andrej Perko, Ivan Trinko-Zamejski, Fran Ramovš, Ivan (John) Jager, the legacy of Franc and Milko Kos, Alfonz Paulin, Maks Wraber, Ivan Tavčar, France Stelè, Kosta Strajnić, the library of Janko Lavrin, the legacy of Marja Borštnik, Izidor Cankar, Primož Ramovš and the latest legacy received in 2007 from Stanislav Hafner. These legacies contain many old books and even incunabula.

In addition to precious books our library is looking after a smaller collection of museum objects and works of art, all of which are SASA property. In the course of the last few years this collection was successfully exhibited on numerous occasions at home and abroad.

However, our Library is first and foremost a contemporary library. Since 2003 it is actively cooperating with SASA SRC in the project of a specialized information center for humanities; from 2004 onwards in the implementation of the project of the Ministry of Culture concerning the allocation of library compensation for book lending; since 2007, in cooperation with SASA SRC, it is involved in the drafting of the electronic publication of the Slovenian Biographical Lexicon.

The significance and meaning of libraries can be gauged on the basis of the lending activity and dissemination of scientific information. The Library ensures that scientific information is disseminated to the users in an integral form in the shortest time possible. Compared to other libraries the number of readers and the frequency of lending are relatively small because most of the books in the Library are of interest to scholars, although there are no particular limitations to accessing the books. For some years now preliminary work has been under way for the introduction of automated book lending, which will lead to more extensive and faster lending of this rich book collection. There are approximately 5000 users who visit the library ten thousand times and borrow about 35,000 items. Since 2004 the Library and its users can search for topical material in the global databases, since the Library – as a service for SASA SRC – is a member of the consortium COSEC that enables the access to some complete texts in the platforms ScienceDirect and SpringerLink.

Throughout the years the Library has been keeping records of the SASA publishing activity. That is also the reason that in the "SASA Yearbooks" a chapter is regularly devoted to "SASA Publications", where they are briefly presented while the entire publishing activity of both SASA and SASA SRC is presented in a shared catalogue.

The article also offers a description of the equipment and of the shortage of space, both for work and storage; all this required that the Library be moved a number of times, which adversely affected the conditions of work. The high quality computer-ware that the Library has been introducing at a rapid pace during the last few years, and the dedicated work of the entire staff made it possible to overcome even these difficulties.

The high level of professionalism of our staff members has been noted by the experts using our Library and this has also been honored with the highest professional awards. The Čop Diploma was awarded to our long-standing Library head, academician Primož Ramovš (Nova Gorica, 1971) and senior librarian Drago Samec (Bled, 2007), librarian Anamarija Valantič was awarded Čop's symbol of recognition (Celje, 1998).

Drago Samec

PRIMOŽ RAMOVŠ: BIBLIOTEKA JE MOJ OTROK

Zapis po magnetofonskem posnetku

Prvi upravnik Biblioteke SAZU Primož Ramovš se je v letu 1995 v intervjuju spominjal prehojene poti in razvoja Biblioteke, vzporedno pa tudi svoje poti z njo. Posebej je izpostavil svoj pogled na pomen zamenjave publikacij s tujino. Beseda pa ni tekla le o Biblioteki, saj je akad. Ramovš vzporedno govoril tudi o razvoju Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

The Library is my Child

The first head of the SASA Library Prof. Primož Ramovš in his interview in 1995 looks back upon the beginning and growth of the Library and on his own work there. In particular, he expressed his view of the importance of exchange of publications with other libraries and spoke about the development of the Slovenian Academy of Sciences and Arts too.

Akademik in profesor Primož Ramovš (1921–1999) je bil zaposlen v Biblioteki od leta 1945, leta 1952 pa je postal upravnik Biblioteke do upokojitve leta 1987.

Po upokojitvi je skoraj vsak dan prihajal v čitalnico Biblioteke pogledat časopise.

Prošnji, če bi nekaj časa poklonil obuditvi spomina na pretekle čase Biblioteke, se je odzval in si za to rezerviral dva popoldneva, v ponedeljek, 20., in v četrtek, 23. februarja 1995. Pogovor je potekal v novo pridobljeni čitalnici Biblioteke. Spomini na težke začetke so mu živo vreli na plan, le redko sem mu pomagal držati nit pripovedi.

Akademik in profesor Primož Ramovš (1921–1999)

Zapisati sem poizkusil tudi njegov tako značilen način govora, po katerem ga vsi, ki smo ga poznali, še posebej pomnimo.

Sem Primož Ramovš, bivši upravnik te Biblioteke. Podajam svoj memento, kako se je oblikovala naša Biblioteka.

Na Biblioteko SAZU sem čustveno navezan. To je pač moj otrok. Tako kot moje skladbe. Kot ima vsaka mama do svojega otroka posebno čustveno nagnjenje, tudi meni ni bilo vseeno, kaj se z Biblioteko dogaja.

Diplomiral sem leta 1941 na Akademiji za glasbo iz kompozicije in mislil, da bo moj poklic profesor na glasbeni akademiji. Bil sem mlad, saj sem z dvajsetimi leti že diplomiral.

Potem sem bil še na tečaju in dve leti na privatnem dopolnilnem študiju v Italiji, dve leti v Ljubljani, nekaj časa tudi brezposeln, eno leto pa sem bil pri domobranski godbi, vse do zloma v maju 1945. Po osvoboditvi sem bil tri mesece zaprt kot vojni ujetnik, potem pa uradno oproščen. Iz zapora sem prišel 10. avgusta 1945. Na Akademiji za glasbo so bila vsa mesta zasedena. Kot politično osumljenemu, čeprav oproščenemu, ne bodo šli na roke, Akademija pa je potrebovala nove uslužbence.

Akademija je bila še vedno v povojih. Med vojno je komaj životarila, predsednik je bil Milan Vidmar, moj oče pa glavni tajnik. Edina redna uslužbenca

na Akademiji sta bila kot najstarejša uslužbenka Nada Jessetova, tajnica predsedstva, in dr. Leo Baebler kot upravni direktor.

Prostori Akademije so bili le v drugem nadstropju Novega trga 3, spodaj pa je bila še Kmetijska družba.

Uslužbenca sta delovala v sobi sedanje tajnice glavnega tajnika, v sobi levo je bil predsednik, desno glavni tajnik.

Kot tretji uslužbenec Akademije sem bil nastavljen jaz, predsedstvo in predsednik Vidmar sta me sprejela, ker smo se vsi poznali, saj so med nami vladali familiarni odnosi. Tako sem s 1. septembrom 1945 nastopil mesto arhivarja.

Medtem ko sem bil v vojski (1946–1948), pa se je Kmetijska družba izselila in Akademija je dobila vso stavbo na Novem trgu 3.

Že leta 1946 so izpeljali akcijo, da bi Akademija dobila celo stavbo, saj so v pritličju prodajali kmečke pridelke in so v akademijski veži ljudje v vrsti stali za krompir. Prišla je ruska delegacija in šla mimo čakajoče vrste, 'babe' pa so hotele delegacijo sklofutati, ker so šli naprej. Oni so šli v drugo nadstropje. 'Vsak lahko reče, da gre v drugo nadstropje,' so vpile.

Tudi zato sta se moj oče in Kidrič trudila, da bi dobili celo stavbo, da delegacijam ob obisku ne bo treba spet mimo razburjene vrste. Od Kmetijske družbe je ostala edino hišnica Gobčeva, ki je bila pri hiši pred nami vsemi, na Akademijo pa je bila sprejeta za menoj. Tako smo dobili celotno stavbo in od poletja leta 1948 smo začeli adaptirati drugo nadstropje za nove prostore, pod streho sploh ni bilo nič. Adaptacija traja še v današnje dni.

Na mestu sedanje dvorane sta bili tedaj dve sobi. Dvorana je bila dodelana do skupščine, ko je bil v novembru 1948 za častnega člana izvoljen Tito. Kjer je danes telefonska centrala, je bil tedaj Kemični inštitut. Vprašali so se, kaj pa če bo Tito hotel iti v Kemični inštitut. A OZNA je rekla: »Ne bo šel!« Bali so se, da bi kaj eksplodiralo.

Akademiki so bili v glavnem univerzitetni predavatelji starega kova. Ne politični, ampak pravi znanstveniki, ki jih lahko daš v katero koli akademijo na svetu. In OZNA se jih je bala. Ker to so bili samo znanstveniki, za politiko se niso brigali, brigali so se le za svojo stroko. In s tem so vzbujali nezaupanje pri OZNI, pri ljudeh, ki so se spoznali samo na politiko. Vse se je treslo od strahu, da ob Titovem obisku ne bi odneslo bajte. Strah ima velike oči.

OZNA je povsod samo strah videla, ti stari akademiki, Ušeničnik, Lukman, Polec, Lajovic ali Hadži, pa so živeli samo za svojo stroko.

Par dni za 'titovščino', kot smo temu dogodku rekli, je moj oče zbolel za trombozo, in vem, da se je pojavilo mnenje, da so ga 'zagiftali'. Češ, sedaj te ne

rabimo več, ker si 'titovščino' speljal. Pa ni bilo nič res. Zdaj lahko prvič povem, da sem prepričan, če moj oče takrat ne bi umrl, bi ga zaprli. Moj oče pojma ni imel o politiki, saj se je bavil le s filologijo in živel le za Akademijo. Njemu je šlo za ugled Akademije, ti ljudje pa tega niso razumeli. Mislili so, da je ugled Akademije to, da se prikloniš politiku do tal. Partija je vodja in predsednik Akademije se mora klanjati in narediti, kar partija hoče. Moj oče pa je delal, kar je bilo dobro za Akademijo in s tem je postal eo ipso neke vrste sovražnik države.

Spomnim se, da je imel tri tedne po očetovi smrti Boris Kraigher, takratni notranji minister, politični govor[1] in je povedal, da je Akademija pripravljala padec slovenske države. Akademija je tedaj res morala imeti ugled, če so ji pripisovali tako moč.

Tudi mene so zasliševali takrat na Povšetovi, to je bilo jeseni 1952, po očetovi smrti, ko je bil Šolar[2] že zaprt. Trdili so, da je Akademija pripravljala politično odcepitev Slovenije od Jugoslavije. Tampon 'podonavska država'. Spraševali so me, kaj smo doma govorili o politiki, pa o pripravah, da spodnesejo Slovenijo in Jugoslavijo. Trdili so še, da smo se v Biblioteki zbirali na političnih sestankih. »Ne,« sem rekel, »čisto nobenega političnega sestanka nikoli v Biblioteki ni bilo.«

Kaj je bilo s Šolarjem, ne vem, ampak to mojega očeta ni popolnoma nič 'tangiralo', niti ne Akademije. Moj oče je Šolarja ščitil kot znanstvenika, ni pa ga brigalo, kaj kot politik dela, cenil ga je kot znanstvenika.

Spraševali so me še, kako da se ne zanimam za politiko. Sploh niso mogli razumeti, da sem komponist, pa bibliotekar.

S 1. septembrom 1945 sem torej nastopil mesto arhivarja. Zahtevali so fakultetno izobrazbo, priporočljiva je bila filozofska fakulteta, a z glasbeno akademijo sem ustrezal, čeprav so se na seji predsedstva spraševali, ali bom zmogel opravljati arhivarsko delo. Nisem pa bil daleč od filozofske fakultete, saj sem študiral še geologijo.

---

[1] Navedba se nanaša na govor Borisa Kraigherja, objavljenega v Ljudski pravici, 1952, št. 41 (11. 10.), str. 2: »V zvezi s tem bi se dotaknil nekaterih vprašanj naše borbe proti raznim klerikalnim, lahko bi rekel, skoraj belogardističnim reakcionarnim tendencam, ki so se še ohranile v našem družbenem življenju in katerih nosilci menijo, da je danes prišel čas, ko lahko izkoristijo svoje pozicije. Eden takih pojavov je po mojem mišljenju vprašanje nekaterih ljudi, ki so smatrali, da sta naša Akademija znanosti in umetnosti in naša univerza torišči, na kateri Partija ni sposobna prodreti, kjer se lahko izživljajo razni reakcionarni elementi in kjer lahko ti reakcionarni elementi naprej vodijo svojo politiko.«

[2] Dr. Jakob Šolar (1896–1968), jezikoslovec. Od leta 1946 do 1952 je delal na Inštitutu za slovenski jezik na SAZU, nato je bil po montiranem političnem procesu zaprt do leta 1957.

Tako sem s septembrom 1945 prišel na svoje mesto in ga držal do upokojitve. Delal sem čisto vse, bil sem, kot se reče, 'Mädchen für alles'. Oče je rekel, naj poskusim, če bo šlo. Prevzel sem tudi Biblioteko, ki je bila tedaj nameščena v sobi sedanje direktorjeve tajnice, v sedanji direktorjevi sobi pa je bilo skladišče publikacij. Fond Biblioteke je tedaj predstavljala samo Robidova zapuščina, 5323 zvezkov, pa v sejni sobi je bila polica, kjer so bile še knjige od zamene, ki so se nabrale v vseh teh letih.

Zamenjava je tekla s hrvaško, tedanjo JAZU, pa s srbsko, z dunajsko akademijo, z bavarsko, s češko, med vojno se je zamena razširila na Italijo, par sto knjig, z Robidovo knjižnico skupaj ni bilo dosti več kot šest tisoč zvezkov. Je pa bila Robidova knjižnica že katalogizirana. In sicer na čudnem starem formatu listkov, izpisanih na roko, katalogiziral jo je Zvonko Bizjak, ki je bil asistent v slavističnem seminarju. Zaradi teh listkov smo morali vedno naročati poseben format predalov.

Vse, kar je prišlo z zameno, pa ni bilo katalogizirano.

Ob tem sem delal še vse sorte stvari: ekonomat, kurirska, računovodska opravila, res 'Mädhen für alles'. Čez dobro leto, novembra 1946, sem bil poklican k vojakom, kjer sem bil do januarja 1948. Bil sem vpoklican za dve leti, medtem pa je izšel zakon, da vsi s fakultetno izobrazbo služijo samo 12 mesecev, jaz pa sem odslužil že skoraj 14 mesecev. Ko sem januarja 1948 prišel nazaj, sem februarja spet nastopil službo na Akademiji. Tedaj je bil zakon, da mora po služenju vojaškega roka delovno mesto čakati.

Nabralo se je nekaj zamene, saj sem leta 1946, ko sem še bil v službi, že navezal nekaj zamenskih stikov, pa tudi akademije, s katerimi smo imeli stike pred vojno, so pošiljale svoje izvode, tako da se je nabralo vsaj tisoč novih enot. Tedaj se je Akademija že razširila. Na novo sta bila zaposlena že dr. Matej Šmalc[3] in Vida Baeblerjeva. Politične razmere so se tedaj malo ugladile, tako da me je bilo prosvetno ministrstvo pripravljeno nastaviti na glasbeni šoli kot glasbenika. Res sem istočasno začel učiti na srednji glasbeni šoli. Leta 1948 sem dobil dekret kot honorarni profesor. Mlad sem bil, energije poln, čas sem imel. Po dvanajst ur na teden sem učil vse do leta 1965, nakar je bilo le preveč. Tedaj sem opustil učiteljevanje. Navedel sem, da je prenaporno in da bomo začeli zidati Biblioteko na dvorišču, kot je bilo predvideno, in s tem bi imel toliko več dela. Ena glavnih spodbud za opustitev učiteljevanja so bili slabi študentje na glasbeni akademiji. Biblioteki se nisem mogel odpovedati, ker mi je pač dajala kruh. Moj glavni

[3] Dr. Matej Šmalc (1888–1960), romanist in prevajalec. V letih 1946 do 1960 je bil upravnik Znanstvene pisarne SAZU.

poklic pa je komponiranje, temu se tudi nisem hotel odpovedati, ker mi je v veselje. Tistemu poklicu se moram odpovedati, kjer sem najlažje nadomestljiv, sem se odločal. V šoli me lahko vsak nadomesti, kdor ima diplomo. V Biblioteki me nihče ne more nadomestiti, v orglanju prav tako ne. Ostal sem tako samo še pri treh poklicih: Biblioteka, komponiranje, orglanje. V Biblioteki sem delal do penziona, ko sta mi ostala samo še dva poklica.

Biblioteka je začela rasti. Založniška dejavnost Akademije se je precej povečala, povečala se je možnost za zamenjavo. In to je bil eden mojih srečnih trenutkov, da sem Biblioteko na zamenjavo postavil.

Leta 1948 smo se že selili v prvo nadstropje v veliko sobo. Danes je drugačna situacija. Večja soba, kjer je sedaj predsednikova tajnica, je merila je 96 m². Tu smo bili: dr. Leo Baebler in Vida, Nada Jesse in jaz. In moj oče kot glavni tajnik. Kjer je sedaj predsednik, je bila manjša soba, merila je 40 m², tu je bil predsednik Kidrič. Naša soba je imela na Gosposko ulico tri okna, druga pa samo enega. Dr. Šmalc je bil v sedanji sejni sobi. Če so imeli obisk, so gostje, predsednik in glavni tajnik šli k Šmalcu.

Par dni za 'titovščino' leta 1948, kot smo temu dogodku rekli, je moj oče dobil trombozo. Takrat sem napravil korak, ki se v pozitivnem smislu še danes pozna Biblioteki SAZU. Do takrat, novembra 1948, sem že kot bibliotekar delal v glavnem bibliotekarske posle, ob drugem pa sem tipkal tudi za pravopis. Z Nado Jessetovo sva tipkala za prvo izdajo leta 1950, nato je prišel še Žurga kot kurir.

Moj šef je bil dr. Šmalc kot upravnik znanstvene pisarne. Znanstvena pisarna je imela protokolno številko 03, ekonomat je imel 04, 01 je bila upravna pisarna, 02 računovodstvo. Še leta 1948 sem izposloval, da je dobila Biblioteka protokolno številko 05 kot enota. Tedaj je Biblioteka z zameno imela že vsaj tisoč dopisov na leto, znanstvena pisarna pa manj, podpisnik je bil glavni tajnik Ramovš. Po 'titovščini', ko smo se preselili, in po očetovi trombozi, sem začel sam podpisovati dopise, ne da bi koga vprašal. To je bil prekršek, nihče me ni pooblastil, da smem podpisovati za Biblioteko. Če je preje to delal glavni tajnik, bi sedaj moral vsaj dr. Šmalc, upravnik znanstvene pisarne, pod katero je Biblioteka spadala. Šel sem mimo vsega tega, saj tedaj še nisem bil upravnik Biblioteke. To je eden najvažnejših trenutkov v zgodovini naše Biblioteke. Zaradi te velike predrznosti bi me lahko spravili ob službo. S tem sem vzel vse v svoje roke, tudi sam sem za vse odgovarjal, ampak sem vedel, za kaj odgovarjam. Nisem bil več odvisen od nikogar. Oče se je pozdravil, a je pozabil, da je sploh kdaj za Biblioteko podpisoval, Šmalc tako nikdar ni podpisoval, sedaj sem pa to delal jaz.

Na Akademiji so me poznali predvsem kot sina Frana Ramovša, kot Primožka. Biblioteka sem bil jaz sam, edini uslužbenec, sicer že kot bibliotekar. Kot prva pomoč je v Biblioteko prišel dr. Vladimir Kukman.[4] Kot Primožka me ni nihče resno jemal, zato je bila dobrodošla Kukmanova ideja, ko je videl, kako se Biblioteka širi. Rekel je:

»To nima smisla, da smo mi pod znanstveno pisarno, ki samo vegetira.«

Res ni imela druge funkcije kot organizacijo predavanj, enkrat na mesec, par predavanj na leto, pa rezimeje knjig, pa tisk publikacij. Kukman me je sam napeljal, da bi pravilnik pisarne spremenili, tisti 5. člen, da Biblioteka spada pod znanstveno pisarno. Predlagal je, da se ustanovi nov člen. Glavni tajnik Kos[5] je rekel:

»To ne bo nov člen, pač pa kot 5a.«[6]

Saj je vseeno, samo da člen potrdi, da je Biblioteka direktno pod predsedstvom. Pripravili smo ta novi poslovnik, v Letopisu je objavljen.

Na skupščini je bilo, ali bo to sprejela ali ne. Mi smo bili kot Biblioteka takrat v prvem nadstropju, kjer je zdaj predsednik, v dvorani so zasedali pa akademiki. Pri vratih smo poslušali, ali bodo to sprejeli, februarja 1952 je bilo, moj oče je bil takrat še predsednik. Kos kot glavni tajnik je lepo bral novi člen in nihče ni sploh nič rekel, kar lepo naprej so šli. Bravo, objeli smo se, pa smo samostojni! In tako smo se odcepili.

Vida je ostala še zmeraj pod glavno pisarno kot tajnica, ampak je za nas delala devet desetin svojega časa.

Biblioteka je tako postala samostojna enota, kot upravna pisarna in znanstvena pisarna. Ampak potem je Kukman še nasvetoval: »Zdaj moraš dobiti še dekret, da si upravnik.« Biblioteko vodi upravnik. Menil sem, da je to logično samo po sebi, ampak nikjer ni bilo napisano in Kukman kot upravni jurist je dobro vedel, da je to potrebno urediti. Kaj pa čez leto, če se situacija spremeni? Doma pri kosilu sem torej sprožil problem, oče je bil takrat že precej bolan, bilo je par mesecev pred njegovo smrtjo, je pa še za sina poskrbel in imenoval me je kot upravnika. V dekretu sem imel zapisano, od leta 1952 naprej sem upravnik Biblioteke in nihče več mi nič ne more. To je bilo še eno Kukmanovo dobro delo. Še zmeraj sem mu za to hvaležen, on pa je s tem izkazal svojo hvaležnost, da je tu službo dobil. Od

[4] Dr. Vladimir Kukman (1902–1980), upravni jurist. Na SAZU je bil zaposlen predvsem v Pravni sekciji Terminološke komisije Inštituta za slovenski jezik.

[5] Akademik prof. dr. Milko Kos (1892–1972), zgodovinar, je bil glavni tajnik SAZU v letih 1950 do 1972.

[6] Člen 5a Pravilnika o ureditvi upravne in znanstvene pisarne in Biblioteke SAZU, Letopis SAZU, 4, 1950–1951 (1952), str. 31: 'Ustanovo biblioteke vodi upravnik biblioteke.'

takrat naprej sem se uradno podpisoval kot upravnik, saj je le drug Ramovš podpisoval, nihče se ni več spotaknil, jaz sem pa imel popolno komando nad vso Biblioteko.

Stari Kidrič je kmalu umrl in potem je moj oče postal predsednik, dr. Kos pa glavni tajnik. Dr. Kos je bil lušten človek, ampak če bi šel k njemu s kakšnim problemom, bi ponavadi rekel:

»Jaz sem tudi bil v Hoffbibliothek na Dunaju, pa vem, kako se v biblioteki dela.«

Seveda je bil, ampak kot znanstvenik, le svoje delo je delal. Jaz sem skrbel za vsa dela v Biblioteki. To je bila moja širokopoteznost. Denarja za kupovanje nismo imeli, peljali pa smo zameno.

Z razvojem zamene je rasla tudi Biblioteka. Zamena je stekla. Prišli so tudi negativni odgovori, ampak večinoma, vsaj 80 %, je bilo pozitivnih odgovorov.

Vsak dan so prihajali novi in novi paketi, mi bi potrebovali že tudi nove uslužbence, nekaj sem jih le dobil. Zamena je rasla, vse je bilo treba obdelati. Čakala je vsa zamenska zaloga, ki se je nabrala izpred vojne in tista prva leta, in ko sem bil pri vojakih, ostala je neobdelana, kajti sprotnega dela je bilo toliko, da smo komaj tega zmogli.

Dr. Kos si je zameno predstavljal, da daš pet dinarjev, pa dobiš knjigo za pet dinarjev. Če pa daš štiri dinarje, pa ne moreš knjige za pet dinarjev dobiti. Meni pa je šlo tu čisto samo za reprociteto, se pravi, jaz tebi, ti meni. Jaz ti dam čokolado, ti pa meni daš avto. Ali obrnjeno. Tu gre enkrat v naš plus in drugič v naš minus. Ni važno, gre za summa summarum. In videli so, sedaj govorim pro domo sua, v svojo korist, in lahko to rečem, da sem imel prav. Če zamene ne bi bilo, Biblioteke danes ne bi bilo. Imeli bi le sto tisoč knjig. Tu sem bil res širok. Moj princip je bil: daj – dam. Vseeno koliko, ni važno. Kam bi s toliko našimi publikacijami v skladiščih! Prodaš petdeset izvodov, ostalo bi pa obležalo. Pošlji jih po vsem svetu. In s tem, ko jih razpošlješ, bo na toliko in toliko krajih navzoča slovenska znanstvena misel. Torej pošiljaj že samo za našo reklamo ali propagando, tudi če bi bilo zastonj! Saj je v našem interesu, da slovensko znanstveno misel ali izsledke razširimo po vsem svetu. Če pa kaj za to v zameno dobimo, hvala bogu. Na to stališče sem se zmeraj postavljal. Mi damo zastonj vsakomur, ker to je propaganda slovenske znanstvene misli, da ne bodo mislili, da smo nekje v 'eni Culukafriji', polpismeni. Naj vidijo, kaj naši znanstveniki rodijo. Po moje je to naša dolžnost, moralna dolžnost. Danes na 1500 ustanovah po svetu vedo, kdo smo. Če tega ne bi bilo, za nas nihče ne bi vedel. Moje stališče je bilo: ne smemo

biti trgovci, ampak propagatorji Slovenije in slovenske znanosti. To nam gotovo ni v sramoto.

Tako so v knjižnem fondu Biblioteke v 80 odstotkih unikati. Kdaj bo to prav prišlo, bo pokazala bodočnost. Ampak tudi če ne, imamo jih. Čez 50 let bo nekdo do stropa skakal od veselja, ker knjige nikjer več ne bo, mi pa jo bomo imeli.

Naj navedem samo primer: Tausig,[7] takrat je bil še pri Cankarjevi založbi, je okoli leta 1960 z največjo mujo zbral komplet akademijskih publikacij. Po dva izvoda. Ne vem, kako mu je sploh uspelo. Komur jih je ponudil, so mu rekli, saj že imamo te publikacije Akademije, iščemo le posamezne, ne pa kompleta. Uspelo mu je prodati samo en komplet na novoustanovljeno ameriško univerzo, ki še ni imela teh publikacij.

Pa drugi primer. Dela IV/4. Jovan Hadži: Študije o folikulinidah, 1951. Veleodkritje. Izšlo je 2000 izvodov, pa še v nemščini. Takrat je bil naš tiskovni referent Silvester Škerl, ki si je pomagal pri distribuciji z mrežo Akademske založbe. Hadži je pričakoval, da bo to zanimivo kot znanstveno odkritje, da bo to svetovni bestseler. Škerl je to res ponujal raznim svojim knjigarnam. Pet izvodov je prodal od 2000 izvodov. Dobival je odgovore, da knjigo vračajo, ker so jo dobili že od Akademije.

Zaradi pripomb, kdo pa to bere, so želeli zmanjšati zameno, meni se je pa zdelo škoda zameno prekinjati.

Bil sem sin svojega očeta. In vsi gospodje so me poznali od rojstva. Upravnik Primožek, to sem bil zanje. Tikali so me. Ko pa ni bilo več generacije mojega očeta, je bilo drugače. Vendar so vsi mislili, da imam kot sin svojega očeta tu sinekuro, da sploh nič ne delam, da lahko v službi komponiram. Danes lahko zagotovim, da sem med službo v vseh svojih štiridesetih letih zase in za glasbo porabil samo dve ali tri ure. Enkrat, ko smo selili, in ko se je bližal neki natečaj, to je vse. Pri Kosu sem bil še Primožek, pri novem predsedniku Josipu Vidmarju pa ne več. Počasi sem začel pridobivati na ugledu in tudi Biblioteka se je širila in le začela dobivati svoje dodatne uslužbence, čeprav veliko premalo. Primerjali so nas z ljudsko knjižnico, kjer knjigo, če dve leti ni izposojena, vržejo stran. Pri nas pa so bile knjige iz raznih afriških, indijskih akademij. Kje je rečeno, da tega čez deset ali čez dvajset let ne bo kdo potreboval! In sem omenil srečo akademika Karla Oštirja, ki je našel pri nas neko gruzinsko knjigo, ki jo je iskal že sto let, da

[7] Štefan Tausig (1909–1979), antikvar, vodja Trubarjevega antikvariata.

tako rečem. Pri nas jo je dobil in je skoraj strop podrl od veselja, da jo je dobil. No, sem rekel, se splača ali ne. Pa kaj, en Oštir, pa ena knjiga, so mi očitali. Biblioteka SAZU ima drugačen značaj, to je arhiv. 'Pa dajte knjige, ki jih ne berejo, izločiti.' Jaz si nisem upal niti ene knjige iz moje Biblioteke izločiti, ker nisem vedel, da je ne bo čez dvajset let kdo potreboval, ali pa bo čez 20 let taka rariteta, da je nikjer ne bo mogoče dobiti. Tako je naša Biblioteka postajala arhivna biblioteka tuje znanstvene literature vseh strok z vsega sveta. Za tak ugled Biblioteke sem se boril.

Vseskozi se nam je poznalo, da smo se pravzaprav po vojni razvili iz nič. Mislili so si, en 'cimer' imajo, tistih pet bukev, pa je knjižnica. Kar je bilo zadaj, tega pa niso videli. Če bi imeli knjižnico kot samostojno stavbo, bi pa vsi klobuk dol dali. Bili smo le knjižnica Akademije. Nihče nas ni resno jemal, niti mene, niti Biblioteke. Gre za splošni problem odnosa do knjižničarjev. Tega dela ljudje ne jemljejo resno, knjige prelagaš, knjige pa časopise bereš in uživaš.

Osebje je bilo najbolj pozitivna stvar v naši Biblioteki. In tukaj sem ga jaz, če zdaj 40 let nazaj gledam, tudi kdaj polomil. Takrat, tista prva leta, je bila dana možnost, da bi dobil uslužbence, takrat je bil 'trend', vsi v službe. Če bi takrat rekel, dajte mi deset uslužbencev, bi jih dobil in denar. Sem pa zmeraj tehtal, kakšni naj bi bili uslužbenci, da bi ustrezali tudi našim notranjim prijateljskim in osebnim razmeram, ne samo delovnim. Mi smo se kot osebje izredno dobro 'zastopili'. Vedno sem gledal, da je bil raje kakšen manj, da smo se le razumeli. Imeli smo zaostanke, ko je bilo treba katalogizirati vso tisto zalogo iz zamene med vojno, pa 7. zvezek Slovenskega biografskega leksikona je takrat izšel. Dva ali tri mesece smo ga distribuirali. Seveda je spet vse zastalo. Medtem pa so prišle že nove zamene. Zmeraj sem naivno mislil, ko bo treba, bomo nova mesta že dobili. Ko pa so se razmere spremenile, mi pa nismo imeli mest sistemiziranih, ni bilo več mogoče dobiti ljudi, ker je že nastopila finančna restrikcija.

Olga Maleševa res ni prihajala ob sedmih v službo, ampak je bila ob enajstih zvečer še vedno tu. Tistega dela ni nihče opazil, vsak je pa videl, da pride ob pol devetih v službo. Jaz sem garal, da mi je 'jezik do kolen visel', pa vse večere sem nazaj hodil, da je delo teklo naprej, da ni bilo občutnejših zaostankov. In ko sem prosil za novo delovno mesto, mi je glavni tajnik Kos rekel:

»Najprej poskrbite, da bodo vaši uslužbenci hodili točno v službo, pa ne bo treba prositi za nova delovna mesta.«

Odvrnil sem:

»Gospod profesor, če bom zahteval, da moji uslužbenci hodijo ob sedmih v službo, prosim pa še za tri dodatna mesta, ker bom potem od vsakogar lahko

zahteval samo njegovo delovno normo, ne pa dodatnih norm. Gospa Maleševa pride res ob pol devetih v službo, dela pa do enajstih zvečer in naredi za poldrugega človeka.«

Vztrajal sem, kolikor se je dalo, da ne gre samo za delovne ure. Ravno takrat smo si šli ogledat Triglavsko tiskarno, ki jo je tedaj dobila Akademija. Ob sedmih so bile uradne ure, nam pa so rekli, naj pridemo ob pol osmih. In smo prišli ob pol osmih. Nihče ni delal, vsi so bili pri časopisu in kavi. In tako je šlo do osmih. Če pridem ob osmih v službo, začnem ob osmih delati. Ni važna samo prisotnost.

Nas pa seveda ni nihče videl, da za nas tista ura ob treh ne velja, da smo vsaj do štirih notri. Nekoč mi je glavni tajnik Kos rekel:

»Včeraj zvečer sem šel po Gosposki ulici, pa sem videl luč v Biblioteki.«

»Ja, seveda, saj to je normalno, da je ob devetih zvečer še luč v Biblioteki.«

»Ja, kako?«

»Delo imamo,« sem rekel, »dajte nam pet novih uslužbencev, pa ne bo ob devetih zvečer več luči.«

Tako so opazili, da res delamo, četudi se včasih dopoldne malo poveselimo, saj je nujno potrebno, da sploh zdržimo tak tempo dela. Pa tudi moji drugi kolegi, zlasti glasbeniki, so govorili, da se imamo lepo ob kavici in ob kozarčkih in se lepo zabavamo. Po svoje sem bil tudi neumen. Prišel je kak obisk, pa smo mu ponudili kavico. Dvajset minut, pol urice, bil sem nervozen, kupi knjig so rasli, njemu je pa godilo, ker je 'kofetek' zastonj dobil. Nato je še drugim pravil, da samo kavo pijemo.

Leta 1967 sem dobil srčne napade, tik pred infarktom, so rekli. Takrat so me hribi rešili. Kot so zdravniki povedali, 56 let sem bil takrat star, so to nevarna leta za takšne napade, rešilo pa me je, ker sem bil od hribov tako streniran, pa tudi 'konštitucije' sem bil verjetno močne. Pa so se čudili, kako me je infarkt pri takem delu, ki ga imam. Pridite pogledat, sem rekel, pa dan ali dva tukaj stojte, pa boste videli, kakšno sinekuro imam.

Najhuje je bilo, ker smo se dobro razumeli. Tista moja takratna skupina, se pravi poleg mene še Vida, Darka, Olga, Kukman, Anika, nato Angelca in Slavica Pippova smo držali skupaj kot eden. In to je vse druge grozno jezilo. Ampak mi smo prav zato, ker smo tako skupaj držali, lahko zvozili ta naš voz, četudi nas je bilo osem namesto dvanajstih.

Zelo hud udarec nas je doletel, ko smo načrtovali stavbo[8] na dvorišču. No, ja,

[8] Nova stavba. Z deli za novo stavbo Biblioteke ob Gosposki ulici kot podaljškom sedanje akademijske palače vse do stavbe inštitutov so začeli jeseni 1964, leta 1969 pa je bilo konec upanj.

sem rekel, počakajmo, ko bomo to stavbo dobili, bodo pa vsi pomisleki zoper Biblioteko odpadli. Po načrtu so bile za nas predvidene samo štiri sobe, ostalo je bilo za inštitute. Ogromni bi bili le 'magacini'. V drugem nadstropju bi imel eno sobo, eno pa tajnica, v prvem nadstropju bi imeli tri sobe, v vsaki eden ali dva uslužbenca. Za sedanje osebje ne bi bilo prostora. Res je od tega zdaj že več kot trideset let. Načrt je bil narejen leta 1965 in takrat si nihče ni mislil, da se bo tudi osebje tako povečalo. Skrbelo nas je samo za knjižni fond. Skladišč bi imeli dovolj, delovnih prostorov pa ne. Danes imamo tu normalne delovne pogoje. Takrat bi imel vsak samo pisalno mizo. Zdaj so pa skladišča v vsaki sobi.

Skopski potres nam je večino načrtov podrl. Začetek investicije je bil določen za leto 1963, takrat so namenili sredstva s kulturnega ministrstva za našo Biblioteko in za Dramo. In ko so že skopali gradbeno jamo ob Gosposki, so nas arheologi zadržali, ker so prišli do najdb. Oba kredita so dali Drami in obljubili, da bomo mi naslednje leto deležni takega dvojnega zalogaja sredstev. Drama je bila postavljena, tudi z našim kreditom. Po potresu v Skopju pa je prišla prepoved: nobene nove gradnje, vse gre v Skopje za obnovo mesta. Dovoljeno je bilo samo dokončati začete gradnje. Pri nas je bila samo jama, kar pa ni začeta gradnja. Tako smo opleli. Skopski potres nam je torej požrl našo novo stavbo. Potem so čez dve leti dvorišče nazaj zasuli in še danes na tem mestu ni ničesar.

Morda je pa bolje, da smo tu. Stara stavba le daje drugačno občutenje.

Pri Biblioteki imamo tudi knjigoveznico vse od petdesetih let. Knjigoveznica je bila najprej v baraki, kjer je sedaj skladišče na Novem trgu 4a. Knjigovez Gabrijel (Jelček) Skerl je tu honorarno delal, v NUK-u je bil pa stalno zaposlen. V vezavo smo pošiljali tudi v zunanje knjigoveznice. Z Jelčkom sva se že prej poznala. Naj tu poudarim, da se je izkazal vsakdo, ki sem ga pripeljal v to hišo, moralno in strokovno.

Glavni tajnik Kos je bil Biblioteki sicer naklonjen, vendar je imel še vedno v spominu Hoffbibliothek na Dunaju. Seveda, pod cesarjem Francem Jožefom se je delalo tako, danes pod Titom v Jugoslaviji se pa drugače dela, je pač 40 let kasneje. Biblioteka se mu je zdela kot sinekura, jaz sem bil zanj še Primožek, ki naj bo tiho, piše in komponira, tu bo pa plačo dobival. In tega se dve desetletji nisem znebil. Biblioteka je bila takrat pri predsedniku na Novem trgu 3, v nekem, za Biblioteko SAZU, ki smo jo tako povzdigovali, neuglednem prostoru, ker je vsak mislil, da je Biblioteka le polica tam v kotu, in s skladišči na vseh koncih in krajih, da prehodiš dnevno vem koliko kilometrov, da zbereš knjige, ki jih potrebuješ. Ti kilometri ti jemljejo čas in so naporni. Če bi imeli svojo stavbo,

kot je bila predvidena ob Gosposki, potlej bi samostojno zaživeli. Kako so na našo Biblioteko gledali, recimo, s sosednjega NUK-a, ko sem tu bil edini uslužbenec, pa dva pomočnika, saj to vse skupaj ni nič. Zraven pa besedičiš, kaj vse smo naredili. Najbrž so mislili, da si izmišljujem vse tiste 'cifre'. Dopovedoval sem si, da mora stara generacija pomreti, mi pa moramo dobiti novo zgradbo, šele potlej bomo morda deležni nekaj ugleda. Govoril sem, da smo 3. največja biblioteka v Sloveniji, pa so se mi vsi smejali. Nihče ni verjel. Če primerjam ugled, ki ga ima Biblioteka danes, je ta ne 1 : 100, ampak 1 : 1000 v primerjavi s takratnim.

Tu so bila res potrebna desetletja. Pa še polena so mi metali pod noge. Nihče ni resno jemal mojih prošenj in moledovanj. Ko so me bili siti, so rekli, da mi ne morejo ustreči. Kaj pa naj bi storil? Zameno sem vzpostavil, akademijskih publikacij je bilo veliko, vse polno novih knjig se je grmadilo in nas zasipalo, mi pa smo garali. Nihče ni videl, v kakšnih groznih razmerah delamo, finančno smo bili na dnu. V NUK-u so imeli boljše plače, pa dnevno normo 28 knjig UDK in to večinoma jugoslaviko, jaz sem imel pa finske, madžarske, običajno s povzetkom, bile so pa tudi take, da sem le s pomočjo slovarja ujel tematiko. Da ne govorim o množici ruskih, angleških, nemških, ampak to so mi bili le znani jeziki. Obdelal sem tudi po 50 knjig na dan ob vsem upravniških opravilih, torej dvojno mero, govorili pa so, kako samo popivamo, ko so videli razna naša godovanja.

Polena so metali tudi z Akademije same, ker akademiki niso razumeli, ali pa so bili že tudi toliko v letih, da niso mogli razumeti. Polena pa so metali tudi zunanji forumi, ko je Biblioteka rasla in se skušala uveljaviti in je bila morda komu trn v peti.

In tako je prvo priznanje prišlo od zunaj.

Večkrat smo se primerjali z beograjsko in zagrebško akademijo, ker sta bili to edini nam primerljivi biblioteki v Jugoslaviji. Ne moremo se primerjati z NUK-om, ne z mariborsko Univerzitetno knjižnico, tudi s Slovansko knjižnico ne. Primerjal sem podatke v letopisih. Takrat smo imeli že skoraj 900 zamen, beograjska jih je imela 450, torej še enkrat manj, imeli pa so uslužbenca samo za administracijo zamene in drugega, ki je knjige zavijal, pa tretjega, ki je knjige na pošto nosil. Pri nas smo vse opravili ob drugem delu, ta je to naredil, drugi drugo, jaz sem dispozicije napisal, tretji jih je pretipkal. Beograjska SANU je imela 35 ljudi, mi pa le 12 in še to dva honorarca, pa še enkrat več dela. JAZU je imela pa samo 120 zamene, pa tudi 12 ljudi. Je bilo onih preveč ali nas premalo? Če smo rekli, da je njih več, so rekli, kar pojdite k njim v službo, pa boste manj delali. Norca so se delali iz nas.

Iz Zagreba nas je obiskal akademik Rojnić,[9] upravnik zagrebške biblioteke, kajti tam je upravnik biblioteke moral biti akademik, samo formalno je imel to funkcijo. Morda je enkrat na teden prišel v službo, to je bila častna funkcija. Imel je namestnika, Bobutovac se je pisal, in bil je bibliotekar, kot jaz tu v Ljubljani. Za vse je moral upravnika vprašati in vem, da kadarkoli smo prišli na obisk, so na njegovi mizi knjige še ravno tako ležale kot prejšnji mesec. In ko je Rojnić prišel k nam na obisk, poznala sva se s sestankov v Bibliografskem inštitutu, je rekel:

»Takoj zdajle vas vse vzamem v svojo biblioteko za dvojno plačo, ki jo zdaj imate tukaj, če boste tako delali, kot tukaj delate.«

Bil je strokovnjak. To je bilo prvo priznanje, drugo pa z Bibliografskega inštituta, ko je prišel na obisk Blagojević, ki je bil njegov direktor. Rekel je:

»Pa kako vi delate, da lahko vse to uredite. To je nemogoče.«

Mislil je, kako bo vse površno narejeno. Abecedni katalog pa je bil po vseh pravilih, z impresumom, s številom strani. Pričakovali so preprosto: avtor, naslov, pa konec. Pohvalili so nas ljudje, ki se jim je vse klanjalo, in ti so prvi spoznali, da mi le nismo navadna ljudska knjižnica.

In potem so stari gospodje odšli pod rušo, nekaj se jih je upokojilo, nekoliko mlajša generacija je prišla na površje. Ti so bili vsaj kolegi in so imeli sami dovolj dela, pa se niso mogli bistveno vtikati v naše. Videvali smo se na domačih kongresih. Zmeraj je bilo treba ošvrkniti Biblioteko SAZU. Morda tudi zato, ker so videli, kako lepo se imamo.

Upravnika biblioteke v Beogradu sem povprašal, kakšna je njihova delovna norma. In ko je odgovoril, nisem vedel, ali je to na uro ali na dan. Tajnica – štiri dopise. Na dan, ne na uro. V Beogradu je ena imela samo zameno, samo 450 naslovov. Mi pa 1500 in vse je imel na skrbi Janežič, poleg ostalega dela. Ko poveš primerjavo, pravijo, da si to 'le tam doli lahko privoščijo'. Tako je šlo od leta 1945 vse do moje upokojitve.

Bili smo pod različnimi političnimi pritiski. Akademija ni bila nikoli priljubljena pri politikih. Zmerom je bila trn v peti, od začetka do sedanjega zakona. Do tega zakona je bila Akademija vedno neke vrste pastorka. Rekli so celo, da ni najvišja znanstvena in umetniška ustanova, v prejšnjem zakonu so črtali 'najvišja', da je samo ena izmed. Zdaj je v zakonu: SAZU je najvišja slovenska znanstvena in umetnostna ustanova in avtonomna ustanova.

Raziskovalna skupnost, pod katero smo prišli, nam je dajala denar, deloma pa

[9] Dr. Matko Rojnić (1908–1981) je bil direktor Knjižnice Jugoslavenske akademije.

proračun. Ko sem dobil pošto z Raziskovalne skupnosti, me je kar zona oblila. Vedno je bilo kaj takega, kar ni bilo v zvezi z našo Biblioteko. Niso nas mogli stlačiti v noben predalček, nismo bili ne ljudska, ne študijska, ne univerzitetna. Bili smo pač edina te vrste v Sloveniji. Najbližji taki sta zagrebška ali pa avstrijska na Dunaju. Oddajati smo morali vsakršna nemogoča poročila. Vse je bilo po normativih, po JUS-u, a za našo Biblioteko niso imeli pravega predalčka. Zato je prihajalo do stalnih nerazumevanj. Poslali so obrazec, ki ga je bilo treba izpolniti, mi pa nismo sodili nikamor. Vsako leto so nam poslali kontrolo. Zgodilo se je, da sploh nisem vedel, zakaj je človek prišel, sem mislil, da me je kar tako obiskal. Vedno so drugega poslali. Zdaj si pa predstavljaj, da nekdo pride ob pol treh proč, ob treh pa zapiramo. O Biblioteki nima pojma. Dam mu letna poročila, par stvari povem, on ob treh lepo gre in napiše oceno o našem letnem delu, od katerega je odvisen naš dohodek. Sledila je ocena, da nas je preveč. Seveda, ravnal se je po normativih – toliko izposoje je, recimo, na toliko zvezkov izposoje pride en delavec. Pri nas je sorazmerno majhna izposoja, če nas primerjaš z ljudsko knjižnico. Ljudska knjižnica pa nima zamene, nima lastnih publikacij, lastnih publikacij ne prodaja. Pri 1500 izvodih zamene imate kartoteko, kaj ven pošiljate in kaj dobite, pa urgence, ker se ne pošilja, slediti moramo poslanemu, pa vse je treba pripraviti, zaviti, pa etiketirati, evidentirati, potrdila poslati, pakirati, na pošto oddati. Tega druge knjižnice nimajo. Vzeli pa so samo kriterij: kolikor izposoje, toliko ljudi. Ugotovil sem, da bi morali imeti 23 stalnih strokovnih uslužbencev, za zameno bi gotovo rabili tri ljudi. Za primerjavo sem navedel slovaško akademijo, ki je imela še enkrat večjo akcesijo od naše in je imela 46 uslužbencev.

»Ja, slovaška akademija nas pa ne zanima.«

Ravno Raziskovalna skupnost je bila naš sovražnik številka 1. Od njenih sredstev smo bili odvisni. Priznam, nadzor mora biti, ampak naj tisti, ki kontrolira, pride za nekaj dni sem, ne k meni v fotelj sedet in ne pol ure pred odhodom domov, ampak da spozna življenje in delo. Po zadnji kontroli je bila ocena izredno slaba. Rekel sem, naj ga pokličejo na odgovornost, ker tako škodo dela Biblioteki SAZU s svojim poročilom. In pred Raziskovalno skupnostjo se niti zagovarjati nismo mogli. Poročilo so vzeli za dejstvo. 'Mi smo svojega človeka poslali, da vas prekontrolira. To je njegov elaborat o vašem delu.' Poročilo smo dobili že post festum, ko je bilo že vse sklenjeno na njihovih sejah, le v vednost, brez možnosti zagovora.

Lahko rečem, da so bili naši odnosi v Biblioteki vedno prijateljski in radi smo hodili v službo. Vida je rekla: »Jaz sem prvega slabe volje, ko plačo dobim, potem

sem pa cel mesec dobre volje, v drugih službah so pa samo prvega dobre volje, potem pa cel mesec slabe. Plače imamo res slabe, a plačujemo ta lepi lokal.«

Imela je prav. To je bil trn v peti nekaterim v hiši, ki se niso tako dobro razumeli. Pojma niso imeli o delovanju Biblioteke, vsi so samo videli, da zamujamo službo. Da pa smo popoldne ali zvečer v službi, tega niso videli, ker jih pač tedaj tam ni bilo. Predvsem pa smo bili prijatelji in smo drug drugega ščitili in nismo drug čez drugega govorili.

Ravno zaradi naših odličnih medsebojnih razmerij smo lahko takrat opravljali dolžnosti, ki smo jih imeli, do Biblioteke, do Akademije, do našega dela sploh. Zato sem vse žrtvoval, da se te razmere ohranijo, da naše prijateljstvo ostane. Seveda smo imeli 'fešte' ob godovanjih. Zbijali smo šale. Še Emilijan Cevc je bil zraven, v 50., 60. letih je zmeraj k nam na 'kofetek' hodil. Takrat smo bili še mladi, bolj impulzivni. Cevc je imel zmeraj cel kup 'luštnih' idej. Malo smo popili, pa kakšen hec je bil za darilo. Meni so nekoč dali kritiko iz nemškega časopisa o moji Simfonietti, krasno kritiko v nemščini, pa ni bilo v resnici nič izvajano. To je kolega dal v tiskarni natisniti. Nemški časopis je vzel, potem pa kot izstrižek naredil, da je bilo tudi na drugi strani potiskano, vse z vernim videzom, da je bila kritika o meni napisana.

Tako sem za god dobil pismo z bolj neizkušeno pisavo, kjer piše: 'Spoštovani gospod profesor, dovolite mi, da vam izrečem svojo ljubezen kot vaša oboževateljica. Tako rada igram vaše skladbe, vendar so moji prsti veliko preokorni, da bi mogla …' in približno tako naprej. 'Vaša ljubeča vas Amalija.'

Takrat je bila med mojimi učenkami res Amalija, ki sem njo obsodil, da mi je pisala. Pismo je prišlo na Akademijo in ko sem ga prebral, sem ga z jezo odvrgel. Uporabili so pač ime Amalija od amare, od koder ime izhaja. To je bil hec, jaz pa ves besen, kaj ta 'baba trapasta' meni piše. Vprašajo me, če jo poznam. »Seveda, moja učenka je.«

Oni pa v smeh.

»Da ji ne boš kaj rekel!«

Potem so pač morali povedati.

Vidi smo pa francoski parfum kupili. Ob luninem svitu je pisalo na etiketi, notri smo ji nalili mlečno kislino iz Kemičnega inštituta. To pa je najhujši smrad, kar jih je, najbolj smrdi na svetu. In smo ga dali kot parfum.

Tudi Slavico Pippovo smo si privoščili. Bila je vdova. Izmislili smo si za njen god, da so prišli odgovori na njen časopisni oglas, da išče ženina. Krasna ideja, ne! Pa je bila že 60 let stara. V časopisu, mislim da je bil Poročevalec, je bil njen oglas, da starejša gospa išče zakonskega sodruga, ponudbe pod geslom Na pomoč.

Za god je pa dobila vsaj 10 odgovorov, z raznimi pisavami. Nekaj sem jaz napisal, nekaj Cevc, Vidine sestre so tudi pisale, da je bila drugačna pisava. Spomnim se odgovora nekega gasilca iz Gameljn, ki je bil zaradi gesla Na pomoč prepričan, da bo on izbranec. Ona se je pa potem odločila za Dalmatinca z imenom Mate Kurbatović.

Slavica je slabo slišala. Tipkala je, ko pride stranka, v sobi ni bilo drugega, pa jo ogovarja s petih metrov, ona se pa sploh ne odzove. Ravno iz sobe pridem, pa rečem: »Kar meni povejte, gospa je gluha.«

»Primož, zakaj si rekel, da sem gluha?«

To je pa slišala na deset metrov. Pa nisem nič glasneje rekel.

Slavica Pippova je bila res gluha. Saj je imela aparat, ampak ga je izklopila, kadar je tipkala.

Biblioteka je moj otrok. Bila je ustanovljena pod Akademijo, oblika je pa čisto moja, sam sem jo oblikoval, pač po nasvetih, ki so mi jih takrat dali. Posebej zameno mi je nasvetoval takrat moj oče, po svojih izkušnjah pri Znanstvenem društvu, ampak izpeljal sem pa vse jaz. Počasi se je rojevala, gledal sem jo skozi desetletja, kako je rasla in se razvijala. In od leta 1945 naprej je razen Robidove zapuščine in tistih par sto izvodov prve zamene ves fond šel skozi moje roke. Danes je to četrta knjižnica v Sloveniji.

Posebej pa sem vseskozi skušal ohranjati plemenito vzdušje v Biblioteki. Prijateljstvo med nami in navezanost na Biblioteko je najboljša spodbuda za nadaljnji uspeh. Dokler bo to trajalo, sem prepričan, da je Biblioteka na pravi poti. In v pravih smernicah in v pravem vzdušju. To je ta dediščina navezanosti in medsebojnega prijateljstva, ki še danes traja in smo jo s stare garniture prenesli tudi na mlajšo zasedbo, na obe Mariji, Stano, Anamarijo, obe Majdi, Tatjano, Marina je zdaj že šla, Ireno, Milana, Alenko, Pavlo, Toneta.

V zvezi s svojim skladateljevanjem se ne bojim nobene note napisati, tisto, ki jo napišem, pa zagovarjam. Tako se nisem bal podpisati nobenega akta o Biblioteki, sem pa za vsakega odgovarjal in sem vedel, kaj hočem doseči, kljub vsem pomislekom. »Udari ven, bodi tak,« nas je učil naš Osterc,[10] skladatelj: »Bodite zmeraj 'freh'. Bodite udarni, ne bojte se ničesar.« Jaz se nisem nikdar bal, niti pri skladateljevanju niti v Biblioteki. In kot sem pri skladateljevanju nekaj dosegel, si upam reči, da sem tudi v Biblioteki nekaj dosegel in to je moj lepi otrok, ki ga cenim in sem ga vesel.

[10] Slavko Osterc (1895–1941), skladatelj in pedagog, je predaval na Akademiji za glasbo.

In tako sem po 40 letih, 2 mesecih in 7 dneh odšel v pokoj 31. januarja 1987. Slovo je bilo lepo, a sem že težko čakal, da bom šel. Je bilo podobno kot pri soldatih, ko že komaj čakaš, da boš šel domov.

Kot je Akademija znanosti in umetnosti najvišja znanstvena ustanova, mora tudi Biblioteka te ustanove biti na najvišjem nivoju. In šele v zadnjih letih mojega upravnikovanja je Biblioteka dobila ugled. Obravnavajo jo kot normalno Biblioteko SAZU. Res si ne morem nič očitati, da ne bi v Biblioteki dobro delal.

Sedaj opazujem ljudi, ki pridejo v čitalnico. Govorijo, kot bi bili v cerkvi. Biblioteka ima svoj ugled.

Borut Loparnik

GLASBENA OSTALINA PRIMOŽA RAMOVŠA

Bil je zgodnji marec 1999, ko smo prevzeli ostalino Primoža Ramovša. Delal sem v Glasbeni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice in se za prevzem dogovoril s pokojnikovo soprogo ter starejšim sinom. Oba sta vedela, da je bil tako želel sam - misel ga je spremljala vsaj od začetka osemdesetih let, ko sva se pred mikrofonom pomenkovala o njegovem življenju in delu (zapis je čez čas izšel v knjigi *Biti skladatelj*[1]).

Odpeljali smo veliko »papirja«. Kdor je kdaj listal po katerikoli glasbeni ostalini v »surovem stanju« vé, da navadno ni zelo pregledna, vzroki pa so takšni ali drugačni. Toda Ramovševa, četudi je ni bil mogel »urediti«, je to pravilo obrnila na glavo. Vse se je ujemalo, sodilo v celote, govorilo o preudarni, reda vajeni osebnosti, ki ji mavrica sprotnih dogodkov ne meša štren. In veljalo je brez izjeme, ne le za notne rokopise. Poudarjalo je nezgrešljivo lastnost človeka, o katerem smo imeli tedaj še mnogo podob pred očmi. Do pike so se ujemale z gradivom, ki smo ga morali postaviti za knjižnično rabo.

Najprej seveda rokopise. Glasbenemu, če že ne kulturnemu zgodovinarju bodo lahko mimo muzike pokazali tudi prenekateri drobec vsakdanjega iz življenja slovenskega skladatelja ob koncu minulega tisočletja. Koliko (in kolikokrat) je bil moral prepisovati »na čisto«, kako se je, ker je hotel objavljati samozaložniško, poceni, uril v »risanju« tiskarskih matric, kje (in čemu) je kaj ostalo zgolj v particelli, kdaj in zakaj so mu okoliščine naložile dodatne (druge, tretje) čistopise partitur ali glasov… Našel bo osnutke, v resnici natančne prve zapise (z neštetimi sledovi radirk) brez »končnih izdelkov«, ker jih koncertanti avtorju niso bili vrnili, prav redko pa čistopise brez osnutkov, malone začutil bo lahko olajšanje, ki ga je

[1] BORUT LOPARNIK, *Biti skladatelj, Pogovori s Primožem Ramovšem*, Ljubljana 1984.

neutrudnemu skriptorju dovolil kserograf; na njem je bila prepisovalska tlaka pač opravljena enkrat za trikrat. Med rokami mu bodo drsele stotine (marsikdaj velikih) strani, tisoči taktov, stotisoči notnih pik in vratov za ure in ure zvokov. Konec koncev bo, brez kseroksiranih izvodov, naštel 646 enot v osnutkih in/ali čistopisih. Dobro leto je trajalo, da smo jih nato dopolnili še z 58 enako skrbno dodelanimi partiturami iz nototeke RTV Slovenija in arhiva Društva slovenskih skladateljev. Čeprav ne brez vrzeli, hrani torej Glasbena zbirka NUK malone ves razsežni opus Primoža Ramovša. Na Slovenskem mu ne najdemo veliko sorodnih.

Temu velja po naravi stvari dodati nekatera dela v prepisih tujih (notografskih) rok, enako (navadno v dveh, treh izvodih) razmnoženine in tiske: nabralo se jih je 221. Vendar so še znatno številnejše objavljene muzikalije drugih avtorjev, marsikatere s posvetili. Slovenskih je 249, najbolj pogosto Kimovčevih, Premrlovih ter zlasti Merkujevih (nič manj kakor 116, prijatelja sta izmenjevala vse izdano). »Not« iz nekdanjih jugoslovanskih republik je v Ramovševih predalih ostalo 34, predvsem tistih, ki mu jih je bil pošiljal mladi kosovski kolega Zequirja Ballata (27) ter 9 s posvetili dopolnjenih partitur vojaškega tovariša Lovra Županovića iz Zagreba. A v primeri z muzikalijami, ki jih je bil Ramovš po kdove kolikih poteh (že od šolskih dni in tja do konca 1950. let) dobival, očitno tudi naročal onkraj državnih meja, je število domačih »not« bolj ko ne skromno. Izdaten je nabor Beethovna, Haydna, Mozarta, Schumanna, lepa tudi bera sodobnih Italijanov, živečih avtorjev poljskega in romunskega rodu, vmes so muzikalije za študijsko rabo in kaj manj navadnega - ob kratkem, v knjižnico smo pripeljali 397 tiskanih del, med njimi 203 žepne partiture. Redke rokopisne ostaline so se nalagale v tako pisanem in bogatem notnem okolju. Z Ramovševim deležem vred se je zato seznam pridobljenih muzikalij ustavil ob zaporedni številki 1609.

Nadaljevalo ga je nikakor skromno dokumentarno gradivo. Nekaj študijskega (o harmoniji, oblikoslovju, instrumentaciji, za učenje roga in tolkal), drobci, ki so mu služili, ko je predaval na glasbeni šoli, sporedi, ki so ostali doma po koncertih (redki, saj je bil Ramovš nepogrešljivi obiskovalec koncertnih dogodkov), pičla bera knjig o glasbenikih (drugega malo, toda zvezek Heinejevih pesmi ter goriška izdaja Shakespearovega »Julija Cezarja«, 1904). Ostal je tudi šop kratkih življenjepisov za kdove katere potrebe, enako 18 delnih, priložnostnih bibliografij lastnega opusa, 37 listov z bežnimi zapisi nagovorov, izjav, spominov, le 4 fotografije ter mapa sprotnih, bolj ko ne po istem kopitu navrženih »komentarjev« o končanih delih (124).

Vendar je našteto le manj zaležna polovica dokumentarnih sledov Ramovševega žitja in bitja. Ohranjene so tudi skrbno urejene listine o šolanju in

službovanju (z dodanim rodovnikom), zajetna zbirka priznanj ter odlikovanj (62 listin, 14 kosov odličij). Res obsežna se je pokazala korespondenca s Pavletom Merkujem, ki smo jo z Merkujevim umevanjem ter naklonjenostjo mogli zaokrožiti v redko celoto (702 enoti, 71 prilog): iz Trsta smo dobili še Ramovševa pisma ter lahko sestavili pričevanje o desetletja dolgem prijateljstvu. Bržkone mu ni enakega v pisni dediščini slovenske glasbe; raziskovalcem bo dostopno leto dni po Merkujevi smrti. Že danes pa je na voljo akribično dopolnjevani pregled, ki ga je bil skladatelj »vodil« od januarja 1962 do zadnje zavestne ure – po letih urejena zbirka sporedov, v katerih so prišla na vrsto njegova dela, ter časniških odmevov nanje: 980 je sporedov in 1380 odmevov nanje. Bi lahko kaj jasneje orisalo življenje, ki je bilo onkraj »službe« zapisano scela in edino glasbi?

Nena Škerlj

KNJIŽNICE, NESKONČNI LABIRINTI

Pogosta je primerjava knjižnice z labirintom, kjer pa natančnejši pogled razkrije, da je za metaforo knjižnica kot labirint pomembna oblika labirinta, od česar je odvisno dojemanje knjižnice kot končnega ali neskončnega labirinta. Članek se ukvarja zlasti s tem, kako sta Jorge Luis Borges in Umberto Eco opisovala knjižnice kot neskončni labirint črk, knjig in posledično vednosti. Sama primerjava med knjižnico in labirintom se stopnjuje v primerjavo med knjižnico, labirintom in svetom, kar še bolj obogati metaforo knjižnice kot labirinta, saj končnost ali neskončnost knjižnice oziroma labirinta pomeni tudi videnje sveta na eni strani kot končnega in dokaj urejenega ali na drugi strani kot neskončnega, kaotičnega in odprtega najrazličnejšim branjem.

Libraries, Endless Labyrinths

Quite often the comparison between library and labyrinth is encountered, but when considering more closely the labyrinth metaphor applied to a library, it relates to the shape of a labyrinth and the understanding of a library as a finite or infinite labyrinth. The article primarily focuses on Jorge Luis Borges and Umberto Eco's library descriptions as an endless labyrinth of letters, books and consequently of knowledge. The comparison between a library and a labyrinth is intensified through a comparison between a library, a labyrinth and the world, thus enriching even further the metaphor of a library as a labyrinth, because the finiteness or infiniteness of the library or labyrinth implies also an interpretation of the world as finite and quite orderly or, on the other hand, as infinite, chaotic, and open to many diverse readings.

UVOD

Znano vam je, da naša knjižnica ni kot druge …
UMBERTO ECO[1]

Vsaka knjižnica je razpeta med urejenim in čim bolj izčrpnim zbiranjem ter hranjenjem bolj ali manj privlačnih knjig z velikansko količino najrazličnejših vsebin in neurejenostjo ogromnih zalog gradiva in kaosa vsebin, kjer stvari postanejo še bolj zanimive. Izhajajoč iz podatka, da »človeštvo vsakih trideset sekund objavi po eno knjigo«,[2] sledi logično nadaljevanje, da knjižnice postajajo najrazličnejši labirinti nepreštevnih knjig in primerjava z babilonom je nujna. Razmišljanja o nujnosti knjig oziroma o nepotrebnosti preobilja besedil so se začela že davno, vsaj s Sokratom, ki so se mu napisana besedila zdela odvečna in manj vredna v primerjavi s pogovorom in filozofskim dialogom; s Platonom, ki je v *Fajdrosu* napisal, da je zapisana beseda zgolj nekaj napisanega na zvitke in zato manj pomembna od žive govorice, a je kljub temu omilil to nasprotje s pisanjem dialogov; in z Aristotelom, ki je že načrtno zbiral in kopičil gradivo za svojo zasebno knjižnico. Za G. W. Leibniza, ki je tudi sam nekaj časa delal kot knjižničar, so bile knjižnice sicer zakladnice človeškega duha, a je zaradi grozljivega porasta knjig nekoč šaljivo pripomnil, da prihodnjim generacijam niti cela mesta ne bodo več zadoščala za knjižnice.[3] Številni pisci so na različne, tudi utopične in že kar znanstvenofantastične načine opisovali možne prihodnosti knjižnic, od povsem skromnih in namerno okleščenih, na primer Tommaso Campanella v *Mestu sonca* in Louis-Sébastien Mercier v *Letu 2440*,[4] do razmišljanj o kopičenju ogromnega števila knjig, ki potekajo vse do danes, na posebno mesto pa jih je postavil Jorge Luis Borges s svojo neskončno in fantastično labirintno babilonsko knjižnico, v kateri vlada babilonska zmeda možnih in nemožnih besedil, narečij, jezikov in zato tudi branj. Borges »je knjižnico spremenil v metaforo za univerzum, se pravi v metaforo, ki je preniknila že v brzice vsakdanje intelektualne govorice«.[5]

---

[1] UMBERTO ECO, *Ime rože*, Ljubljana 2004, str. 38.

[2] GABRIEL ZAID, *Toliko knjig!*, Ljubljana 2006, str. 18.

[3] STEPHEN WAGNER, Bibliotopia: the dream/nightmare of a universal library, *Biblion: the bulletin of The New York Public Library*, Vol. 9 (no. 1/2) New York 2000/2001, str. 18.

[4] Ibid., 6s.

[5] ALEŠ DEBELJAK, Zgovorna Borgesova zrcala, *Delo, Književni listi*, Ljubljana 22. 10. 1998, str. 20.

NESKONČNA BABILONSKA KNJIŽNICA

Če neka knjiga (še) ne obstaja, je zato še ne gre prezreti,
kakor tudi ne bi prezrli knjige o namišljeni tematiki.

ALBERTO MANGUEL[6]

Jorge Luis Borges je v zgodbi *Babilonska knjižnica* opisal neskončno veliko knjižnico, ki hrani po en izvod vsake možne knjige, napisane z omejenim številom pisnih znamenj. Večina knjig je brezobličnega, nerazumljivega in kaotičnega značaja, saj gre za najrazličnejše kombinacije in variacije črk in ločil, knjižnica pa je zato popolna, saj vsebuje ne samo vse napisane, ampak vse možne, tudi prihodnje, smiselne in nesmiselne knjige, pravi katalog knjižnice in na tisoče njenih napačnih katalogov. Knjige se razlikujejo na primer le za eno pisno znamenje. Borges v predgovoru k *Vrtu razcepljenih stez*[7] pojasnjuje, da ni prvi avtor, ki se je ukvarjal s temo knjižnice, ki bi vsebovala vse možne knjige, in navaja Levkipa, Kurda Lasswitza, Lewisa Carrolla in Aristotela. Sklicuje se na 59. številko revije *Sur*, v kateri je poleg ravnokar navedenih avtorjev zgodovine in prazgodovine te teme v besedilu *La biblioteca total* opozoril predvsem še na Demokrita, Cicerona, G. T. Fechnerja, Leibniza in Theodorja Wolffa, ki jih povezuje ukvarjanje s kombinatoriko, zaporedji in različno obravnavanje naključja. »Biblioteca inhumana«[8] je Borgesu oznaka za univerzalno knjižnico, ki si jo je delno pod vplivom Fechnerja zamislil Lasswitz. Kasneje sta se s to problematiko ukvarjala tudi George Gamow in Willy Ley in je še danes teoretsko privlačna in neizčrpna, zanimiva pa tudi v umetnosti, na primer Érika Desmazièresa.[9] Skorajda

[6] ALBERTO MANGUEL, *Zgodovina branja*, Ljubljana 2007, str. 362. Trditev sovpada z miselnim svetom Jorgeja Luisa Borgesa, Umberta Eca in Itala Calvina, sicer pa je bil Alberto Manguel eden tistih, ki so brali Borgesu, ko sam ni več mogel, tako da so povezave neizogibne.

[7] JORGE LUIS BORGES, *Namišljenosti*, Vrt razcepljenih stez, Izbrana dela 4, Ljubljana 2001, str. 7.

[8] JORGE LUIS BORGES, La biblioteca total, *Sur*, Año 9 (59) Buenos Aires 1939, str. 15.

[9] ALBERTO MANGUEL, MAXIME PRÉAUD, LAUERN LAZ, *Les lieux imaginaires d'Érik Desmazières = Érik Desmazières, imaginary places,* Vevey 2007; poleg upodobitev skušnjav svetega Antona, fantastičnih bitk, kuriozitet, kabinetov čudes in izmišljenih mest sta ga leta 1997 pritegnili pod vplivom Borgesove Babilonske knjižnice zlasti dve temi, povezani s knjigami in knjižnicami – Babilonski stolp in Aleksandrijska knjižnica. ALBERTO MANGUEL, A neverending story: the trustworthy geography of Érik Desmazières = Une histoire qui n'a pas de fin: la géographie véridique d'Érik Desmazières, (ibid., str. [10s]): »Brezmejno življenje knjig temelji na knjižnicah, izmišljenih krajih, ki so zgrajeni z namenom, da knjige varujejo. Izmišljeni, ker dajejo zavetišče naši domišljiji, toda izmišljeni tudi zato, ker knjižnica vedno obstaja *in potentia*, ne zgolj kot stavba iz kamna in

neskončno knjižnico je kot neuporabno, vendar teoretično možno, opisal Kurd Lasswitz v besedilu *Univerzalna knjižnica*, ki je lahko razumljeno tudi kot odlomek iz ene od nepreštevnih knjig velike univerzalne knjižnice.[10] Lasswitz je predvidel, da bi bilo spet možno brati vsa izgubljena Tacitova dela in njegove prevode v vse žive in mrtve jezike, zgodovino vseh prihodnjih vojn ..., vendar za ceno ogromnega števila knjig, ki bi bile vse prazne oziroma hkrati polne presledkov in bi vsebovale eno samo vrstico besedila. V pomoč pri iskanju knjig v Lasswitzovi univerzalni knjižnici in Borgesovi babilonski knjižnici bi bili vsi možni pravilni in napačni katalogi s pravilnimi in napačnimi podatki o avtorjih in naslovih knjig. Lasswitz si je zamislil velikansko knjižnico, vendar ne neskončno, po kateri bi se hipotetični knjižničar gibal s svetlobno hitrostjo, pa bi še vedno rabil dve leti, da bi šel mimo trilijona zvezkov, ob predpostavki, da zvezki, široki dva centimetra, vsebujejo petsto strani in so zloženi v eni sami dolgi vrsti. Vendar pa po Lasswitzovem mnenju vesolje do najbolj oddaljenih poznanih galaksij ne bi zadoščalo za takšno gromozansko, a vendar končno in zaključeno knjižnico. Obe knjižnici vsebujeta babilonsko zmešnjavo obstoječih in neobstoječih jezikov in zmedo pomenov, vendar je Borgesova knjižnica opisana kot neskončni[11] labirint z neobvladljivim obsegom, ki vsebuje knjige istega formata, katerih vsaka obsega štiristo deset strani z enotnim številom vrstic in z omejenim številom pisnih znamenj. Borgesovo knjižnico sestavljajo šesterokotne galerije, nižja in višja nadstropja se širijo v nedogled, ne manjkajo tudi spiralne stopnice in ogledalo, kot ustrezna in nujna dodatka labirintni zasnovi in kot pomembna simbola in ponavljajoča se borgesovska motiva, ki ju je kasneje skupaj s knjižnico – labirintom najti tudi pri Umbertu Ecu.

---

lesa, kovine in stekla, ampak tudi kot možnost vednosti, ki se vedno širi prek svojih omejitev v prostoru (vsaka knjižnica dokazuje, da je premajhna za svojo vsebino) in v času (nobena knjižnica ni ukoreninjena v sedanjosti, ampak stalno valuje od naše skupne preteklosti v našo skupno prihodnost). Érik Desmazières je zvest kronist teh resničnosti.«

[10] KURD LASSWITZ, The universal library, *Fantasia mathematica* (ur. CLIFTON FADIMAN), New York 1997, str. 243.

[11] JORGE LUIS BORGES, *Izmišljije*, Babilonska knjižnica, Ljubljana 1984; V Babilonski knjižnici Borges namerno niha v opisovanju razsežnosti knjižnice, ki je sestavljena iz »mogoče neskončnega števila šesterokotnih galerij«, v kateri »ljudje navadno po tem ogledalu sklepajo, da knjižnica ni neskončna (ko bi resnično bila, čemu potem to navidezno podvajanje?); jaz pa se nagibam k misli, da gladke svetle površine predstavljajo in obljubljajo neskončnost« in z izjavo: »Trdim, da je knjižnica neskončna«. (str. 29s) Knjižnica ali svet se kljub vsemu v zaključku izkaže za neskončno v času in prostoru: »Tvegam in predlagam to rešitev starega vprašanja: *Knjižnica je neomejena in periodična*« (str. 36), število knjig pa je omejeno zaradi omejenega števila pisnih znamenj, vrstic, števila črk in števila strani, kljub temu pa je nepredstavljivo gromozansko z vidika nekoga, ki išče določeno knjigo.

Zgodba *Babilonska knjižnica* metaforično opisuje knjižnico kot neskončni labirint in kot ves svet, vsebinsko pa je pripoved o knjižničarjih in obiskovalcih neskončne knjižnice, o njihovem iskanju knjig, ki vsebujejo vse odgovore in rešitve kakršnegakoli osebnega ali svetovnega problema, nekje skritega in v knjižnici nenajdljivega. Babilonska knjižnica oziroma labirint oziroma univerzum iz nekaterih naredi norce, versko blazne ali brezbožne, iz drugih morilce, umorjene ali samomorilce, ne manjkajo pa tudi inkvizitorji, uradni iskalci knjig. Zgodba vsebuje tudi avtobiografski vidik: »Kot vsi ljudje v knjižnici sem v mladosti potoval; romal sem in iskal neko knjigo, mogoče katalog vseh katalogov.«[12] Nekateri knjige sicer uničujejo, vendar je to navkljub enkratnosti vsake posamezne zanemarljiva izguba, saj knjižnica vsebuje na sto tisoče nepopolnih posnetkov določene knjige, ki se razlikujejo le po eni črki, vejici ali presledku. Strukturno se knjižnica kot labirint neskončno ponavlja zaradi zrcaljenja (mise en abyme)[13] in v različnih merilih, saj knjižnica – labirint knjig vsebuje knjige – labirinte črk. Četrtič, s tematskega vidika, se knjižnica kot prostor blodenja pojavlja poleg *Babilonske knjižnice* vsaj še v pesmih *Drugi tiger* in *Pesem o darovih*.

Babilonska knjižnica pokaže, da ni samo knjižnica labirint, ampak je ves univerzum po Borgesu labirint,[14] kar je ideja, izražena med drugim v zgodbah *Smrt in kompas*, *Asterionova hiša* in v pesmih *Druga pesem o darovih* in *Labirint*. Borges skuša kar se da pogosto uporabljati metafore. Pri njem je tako labirint metafora sveta, kot je tudi knjižnica metafora sveta. To je razvidno že takoj na začetku *Babilonske knjižnice*: »Vesoljstvo (ki mu drugi pravijo Knjižnica)« in v nadaljevanju: »Trdim, da je knjižnica neskončna«,[15] s kulminacijo na zaključku:

---

[12] BORGES 1984 (kot op. 11), str. 29.

[13] Tomo VIRK, *Bela dama v labirintu: idejni svet J. L. Borgesa*, Ljubljana 1994, str. 41; Struktura mise en abymea (slika v sliki, na kateri je prav ta slika, na kateri …) je bistveno podobna strukturi labirinta, v kateri se neskončno ponavlja in multiplicira isti vzorec.

[14] Človeško življenje je mnogokrat opisovano kot zbegano tavanje po brezizhodnem, na isto mesto vodečem in ponavljajočem se ali neskončnem labirintu, s središčem in ciljem ali brez njega, s številnimi potmi, razpotji in slepimi ulicami. Veliko je primerjav med svetom in labirintom, že v teoloških konstruktih od 4. stoletja in dalje. Kasneje jih uporabljajo zlasti Athanasius Kircher, Emanuele Tesauro, Jan Amos Komenský, Baltasar Gracián, James Joyce, Franz Kafka, Luigi Pirandello in drugi. Nekoliko manj jih je med knjižnico in labirintom (ki se nato tudi navežejo na svet), ki jih predstavljajo zlasti Jorge Luis Borges, Umberto Eco in Italo Calvino, pri katerih so to simptomatske, močne literarne in že kar filozofske teme, ki jih na vidnejše mesto izpostavi postmodernizem s poudarjanjem intertekstualnosti, pluralizma resnic, igre, naključnosti, kombiniranja nepreštevnih možnosti in s stopnjevanjem protislovnosti, iracionalnosti, zmuzljivosti, ironije, kratkih in dolgih stikov.

[15] BORGES 1984 (kot op. 11), str. 29s.

»Mogoče me motita starost in boječnost, vendar domnevam, da človeški rod – edini, ki je – izumira, da pa bo Knjižnica trajala naprej: razsvetljena, samotna, neskončna, popolnoma negibna, opremljena z dragocenimi zvezki, nekoristna, neuničljiva, skrivna. Zapisal sem *neskončna*. Nisem zapisal tega pridevnika iz retorične navade; pravim: ni nelogično misliti, da je svet neskončen.«[16] Borges stvarstvo opisuje kot knjižnico, hkrati pa si v *Pesmi o darovih* tako zamišlja tudi svet onkraj: »jaz, ki sem si predstavljal, da imajo / nebesa obliko nekakšne biblioteke.«[17]

Ne samo v svetu fikcije, ki se pri Borgesu sicer tesno prepleta s svetom 'nefikcije', ampak tudi v dejanskem življenju so Borgesa očarale knjige in knjižnice. Ta njegova metafora postane zato še bolj razumljiva. V *Poskusu avtobiografije* je napisal: »Če bi me kdo vprašal, kaj mi je v mojem življenju največ pomenilo, bi rekel: očetova knjižnica. Včasih se mi zgodi, da pomislim, da iz te knjižnice pravzaprav sploh nikoli nisem šel ven.«[18] Prav tako je bil Borges fasciniran tudi nad knjižnico svojega prijatelja in pesnika ultraizma Rafaela Cansinosa: »Nekega dne sem ga šel obiskat in peljal me je v svojo knjižnico. Bolje bi bilo reči, da je bila vsa njegova hiša ena sama knjižnica. Pot si je bilo treba najti kot v gozdu. Bil je preveč reven, da bi imel police, tako, da so bile knjige naložene druga na drugo od stropa do tal in človek si je moral utreti pot med pokončnimi stebri knjig.«[19] Kasnejši direktor Nacionalne knjižnice je bil najprej skoraj devet let zaposlen kot klasifikator in katalogizator v mestni knjižnici neke revne četrti Buenos Airesa. Čeprav se je sam z žalostjo spominjal tistega časa in pojasnjeval, da je njegova kafkovska zgodba *Babilonska knjižnica* skušala biti moreča in pretirana različica te mestne knjižnice, in kljub temu, da se Borgesa v tem obdobju opisuje kot nezadovoljnega knjižničarja, ga je treba videti tudi z vidika navdušenca nad in med knjigami s pozitivnim odnosom do knjižnice, ki je v kleti ali ob lepem vremenu na terasi na strehi knjižnice bral, prevajal in pisal.

Že v srednjem veku je pri Geoffreyu Chaucerju v nedokončani *The House of Fame* (kjer se prepletajo miti, zgodovina, proza in poezija; mistika, znanost in filozofija; sanjski in dejanski svet) najti vzporednico Borgesovi *Babilonski knjižnici*: »House of Rumor, ki jo Chaucer sam primerja z labirintom, je torej gromozansko skladišče sporočil, 'mythoi', babilonska 'mytho-theca', srednjeveški govorni ekvivalent Borgesovi 'Biblio-theci', 'vesoljstvu (ki mu drugi pravijo

[16] Ibid., str. 35s.
[17] Jorge Luis BORGES, *Stvaritelj*, Pesem o darovih, Maribor 1990, str. 40.
[18] BORGES 1990 (kot op. 17), Poskus avtobiografije, str. 88.
[19] Ibid., str. 101.

Knjižnica)'.« Piero Boitani nadaljuje, da Chaucerju labirint ('Domus Dedaly') predstavlja tudi prikaz umetnikove spretnosti in poudarja: »Labirint pomeni *labor-intus* (in 'Laboryntus' črkuje Chaucer), napor in delovne muke ter težave, ki spremljajo razumsko in umetniško delo.« in: »Predvsem je labirint, 'vijugava zgradba … kjer glasovi vedno odmevajo', kot v House of Rumor.«[20] Izraz laborintus ni zgolj Chaucerjev, ampak je pogost v srednjem veku in tudi v 15. stoletju.[21] Prevladujejo prepletenost, urejanje in kaos besed, govoric, novic, izjav, poročil, dejstev, napovedi in čenč, razstavljanje in sestavljanje zvokov ter spraševanje o odnosu med napisanim, izgovorjenim in dejanskim. Tudi Eco je – prek nekega »rokopisa, seveda«[22] podal samosvoj opis knjižnice, ki jo je postavil v srednji vek, v Zgradbo benediktinske opatije, kjer je mnogo govoric, besedil in branj, dejstva so prikrita, vse pa se dogaja med knjigami, v knjigah in zaradi knjig, in po požaru med njihovimi ostanki, citati, odlomki in fragmenti.

LABIRINTNA KNJIŽNICA V ZGRADBI

Zdaj sem ugotovil, da neredko knjige govore o knjigah,
se pravi, da je tako, kot bi se pogovarjale med sabo.
Spričo te ugotovitve me je jela knjižnica še bolj vznemirjati.
UMBERTO ECO[23]

Zbiralec starih knjig o izmišljenih, umetnih, norih in okultnih jezikih, »obsedeni bralec«[24] bogate knjižnice, ki jo je Eco imenoval »Biblioteca semiologica curiosa, lunatica, magica e pneumatica«,[25] je dogajanje v romanu *Ime rože* postavil v benediktinsko opatijo, v kateri vse stavbe fizično in metafizično nadvladuje velikanska gmota Zgradbe, ki s številčno simboliko posnema red univerzuma. Knjižnica je narejena po skrivnostnih načrtih, ki jih pozna edino

[20] PIERO BOITANI, Chaucer's labyrinth: fourteenth-century literature and language, *The Chaucer review: a journal of medieval studies and literary criticism*, Vol. 17 (3) London 1983, str. 209s.

[21] HERMANN KERN, *Through the Labyrinth: designs and meanings over 5,000 years*, Munich, London, New York 2000, str. 32 in 317.

[22] ECO 2004 (kot op. 1), str. 5.

[23] Ibid., str. 263.

[24] TOMO VIRK, Blišč in beda fikcije v: UMBERTO ECO, *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*, Ljubljana 1999, str. 139.

[25] UMBERTO ECO, *Iskanje popolnega jezika v evropski kulturi*, Ljubljana 2003, str. 15.

bibliotekar in »edino on se sme gibati po labirintu knjig«. Labirint kot obrambni sistem napoveduje navzočnost nečesa dragocenega in zato težko dostopnega neposvečenim. Opatov odgovor na vprašanje o možnosti obiska knjižnice se glasi: »Nikomur ni dovoljeno. Nikomur ni mogoče. Nikomur, tudi če bi hotel, se ne bi posrečilo. Knjižnica se brani sama, nedoumljiva kot resnica, ki jo hrani, varljiva kot laž, ki jo vsebuje. Duhovni labirint je tudi zemeljski labirint. Če bi našli vstop vanjo, ne bi našli izhoda.«[26] To je prepoved vstopa v neobičajno knjižnico v drugem nadstropju Zgradbe, nad kuhinjo z refektorijem in skriptorijem, ki da slutiti povezavo s čudnim dogajanjem v opatiji, slutnja pa se kasneje izkaže za pravilno.

Podobno kot govori o knjižnici – labirintu opat, jo opisuje tudi eden od menihov, Alinard iz Grottaferrate: »Ta labirint ponazarja nam tale naš svet najjasneje, kadar greš vanj je širok, tesen, ko vračaš se spet. Knjižnica je velik labirint, znak labirinta sveta. Vstopiš in ne veš, če boš prišel ven.«[27] In ko se Viljemu in Adsonu končno posreči priti v knjižnico oz. labirint, se – kot se rado zgodi v labirintih – izgubita, oziroma zgodi se, kot je napovedal Alinard, saj je lažje najti vhod kot izhod.[28] Drobovje labirinta je preplet sob različnih oblik in velikosti, prezračevalne line ob vetru povzročajo nastajanje neobičajnih glasov, v knjižnici so prižgana skrivnostna zelišča, ki povzročajo privide in ne manjkajo tudi – kot že prej pri Borgesu – spiralne stopnice in ogledalo. »Največja zmeda, dosežena z največjo urejenostjo: to se mi zdi prav vzvišen račun. Graditelji knjižnice so bili veliki mojstri,«[29] povzema Viljem.

Jorgejevi izjavi »knjižnica je pričevanje o resnici in o zmoti«[30] in »moja dolžnost je bila, da varujem knjižnico«[31] bi bilo mogoče pripisati tudi Borgesu. Slepi menih Jorge de Burgos, ki je dolge ure prebil v knjižnici, kjer so mu novici ure in ure na glas brali knjige, je vedel o starih ali pozabljenih besedilih več od

[26] ECO 2004 (kot op. 1), str. 40s.

[27] Ibid., str. 147 in 462.

[28] Celoten napis na tleh v cerkvi San Savino v Piacenzi, ki je bila posvečena 1107, v središču labirinta (ki je verjetno nastal v zgodnjem 12. stoletju) ob upodobitvi Minotavra se je začenjal enako kot pri Ecovem Alinardu z opisovanjem labirinta, ki ponazarja sedanji svet, širok na vhodu, tesen ob povratku in z nadaljevanjem, ki opisuje, kako je po zapeljanosti z grehom na tem svetu le težko spet najti pravo pot. »Hunc mundum tipice laberinthus denotat iste / intranti largus, redeunti set nimis artus / sic mundo captus, viciorum mole gravatus / vix valet ad vite doctrinam quisque redire« je bilo vidno menda še okoli leta 1650 (KERN 2000 (kot op. 21), str. 158). Tudi Piero Boitani (BOITANI 1983 (kot op. 20), str. 209) navaja ta napis v povezavi s Chaucerjevim labirintnim svetom sporočil in govoric.

[29] ECO 2004 (kot op. 1), str. 201.

[30] Ibid., str. 122.

[31] Ibid., str. 434.

kogarkoli drugega v opatiji, proti koncu romana pa je jedel ali bolje požiral[32] in goltal Aristotelovo knjigo, je zgolj eden od Ecovih postmodernističnih citatov.[33] Na starost slepi argentinski pisatelj je bil Ecov veliki vzornik, ki se je ukvarjal z vzporednicami med knjigo, knjižnico, labirintom in svetom.[34] Na vprašanje, kako da je Jorge iz Burgosa 'zli junak', Eco odgovarja, da na začetku pisanja romana in oblikovanja lika Jorgeja iz Burgosa še ni vedel, kaj bo ta oseba storila, da pa je bil takrat pod močnim vtisom sheme Borgesove zgodbe *Smrt in kompas*.[35] Kot je pri Borgesu brati v *Babilonski knjižnici* o neskončni labirintni babilonski knjižnici, tako je tudi na koncu Ecovega romana, ko prvotno sicer obvladljiv labirint »Knjižnica, poslednji branik (ene) Resnice, zgori in postane – kot kaže zaključni prizor – neobvladljiv skupek drobcev in citatov, *babilonska knjižnica*«.[36] Ko opatijska knjižnica, ki predstavlja spomin takratnega sveta, zgori, se njena usoda približa usodi aleksandrijske knjižnice, odpre se ugibanju, koliko knjig je imela in katere, raziskovanju neohranjenih ali delno ohranjenih besedil in postane za

[32] Liku Jorgeja de Burgosa se ponuja primerjava z Borgesom in bibliofagijo, vendar le delno v smislu gastronomske metaforike uživanja knjig, prežvekovanja odlomkov in prebavljanja besedil. Francesca Rigotti (Francesca RIGOTTI, *Filozofija v kuhinji: mala kritika kulinaričnega uma*, Ljubljana 2005, str. 24) opisuje, kako že Petrarca v pismu Boccacciu leta 1359 pojasnjuje, da je požiral klasične pisce in svoje učenje latinskih avtorjev primerja s uživanjem hrane; podobno Béroalde de Verville vabi bralca k pokušanju, vonjanju in uživanju besedila, celo k pitju vsebine dela. Podobo Borgesa kot pogoltnega bralca, bibliofaga in logofaga, za kar se je deklariral tudi Borges sam, Eco s postmodernističnim ironičnim citatom pripelje z likom Jorgeja de Burgosa do skrajnosti, saj slednji dobesedno žre knjigo: »Hitro,« me je priganjal Viljem, »če ne, bo oni snedel celega Aristotela!« (ECO 2004 (kot op. 1), str. 444). Vendar v tem primeru knjiga ni bila jed, katere zaužitje bi vodilo v spoznavanje in spoznanje, ampak ravno nasprotno, stran od njega, čeprav se je Jorge, medtem ko je jedel knjigo o smehu, prvič smejal.

[33] Zanimiv je tudi lik učenega Ubertina (kar zveni nekoliko podobno kot Umberto), ki je menil, da je knjižnica zabloda.

[34] Posamezne knjige v Borgesovi babilonski knjižnici so labirinti črk in tudi Ecov opis (ECO 2004 (kot op. 1), str. 223) Adsonovega videnja prepleta labirinta črk in iluminacij v knjigi z labirintom knjižnice s knjigami se ujema z Borgesom: »In potlej sem razumel, zakaj sem tako tesno povezoval zver in oklep z labirintom: oba sta, kot vse podobe v tisti knjigi, rasla iz ozadja med seboj prepletenih labirintov, katerih črte iz oniksa in smaragda, niti iz krisopraza, trakovi iz berila so vsi, tako se mi je zdelo, namigovali na preplet dvoran in hodnikov, sredi katerega sem bil. Moje oko se je na listih izgubljalo v bleščečih stezah, kot so se moje noge izgubljale v vznemirljivi vrsti sob knjižnice, in ko sem videl na tistih pergamentnih upodobljene moje blodnje, me je obšla tesnoba in naenkrat sem videl, da vsaka od knjig s skrivnostnim posmehom pripoveduje mojo zgodbo tistega trenutka. »De te fabula narrantur,« sem si rekel in se vprašal, ali tiste strani ne vsebujejo že tudi zgodbe trenutkov, ki me še čakajo.«

[35] Umberto ECO, *O literaturi*, Tržič 2005, str. 126.

[36] Tomo VIRK, Konstrukti resnice v: ECO 2004 (kot op. 1), str. 475.

bralca še bolj zanimiva, saj ne ponuja dokončnih odgovorov in mu omogoča še več branj;[37] po drugi strani je bil požar zgolj vprašanje časa, saj Adson spozna »da ves labirint ni drugega kot velikanska žrtvena grmada, stoletja pripravljena in čakajoča na prvo iskro«[38] – knjižnica mora zgoreti in prestopiti iz manierističnega labirinta v postmodernistični acentrirani kaotično vsepovezujoč rizom oziroma v takšen svet.[39] Za Borgesa v požaru aleksandrijske knjižnice sploh nič ni bilo izgubljenega,[40] saj v veri v ponavljanje vsega meni, da bo nekdo nekoč napisal enako knjigo, kot je bila uničena v požaru.[41] Eco pravi, da je ob pisanju *Imena rože* in gradnji knjižnice mislil na Borgesa in da ga je vsaj že dve leti pred začetkom pisanja tega romana obsedala borgesovska knjižnica,[42] po J. O. Wardu pa je imel v mislih tudi aleksandrijsko knjižnico, saj je bila opatijska knjižnica v Ecovem romanu »največja knjižnica krščanstva«[43] in »edina 'srednjeveška knjižnica', ki se je približala aleksandrijski knjižnici po naravi in obsegu«.[44]

V predgovoru h *Knjižnicam* Umberto Eco takoj na začetku, na najbolj častitljivem mestu, kakor se sam izrazi, obredno navede odlomek iz Borgesove *Babilonske knjižnice*,[45] ki ga nato konča z lastnimi ugotovitvami, da so tudi

[37] MANGUEL 2007 (kot op. 6), str. 113: »Kafka je spoznal, da mora biti za bralca sleherno besedilo nedokončano (ali opuščeno, kot je predlagal Paul Valéry) in da ga pravzaprav lahko beremo samo zato, *ker* je nedokončano in tako bralcu pušča prostor za delo. Zato si je za svoja lastna dela morda želel takšno nesmrtnost, kakršno so rodovi bralcev podeljevali knjigam, zgorelim v aleksandrinski knjižnici, triinosemdesetim izgubljenim Ajshilovim dramam, izgubljenim Livijevim knjigam […] Morda iz istega razloga nekaterih del nikoli ni dokončal.«

[38] ECO 2004 (kot op. 1), str. 446.

[39] Umberto ECO, Postile k Imenu rože, *Problemi/Literatura* 24, 1, Ljubljana 1986, str. 47: »Dobro zračenje pa je bilo nujno, da bi nastal požar (da bo morala Zgradba na koncu zgoreti, mi je bilo povsem jasno, in tudi to iz kozmološko-zgodovinskih razlogov: v srednjem veku so katedrale in samostani goreli kot vžigalice, predstavljati si srednjeveški roman brez požara je isto kot zamišljati si vojni film na Pacifiku brez lovskega letala, ki v ognju strmoglavlja). Tako sem dva ali tri mesece delal, da bi konstruiral primeren labirint in na koncu sem moral dodati line, sicer bi še vedno primanjkovalo zraka.«

[40] Jorge Luis BORGES, *Proza*, Ljubljana 2002, Izbrana dela 8, str. 157; Fernández Irala je v zgodbi *Kongres* »zvest književnosti, oblikoval stavek: Vsakih nekaj stoletij je treba zažgati Aleksandrijsko knjižnico.«

[41] Alberto MANGUEL, *With Borges*, London 2006, str. 72.

[42] ECO 2005 (kot op. 35), str. 126.

[43] ECO 2004 (kot op. 1), str. 452.

[44] J. O. WARD, Alexandria and its medieval legacy: the book, the monk and the rose, *The library of Alexandria: centre of learnong in the ancient world* (ur. Roy MACLEOD), London, New York 2004, str. 163.

[45] Umberto ECO, De Bibliotheca v: Candida HÖFER, Umberto ECO, *Libraries*, London 2006, str. 7s.

obiskovalci knjižnic in zaposleni, vključno z direktorji, imeli vsaj v mladosti, če ne tudi kasneje, podobne občutke labirintov ob dolgih hodnikih in velikih sobah s knjigami, kot jih opisuje Jorge Luis Borges. Eco pokaže, da lahko Borgesova babilonska knjižnica rabi ne samo kot model vesolja, ampak tudi kot – čeprav nenavaden – model za mnoge knjižnice, ki bi ga lahko na razne načine dopolnile. V nadaljevanju si med drugim zamišlja razporeditev knjig ne po Deweyevem sistemu,[46] ampak glede na osnovno kodo, ki je sestavljena iz štirih številk, kjer prva številka pomeni sobo, druga steno, tretja polico in četrta položaj knjige na polici. Poda primer štirištevilčne kode 3-4-8-6, ki pomeni, da se knjiga s to kodo nahaja v tretji sobi od vhoda, četrta stena levo, na osmi polici in na šestem mestu po vrsti. Soroden sistem je nakazal tudi v *Imenu rože*.[47] Nato se Ecova domišljija razmahne, poda primer kode 3335.33335.33335.33335, po kateri se lahko sklepa na ogromno razsežnost knjižnice[48] in nadalje razmišlja o »knjižnici z ogromnim številom sob: vsaka soba je mnogokotne oblike, bolj ali manj sorodna očesu čebele, v kateri je potemtakem 3000 ali 33.000 sten, ki jih ne ovira gravitacijska sila, tako da so police lahko tudi na zgornjih stenah, in te stene, ki jih je več kot 33.000, so gromozanske, saj je v njih prostora za 33.000 polic, in te police so zares zelo dolge, saj gre na vsako 33.000 ali še več knjig.«[49] Taka knjižnica ne bi bila več prvotna knjižnica iz *Imena rože*, ki je najprej še manieristični labirint, kot jo označi sam v *Postilah k Imenu rože*,[50] ampak že v izhodišču mreža polic s knjigami, rizom, kjer so vse poti med seboj povezane, knjižnica je brez središča in potencialno neskončen labirint knjig, tekstov, kontekstov, branj in interpretacij.

---

[46] MANGUEL 2007 (kot op. 6), str. 235: »Sleherna knjižnica, ne glede na to, kakšno klasifikacijo uporablja, nam tiransko vsiljuje svoj način branja in radovednega, budnega bralca sili, da knjigo *reši* iz kategorije, na katero je bila obsojena.«

[47] ECO 2004 (kot op. 1), str. 75; Prva številka označuje lego police v omari, druga številka je povedala, kje na njej je knjiga, tretja je pomenila položaj omare, druge oznake pa najbrž hodnik ali sobo v knjižnici.

[48] UMBERTO ECO, *De bibliotheca*, http://www.liberliber.it/biblioteca/e/eco/de_bibliotheca/html/testo.htm (dostopno 11. 4. 2008)

[49] ECO 2006 (kot op. 45), str. 8.

[50] ECO 1986 (kot op. 39), str. 53s; Obstajajo tri vrste labirintov: grški (Tezejev, ki ne dopušča nikomur, da bi se izgubil, vstopiš, greš do središča in nazaj, zato je v središču Minotauros, da zgodba ni navaden sprehod, in če razpleteš klasični labirint, se ti bo v rokah znašla Ariadnina nit – klasični labirint je Ariadnina nit sama), maniristični (labirint z mnogimi slepimi ulicami in z enim samim izhodom, ki se ga zlahka zgreši, če ga razmotaš, boš imel v rokah neko vrsto drevesa, ta labirint je model reševanja s poskusi in napakami) in mreža oziroma po Gillesu Deleuzu in Felixu Guattariju rizom (vse točke in poti so medsebojno povezane, ni središča, obrobja in izhoda, ker je potencialno neskončen). Eco zaključi: »Labirint moje biblioteke je še maniristični labirint,

KNJIŽNICA JE VRT, GOZD, LABIRINT IN SVET

Hrup trga ostaja za mano in vstopim v Biblioteko.
Skorajda fizično občutim gravitacijo knjig,
spokojno območje reda, čas, ki je
čudežno raztelešen in ohranjen.

JORGE LUIS BORGES[51]

Pri Borgesu in Ecu je svet vrt s potmi, ki se cepijo in prav tako jima je tudi knjižnica vrt s potmi, ki se cepijo, oba pa imata labirintno zasnovo. Vrt je med drugim tudi simbol univerzuma ali pa je zasnovan kot njegovo pomanjšanje. Že v 13. stoletju je Richard de Fournival[52] svojo knjižnico primerjal z vrtom in si zamislil sistem urejanja knjig po vrtnarskem modelu.[53] Knjižnica je vrt, v katerem so knjige razdeljene na tri gredice – filozofija, dobičkonosne vede, teologija, ki se nadalje delijo, na primer filozofska gredica na tri zaplate, ki se še dalje cepijo. Na univerzum, knjižnico, knjigo in na celoten sistem znanosti se lahko gleda kot na vrtove s potmi, ki se cepijo oziroma vejijo. Eco namesto vrta večkrat uporablja primerjavo z gozdom,[54] ki jo je najti tudi pri Borgesu, vendar tako namen kot

toda svet, v katerem Viljem ugotavlja, da živi, je že strukturiran kot rizom: ali tudi, da se tako strukturirati, vendar ni nikoli definitivno tako strukturiran.« Vendarle izjave Viljema pričajo o kaotičnosti sveta in v *Imenu rože* pravi (ECO 2004 (kot op. 1), str. 383): »Ne vem natančno. A kot sem ti že povedal, treba si je predstavljati vsak možen red, in vsak nered.« in (ibid., str. 453): »Vedel sem se kot trmoglavec, iskal sem privid reda, ko bi moral dobro vedeti, da v univerzumu ni reda.« Podobno je o neredu, ki se sicer ponavlja, brati na zaključku Borgesove *Babilonske knjižnice* (BORGES 2001 (kot op. 7), str. 56): »Če bi jo večni popotnik prehodil v katerikoli smeri, bi čez mnoga stoletja ugotovil, da se iste knjige ponavljajo v istem neredu (ki bi, ponovljen, postal nekakšen red: Red).«

[51] BORGES 1990 (kot op. 17), Leopoldu Lugonesu, str. 5.

[52] CRAIG WRIGHT, *The maze and the warrior: symbols in architecture, theology, and music*, London 2001, str. 236–239; Richard de Fournival (1201–1260) je bil ena najizrednejših osebnosti srednjega veka, polimat, pesnik, glasbenik, filozof, teolog, matematik, astrolog, zdravnik, alkimist in kanonik katedrale v Amiensu (1220–1288), ki je tudi imela talni labirint in ima danes ohranjeno natančno rekonstrukcijo izvirnika iz 13. stoletja (gre za krožno chartrsko varianto labirinta, ki pa je v tem primeru oblikovan osmerokotno). Imel je eno največjih zasebnih knjižnic v srednjem veku. V njegovi delno antični delno krščanski pesmi *Talent avoie d'amer* je Dedalova hiša, labirint postala metafora za zanke ljubezni, v katere se zlahka vstopi, kasneje pa so vsi blodeči ujetniki in nihče več ne ve, kje je vstopil vanjo.

[53] MANGUEL 2007 (kot op. 6), str. 228.

[54] UMBERTO ECO, *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*, Stopiti v gozd, Ljubljana 1999, str. 12: »Gozd je, če uporabimo Borgesovo metaforo (tudi on je bil tukajšnji gost in njegov duh bo

učinek ostajata enaka. Pri Borgesu in Ecu je knjižnica labirint oblikovana kot prostor blodenja s prepletom mnogih poti, tudi slepih, in nima oblike večine labirintov do renesanse, pri katerih je do središča vodila ena sama dolga in zapletena pot in ki imajo dolgo tradicijo v skoraj vseh kulturah, v zahodni Evropi pa vsaj od klasičnega kretskega labirinta dalje.

Če Umberto Eco zgradi knjižnico (tudi) po tlorisu neohranjenega labirinta katedrale v Reimsu,[55] je šlo pri knjižnici v *Imenu rože* še vedno za zapletenejšo varianto, ki ne omogoča samo ene smeri hoje, ampak ponuja več poti. Labirint v katedrali v Reimsu je imel zapletenejšo obliko, kot je bila sicer v navadi v sočasnih labirintih srednjeveških cerkva, saj je imel v vsakem kotu še en manjši podlabirint, kar je tudi osnovna značilnost opatijske knjižnice v *Imenu rože*. Čeprav gre torej za določene sorodnosti, labirint knjižnica nima središča v običajnem pomenu besede (nekje ima sicer skrito nekaj, kar bi lahko bilo središče zanimanja nekaterih menihov, vendar je v Ecovi maniri tipično postmodernistično postavljeno zunaj središča). V reimški cerkvi je imel labirint središče v klasičnem pomenu besede in smer hoje se je v središču zrcalno obrnila nazaj, kar je utemeljeno v srednjeveški simboliki hoje po labirintu, pri Ecu pa je v sredini tlorisa nedostopno osmerokotno dvorišče oziroma velik jašek z okni in brez vrat, hkrati pa je zunaj središča pomaknjena v južnem stolpu v podlabirintu skrivnostna soba, dostopna skozi vrata/ogledalo. Vrata so simbol (zaradi ogledala) zrcalnega prehoda med dvema svetovoma in simbol odpiranja v skrivnost, ogledalo pa simbol modrosti in spoznanja, ki se ga Adson ob prvem srečanju s svojim popačenim odsevom hudo prestraši, saj s približevanjem ali oddaljevanjem spreminja obliko in višino podobe odsevajočega. Ker je špekulirati sprva pomenilo opazovati nebo in gibanje zvezd z ogledalom (speculum),[56] je zelo zanimivo, da ta prvotni pripomoček za opazovanje vesolja (kljub temu, da obstajajo različni tipi ogledal in da je v

navzoč v teh mojih predavanjih), vrt s potmi, ki se cepijo. Tudi ko v gozdu ni zaznamovanih poti, si vsakdo lahko začrta svojo smer in se odloči, da bo nadaljeval na desno ali na levo od posameznega drevesa in tako naprej, ter bo izbral pri vsakem drevesu, na katero bo naletel. V pripovednem besedilu je bralec v vsakem trenutku prisiljen izbirati. Še več, ta nujnost izbiranja se izraža celo na ravni vsakega izjavljanja, najmanj vsakokrat, ko se pojavi prehodni glagol. Medtem ko se govorec namerja dokončati stavek, mi ugibamo, čeprav lahko nevede prehitevamo njegovo izbiro ali se tesnobno sprašujemo, kakšna bo (vsaj v primerih dramatičnih izjav, kot je »sinoči sem na pokopališču videl …«).«

[55] HELEN T. BENNETT, Deconstructing the monastery in Umberto Eco's *The Name of the rose*, *The medieval monastery* (ur. Andrew MacLeish), St. Cloud, Minnesota 1988, str. 80.

[56] JEAN CHEVALIER, ALAIN GHEERBRANT, *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*, Ljubljana 1993, str. 401.

odsevanem vedno prisoten tudi vidik iluzije)[57] tako Borges kot Eco postavita v knjižnico, ki je hkrati svet. V obeh knjižnicah se nahajajo tudi spiralne stopnice. Drugi dostop do skrite sobe v opatijski knjižnici vodi po ozkih in skritih stopnicah. Spirala med drugim simbolizira razvoj in kontinuiteto eksistenčnih stanj, stopnišče samo pa je tudi simbol napredovanja v znanju, vzpona v spoznanje in transfiguracijo, samo spiralno stopnišče pa sodeluje v simboliki osi sveta.

Labirinti srednjeveških cerkva (ki naj bi jih prehodili) so sčasoma izginili in se v 15. in 16. stoletju vedno bolj zapleteni z vedno več smermi (v katerih naj bi se zgubili) preselili na prosto in preoblikovali vrtove ali pa so postali njihov dodatek. Ker je knjižnica lahko pojmovana kot vrt, labirint in svet, je tudi v labirintu na vrtu najti oba simbola iz Borgesove in Ecove knjižnice – ogledalo in spiralo. »Bazen na vrtu je zrcalo.«[58] Voda odseva in opravlja funkcijo zrcaljenja v bazenu, ribniku ali fontani. Sredi vrtnih labirintov je pogosto najti hiško, uto ali stolpič s spiralnimi stopnicami, ki vodijo nad nivo blodenja in omogočajo pogled od zgoraj. Pogosto je v središču labirinta v parku namesto zgradbe s spiralnimi stopnicami visoko drevo. Simbola ogledala in spirale, ki sta prisotna pri Borgesu in Ecu v obeh knjižnicah, ki nastopata kot metafori za svet, je najti tudi v vrtnem labirintu, ki je med drugim simbol univerzuma. Zato lahko zrcalo in spirala enako funkcionirata v metafori knjižnica je vrt, je labirint, je svet. Spirala se lahko najprej pojavi kot dvodimenzionalna pot oziroma hoja po labirintu z eno smerjo (v tem primeru labirint s svojo zrcalnostjo[59] poti do središča in nazaj funkcionira kot zrcalo, čeprav brez odsevne površine), nato se s prostorsko projekcijo nadaljuje v tretjo dimenzijo s hojo po polžastem oziroma spiralnem stopnišču. Os sveta, spiralo

[57] JURE MIKUŽ, *Zrcaljena podoba: ogledalo in zunanjost polja*, Ljubljana 1997, str. viii: »*Speculum* razkriva dvojno naravo predmeta tudi v rabi besede oziroma dveh besed, ki ju je prevzela slovenščina: spekulacija/špekulacija obenem pomeni tehten razmislek in vsakovrstno prevaro. […] Ogledalo zapleta misel in obenem vara pogled ter ga lovi v past.«

[58] CHEVALIER, GHEERBRANT 1993 (kot op. 56), str. 683.

[59] V klasičnem kretskem labirintu z eno samo smerjo hoje se pojavljata zrcalnost v poti, ki se v središču zaobrne in v labrisu, sekiri z dvojnim rezilom, »katere palača naj bi bil in ki je vklesana na mnogih minojskih spomenikih« (CHEVALIER, GHEERBRANT 1993 (kot op. 56), str. 64). Prof. Delia Steinberg Guzmán v *Mitu o labirintu* opiše, da je Labris možno prikazati z dvojnim parom rogov, kjer je en par obrnjen navzgor, drugi pa navzdol in da je bil mitološko orožje, s katerim je bog Ares-Dionisios zarezal v čisto temo in odprl prvi Labirint. Iz te brazde se je z nadaljnjim sekanjem razvila pot, ki se je počasi osvetlila in imenovali so jo Labirint. V središču poti je bog ugotovil, da v rokah ne drži več sekire, ampak baklo. »Torej je ustvaril kar dvojni čudež: razrezal je zunanjo temo z enim rezilom sekire, z drugim rezilom pa je razrezal svojo notranjo temo. Kolikor svetlobe je ustvaril zunaj, toliko jo je ustvaril tudi znotraj.« http://www.akropola.org/clanki/clanek.aspx?lit=5 (dostopno 11. 4. 2008)

lahko v vrtnem labirintu nadomešča drevo, z enako simboliko živega kozmosa v nenehnem obnavljanju. Tako so vrata,[60] ogledalo[61] in spirala nujni sestavni elementi v Borgesovi in Ecovi knjižnici oziroma labirintu oziroma vrtu oziroma svetu. Knjižnica v *Imenu rože* je zapletenejša varianta večsmernega labirinta, saj ne omogoča samo ene smeri, kot jo je labirint v katedrali v Reimsu, ampak omogoča več poti, kar je že manieristični pristop, ni pa še postmodernistični, in tudi zato je morala bogata knjižnica opatije zgoreti, da je lahko postala babilonska knjižnica, preplet raznih poti z mnogo slepimi ulicami in se približala Borgesovi babilonski knjižnici. »Na ruševinah samostanske knjižnice ostane le še *babilonska*, v kateri – tu je Ecu spet model Borges – ni ene same resnice, temveč, kot kaže zaključek romana, množica resnic, ki se med seboj prepletajo. Nastane tisti drugi, medbesedilni labirint, podoba sodobnega sveta, ki ga Eco imenuje labirint–mreža. Labirint brez središča. Podoba sveta brez Boga.«[62]

To pa je svet, ki ga je v *Imenu rože* že od samega začetka nakazoval Salvatore, ki je govoril vse jezike hkrati, pa vendar nobenega na pravi način – to je bila »babilonščina prvega dne po božji kazni, jezik prvobitne zmešnjave« (IR 49)[63] in babilonska knjižnica je na koncu romana ostala Adisonu: »Na koncu mojega potrpežljivega sestavljanja se mi je očrtala kar nekakšna manjša knjižnica, znak one druge, večje, izginule, knjižnica, narejena iz odlomkov, citatov, nedokončanih period, štrcljev knjig.« (IR 458)[64]

Tomo Virk v *Beli dami v labirintu* zapiše, da je paradigmatska podoba Borgesovega labirinta knjižnica in poda matematično-logično izpeljavo: Vesoljstvo je Knjižnica, labirint je vesolje, torej: knjižnica je labirint in nadaljuje: »Vendar je razlog, zakaj je svet knjižnica, še globlje narave. Podoba neskončnega labirinta brez središča kot podoba sveta brez Boga je Borgesova lastna podoba sveta. Ta podoba ustreza tako labirintu zrcal kot tudi labirintu sanj, ki že po svoji strukturi oba odsevata isto misel. Nasproti postavljeni zrcali odsevata samo površino; za tem odsevanjem ni ničesar; zrcalna podoba, multiplicirana v neskončnost, je

[60] BORGES 1990 (kot op. 18), str. 105: »Vrtna ograja se odpira / ubogljiva kot stran knjige, / ki jo pogosta predanost spražuje.«

[61] MIKUŽ 1997 (kot op. 57), str. 61: »Povzetke znanja, vedenja in literaturo, ohranjene v rokopisih in knjigah, so največkrat naslavljali z besedo ogledalo, običajno z latinsko *speculum*, ki je imela v tistem času [srednjem veku] najrazličnejše pomene. Besedi knjiga in ogledalo sta postali ne le metafora, ampak skoraj sinonima. [...] Poučne knjige so dajale ogledalo za zgled spoznanja, prevare, spreminjanja ali popravljanja.«

[62] Tomo VIRK, Konstrukti resnice v: ECO 2004 (kot op. 1), str. 475.

[63] ECO 2004 (kot op. 1), str. 49.

[64] ECO 2004 (kot op. 1), str. 458.

paradigmatska podoba radikalne odsotnosti transcendence. Enako to podobo izražajo sanje, kot jih snuje Borges: koncentrični krogi sanjalcev so neskončni. Nikogar ni, ki bi bil buden. Nobenega Boga ni zadaj, nobene resnice ni, ki bi transcendirala videz zgolj sanj in zrcalnih odsevov. Svet torej ni več resničen, edina realnost, ki nam preostaja, je – v skladu z wittgensteinovsko in poststrukturalistično paradigmo – jezik, in sicer jezik kot intertekstualna mreža pomenov, katere paradigmatska metafora je seveda knjižnica.«[65] Ne samo, da Borges svet dojema kot knjižnico, ampak tudi o piscih, ki jih osebno pozna na prijateljski ravni, ne govori kot o prijateljih, ampak »bolj o tem, da je njihov bralec, kakor da ne bi pripadali vsakdanjemu življenju, ampak svetu knjižnice«.[66]

Umberto Eco v *Med La Mancho in Babelom* primerja don Kihotovo knjižnico, ki jo glavni junak zapusti in se odpravi v svet, da bi v njem našel prigode, ki mu jih je knjižnica obljubljala, in Borgesovo knjižnico, ki je ves svet in iz nje nihče ne odide, ko enkrat vstopi vanjo: »Med tema dvema knjižnicama je globoka analogija. Don Kihot je skušal najti v svetu dejstva, prigode, dame, ki mu jih je njegova knjižnica obljubljala; in torej je hotel in verjel, da je vesoljni svet prav kot njegova knjižnica. Borges je manj idealističen in se je odločil, da je njegova knjižnica kot vesolje – in zato razumemo, zakaj ni več čutil potrebe, da bi jo zapustil. Prav kakor ne moremo reči 'ustavite svet, izstopiti hočem', tudi ni mogoče zapustiti knjižnice.«[67]

Borgesova babilonska knjižnica je znak labirinta sodobnega sveta in tudi Ecova knjižnica ponazarja v srednjem veku poznani svet še nazorneje, saj vsebuje Ariadnino nit – vsaka dvorana s knjigami je označena s posebno črko, ki skupaj tvorijo posamezne tedanje dežele (na primer Anglia, Hibernia, Gallia, Aegyptus ...). Sam način branja besed po črkah, nanizanih po dvoranah, je nujno zapleten oziroma po opisovanju Adsona »čuden, včasih je bilo treba brati v eni sami smeri, včasih je bilo treba iti nazaj, včasih v krogu, dostikrat je, kot sem dejal, ista črka pripadala dvema besedama (in v takšnih primerih je bila v sobi ena omara namenjena spisom ene, druga pa spisom druge vsebine).«[68] Najbrž je zato ustreznejši izraz Ariadnina nit pri labirintu katedrale v Reimsu (in tudi pri vseh enosmernih labirintih, nastalih v tradiciji klasičnega kretskega) in preja kot nekaj neprimerno zapletenejšega pri kasnejših večsmernih labirintih. Borges pri hoji po knjižnici opisuje vse aspekte – od veselja in užitka v zgubljanju v

[65] VIRK 1994 (kot op. 13), str. 56s.
[66] MANGUEL (kot op. 41), str. 60.
[67] ECO 2005 (kot op. 35), str. 107s.
[68] ECO 2004 (kot op. 1), str. 296.

labirintu, prek občutenja vzvišenega, nato tesnobe in groze, do umorov zaradi iskanja točno določene knjige. Podobno širok spekter je najti tudi pri Ecu. Pri obeh pa je prisotno nekaj kafkovskega, saj je tudi Kafkov svet svet brezizhodnega labirinta.

Umberto Eco poudarja, da vsaka klasifikacija vesoljstva vodi k izgradnji labirinta ali vrta s potmi, ki se cepijo, in pojasnjuje, da je bila ta zamisel navzoča tako pri G. W. Leibnizu kakor v uvodnem govoru k Diderotovi in d'Alembertovi *Enciklopediji* in nadalje domneva, da sta bila to tudi Borgesova vira. Pravi, da je temo o blodnem neredu sveta, ki se zdi sicer neposredno borgesovski, našel na primer tudi pri Jamesu Joycu in Janu Amosu Komenskem,[69] kaj natančno in v kolikšni meri je vplivalo nanj, pa je težko določiti, tako zaradi medbesedilnega kroženja kot zaradi dejstva, da je »blazni arhivar«[70] pisal o vsem.

ZAKLJUČEK

Mislim na tigra. Somrak razteza
prostorno, marljivo Biblioteko,
in zdi se, da se razmikajo police.

JORGE LUIS BORGES[71]

Ecova knjižnica v *Imenu rože* in Borgesova babilonska knjižnica v *Babilonski knjižnici* sta labirinta z več možnimi potmi in brez središča. Postmodernistična besedila Borgesa, Eca in Itala Calvina nastopajo kot labirinti s številnimi pomenskimi dimenzijami, ki se še nadalje cepijo. Ena od njih je knjižnica kot labirint, ki se razkriva v času in prostoru, avtobiografsko, vsebinsko, strukturno, tematsko, leksikalno in metaforično. Borgesova babilonska knjižnica »je postala ena najbolj tipičnih prispodob sodobne civilizacije«[72] in misel, da sta svet in knjižnica labirint, je najti po Allenu Thiherju pri Derridaju: »Derrida [je] Borges filozofije, ki v teoretsko misel uvaja labirint. Saussureov pojem razlike postane v Derridajevem delu generator semantičnih blodnjakov, v katerih se besede nanašajo samo na besede, v neskončni igri razlik, kjer ni nobenega centra. Podobno kot Borgesovo je tudi Derridajevo vesoljstvo neskončna knjižnica … Kajti v Der-

[69] ECO 2005 (kot op. 35), str. 130.
[70] Ibid., str. 123.
[71] JORGE LUIS BORGES, *Poezija*, Drugi tiger, Izbrana dela 7, Ljubljana 2002, str. 29.
[72] WAGNER 2000/2001 (kot op. 3), str. 5.

ridajevem vesoljstvu neskončne intertekstualne igre in ponavljanja je vsako mesto vsako drugo mesto, vsaka knjiga vsaka druga knjiga …«[73] Splošni sistem znanosti in umetnosti je nekakšen labirint, razlagan prek neštetih manjših labirintov – knjig,[74] ki so hranjene v manjših ali večjih labirintih – knjižnicah, v katerih podoba knjižničarja lahko deluje kot šaljiva manieristična upodobitev Arcimboldovega[75] *Knjižničarja*,[76] še ene od variant Minotavra, ki ni več pol človek in pol bik, ampak pol človek in pol sestavljen iz najrazličnejših knjig oziroma besedil, prav tako pa se ponuja tudi takšen lik bralca, ki je vsaj dvojen, če že ne povsem himeričen. Sestavljene podobe so v literaturi in umetnosti na Zahodu in na Vzhodu pogoste. Tako zelo interpretabilen Arcimboldov *Knjižničar* je po G. R. Hockeju 'discordia concors', neenotnost enotnega, kjer se to, kar v sebi združuje, razcepi na več načinov, a še vedno vsak posamezni del odseva tudi celoto (nasprotje je 'concordia discors', enotnost neenotnega, kjer gre za enotnost v kombiniranju različnega) in tako *Voda* predstavlja vse vodne živali, *Knjižničar* vse knjige.[77] Podobno Viljem v *Imenu rože* odgovarja Adsonu, »da univerzumu ne daje lepote le enovitost v raznolikem, marveč tudi raznolikost v enovitem«,[78] pri Borgesu pa gre še za panteistično stopnjevanje, pri katerem mu en tiger ne pomeni samo vseh tigrov ali vseh živali nasploh, en človek ne vseh ljudi, ampak je v *Alefu* v zgodbi *Božji napis* brati: »Pomislil sem, da celó v človeških jezikih ni stavka, ki ne bi zaobsegal celotnega vesolja; če izrečemo *tiger*, izrečemo tigra, ki sta ga zaplodila,

---

[73] VIRK 1994 (kot op. 13), str. 57.

[74] Metafori svet kot knjiga in svet kot knjižnica sta sorodni, nakazujeta labirintno strukturo in sta med seboj povezani. Obe metafori za svet – knjiga in knjižnica – sta labirint v času in prostoru in v obeh se subjekt izgubi. Ker lahko tudi ena sama knjiga vsebuje vse druge in zato predpostavlja celo knjižnico, postane neskončna knjižnica odvečna, kar sugerirajo mistična videnja, v katerih nastopa »okroglasta knjiga z neprekinjenim hrbtom, ki popolnoma obkroža stene« (BORGES 2001 (kot op. 7), str. 50), možnost obstoja »vseobsežne knjige« (ibid., str. 54) in opomba Letizie Alvarez de Toledo, da bi zadostovala »*ena sama knjiga* običajnega formata, natisnjena v borgisu ali garmondu, ki bi obsegala neskončno število neskončno tankih listov,« (ibid., str. 56) v zgodbi *Babilonska knjižnica* in kar je nato brati v *Peščeni knjigi*, da nima ne začetka ne konca in »ima točno neskončno strani« (BORGES 2002 (kot op. 40), str. 203).

[75] GÖREL CAVALLI - BJÖRKMAN, Giuseppe Arcimboldo, The Librarian, *Arcimboldo: 1526–1593* (ur. SYLVIA FERINO - PAGDEN), Milano 2007, str. 170; obstaja možnost, da je Arcimboldov *Knjižničar* danes znan le prek kopije izgubljenega originala. Ta slika iz gradu Skokloster ne dosega enakih umetniških standardov kakor ostala originalna dela Giuseppeja Arcimbolda.

[76] GUSTAV R. HOCKE, *Svijet kao labirint*, Zagreb [1991], str. 194; Arcimboldov Knjižničar je duhovito in elegantno prikazan kot kup knjig z zaveso, ki tega brezkrvnega zmrzljivca ljubko pokriva čez ramo.

[77] Ibid., str. 199.

[78] ECO 2004 (kot op. 1), str. 18.

jelene in želve, ki jih je požrl, travo, ki so jo popasli jeleni, zemljo, ki je rodila travo, in nebo, ki je dajalo zemlji svetlobo.«[79] Če se nadaljuje z borgesovskim pristopom, potem Arcimboldov *Knjižničar* lahko prikazuje upodobitev babilonske knjižnice, knjige se navezujejo na druge knjige in jih tudi spodbijajo, torej to ni le knjižničar vseh obstoječih knjig, ampak vseh možnih knjig, kar za tega slikarja manierizma par excellence tudi ne bi bilo presenetljivo. Ker knjižničar dela med in s knjigami, pa tudi v knjigah, lahko tudi sam postane knjiga, knjige, knjižnica ali babilonska knjižnica, ki jo je mogoče prebirati.[80] Naj se hockejevsko-borgesovsko obarvana interpretacija Arcimboldovega *Knjižničarja* sklene z besedami Alberta Manguela: »Ne glede na to, kako bralci naredijo knjigo za svojo, se knjiga in bralec naposled zlijeta v eno. Svet, ki je knjiga, pogoltne bralec, ki je črka v besedilu sveta; tako nastane krožna metafora za neskončnost branja. Smo, kar beremo.«[81]

Oblika labirinta katedrale v Reimsu je omogočala eno samo dolgo, ozko, vijugasto in omejeno pot in ta zaključena in urejena oblika labirinta je v *Imenu rože* nadgrajena v zapletenejši labirint z več smermi, po požaru pa zavlada kaos in teh poti je nepregledno mnogo. V Borgesovi *Babilonski knjižnici* je že takoj na začetku opisano neskončno število možnih poti in vse so prave, saj hkrati nobena ni prava. Borges sam vzame za izhodišče knjižnico in svet kot tekst, ki sta sestavljena iz množice med seboj prepletenih besedil. Gre za obliko labirinta z več potmi, vendar s strukturo, ki fraktalno v postmodernistični maniri delno ponavlja svoj osnovni vzorec, lahko pa se tudi zrcali in spiralno zvija v različnih merilih. Trdnost in koherentnost tradicionalnega labirinta oziroma sveta je zamajala in problematizirala razpršena oblika kaotičnega rizoma z nepreštevnimi potmi/rovi,[82] ki se še naprej cepijo oziroma vejijo. Ker se spreminja dojemanje podobe sveta in neskončnosti, se spreminja tudi podoba knjižnice (in obratno), po katere labirintih časa in prostora nobena pot ni več prava in so vse poti prave, vse, kar se

[79] Jorge Luis BORGES, *Alef*, Izbrana dela 5, Ljubljana 2001, str. 77.

[80] MANGUEL 2007 (kot op. 6), str. 203; Primerjava knjižničarja s knjižnico sploh ni tako neobičajna, saj so bili tudi ljudje, ki niso delali v knjižnici, primerjani s knjižnico, na primer pesnik Henry King je v 17. stoletju napisal o svoji mladi umrli ženi: »Izguba mila! kar je smrt / te vzela, v duhu sem zazrt / le vate, vate: ti si spis / in knjižnica, ki jo motrim, / čeprav pol slep.«

[81] Ibid., str. 207.

[82] Gilles DELEUZE, Felix GUATTARI, *Micelij*, Koper 2000, str.13s: »Rovi so rizomi, v vseh svojih funkcijah bivališča, kritja, preseljevanja, bega in preloma. Rizom sam na sebi ima zelo različne oblike, od površinskega razvejenega raztezanja v vse smeri do sklenitve v čebulnice in gomolje. Ko podgane zdrsnejo ena pod drugo. V rizomu je najboljše in najslabše: krompir in pirnica, plevel.«

spreminja, pa se prične v variiranju tudi ponavljati.[83] Človeško življenje je tavanje po labirintu oziroma knjižnici, drugačno v preteklosti kot v sodobnem času, tako zaradi spremenjene oblike sveta oziroma pomnožitve oblik sveta kot zaradi porasta knjig, besedil, branj, kontekstov in interpretacij. Manj je povezav s stvarnostjo in več je zvez z literaturo. Knjige se nanašajo na druge knjige, besedila na druga besedila, množijo se citati, nastajajo palimpsesti in pastiši. Ponovna branja so bistveno drugačna in pomembnejša od prvega branja. Končen in zaključen labirint, kot je bil v katedrali v Reimsu, med drugim prikazuje svet enostavnejši in zaprt (urejen, odmev božje popolnosti, če se nanj gleda z vrha navzdol, neurejen in zmeden, ko se hodi po njem), neskončen in nezaključen labirint Borgesove in Ecove knjižnice v zadnji fazi po požaru pa kaotičen in odprt svet, v katerem možnosti variirajo, permutirajo, se kombinirajo in nadalje vejijo.

»Labirint, ki prežema Borgesovo prozo tako strukturno kot tudi tematsko in motivno, je pravzaprav metafora postmodernističnega sveta.«[84] Oziroma labirint – knjižnica »nosi nedvoumno metaforično sporočilo: svet (labirint) ni drugega kot skupek tekstov (knjižnica), se pravi: presečišče vseh obstoječih besedil in citatov iz njih.«[85] Po eni strani je to kafkovski svet pesimizma, moreče izgubljenosti in tavanja v svetu, po drugi strani pa postmodernistični svet različnih možnosti, fikcije, naključja, obrednosti, brezciljnosti in optimizma igre v svetu – labirintu – knjižnici. Borges je v tem smislu vplival tudi na Itala Calvina,[86] kar je vidno zlasti v romanu *Če neke zimske noči popotnik*: »Calvino si je od Borgesa izposodil marsikateri njegov ključni pojem, recimo idejo knjižnice – labirinta kot enciklopedijo možnosti, in ga predelal po svoje.«[87] *Če neke zimske noči popotnik* pred-

[83] Ibid., str. 23; Isto velja za knjigo, za svet in posledično za knjižnico. Deleuzu in Guattariju pisati pomeni ustvariti rizom, povečati svoje ozemlje deteritorializacije. Knjiga kot podoba sveta je spremenjena. »Knjiga sestavlja s svetom rizom, gre za aparalelno evolucijo knjige in sveta, knjiga zagotavlja deteritorializacijo sveta, vendar pa svet izvaja reteritorializacijo knjige, ki se tudi sama v sebi deteritorializira v svetu (če je tega zmožna in če to lahko stori).« Ibid., str. 13: »Svet je postal kaos, a knjiga ostaja podoba sveta, kozmos stranska korenina namesto kozmos korenina.«

[84] Tea ŠTOKA, *Kralj v labirintu: pripovedništvo Itala Calvina med fantastiko in postmodernizmom*, Ljubljana 2006, str. 48.

[85] Tomo VIRK, Neizčrp(a)nost Borgesove »literarne izčrpanosti« v: Jorge Luis BORGES: *Alef*, Ljubljana 1997, str. 150.

[86] Italo CALVINO, *Ameriška predavanja: šest predlogov za naslednje tisočletje*, Hitrost, Ljubljana 1997, str. 58: »Vsako njegovo besedilo podvoji ali pomnoži lasten prostor skozi druge knjige neke imaginarne ali resnične knjižnice, skozi klasike ali učeno čtivo ali kratko malo skozi izmišljena besedila. […] Z Borgesom se porodi literatura na kvadrat in obenem literatura kot korenjenje same sebe: »potenčna literatura«, če uporabimo termin, ki so ga kasneje uporabljali v Franciji.«

[87] ŠTOKA 2006 (kot op. 84), str. 80.

stavlja več različnih avtorjev, več možnih romanov, več neponovljivih slogov, več samosvojih zgodb, več posebnih in drugačnih odnosov do sveta. Knjižnice so neskončni labirinti knjig, same knjige pa neskončni podlabirinti besedil, ki omogočajo nepreštevna branja in interpretacije, v njih pa se vedno skrivajo variacije, ponavljanje, zrcaljenje, spirale in (skoraj) nedostopne sobe in čakajo, da se vstopi vanje, ne glede na posledice, kot je to prikazal Eco.

Knjiga, knjižnica in svet imajo obliko labirinta z več potmi, ki se še naprej cepijo, knjižnica je labirint, sestavljen iz množice podlabirintov, med seboj prepletenih besedil. Tako Borgesu kot Ecu podoba knjižnice kot sveta ni bila le literarna metafora, ampak tudi neposredno življenjsko izkustvo. Knjižnica labirint pri obeh nastopa kot povzetek sveta po obliki in vsebuje povzetek sveta po vsebini. Knjižnica – neskončen labirint knjig, v katerem se poti cepijo; s knjigami – labirinti besedil,[88] v katerih se poti cepijo; z branjem – labirinti pomenov, kontekstov in interpretacij, kjer se poti spet cepijo – kaže na doživljanje in opisovanje neskončnega fraktalnega sveta, svetov v svetovih in s tem se lepo vključujeta tudi v tradicijo G. Bruna, R. Descartesa, G. W. Leibniza in W. Blaka, tradicijo, ki dobro ve, da za vsako odsekano glavo zrasteta hidri dve novi in tako se najrazličnejše poti cepijo še naprej.

Borgesu »je – povsem v poststrukturalistični maniri – svet zgolj *tekst*, sestavljen iz množice med seboj prepletenih *tekstov*«.[89] Enako velja za knjižnico, za katero skrbijo »urejevalci sveta«, kot so bili pri Sumercih imenovani knjižničarji, katalogizatorji in klasifikatorji,[90] oziroma v jeziku postmodernizma arcimboldovsko – fraktalni 'trudeč-se-biti-urejevalci' kaotično urejenega sveta. V *Imenu rože* so bile knjige v knjižnici urejene po deželah, od koder so prihajale, ali po krajih, kjer so se rodili njihovi pisci, ali po krajih, kjer bi se morali roditi. »Bibliotekarji so si dejali, da se je Vergilij gramatik po pomoti rodil v Toulousu, saj bi se bil moral roditi na zahodnih otokih. Napake narave so spravili v red.«[91] Ukvarjanje s teksti je sorodno hoji po labirintu, katerega poti se ne-

[88] DELEUZE, GUATTARI 2000 (kot op. 82), str. 47: »To knjigo piševa kot rizom. Sestavila sva jo iz platojev. Vsako jutro sva vstala in vsak od naju se je vprašal, kateri plato si bo izbral, tako da je napisal pet vrstic tukaj, deset tam. Imela sva halucinatorične izkušnje, videla sva linije, kot kolone majhnih mravelj, ki zapuščajo en plato, da bi dosegle drugega. Delala sva kroge konvergence. Vsak plato je mogoče brati na kateremkoli mestu in je lahko povezan s katerimkoli drugim platojem.« Ta zanimiv in nazoren opis pisanja in branja pa ne velja samo za njuno knjigo *Micelij*, ampak se lahko z vidika intertekstualnosti in različnosti branj posploši na vse knjige.

[89] VIRK 1997 (kot op. 85), str. 149.

[90] MANGUEL 2007 (kot op. 6), str. 225.

[91] ECO 2004 (kot op. 1), str. 289.

skončno cepijo v podlabirinte časa in prostora. »Kaj smo mi, kaj je vsakdo izmed nas, če ne kombinacija izkušenj, informacij, prebranih knjig, domišljij? Vsako življenje je enciklopedija, knjižnica, inventar predmetov, vzorčnica slogov, kjer se vse lahko nenehno spremešava in znova urejuje na vse možne načine.«[92] Pri Ecu, Borgesu in Calvinu je najti vsebinsko, strukturno in tematsko povezovanje labirinta s knjigo, knjižnico, svetom in védenjem, ki pa vedno ostaja nedokončano in nerazrešeno in tako pisec kot bralec vesta za obstoj še mnogih neuresničenih možnosti,[93] saj sta oba »homo-fractalus«.[94] Možnost variacij in odprtost del sega v brezkončnost in teži k branju novih zgodb ali pa nazaj v vračanje k že prebranim, saj je ponovno branje vedno nekaj več, kot zgolj ponovno branje, pa tudi bralni kontekst je nenehno spreminjajoč, samo branje pa je labirinten postopek.[95] V knjižnici, skladišču potencialne modrosti in potencialne norosti, je labirint knjig, natančneje labirint besedil, univerzum prepletenih vsebin v nenehni cepitvi, po katerem se prijetno tava ali pa išče točno določena knjiga, vendar pa se namesto nje vedno lahko najde še druga, tisto še bolj privlačno in zanimivo labirintno branje, ki je lahko konec določenega potovanja ali pa začetek neke nove pustolovščine.

---

[92] CALVINO 1997 (kot op. 86), str. 134s.

[93] ECO 2004 (kot op. 1), str. 192; Viljem pravi: »To so dejstva, potem jih bom skušal povezati, če je to sploh kdaj mogoče, kajti težko je reči, kateri vzrok je povzročil katero posledico; samo mig angela bi zadostoval, pa bi bilo vse drugače, zatorej tudi ni nič čudnega, če se ne da dokazati, da je ta stvar posledica one druge stvari.« To je izjava, skladna s teorijo kaosa in z metuljnim pojavom, ki ga je okoli 1960 odkril meteorolog Edward Lorenz (neznaten vpliv na kritično točko lahko povsem spremeni sosledje dogodkov), kasneje pa se je razširil še na druga področja naravoslovja in humanistike. O tem teoretično že dosti prej tudi Nietzsche (FRIEDRICH NIETZSCHE, *Volja do moči*, Ljubljana 1991, str. 359s): »Če vzamemo, da ima svet na voljo en kvantum sile, je na dlani, da vsak premik moči kjer si že bodi pogojuje ves sistem – da gre torej poleg vzročnosti zaporedja tudi za odvisnost *drugega ob drugem* in *drugega z drugim*.«

[94] JOHN BRIGGS: *Fractals: the patterns of chaos: discovering a new aesthetic of art, science, and nature*, London 1992, str. 167; Pariški umetnik Carlos Ginzburg opisuje zanj definitivne spremembe iz dimenzij 'homo-sapiens', 'homo-faber', 'homo-demens' in 'homo-ludens' v 'homo-fractalus'. Že Nietzsche je zapisal (NIETZSCHE 1991 (kot op. 93), str. 498): »Kar imamo, je *mnogoteri* človek, mogoče najzanimivejši kaos, kar jih je bilo doslej: ampak *ne* kaos *pred* stvarjenjem sveta, temveč za njim.« Še pred tem je Arcimboldov »multidimenzionalni subjekt« (YASHA DAVID, Foreword, *The Arcimboldo Effect: transformations of the face from the sixteenth to the twentieth century*, London 1987, str. 11) daljni predhodnik postmodernistično pojmovanega fraktalnega subjekta.

[95] MANGUEL 2007 (kot op. 6), str. 54: »Branje torej ni avtomatičen postopek, pri katerem bi vsrkavali besedilo kakor fotosenzitiven papir svetlobo, ampak presenetljiv, labirinten, vsesplošen in vendar oseben postopek rekonstrukcije.«

Luka Vidmar

PRVA JAVNA ZNANSTVENA KNJIŽNICA NA SLOVENSKEM

Razprava se ukvarja z vprašanjem prve javne znanstvene knjižnice na Slovenskem. Večina piscev je ta naziv pripisala ljubljanski Semeniški knjižnici (ustanovljena 1701), nekateri pa so ga dodelili ljubljanski Licejski knjižnici (ustanovljena leta 1791), ker so podvomili o dejanski splošni dostopnosti Semeniške knjižnice. Pričujoča razprava osvetljuje omenjeni problem s kritičnim pregledom strokovne literature, ki jo preverja z relevantnimi viri iz 18. stoletja. Na tej podlagi opozori na zmote glede ustanovitve, lastništva in posledično glede javnega značaja Semeniške knjižnice.

The first Public Scientific Library in Slovenia

The discussion focuses on the issue of the first public scientific library in Slovenia. A majority of writers attributes this title to the Ljubljana Seminary Library (founded in 1701), while others attribute it to the Ljubljana Lyceum Library (founded in 1791) because they questioned the general accessibility of the Seminary Library. The discussion highlights the problem via a critical survey of expert literature that was also compared to the relevant sources of the 18th century. On this basis attention is drawn to errors concerning the foundation, ownership and consequently the public character of the Seminary Library.

Ob častitljivi sedemdesetletnici Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti se je treba spomniti tudi njene simbolične predhodnice – Semeniške knjižnice v Ljubljani. Ta baročna knjižnica je bila namreč leta 1701 ustanovljena na pobudo Akademije operozov, ki velja za prednico Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Semeniška knjižnica je bila že v ustanovni listini posvečena znanosti. O resničnosti te njene temeljne vsebine ni bilo zaradi posebne narave njenega

baročnega knjižnega fonda, ki se je ohranil do danes, nikoli nobenega dvoma. Drugačne obravnave pa je bila deležna javna funkcija, ki bi jo bila morala Semeniška knjižnica opravljati tako po določilu ustanovne listine kakor po svojem prvotnem imenu »Javna knjižnica« (od sredine 18. stoletja tudi »Javna škofijska knjižnica«), ki se je obdržalo do začetka 19. stoletja. Večji del razprav s področja zgodovine, literarne zgodovine in bibliotekarstva ji je priznal naziv prve javne znanstvene knjižnice na Slovenskem, nekatere pa so ji ga odrekle, ker so podvomile o njeni splošni dostopnosti. V tej razpravi bom po pregledu virov iz 18. stoletja, ki obravnavajo omenjeno biblioteko, opozoril na zmote glede ustanovitve, lastništva in posledično glede javnega značaja Semeniške knjižnice, ki so se v strokovni literaturi vztrajno ponavljale vse do danes. Jubilej Biblioteke SAZU izkoriščam torej za svoj prispevek k rešitvi problema prve javne znanstvene knjižnice na Slovenskem.

Ustanovitev javne knjižnice v Ljubljani je bila napovedana leta 1701, in sicer v knjižici *Apes aCaDeMICae operosorum Labacensium* (Akademske čebele ljubljanskih operozov). Delo je bilo napisano in natisnjeno za slovesnost, s katero je 13. decembra leta 1701 v javnost stopila Akademija operozov, znanstvena družba najuglednejših intelektualcev vojvodine Kranjske.[1] V VIII. členu svojih pravil, objavljenih v omenjeni knjižici, so se operozi obvezali, da »se bo iz darežljivosti Akademije ustanovila javna knjižnica, v katero bodo imeli prost vstop vsi«.[2]

Akademija operozov se je morala pri tem zahtevnem projektu nujno nasloniti na močno in uveljavljeno ustanovo, v tem primeru na ljubljansko Cerkev. Tako so 30. maja leta 1701 ustanovno listino javne knjižnice podpisali knezoškof Žiga Krištof grof Herberstein, stolni prošt Janez Krstnik Prešeren in stolni dekan Janez Anton Dolničar pl. Thalberg. Takšno tesno sodelovanje med akademijo in vrhom ljubljanske škofije je bilo možno zaradi tega, ker so iz vrst ljubljanskega stolnega kapitlja prihajali najpomembnejši operozi (npr. sopodpisnika listine Prešeren in Dolničar),[3] in zaradi sorodstvenih oziroma prijateljskih odnosov, ki so povezovali ta dva kroga izobražencev (npr. dekana Dolničarja in tajnika akademije Janeza

Za pripombe k besedilu se zahvaljujem dr. Matiji Ogrinu, za skrben jezikovni pregled pa dr. Marjanu Dolganu.

[1] Primož SIMONITI, Spremna beseda, *Akademske čebele ljubljanskih operozov*, prev. Primož Simoniti, Ljubljana 1988, str. 79–80. Prim. France Martin DOLINAR, Od Dizmove bratovščine do Akademije delovnih v Ljubljani, *Academia operosorum, Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*, Ljubljana 1994, str. 35–46.

[2] *Akademske čebele ljubljanskih operozov*, prev. Primož Simoniti, Ljubljana 1988, str. 9.

[3] Marijan SMOLIK, *Bogoslovno semenišče in Semeniška knjižnica v Ljubljani*, Ljubljana 2002, tipkopis pri dr. Marijanu Smoliku v Ljubljani (v pripravi za tisk), str. 2.

Gregorja Dolničarja, ki sta bila brata). Ustanovna listina Javne knjižnice se je ohranila v več izvodih, in sicer v izvirniku v Nadškofijskem arhivu ter v več prepisih v istem arhivu, v rokopisih *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis* (1701–1714) in *Bibliotheca Labacensis publica* (1715–1718) Janeza Gregorja Dolničarja in v katalogu Semeniške knjižnice iz leta 1770, ki ga je sestavil bibliotekar Jožef Franc pl. Werth.[4] V omenjenem dokumentu ustanovitelji razglašajo, da »zaradi posebne zavzetosti za lepe umetnosti« utemeljujejo »javno knjižnico« in ji podarjajo vse svoje knjige, ki jih imajo in ki jih bodo še pridobili. Nujnost *javnega* dostopa do knjig prihodnje *znanstvene* knjižnice je nato v listini poudarjena še najmanj dvakrat. Po določilu ustanoviteljev bi morala biti knjižnica odprta vse delavnike razen četrtka, in sicer poleti od šestih do osmih zjutraj ter od dveh do treh popoldne, pozimi pa od devetih do enajstih dopoldne ter od dveh to treh popoldne. Škof, prošt in dekan so naročili še, naj se knjige darovalcev za njihovega življenja hranijo kakor dotlej pri njih doma, po njihovi smrti in po dokončanju primernega prostora s knjižnimi omarami pa naj se prenesejo tja. Predlagali so, naj bo ta knjižnična dvorana urejena v sklopu nove ljubljanske stolnice, ki so jo začeli zidati ravno tedaj, »in sicer nad zakristijo«.[5]

Iz ustanovne listine je torej razvidno, da sta uresničenje zasnove javne knjižnice, ki so jo oblikovali operozi, prevzela nase ljubljanski škof in stolni kapitelj. Javni knjižnici sta v okviru stolnice že vnaprej zagotovila prostor, ki ga akademija gotovo ne bi mogla pridobiti in opremiti z lastnimi sredstvi, hkrati pa sta dolgoročno poskrbela tudi za plačo prihodnjega knjižničarja, ki bi jo akademija prav tako težko pokrila. Škof Herberstein je namreč s podpisom ustanovne listine knjižnici daroval glavnico 2000 goldinarjev, katere obresti so zadostovale za stalno vzdrževanje službe knjižničarja. V zameno za to je sebi in svojim naslednikom na škofovskem sedežu izgovoril pravico do imenovanja knjižničarja.

Viri iz prve četrtine 18. stoletja ne dopuščajo nobenega dvoma o tem, da je bila realizacija javne knjižnice dokončana do leta 1725. Avgusta leta 1706 je ta podvig v pridigi v novi ljubljanski stolnici pohvalil kranjski župnik in operoz Janez Jakob Schilling.[6] Okoli leta 1710 je Janez Gregor Dolničar, ki je bil kot

[4] Janez Gregor DOLNIČAR, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve, Ljubljana 1701–1714*, ur. Ana Lavrič, Ljubljana 2003, str. 173–174, 328–329 (op. 663); Janez Gregor DOLNIČAR, *Bibliotheca Labacensis publica*, Ljubljana 1715–1718 (SKLJ, rkp. 14), str. 13–17; Jožef Franc WERTH, *Catalogus librorum impressorum in bibliotheca hac episcopali ad usum publicum destinata asservatorum, ordine alphabetico grata methodo concinatus*, Ljubljana 1770 (SKLJ).

[5] DOLNIČAR 2003 (kot op. 4), str. 328–329.

[6] Gl. Janez Jakob SCHILLING, Slava ljubljanske stolnice, prev. Ana Lavrič, *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani, 1707*, ur. Metod Benedik, Ljubljana, Celje 2008, str. 258.

najdejavnejši operoz gotovo med glavnimi pobudniki projekta, v svojo rokopisno kroniko ljubljanske stolnice vključil poglavje z naslovom »Javna knjižnica«. V njem je zapisal, da je Javna knjižnica trenutno začasno nameščena nad stolnično zakristijo in da bo zaradi velikega pritoka novih knjig kmalu dobila nov, večji prostor.[7] V naslednjem poglavju kronike se izkaže, da je imel Dolničar v mislih sobano v okviru Karlovega kolegija,[8] danes bolj znanega pod imenom Semenišče. In res so stolni kanoniki in operozi biblioteki namenili posebno dvorano v sklopu Karlovega kolegija, ki so ga začeli graditi na predlog in pod vodstvom dekana Dolničarja leta 1708.[9] Knjižnična dvorana je bila zgrajena v sklopu jugozahodnega trakta stavbe do leta 1710.[10] Leta 1716 in 1719 se knjižna zbirka, ki je bila očitno tedaj še vedno shranjena nad zakristijo, omenja kot neurejena.[11] Končno je bila pod nadzorstvom stolnega kapitlja dvorana leta 1721 poslikana s freskami, leta 1725 pa opremljena z omarami.[12] Nedvomno so neposredno za tem vanjo prenesli knjige, ki so bile od tedaj neovirano na razpolago obiskovalcem. Janez Gregor Dolničar sicer tako kakor ustanovitelji knjižnice ni dočakal njenega dokončanja in odprtja, saj je umrl leta 1719, kljub temu pa je pazljivo spremljal njeno vzpostavljanje. V svojih poznih delih je večkrat potrdil njen javni značaj, in sicer v knjigi *Epitome Chronologica* (1714),[13] v rokopisu *Bibliotheca Labacensis publica* (po 1715)[14] in v sestavku *Carniolia* (ok. 1718).[15]

Poleg eksplicitnih Dolničarjevih pripomb potrjujejo implicitno tudi vsi drugi viri iz prve polovice 18. stoletja, da so bile pri vzpostavljanju javne knjižnice spoštovane prav vse zahteve ustanoviteljev, tudi njena splošna dostopnost. V

[7] DOLNIČAR 2003 (kot op. 4), str. 328.

[8] DOLNIČAR 2003 (kot op. 4), str. 331.

[9] MARIJAN SMOLIK, Kako so zidali semenišče v Ljubljani, *Kronika*, VII, 1959, str. 90.

[10] SMOLIK 1959 (kot op. 9), str. 93; MARIJAN SMOLIK, *Semeniška knjižnica v Ljubljani*, Ljubljana 1975 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 54), str. 15.

[11] SMOLIK 1975 (kot op. 10), str. 7.

[12] FRANCE STELE, K zgodovini bibliotečnih stavb v Ljubljani, *Projekt univerzitetne biblioteke ljubljanske*, Ljubljana 1933; SMOLIK 1959 (kot op. 9), str. 94; SMOLIK 1975 (kot op. 10), str. 18; MARIJAN SMOLIK, Janez Krstnik Prešeren in prva javna znanstvena knjižnica v Ljubljani, *Academia operosorum, Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*, Ljubljana 1994, str. 66.

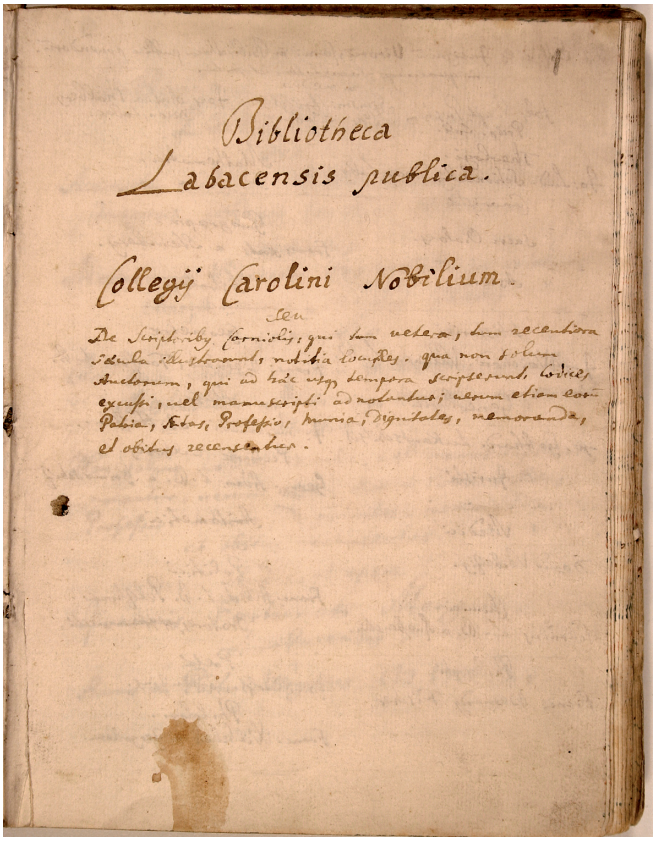
[13] JANEZ GREGOR DOLNIČAR, *Epitome Chronologica, Continens Res Memorabiles, Nobilis, et Antiquissimae Urbis Labacensis, Metropolis Inclyti Ducatus Carnioliae*, Labaci 1714, str. 91.

[14] DOLNIČAR, *Bibliotheca Labacensis* (kot op. 4).

[15] Dolničar je sestavek zapisal na zadnjih dveh praznih straneh Ortelijevega atlasa iz leta 1667, ki ga je okoli leta 1719 daroval Javni knjižnici: ABRAHAM ORTELIUS, *Theatro del mondo*, Venetia 1667 (SKLJ, X I 24 č) (LUKA VIDMAR, *Italijanske umetnostne, topografske in starinoslovske knjige iz bibliotek operozov v Semeniški knjižnici v Ljubljani*, magistrsko delo, tipkopis, Ljubljana 2005, str. 53–57).

Slika 1

Janez Gregor Dolničar: naslovna stran rokopisa* Bibliotheca Labacensis publica *(1715–1718), literariziranega opisa prihodnje podobe Javne knjižnice v Karlovem kolegiju v Ljubljani.

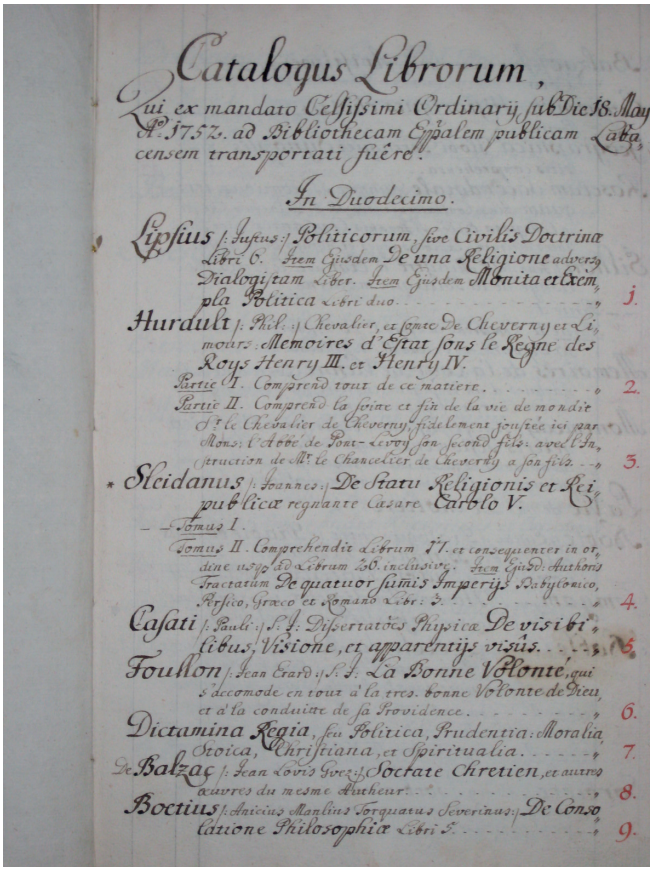

knjižnico so bile do leta 1725 vključene zasebne knjižnice ustanoviteljev, kakor je bilo določeno v ustanovni listini, in knjige drugih darovalcev, kakor je bilo napovedano v omenjenem poglavju v Dolničarjevi *Zgodovini ljubljanske stolnice*. Knjige so ob smrti ali še prej darovali Herberstein (1701),[16] Prešeren (1704), dekan Dolničar (1714), zdravnik Marko Grbec (1718),[17] Janez Gregor in Jožef Anton Dolničar (1719 in 1759),[18] pa tudi drugi znameniti Kranjci, med njimi jurist Janez

[16] SMOLIK 1994 (kot op. 12), str. 66; LUKA VIDMAR, Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani in bazilika sv. Petra v Rimu: baročna komparacija Janeza Gregorja Dolničarja, *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani, 1707*, ur. Metod Benedik, Ljubljana, Celje 2008, str. 168.

[17] SMOLIK 1994 (kot op. 12), str. 66.

[18] MARIJAN SMOLIK, Thalnitscher (Dolnizher, Dolnitscher) Janez Gregor, *Slovenski biografski leksikon*, zv. 12, ur. Alfonz Gspan in Fran Petre, Ljubljana 1980, str. 74; LUKA VIDMAR, Arheološki vodniki iz bibliotek operozov in iz njihove bližine v Semeniški knjižnici v Ljubljani, *Keria*, 7/2, 2005, str. 37.

Catalogus Librorum,
Qui ex mandato Celsissimi Ordinarij sub Die 18. May
A. 1752. ad Bibliothecam Episcopalem publicam Labacensem transportati fuêre.

In Duodecimo.

Lipsius J. Justus J. Politicorum, sive Civilis Doctrina Libri 6. Item Ejusdem De una Religione adversus Dialogi tam Liber. Item Ejusdem Monita et Exempla Politica Libri duo. . . . . j.

Hurdult J. Phil. J. Chevalier, et Comte De Cheverny et Limoürs: Memoires d'Estat sous le Regne des Roys Henry III. et Henry IV.
Partie I. Comprend tout de ce matiere. . . . . 2.
Partie II. Comprend la suite et fin de la vie de mondit S.r le Chevalier de Cheverny, fidelement soustrée ici par Mons.r l'Abbé de Pont-Levoy son second fils: avec l'Instruction de M.r le Chancelier de Cheverny a son fils. . . . 3.

* Sleidanus J. Joannes J. De Statu Religionis et Reipublicæ regnante Cæsare Carolo V.
Tomus I.
Tomus II. Comprehendit Librum 11. et consequenter in ordine usq.ad Librum 26. inclusive. Item Ejusd: Authoris Tractatum De quatuor summis Imperijs Babylonico, Persico, Græco et Romano Libri 3. . . . . 4.

Casati J. Pauli J. S.J. Dissertationes Physicæ De visibilibus, Visione, et apparentijs visûs. . . . 5.

Foullon J. Jean Erard J. S.J. La Bonne Volonté, qui s'accomode en tout à la tres. bonne Volonté de Dieu, et à la conduitte de sa Providence. . . . . 6.

Dictamina Regia, seu Politica, Prudentia: Moralia Stoica, Christiana, et Spiritualia. . . . . 7.

De Balzac J. Jean Louis Guez J. Socrate Chretien, et autres œuvres du mesme Autheur. . . . . 8.

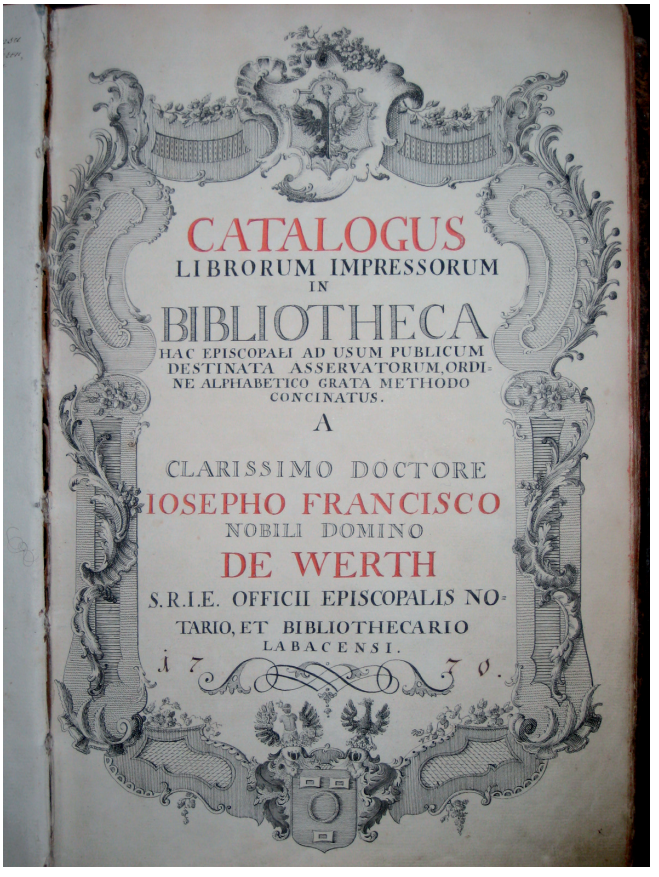
Boetius J. Anicius Manlius Torquatus Severinus J. De Consolatione Philosophiæ Libri 5. . . . . 9.

Slika 2
Frančišek Jožef Thallmainer: prva stran rokopisa* Catalogus librorum *(1752) s popisom knjig, ki so jih iz ljubljanskega škofijskega dvorca prenesli v Javno knjižnico.

Štefan Florijančič pl. Grienfeld, deželni glavar Janez Gašper grof Cobenzl in gubernijski svétnik Franc Henrik baron Raigersfeld. Javno funkcijo knjižnice nakazuje poleg ugleda in števila darovalcev še sestava njenega fonda, ki je zastopal vse vede, zlasti teologijo, zgodovino, cerkveno in civilno pravo ter medicino, pa tudi leposlovje, glasbo, starinoslovje, jezikoslovje, leksikografijo, geografijo in arhitekturo.[19]

V skupini virov iz obdobja okoli sredine 18. stoletja, ki so povezani s škofijskim ordinariatom in semeniščem, je knjižnica brez izjeme omenjena kot javno dostopna. Knezoškof Žiga Feliks grof Schrattenbach je v poročilu o stanju ljubljanske škofije, ki ga je poslal leta 1740 v Rim, posebej poudaril njeno splošno dostopnost, pogosto

[19] Gl. Frančišek Jožef THALLMAINER, *Stvarni katalog Javne škofijske knjižnice v Ljubljani*, Ljubljana 1752–1768 (SKLJ).

Slika 3
Jožef Franc Werth:* naslovna stran rokopisa Catalogus librorum *(1770), kataloga knjig v Javni knjižnici.

odprtost in znanstveno vsebino.[20] Isti škof je leta 1742 za bibliotekarja »Javne knjižnice pri stolni cerkvi« imenoval Frančiška Jožefa Thallmainerja, prvega znanega bibliotekarja Semeniške knjižnice.[21] To imenovanje ga je izrecno zavezalo, da odpira knjižnico v urah, ki so jih določili ustanovitelji. Thallmainer, ki je v tradiciji operozov skrbel za dotok knjig z vseh področij človeškega znanja[22] in tudi sam daroval svoje knjige Javni knjižnici,[23] je v svojih dokumentih biblioteko

[20] Marijan SMOLIK, Franciscus Josephus Thallmainer, 1698–1768, *Muzikološki zbornik*, III, 1967, str. 48, op. 4; SMOLIK 1975 (kot op. 10), str. 8.

[21] SMOLIK 1967 (kot op. 20), str. 48, op. 5; Marijan SMOLIK, Thallmainer Frančišek Jožef, *Slovenski biografski leksikon*, zv. 12, ur. Alfonz Gspan in Fran Petre, Ljubljana 1980, str. 70–71.

[22] Frančišek Jožef THALLMAINER, *Abecedni katalog Javne škofijske knjižnice v Ljubljani*, Ljubljana 1752–1768 (SKLJ); THALLMAINER, *Stvarni katalog* (kot op. 19).

[23] SMOLIK 1980 (kot op. 21); VIDMAR 2005 (kot op. 18), str. 38, 47.

Slika 4
Javna knjižnica Karlovega kolegija, danes Semeniška knjižnica Bogoslovnega semenišča v Ljubljani, ustanovljena leta 1701, zgrajena in opremljena v letih 1708–1725.

dosledno imenoval »Javna škofijska knjižnica«.[24] Leta 1752 je generalni vikar ljubljanske škofije Karel pl. Peer cesarici Mariji Tereziji poslal poročilo o stanju semenišča, v katerem je tako kakor dvanajst let prej škof Schrattenbach kar dvakrat poudaril javni značaj Semeniške knjižnice.[25] Po Thallmainerjevi smrti leta 1768 je bil do leta 1772 na mestu bibliotekarja Jožef Franc pl. Werth,[26] ki je leta 1770

[24] To formulacijo sem zasledil v šestih Thallmainerjevih katalogih. Gl. npr. FRANČIŠEK JOŽEF THALLMAINER, *Catalogus Librorum, qui ex mandato Celsissimi Ordinarii sub Die 18. Maii Anno 1752 ad Bibliothecam Episcopalem publicam Labacensem de Residentia transportati fuere*, Ljubljana 1752 (SKLJ).

[25] SMOLIK 1967 (kot op. 20), str. 48, op. 8.

[26] SMOLIK 1975 (kot op. 10), str. 10.

sestavil nov abecedni katalog knjig »v tej škofijski knjižnici, namenjeni javni rabi«.[27]

Poleg omenjenih dokumentov sta javno funkcijo Semeniške knjižnice v tretji četrtini 18. stoletja potrdila tudi zunanja opazovalca. Leta 1759 je na Dunaju izšla tretja izdaja dela *Topographia Germaniae Austriacae* Carla Granellija. Knjiga je vsebovala kratek opis Ljubljane, ki ga je dal leta 1766 z nekaterimi predelavami in dodatki v samostojni knjižici natisniti Janez Krstnik Pogričnik, profesor na jezuitskem kolegiju v Ljubljani.[28] Oba, Granelli in Pogričnik, sta med ljubljanskimi knjižnicami najbolj pohvalila prav »elegantno knjižnico [v Karlovem kolegiju], ki je odprta za javno rabo«.[29] Med letoma 1701 in 1770 potrjuje torej po do sedaj znanih podatkih kar devetnajst virov – večinoma neodvisno eden od drugega – eksplicitno, da je bila Semeniška knjižnica odprta javnosti. Tudi če k temu ne dodamo še številnih prepisov ustanovne listine in virov, ki potrjujejo omenjeno domnevo posredno, moramo konstatirati kontinuiteto javne funkcije Semeniške knjižnice v poznem baroku, torej od njene ustanovitve leta 1701 do Werthovega kataloga leta 1770.

Štirinajst let po Werthovem katalogu je Semeniško knjižnico nekoliko drugače videl razsvetljenec Anton Tomaž Linhart. Kot protokolist ljubljanskega okrožnega urada je spomladi leta 1784 sestavil predlog notranjeavstrijskemu guberniju za ustanovitev deželne študijske knjižnice v Ljubljani, ki ga je 24. maja 1784 podpisal njegov predstojnik Anton baron Taufferer. V tej spomenici je Linhart predvidel, da bi prihodnjo javno biblioteko s kar najmanjšimi stroški sestavili iz že obstoječih knjižnic in knjižnih zbirk na Kranjskem, zlasti tistih v cerkveni lasti. O Semeniški knjižnici, ki jo je uvrstil med glavne enote morebitne nove biblioteke, je zapisal, da »prav nič ne služi svojemu [javnemu] namenu«, »ker je preredko kdaj – le dvakrat na teden samo po nekaj ur in še to ne v vseh letnih časih – odprta« in »ker je njena uporaba ali neuporaba preveč odvisna od dobre volje duhovščine, ki jo izključno oskrbuje«.[30]

Linhart je bil torej mnenja, da knjižnica slabo opravlja svoje javno poslanstvo. Prvo trditev (da je odprta očitno za polovico manj, kakor je bilo določeno v

[27] WERTH, *Catalogus librorum* (kot op. 4).

[28] Viktor STESKA, Pogričnikova Compendiaria descriptio metropolis Labacensis iz l. 1766, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, I, 1925, str. 103–105.

[29] Carlo GRANELLI, *Topographia Germaniae Austriacae*, Vindobonae 1759, str. 167; Janez Krstnik POGRIČNIK, *Compendiaria metropolis Carnioliae descriptio e Topographia Germaniae Austriacae Caroli Granelli S. J. excerpta*, Labaci 1766, tč. XII.

[30] Alfonz GSPAN, Opombe, *Anton Tomaž Linhart, Zbrano delo*, 1, ur. Alfonz Gspan, Ljubljana 1950 (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), str. 545–550.

ustanovni listini in kakor je bilo v navadi še v Thallmainerjevem času) lahko vzamemo za resnično. Manj prepričljiv je drugi argument o nezdružljivosti cerkvene oskrbe in splošne dostopnosti, saj nas starejši viri o Semeniški knjižnici, pa tudi podatki o sočasnih javnih knjižnicah v Italiji, ki so bile prav tako v cerkveni lasti oziroma v sklopu cerkvenih stavb, prepričujejo o nasprotnem. To nas opomni, da moramo Linhartovo kritiko sprejeti z nekaj pomisleki. Predvsem je treba upoštevati, da je bil Linhart kot zagret racionalist in jožefinec zagovornik cesarjevih radikalnih reform v zvezi s Cerkvijo, tudi sekularizacije njenega premoženja. Ta stališča, ki so seveda nasprotovala konceptu javne knjižnice v cerkveni lasti, so se pri Linhartu še posebej zaostrila v času pisanja predloga, saj ga je ljubljanski knezoškof Karel Janez grof Herberstein samo osem mesecev prej po očitno mučnem sporu odpustil z mesta svojega tajnika.[31]

Tudi če zanemarimo omenjene okoliščine, ki nakazujejo Linhartovo pristranskost, in sprejmemo njegove pripombe o omejenem dostopu v Semeniško knjižnico za popolnoma resnične, moramo še vedno ostati pozorni na osnovni namen Linhartovega predloga, ki je državna zaplemba cerkvenih knjižnic. Kar zadeva vključitev knjižnic razpuščenih samostanov, je bil Linhartov predlog povsem legitimen in v skladu s cesarjevim ukazom iz leta 1782, naj se tovrstne knjižne zbirke pošljejo v obstoječe ali novoustanovljene deželne licejske oziroma univerzitetne knjižnice.[32] Hkrati je treba poudariti, da ni imel Linhart nobene zakonske podlage pri predlogu priključitve knjižnic še delujočih samostanov in Javne knjižnice v semenišču. Pri vsaki od teh bibliotek je zato spretno, čeprav nujno manj prepričljivo utemeljeval zahtevo po podržavljenju, bodisi je navajal, da je knjižnica po svojem namenu ali izvoru javna (semeniška in gornjegrajska škofovska knjižnica), bodisi je – če mu je zmanjkalo zgodovinskih dokazov – trdil, da bi to morala postati zaradi državnih interesov (še delujoče ljubljanske samostanske knjižnice).

Linhart torej nikakor ni zanikal javne funkcije Semeniške knjižnice, saj jo je v predlogu guberniju uporabil ne le kot glavni, temveč tudi kot edini razlog za njeno podržavljenje. Trdil je zgolj, da javnost v knjižnico ni pripuščena v zadostni

[31] *Anton Tomaž Linhart, Zbrano delo*, 1, ur. Alfonz Gspan, Ljubljana 1950 (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), str. 421–422; Lilijana Žnidaršič GOLEC, Anton Tomaž Linhart – ljubljanski škofijski arhivar, *Anton Tomaž Linhart, Jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva*, ur. Ivo Svetina idr., Ljubljana 2005, str. 336–339.

[32] Prim. Friedrich BUCHMAYR, Secularization and Monastic Libraries in Austria, *Lost Libraries, The Destruction of Great Book Collections since Antiquity*, ur. James Raven, New York 2004, str. 150.

meri, zato bi jo morali postaviti pod okrilje države, ne pa Cerkve. V sklepnem delu svoje spomenice je brez sprenevedanja razkril jožefinsko podstat svojega predloga, namreč prepričanje, da mora biti javna knjižnica zaradi vpliva na javno mnenje in družbo nujno pod nadzorstvom države.[33] Spomenica torej ne problematizira večje ali manjše dostopnosti in odprtosti dosedanje ali prihodnje javne knjižnice, temveč nadzor nad njo. Iz vseh navedenih okoliščin in potez Linhartovega predloga guberniju lahko tako sklepamo, da javni značaj Semeniške knjižnice do leta 1784 kljub očitno skrčenemu urniku še ni bil bistveno okrnjen. Pravzaprav potrjuje spomenica ravno nasprotno. Semeniško knjižnico je lahko Linhart prav zaradi njene javne vloge guberniju predstavil tako kot jedro (med predlaganimi enotami prihodnje biblioteke jo je postavil na prvo mesto) kakor tudi kot sedež nove študijske knjižnice (predlagal je stavbo semenišča in osebje tamkajšnje knjižnice – bibliotekarja Franca Paradisa).[34]

Z Linhartovim predlogom guberniju lahko sklenemo pregled virov iz 18. stoletja, ki govorijo o dostopnosti Semeniške knjižnice, in se posvetimo poznejšim, strokovnim obravnavam tega vprašanja. Viktor Steska je leta 1900 v temeljnem članku o Akademiji operozov poudaril izjemnost ustanovitve javne knjižnice v mestu, v katerem so do tedaj delovale zgolj samostanske in plemiške biblioteke zaprtega tipa. Avtor je pobudo projekta pravilno pripisal operozom, izvedbo pa tedanjemu škofu, proštu in dekanu.[35] Toda Konrad Stefan je le nekaj let pozneje Javno knjižnico zavajajoče poimenoval »knjižnica operozov« in zaključil: »Ko se je družba operozov 1725 razšla, je prišla njihova knjižna zbirka v last knezoškofijskega teološkega semenišča, kjer jo hranijo še danes, kljub večkratnim prizadevanjem dežele, da bi to 'semeniško knjižnico' v skladu z njenim namenom, da bi bila 'javna knjižnica', združili s pozneje ustanovljeno Licejsko knjižnico.«[36]

Stefan je pretirano povečal delež akademije pri ustanovitvi in lastništvu Javne knjižnice. V resnici so operozi zanjo prispevali pobudo, zasnovo in knjižne darove, ustanovil pa jo je – kakor smo videli – ljubljanski škof s stolnim kapitljem, in

[33] GSPAN 1950 (kot op. 30), str. 549.

[34] GSPAN 1950 (kot op. 30), str. 548, 550.

[35] Viktor STESKA, Academia operosorum, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, X, 1900, str. 77–79. Ni naključje, da je bil Steska v tistem času ustanovitelj in vodilni član Društva za krščansko umetnost, ki je prav tako kakor Akademija operozov, le dvesto let pozneje, pod pokroviteljstvom ljubljanskega škofa stopilo v javnost z vrsto podobnih kulturnih podvigov (Gašper CERKOVNIK, Društvo za krščansko umetnost v Ljubljani, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., XLIII, 2007, str. 289).

[36] Konrad STEFAN, Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 20, 1907, str. 9–10.

sicer ne glede na to, da so bili nekateri kanoniki istočasno operozi. Ta zadnja okoliščina je bistveno pripomogla k uresničenju načrta, ni pa vplivala na dejstvo, da je bila nova knjižnica – nedvomno s privoljenjem operozov – od 30. maja leta 1701 naprej lastniško, finančno in organizacijsko, pa tudi zaradi knjižnih darov povsem odvisna od ljubljanskega škofa in stolnega kapitlja. V nasprotnem primeru operozi niti ne bi mogli upati, da bi se ohranila kot trajna ustanova. Z morebitno izjemo *Akademskih čebel* – ki pravzaprav samo nedoločno napovedujejo vodilno vlogo akademije pri ustanovitvi javne knjižnice – noben vir iz 18. stoletja niti ne omenja niti ne nakazuje, da bi bila Akademija operozov ustanoviteljica in posledično lastnica Javne knjižnice. Če bi si akademija res lahko pripisovala to čast, bi to zanesljivo s ponosom poudarila Janez Gregor Dolničar, ki je bil najvidnejši operoz, ne pa tudi član ljubljanskega cerkvenega vrha, in Linhart, prav tako član leta 1781 obnovljene Akademije operozov, ki bi tako dobil v roke dodaten argument za podržavljenje Javne knjižnice, tj. dokaz o njenem prvotno posvetnem lastništvu. Iz ustanovne listine pa je popolnoma jasno razvidno, da je Javno knjižnico ustanovil in odtlej nadzoroval ljubljanski knezoškof, ki je tudi edini daroval finančna sredstva. Njegova soustanovitelja se v skladu s tem nista podpisala kot operoza, marveč kot »prošt« in »dekan« – prelata ljubljanske stolnice.

Javna knjižnica torej ni mogla postati last semenišča po razpadu akademije okoli leta 1725, kakor je trdil Stefan, ker je bila v resnici že od 30. maja 1701 last ljubljanske škofije, najprej začasno urejena v sklopu stolnice, od leta 1725 naprej pa dokončno v sklopu Karlovega kolegija. Neposredni nadzor nad njo in nad knjižničarjem sta imela po ustanovni listini škof in kapitelj, kar pa nikakor ni bilo v nasprotju s splošno dostopnostjo knjižnice, določeno z isto listino. To dokazujejo nedvoumno sočasni viri, npr. Schrattenbachovo poročilo Svetemu sedežu, ter tudi številni primeri renesančnih in baročnih javnih knjižnic v Italiji, ki so bile prav tako organizirane v sklopu cerkvenih ustanov. Semeniška knjižnica se je sicer pozneje iz javne znanstvene biblioteke v resnici razvila v zaprto teološko biblioteko, vendar ne po enkratni odločitvi vodstva leta 1725, kakor je domneval Stefan, temveč šele postopno med letoma 1784 in 1806, delno zaradi ponavljajočih se poskusov združitve z Licejsko knjižnico, delno zaradi tega, ker je vlogo javne knjižnice kot enega glavnih središč intelektualnega življenja v Ljubljani po letu 1794 dejansko prevzela Licejska knjižnica.[37] Ta sprememba se je kazala po letu 1784 znotraj knjižnice v povečanem prilivu teološke, zlasti janzenistične litera-

[37] SMOLIK 1975 (kot op. 10), str. 10–11; SMOLIK 2002 (kot op. 3), str. 11.

ture in v zmanjšanem prilivu knjig s področja drugih strok, na zunaj pa z omejevanjem dostopa do knjižnice. Toda še leta 1819 je tedanji bibliotekar Janez Zalokar sestavil seznam knjig »v Javni ljubljanski škofijski knjižnici«.[38] Preobrazba Semeniške knjižnice iz javne v zaprto biblioteko se je simbolično končala v letih po 1819, ko so zazidali samostojni vhod, ki je dobrih sto let vodil z ulice v preddverje njene glavne dvorane.[39]

Stefanovo slabo razumevanje kompleksnega razmerja med deležem operozov in deležem vrha ljubljanske škofije pri ustanovitvi in lastništvu Javne knjižnice se zdi na prvi pogled nepomembno, vendar je imelo daljnosežen vpliv. Precej poznejših avtorjev je od Stefana prevzelo sicer upravičeno poudarjanje zaslug akademije, vendar tudi neustrezno oceno vloge škofa in kapitlja pri ustanovitvi in posledično napačno predvidevanje o lastništvu in javnem značaju Semeniške knjižnice. Tako Stefan kakor avtorji, ki so ga nekritično povzemali, so na te zmotne domneve naslonili prepričanje o upravičenosti priključitve Semeniške knjižnici Licejski knjižnici, ki bi morala biti izpeljana po letu 1784.

Janko Polec je leta 1929 v zgodovini višjega šolstva na Slovenskem ugotovil, da je Javno knjižnico v okviru Karlovega kolegija, ki je bil do leta 1773 namenjen vzgoji tako semeniščnikov kakor plemiških sinov, uporabljal širok krog kranjskih izobražencev. V skladu z viri in drugače od Stefana je avtor pravilno ugotovil, da so jo laiki vedno manj obiskovali šele po letu 1775, zato so jo za javnost polagoma zaprli.[40] France Kidrič je leta 1929 nasprotno glede lastništva in javne funkcije prevzel in izostril napačno Stefanovo tezo, ki jo je tudi sam povezal z obžalovanjem nezdružitve Semeniške in Licejske knjižnice: knjižnico operozov naj bi si ob razpadu akademije okoli leta 1721 prilastila ljubljanski škof in semenišče, s čimer naj bi izgubila javni značaj.[41] Po njegovem naj bi bila tako prva res javna biblioteka šele Licejska knjižnica.[42] Kidričeva domneva o nezdružljivosti javnega značaja

[38] Janez ZALOKAR, *Catalogus Librorum in Bibliotheca Episcopali Labacensi publica in Seminario erecta*, Ljubljana 1819 (SKLJ).

[39] SMOLIK 1975 (kot op. 10), str. 12; SMOLIK 2002 (kot op. 3), str. 12. Gl. DOLNIČAR 2003 (kot op. 4), str. 331.

[40] Janko POLEC, Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*, Ljubljana 1929, str. 6–7.

[41] France KIDRIČ, Biblioteški problemi in univerza, *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*, Ljubljana 1929, str. 430–431; France KIDRIČ, Ob dvestoletnici slovenske knjige (Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih), France Kidrič, *Izbrani spisi*, I, ur. Darko Dolinar, Ljubljana 1978, str. 218.

[42] France KIDRIČ, *Zgodovina slovenskega slovstva, Od začetkov do Zoisove smrti, Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*, Ljubljana 1929–1938, str. 699.

knjižnice in cerkvenega lastništva, ki pri Stefanu še ni jasno razvidna, spominja na Linhartovo mnenje o škodljivosti kombinacije istih elementov za državo. Toda Linhart v spomenici iz leta 1784 ni trdil, da si je Cerkev Semeniško knjižnico prisvojila kot tujo lastnino. Poleg tega dokazujejo – kakor smo videli – prav vsi viri vključno z Linhartovim predlogom guberniju ravno nasprotno od Kidričevih domnev: knjižnica je bila v sklopu ljubljanske stolnice in semenišča javnosti dostopna vsaj od leta 1725 do leta 1784, pred in po tem obdobju pa najbrž z določenimi omejitvami. Kidričevo nepoznavanje razvoja Semeniške knjižnice v njenem najuspešnejšem obdobju v drugi in tretji četrtini 18. stoletja se zrcali tudi v trditvi, da se ljubljanski škofje med letoma 1701 in 1772 niso trudili za povečanje njene knjižne zbirke.[43] Temu nasprotujejo viri in sam fond Semeniške knjižnice, ki pričajo o stalnem dotoku knjig v tem obdobju,[44] predvsem pa o razkošni opremi knjižnične dvorane v letih 1720–1725 pod škofom Lesliejem in o izjemni obogatitvi knjižne zbirke sredi 18. stoletja pod škofom Attemsom, ki je bibliotekarju Thallmainerju omogočil obsežno zamenjavo duplikatov s knjižnicama v ljubljanskem škofijskem dvorcu in v škofovski rezidenci v Gornjem Gradu.[45] Dodati je treba, da je bil Kidrič v času pisanja teh razprav sicer član prvega uredniškega odbora *Slovenskega biografskega leksikona*, kljub temu pa je bila teza o Semeniški knjižnici kot prvi javni znanstveni biblioteki na Slovenskem spoštovana vsa desetletja izhajanja tega monumentalnega dela.[46]

Leta 1933 je France Stele v zgodovini knjižničnih stavb v Ljubljani zapisal, da je bila morda prva pomembnejša javna knjižna zbirka dostopna v protestantski Knjižnici kranjskih deželnih stanov. Kot naslednjo javno knjižnico je obravnaval Semeniško knjižnico. Avtor je zasluge za ustanovitev knjižnice podobno kakor Stefan in Kidrič – pač z mislijo na kulturne in likovne dosežke akademije – pripisal zlasti sopodpisnikoma ustanovne listine,[47] ki sta bila operoza, ne pa Herbersteinu. Melita Pivec Stele je v pregledu slovenskih knjižnic iz leta 1932 v skladu z viri in Polcem za Semeniško knjižnico korektno zapisala, da je bila ustanovljena

[43] KIDRIČ 1929 (kot op. 41), str. 431.

[44] Gl. THALLMAINER, *Abecedni katalog* (kot op. 22).

[45] Gl. THALLMAINER, *Catalogus Librorum* (kot op. 24). Prim. SMOLIK 1967 (kot op. 20), str. 50.

[46] Gl. JOSIP LESAR, Herberstein Sigism. Krištof, *Slovenski biografski leksikon*, zv. 2, ur. Izidor Cankar, Ljubljana 1926, str. 314; MAKS MIKLAVČIČ, Prešeren Janez Krst., *Slovenski biografski leksikon*, zv. 8, ur. Franc Ksaver Lukman, Ljubljana 1952, str. 565; MARIJAN SMOLIK, Thalnitscher (Dolnitscher) Janez Anton, *Slovenski biografski leksikon*, zv. 12, ur. Alfonz Gspan in Fran Petre, Ljubljana 1980, str. 72.

[47] STELE 1933 (kot op. 12).

kot javna knjižnica in da je to funkcijo izgubila šele z ustanovitvijo Licejske knjižnice.[48]

Leta 1940 je sklepal popolnoma drugače Avgust Pirjevec. Po njegovem mnenju je javno znanstveno knjižnico ustanovila Akademija operozov. Toda pravega namena, da bi služila javnosti, naj bi ta akademijska knjižnica v nasprotju z Licejsko knjižnico nikoli ne dosegla. Dokončana je bila šele leta 1725, ko je akademija že prenehala delovati, potem pa si jo je – tako Pirjevec – brez formalnih postopkov prilastilo ljubljansko semenišče oziroma škof.[49] Pirjevec je torej stopnjeval Stefanovo oziroma Kidričevo tezo o Javni knjižnici kot lastnini operozov, ki naj bi jo okoli leta 1725 bolj ali manj neupravičeno prevzel vrh ljubljanske Cerkve. Po njegovem naj bi biblioteka nikoli ne delovala javno, česar si Kidrič ni upal trditi, Stefan pa še manj.

Po drugi svetovni vojni so nekateri od avtorjev, ki so sestavljali sintetične preglede slovenske književnosti in kulture, naivno in nekritično sprejeli Kidričevo razlago o zgodnjem prenehanju javne funkcije Semeniške knjižnice.[50] Med njimi je bil tudi Jaro Dolar, ki je leta 1982 brez novih dognanj – tudi brez študija virov in upoštevanja nove literature – samo povezal že znane negativne ocene Semeniške knjižnice: ker se knjižnica ni sistematično obnavljala (Kidrič) in ker je prešla v last semenišča (Stefan), ni nikoli postala javna (Pirjevec), kar je bila lahko šele Licejska knjižnica (Kidrič).[51] Nasprotno od Dolarja pa je Marijan Smolik že leta 1975 na podlagi novo odkritih virov utemeljeno zapisal, da je bila Semeniška knjižnica prva javna znanstvena knjižnica na Slovenskem. Pri tem je tako kakor France Stele dopustil možnost, da je bila javna že stanovska knjižnica.[52] Po Polcu in Meliti Pivec Stele je spet potrdil, da je Semeniška knjižnica ohranila javni značaj do začetka delovanja Licejske knjižnice.[53] Smolik zastopa enaka stališča, podkrepljena z novimi odkritji o dediščini operozov, še danes.[54]

Problema prve javne znanstvene knjižnice na Slovenskem so se morali nato

[48] Melita Pivec STELE, Naše knjižnice, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, XIII, 1–4, 1932, str. 74. Gl. tudi Melita Pivec STELE, Biblioteke u Sloveniji, *Enciklopedija Jugoslavije*, 1, 1955, str. 538–540.

[49] Avgust PIRJEVEC, *Knjižnice in knjižničarsko delo*, Celje 1940, str. 87–90.

[50] Gl. npr. Mirko RUPEL, Protireformacija in barok, *Zgodovina slovenskega slovstva, I, Do začetkov romantike*, ur. Lino Legiša, Ljubljana 1956, str. 300.

[51] Jaro DOLAR, *Spomin človeštva*, Ljubljana 1982, str. 301, 338, 339.

[52] SMOLIK 1975 (kot op. 10), str. 3–4.

[53] SMOLIK 1975 (kot op. 10), str. 10–11.

[54] SMOLIK 1994 (kot op. 12), str. 65, 71; Marijan SMOLIK, Semeniška knjižnica, *Enciklopedija Slovenije*, 11, Ljubljana 1997, str. 44–45; SMOLIK 2002 (kot op. 3), str. 2, 11–12.

lotiti avtorji gesel v *Enciklopediji Slovenije*. Branko Berčič je v pregledu knjižnic na slovenskem ozemlju imel za prvo javno biblioteko Knjižnico kranjskih deželnih stanov. Semeniško knjižnico je opredelil kot javno znanstveno knjižnico, torej za prvo te vrste na Slovenskem, pozneje ustanovljeno Licejsko knjižnico pa je uvrstil v isto kategorijo.[55] Berčič torej nasprotno od Kidriča, Pirjevca in Dolarja Licejski knjižnici ni skušal pridružiti naziva prve javne znanstvene knjižnice.[56] Edina Berčičeva napaka, ki je prevzeta od Kidriča, je trditev, da je Semeniška knjižnica po koncu delovanja akademije leta 1721 prešla v last škofije. Povsem enaka stališča je avtor zastopal tudi pozneje.[57] Jože Koruza je bil v geslu o Akademiji operozov glede javne funkcije Semeniške knjižnice še bolj ekspliciten od Berčiča: za najpomembnejše dejanje akademije je označil prav »ustanovitev prve javne študijske knjižnice v Ljubljani«.[58]

V skladu z zadnjimi stališči, predvsem pa v skladu s Smolikovimi dognanji, je Stanislav Bahor leta 2001 zapisal, da je »l. 1701 utemeljena knjižnica najstarejša do danes ohranjena javna knjižnica v Sloveniji«. Enako korektno je orisal njen razvoj od iniciative operozov in ustanovne listine ljubljanskih prelatov do preobrazbe javne znanstvene knjižnice v semeniško teološko knjižnico, ki se je zgodila v obdobju od konca 18. do začetka 19. stoletja.[59] Podobno je leta 2004 v pregledu slovenskih knjižnic premišljeval France Martin Dolinar. Za prvo javno knjižnico je imel stanovsko knjižnico, Semeniška knjižnica pa je bila po njegovem »prva uradno javna knjižnica na Slovenskem«. Pisec je v orisu njene zgodovine pravilneje od Berčiča in v skladu s Smolikom zapisal, da je po zamrtju akademije javno delovala kot del škofijske knjižnice do leta 1794, ko je postala interna knjižnica semenišča.[60]

Po precejšnji uskladitvi stališč – z izjemo Dolarja – glede javne funkcije Semeniške knjižnice v zadnjih treh desetletjih se je leta 2005 z nasprotnim

---

[55] Branko BERČIČ, Knjižnica, *Enciklopedija Slovenije*, 5, 1991, str. 154–155.

[56] Branko BERČIČ, Martina ŠIRCELJ, Narodna in univerzitetna knjižnica, *Enciklopedija Slovenije*, 7, 1993, str. 300–302.

[57] Branko BERČIČ, *O knjigah in knjižničarstvu, Razvojne študije in analize*, Ljubljana 2000 (BiblioThecaria, 8), str. 103–104.

[58] Jože KORUZA, Emilijan CEVC, Academia operosorum, *Enciklopedija Slovenije*, 1, Ljubljana 1987, str. 6.

[59] Stanislav BAHOR, Ljubljana/Laibach, 5, Semeniška knjižnica/Seminarbibliothek, *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa, 9, Kroatien, Slowenien, Italien*, ur. Vilenka Jakac Bizjak idr., Hildesheim, Zürich, New York 2001, str. 204.

[60] France Martin DOLINAR, *Knjižnice skozi stoletja*, Ljubljana 2004 (BiblioThecaria, 14), str. 184.

mnenjem oglasila Eva Kodrič Dačić, ki je pod naslovom »A. T. Linhart in ustanovitev prve javne znanstvene knjižnice na Kranjskem« obravnavala Linhartov predlog o ustanovitvi deželne študijske knjižnice.[61] Avtorica je že v naslovu in prvih stavkih razprave naziv prve javne znanstvene knjižnice resolutno dodelila Licejski, ne pa Semeniški knjižnici. Bralec zato upravičeno pričakuje, da bo ta odločitev, ki jo poznamo v neargumentirani obliki že od Kidriča, Pirjevca in Dolarja, v nadaljevanju besedila oprta bodisi na analizo virov, bodisi na primerjavo z Licejsko knjižnico, v vsakem primeru pa na polemiko s starejšimi avtorji, zlasti s Smolikom.[62] Žal se ni Eva Kodrič Dačić lotila ničesar od tega. Oporo za tezo, da Semeniška knjižnica ni delovala javno, je našla izključno v znani Linhartovi opazki o slabi dostopnosti Javne knjižnice v semenišču iz leta 1784. V razpravi je poleg tega samo še dobesedno ponovila Stefanovo in Kidričevo tezo o knjižnici operozov, ki jo je po razpadu akademije prevzelo semenišče, ter Pirjevčevo in Dolarjevo nadaljevanje iste teze, da Semeniška knjižnica »nikoli ni postala prava javna ustanova«.[63] Zaradi odsotnosti kakršnihkoli novih ugotovitev o Semeniški knjižnici oziroma zaradi neupoštevanja doslej znanih virov in literature o njej bi lahko bralec domneval, da ji je avtorica morda odrekla status javne knjižnice zaradi drugačnega, posodobljenega pojmovanja tega koncepta. Vendar pa ni razprava Eve Kodrič Dačić niti jasno definirala termina »javna knjižnica« niti razložila, zakaj se ta izraz lahko nanaša na Licejsko knjižnico, na Semeniško pa ne.

Najprej je torej treba opredeliti pojem »javna knjižnica«. V vseh v tej razpravi navedenih virih od ustanovne listine Semeniške knjižnice (1701) naprej in pri vseh navedenih avtorjih do Dolinarja (2004) je ta pojem nedvoumno pomenil javnosti odprto, tj. splošno dostopno knjižnico, pri čemer moramo upoštevati, da si je bila ta koncept vsaka zgodovinska doba razlagala na poseben način. Eva Kodrič Dačić pa je uporabljala isti termin v precej zoženem pomenu. Že na začetku je namreč zapisala, da so sicer javne knjižnice obstajale že v antiki, da pa so se začele prve knjižnice kot javne ustanove v Evropi pojavljati šele v 18. stoletju. Tako bralec na tem mestu zaman išče vsaj omembo prvih javnosti odprtih knjižnic

[61] EVA KODRIČ DAČIĆ, A. T. Linhart in ustanovitev prve javne znanstvene knjižnice na Kranjskem, *Anton Tomaž Linhart, Jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva*, ur. Ivo Svetina idr., Ljubljana 2005, str. 351–377.

[62] V oči na primer bode že podobnost oziroma različnost med naslovom razprave Eve Kodrič Dačić in naslovom Smolikove razprave »Janez Krstnik Prešeren in prva javna znanstvena knjižnica v Ljubljani« iz leta 1994 (Smolik 1994, kot op. 12), s katero ni avtorica niti neposredno polemizirala niti je ni uvrstila v literaturo. Oboje bi bilo nujno.

[63] KODRIČ DAČIĆ 2005 (kot op. 61), str. 372.

v renesančni Italiji in njihovih baročnih naslednic v mnogih evropskih deželah. V nadaljevanju se celo izkaže, da ni avtorica v kategorijo javnih knjižnic uvrstila niti vseh razsvetljenskih knjižnic te vrste, in sicer Kraljeve knjižnice v Parizu, javnosti odprte leta 1735, in knjižnice Britanskega muzeja, javnosti odprte leta 1759, pač pa samo avstrijske univerzitetne knjižnice iz dobe razsvetljenstva, francoske javne knjižnice po revoluciji leta 1789 in ameriške ljudske knjižnice.[64] Bralec se znajde na tem mestu v dilemi, ali razume avtorica pod pojmom »javna knjižnica« splošni, nadzgodovinski koncept javnosti odprte knjižnice, kakor se je razvijal in spreminjal v obdobjih antike, renesanse, baroka in razsvetljenstva do danes, ali pa morda posebni, historično določeni koncept splošnoizobraževalne knjižnice (v angleščini *public library*, v nemščini *öffentliche Bibliothek*) kot državne biblioteke s splošnimi vsebinami, namenjene vsakomur. Sklepam, da Eva Kodrič Dačić kljub omembi ameriških ljudskih knjižnic ni imela v mislih specialnega pomena izraza »javna knjižnica«, saj se je začel koncept splošnoizobraževalne knjižnice, v katerega omenjene avstrijske in francoske biblioteke nikakor niso spadale, uresničevati šele v 19. stoletju.[65] Če pa je avtorica merila na splošni pomen izraza, tj. na javnosti odprto knjižnico, kakor ga v tej razpravi uporabljam tudi sam, ni jasno, zakaj med evropske javne knjižnice ni uvrstila javnih knjižnic iz obdobja med sredino 15. in sredino 18. stoletja, temveč le knjižnice od konca 18. stoletja naprej.

Iz besedila Eve Kodrič Dačić je vendarle mogoče razbrati, da naj bi bila *differentia specifica*, ki ločuje »prave« javne knjižnice od »nepravih«, javna, tj. državna lastnina. Izraz »javna knjižnica« naj bi se torej po njenem ne nanašal le na funkcijo, marveč tudi na lastništvo knjižnice. S tega vidika je tudi razložljiva njena odločitev, da je za prvo javno znanstveno knjižnico na Kranjskem razglasila Licejsko, ne pa Semeniško knjižnico. Toda takšna vrednotenjska aplikacija moderne, postrazsvetljenske perspektive lastništva, ki istoveti javno in državno lastnino, na pretekla historična obdobja je v nasprotju z načeli zgodovinske vede. Nedvomno je sicer res, da je vsako zgodovinsko obdobje javno razsežnost teh knjižnic razumelo nekoliko drugače. Javnost, ki so ji bile te knjižnice namenjene, se je od humanizma naprej praviloma nanašala na vedno širši krog ljudi,[66] delno zaradi liberalizacije njihovega dostopa pod vplivom splošnih družbenih sprememb v Evropi, delno zaradi naraščanja števila izobražencev. V skladu s temi tokovi se

[64] KODRIČ DAČIĆ 2005 (kot op. 61), str. 352.

[65] Gl. npr. Uwe JOCHUM, *Kleine Bibliotheksgeschichte*, Stuttgart 1993, str. 147–164.

[66] Prim. Richard MUMMENDEY, *Von Büchern und Bibliotheken*, Darmstadt 1984, str. 228–230, 267.

je spreminjal tudi način ustanovitve, posledično pa tip lastništva javnih knjižnic. Tako je začela od sredine 18. stoletja naprej posvetne in cerkvene kneze v vlogi ustanoviteljev in lastnikov vedno bolj nadomeščati država. Toda teh splošnih ugotovitev ni mogoče samoumevno prenesti na konkretno javno delovanje določene knjižnice. Državno lastništvo samo po sebi neki knjižnici s konca 18. stoletja še ni zagotavljalo svobodnejšega dostopa v primerjavi z neko starejšo knjižnico. Ravno avstrijske visokošolske knjižnice iz dobe razsvetljenstva, ki jih je Eva Kodrič Dačić navedla kot zgledne primere vsakomur dostopnih javnih ustanov, so bile v resnici kot del univerze ali liceja s svojo znanstveno vsebino namenjene predvsem profesorjem in študentom, šele nato drugim zainteresiranim izobražencem.

V vsakem primeru se je treba torej pri opredelitvi določene knjižnice kot javne izogibati pavšalni periodizaciji in klasifikaciji ter dati prednost natančni analizi njenih značilnosti. Šele na tej podlagi je mogoča umestitev v specifično zgodovinsko obdobje in tip knjižnice. Med omenjene značilnosti spadajo tudi različni historično določeni tipi lastništva, med katerimi je državno lastništvo zgolj možen, ne pa nujno potreben element javne knjižnice. Iz omenjenih razlogov je izločitev Semeniške knjižnice iz kategorije javnih knjižnic samo zaradi cerkvenega lastništva, ki so jo zagovarjali Kidrič, Pirjevec, Dolar in Eva Kodrič Dačić, že v izhodišču napačna. Neutemeljenost takšne odločitve pa pokaže – poleg že obravnavanih virov iz 18. stoletja – tudi primerjava Semeniške knjižnice s sočasnimi javnimi knjižnicami v Italiji in z Licejsko knjižnico.[67]

Operozi so se pri zasnovi Javne knjižnice očitno zgledovali po baročnih javnih znanstvenih knjižnicah v tradiciji poznega humanizma, kakršne so nastajale v 17. in 18. stoletju v Italiji. Prav vsi njeni atributi jo namreč uvrščajo v ta historično, pa tudi geografsko določeni tip javne knjižnice: pobuda in ustanovitev, ki so ju opravili humanistično izobraženi patriciji, prelatova donacija zasebne knjižnice in denarnih sredstev, znanstvena vsebina, odprtost javnosti, tj. vsem izobražencem, organiziranost v okviru cerkvene ustanove in knjižnična dvorana, zasnovana kot celostna umetnina.[68] Operozi, zlasti brata Dolničar in prošt Prešeren, pa tudi škof Herberstein, so imeli nedvomno pred očmi zlasti tri knjižnice te vrste: milansko Ambrosiano (1604), rimsko Biblioteco Angelico (1614) in prav tako rimsko Biblioteco Casanatense (1698), pri katerih so morali preučiti kompleksno organizacijo ustanove, način financiranja, delo z gradivom in liberaliziran dostop.

[67] Natančnejša primerjava bo objavljena na drugem mestu.

[68] O renesančnih in baročnih javnih knjižnicah v Italiji gl. npr. MUMMENDEY 1984 (kot op. 66), str. 228–230, 267–268; LUCIANO GARGAN, Gli umanisti e la biblioteca pubblica, *Le biblioteche nel mondo antico e medievale*, ur. Guglielmo Cavallo, Roma, Bari 1997, str. 163–186.

Pri Ambrosiani so poleg tega verjetno občudovali vlogo znanstvenega kolegija pri vodstvu in svetovanju, ki bi jo lahko v Ljubljani opravljala akademija, ob Biblioteci Casanatense pa so najbrž razvili prve ideje o ureditvi in umetnostni opremi knjižnične dvorane.

Ljubljanska Licejska knjižnica, ustanovljena leta 1791 v dobi razsvetljenstva, seveda pripada naslednjemu zgodovinskemu tipu javne knjižnice, saj je ni ustanovil zasebnik višjega stanu, temveč država, ko je ob načrtnem reformiranju šolstva gradila sistem deželnih visokošolskih ustanov in pripadajočih študijskih knjižnic. Kljub razlikam med ustanovitelji in lastniki Semeniške na eni in Licejske knjižnice na drugi strani pa medsebojna primerjava pokaže, da druga prve ni presegala na področju splošne dostopnosti. Semeniška knjižnica je bila v drugi in tretji četrtini 18. stoletja odprta najmanj petnajst ur na teden, medtem ko je bila Licejska knjižnica februarja leta 1794 odprta štirinajst ur, od jeseni istega leta do osemindvajset ur,[69] leta 1857 pa dvajset ur na teden.[70] V Semeniški knjižnici je lahko od leta 1725 udobno sedelo okoli osemdeset ljudi, medtem ko je imela Licejska knjižnica na začetku 19. stoletja le nekaj več kakor petdeset sedežev.[71] Knjižnici sta bili načeloma namenjeni istemu krogu uporabnikov, tj. intelektualcem ne glede na stan. V Semeniško knjižnico so gotovo največ zahajali izobraženci iz neposredne soseščine, torej stolni duhovniki in gojenci Karlovega kolegija (bogoslovci in posvetni dijaki plemiškega rodu, ki so obiskovali jezuitsko šolo),[72] nedvomno pa tudi večina ostalih ljubljanskih izobražencev. Licejska knjižnica je bila namenjena zlasti profesorjem in študentom liceja, ki jim je bil prilagojen urnik knjižnice, pa tudi vsem zainteresiranim, domačim in tujim izobražencem.[73] Licejsko knjižnico je nedvomno obiskovalo večje število ljudi kakor prej Semeniško, ker se je krog kranjskih izobražencev v sto letih pač razširil. Najpomembnejše razlike med ljubljanskima javnima knjižnicama tako niso povezane z večjo ali manjšo splošno dostopnostjo, marveč so vsebinske narave, določene z idejnimi tokovi dveh različnih dob, v katerih sta nastali: Semeniška knjižnica je izpolnjevala pričakovanja nadnacionalne polihistorske baročne kulture, Licejska knjižnica pa je postala nepogrešljiv del avstrijske razsvetljenske družbe in slovenskega literarnega preroda.

[69] STEFAN 1907 (kot op. 36), str. 36–38.

[70] Jurij KOSMAČ, Die k. k. Lyceal-Bibliothek in Laibach, *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain*, 12, 1857, str. 61.

[71] KOSMAČ 1857 (kot op. 70), str. 62.

[72] Gl. POGRIČNIK 1766 (kot op. 29), tč. XII; SMOLIK 1959 (kot op. 9), str. 92–93.

[73] KOSMAČ 1857 (kot op. 70), str. 66; STEFAN 1907 (kot op. 36), str. 37.

Primerjava Semeniške knjižnice z baročnimi javnimi knjižnicami v Italiji in z Licejsko knjižnico torej skupaj z viri, obravnavanimi v prvem delu pričujoče razprave, pritrjuje avtorjem, ki so jo opredelili kot prvo javno znanstveno knjižnico na Slovenskem.[74] Pirjevec, Dolar in Eva Kodrič Dačić, ki so ji ta naziv odrekli v korist Licejske knjižnice, se pri tem – z izjemo selektivno razumljene Linhartove spomenice – niso oprli na vire, temveč na zgodovinsko napačno Kidričevo domnevo, da je biblioteka ob prehodu v cerkveno last izgubila javni značaj. To prepričanje so povezali s prav tako zmotnim, sicer pa že v izhodišču neznanstvenim Stefanovim argumentom, da bi morali Semeniško knjižnico kot nekdanjo knjižnico operozov vključiti v Licejsko knjižnico zaradi njene prvotne javne namembnosti, ki naj bi je ljubljanska Cerkev po letu 1720 ne zmogla več zagotavljati. V razpravi sem pokazal, da so omenjene teze, ki so se rahlo modificirane ohranjale od Stefana (1907) do Eve Kodrič Dačić (2005), v popolnem nasprotju z okoliščinami ustanovitve in delovanja Semeniške knjižnice v 18. stoletju, ki jih je mogoče zanesljivo rekonstruirati.

DIE ERSTE ÖFFENTLICHE WISSENSCHAFTLICHE BIBLIOTHEK AUF SLOWENISCHEM BODEN

(Zusammenfassung)

Die Abhandlung beschäftigt sich mit der Frage der ersten öffentlichen wissenschaftlichen Bibliothek auf slowenischem Boden. Die meisten Schreiber haben diesen Titel der Bibliothek im Priesterseminar in Ljubljana (gegründet 1701) zugeschrieben. Einige haben über allgemeinen Zutritt der Seminarbibliothek bezweifelt und haben den Titel der Lyzealbibliothek in Ljubljana (gegründet 1791) zugeordnet. Diese Abhandlung verdeutlicht mit der kritischen Übersicht der Fachliteratur das erwähnte Problem. Dabei wird die Fachliteratur mit den relevanten Quellen aus dem 18.

[74] Ta ugotovitev ni v nasprotju z uveljavljeno tradicijo, da se pripisuje mesto prve javne knjižnice na Slovenskem Knjižnici kranjskih deželnih stanov. Ta namreč pripada posebnemu tipu mestne knjižnice, kakršen se je razvil v nemških protestantskih mestih na pobudo Martina Lutra po letu 1524. Stanovska knjižnica, urejena po nemškem vzoru in namenjena protestantskim učiteljem stanovske šole in predikantom, tako ni imela znanstvenega značaja (gl. Primož SIMONITI, Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice, *Zbornik narodne in univerzitetne knjižnice*, I, Ljubljana 1974, str. 24–28; MUMMENDEY 1984 (kot op. 66), str. 230, 254; BERČIČ 2000 (kot op. 57), str. 102; DOLINAR 2004 (kot op. 60), str. 179–180).

Jahrhundert kontrolliert. Auf dieser Grundlage macht die Abhandlung aufmerksam auf den Irrtum in Hinsicht auf die Gründung, das Eigentum und öffentlichen Charakter der Seminarbibliothek.

Konrad Stefan hat im Jahre 1907, die Grundlagen für falsche Vermutung über Misserfolg der öffentlichen Tätigkeit von der Seminarbibliothek im 18. Jahrhundert, gelegt. Er hat im Gegensatz mit den Quellen behauptet, dass die Bibliothek von den Mitgliedern des wissenschaftlichen Vereins Academia Operosorum gegründet wurde. Die Bibliothek sollte zuerst im Eigentum des Vereins sein, später um 1725 sollte sie aber als Eigentum der Kirche sein. France Kidrič hat 1929 gesagt, dass die Bibliothek wegen der kirchlichen Aneignung, ihre öffentliche Funktion verloren hat. Avgust Pirjevec (1940), Jaro Dolar (1982) und Eva Kodrič Dačić (2005) haben die These von Stefan und Kidrič ohne neue Beweisungen gesteigert. Sie meinen, die Bibliothek sollte im Gegensatz mit der Lyzealbibliothek, nie öffentlich wirken.

Die Quellen beweisen aber unzweideutig, dass die Bibliothek mit dem ursprünglichen Namen »Öffentliche Bibliothek«, im Jahre 1701 von dem ljubljanaer Bischof, dem Dompropst und dem Domdekan gegründet wurde. Die Anregung dafür haben die Mitglieder des wissenschaftlichen Vereins Academia Operosorum gegeben. Zwischen den Jahren 1701 und 1770, beweisen mindestens 19 Quellen meistens unabhängig einer vom anderem, dass die Seminarbibliothek für die Öffentlichkeit geöffnet war. Bis 1725 war die Bibliothek vorübergehend über der Sakristei in der ljubljanaer Domkirche, dann wurde sie in den Saal des Karlkollegiums bzw. des Priesterseminars gebracht. Die Bibliothek war als Eigentum finanziell und organisatorisch die ganze Zeit von dem Gipfel des Bistums in Ljubljana abhängig. Im zweiten und dritten Drittel des 18. Jahrhunderts war sie geöffnet an den meisten Tagen in der Woche. Von dem allgemeinen Zutritt dieser barocken Bibliothek berichten implizit auch andere zeitgenössischen Quellen, die auch von ihrer Errichtung und Vervollständigung sprechen. Erst im Jahre 1784 hat der Aufklärer Anton Tomaž Linhart von der verkürzten Öffnungszeit geschrieben, die aber den öffentlichen Charakter der Bibliothek noch nicht wesentlich getroffen hat. Die Bibliothek hat sich erst am Anfang des 19. Jahrhunderts in theologische Bibliothek des geschlossenen Typs verwandelt.

Nicht nur Quellen, sondern auch andere Argumente, sprechen für den öffentlichen Charakter der Seminarbibliothek. Die Bibliothek wurde nach dem Vorbild der barocken öffentlichen wissenschaftlichen Bibliotheken entworfen. Solche entstanden in der Tradition des späten Humanismus im 17. und 18. Jahrhundert neben den kirchlichen Einrichtungen in Italien (Ambrosiana, Biblioteca Angelica, Biblioteca Casanatense). Alle ihren Eigenschaften ordnen die in diesen historisch und geografisch bestimmten Typ der öffentlichen Bibliothek ein: die Anregung und die Gründung,

die von den humanistisch ausgebildeten Patriziern ausgeübt wurde, die Schenkung von dem Prälaten (Privatbibliothek und Geld), der wissenschaftliche Inhalt, die Offenheit für die Öffentlichkeit, das bedeutet für die Gebildete, die Organisierung in dem Rahmen der kirchlichen Einrichtung und der Bibliotheksaal, der als das Gesamtkunstwerk konzipiert ist. Der Vergleich zwischen der Seminar- und der Lyzealbibliothek zeigt uns, dass die zweite Bibliothek, im Sinne der Zugänglichkeit, nicht die erste überragte.

Übersetzt von Alenka Golob-Koman

Matjaž Bizjak

TRIJE URBARJI IZ TURJAŠKEGA ARHIVA

Avtor v prispevku podrobneje obravnava tri turjaške urbarje (iz let 1507, 1508 in 1511), ki so se po srečnem naključju znašli v hrambi biblioteke SAZU. Izhajajoč iz širšega konteksta problematike turjaškega arhiva, ki se danes hrani na dveh lokacijah (od katerih je ena na željo lastnika tajna, druga pa HHStA na Dunaju), in predvsem njegovega urbarialnega fonda prikaže (z oporo na dosedanjih raziskavah) posestni razvoj in posestno dinamiko turjaških gospostev v srednjem veku ter posestno stanje ob koncu tega obdobja – to je v času omenjenih treh urbarjev. V ekskurzu se na eksperimentalen način loteva specifičnega primera listinske tradicije v vezavi enega od obravnavanih kodeksov.

Three Urbaria from the Archives of Turjak

In his contribution the author analyses three Turjak urbaria (dated 1507, 1508 and 1511), which were by a fortunate coincidence preserved in the SASA Library. Arising from the broader context of problems connected with the Turjak archives, which are kept today in two separate locations (one of them is secrete, as was the wish of the owner, and the other is HHStA in Vienna), and in particular of its collection of urbaria (supported by research carried out till the present day) the author describes the development and dynamics of the Turjak estates in the middle ages and their state at the end of this era at the time of the three above mentioned urbaria. The ensuing digression experimentally considers in greater detail a specific case of charter tradition in the binding of one of the considered codices.

UVOD

Leta 1979 so Biblioteko Slovenske akademije znanosti in umetnosti nepričakovano obogatili trije rokopisi; priletna gospa Minka Mali, v letih med obema vojnama vodja odvetniške pisarne dr. Friderika Luckmanna, je 16. februarja Primožu Ramovšu, tedanjemu upravniku omenjene knjižnice, izročila tri urbarje gospostva Turjak iz let 1507, 1508 in 1511. Po njenih navedbah jih je ob koncu druge svetovne vojne turjaški oskrbnik Göderer izročil v varstvo Luckmannu, dolgoletnemu pravnemu zastopniku Turjaških. Ker je bil v povojnih dogodkih Göderer ubit, Luckmann pa izseljen iz države, so urbarji ostali v njeni hrambi.[1]

Vsi trije so nekoč pripadali enemu najslavnejših, nedvomno pa v slovenskem prostoru najskrivnostnejšemu arhivu grofov Auerspergov na gradu Turjak. Za naš najbogatejši rodbinski arhiv je bilo usodno leto 1943, ko je bila v spopadih med obleganjem gradu uničena glavnina dragocenega gradiva. Znano je, da so manjši del, predvsem skoraj celoten listinski fond, Turjaški na srečo že pred tem prenesli v Italijo (v Cervignano), od koder pa se je po vojni – vsaj za slovenske raziskovalce – za njim izgubila vsaka sled; na željo lastnika ostaja tudi današnja lokacija tajna.[2] Manj znano dejstvo je, da je bil drug del tega arhiva, med ostalim privatne družinske zadeve, glavnina urbarjev in nekaj listin, preseljen že precej prej – vsekakor pa ne pred letom 1905, ko je arhiv razmeroma podrobno popisal Franc Komatar[3] – in je danes v sklopu arhiva knežje veje Auerspergov, ki je deponiran v Haus-, Hof- und Staatsarchivu na Dunaju.[4] Bolj po naključju pa so se dodatno rešili posamezni

Kratice: ARS = Arhiv Republike Slovenije; CKSL = Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo (na ZIMK); FAA = Fürstlich Auersperg'sches Familien-Archiv (v HHStA); HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju; HStA = Hauptstaatsarchiv (Sttutgart); ISL = Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; SAZU = Slovenska akademija znanosti in umetnosti; ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana; ZIMK = Zgodovinski inštitut Milka Kosa (na ZRC); ZL = Zbirka listin (v ARS); ZU = zbirka urbarjev (v ARS); ZRC = Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

[1] Izjava Minke Mali z dne 16. 2. 1979, priložena turjaškim urbarjem, Biblioteka SAZU, R 95.

[2] Miha PREINFALK, Turjaški arhiv in njegove listine, *Arhivi* 24 (2001), str. 83–84; IDEM, *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura,* Thesaurus memoriae, Dissertationes 4, Ljubljana 2005, str. 18.

[3] Franc KOMATAR, ed., Das Schloßarchiv in Auersperg, *Mitteilungen des Musealvereines fur Krain* 18 (1905), str. 108–187; 19 (1906), str. 37–58, 99–140; 20 (1907), str. 161–245; *Carniola,* n. s. 1 (1910), str. 20–34, 118–135, 226–243.

[4] HHStA, FAA. Podrobneje o tem arhivskem depoju gl. Boris GOLEC, Stane OKOLIŠ, Turjaški arhiv na Dunaju in njegovi slovenski dokumenti, *Arhivi* 19 (1996), str. 118. Na tem mestu se iskreno zahvaljujem knezu Heinrichu Auerspergu za omogočen dostop do tega gradiva, kolegu dr. Mihu Preinfalku za posredovanje, in mag. Thomasu Justu za izredne delovne pogoje v arhivu.

Slika 1
Turjaški urbarji 1507, 1508 in 1511, Biblioteka SAZU, R 95.

drobci, ki so začeli po koncu vojne prihajati na svetlo in prek donacij ali nakupov še vedno postopno prehajajo v hrambo temu namenjenih javnih ustanov.[5]

Kljub temu, da se v današnjem času, ko je padanje (ideološko pogojenih) barier opazno tudi na področju zgodovinopisja, postopno odstirajo tančice skrivnosti tudi z misterioznega turjaškega arhiva,[6] pa ostajajo nekatera vprašanja

[5] Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Arhiv Slovenije je leta 1950 odkupil urbarja iz let 1485 in 1510 ter računsko knjigo oskrbnika Hansa Mordaxa iz leta 1514 od Berte Cimperšek, najnovejša pridobitev ARS iz tega naslova sta dva turjaška urbarja iz let 1484 in 1503–1504 ter računska knjiga blejskega gospostva iz leta 1558–1559 (tedaj je bilo v zakupu Herbarda Turjaškega), kar je arhiv leta 2003 odkupil od Nikolaja Šušteršiča. Za podatke iz akcesijske knjige ARS se zahvaljujem dr. Lilijani Žnidaršič Golec.

[6] Kljub temu, da ostaja lokacija tega arhiva še naprej prikrita, pa je na tem področju prišlo do bistvenega preloma. Po zaslugi kolega dr. Miha Preinfalka, ki je ob poglobljenem raziskovanju rodbine Turjaških z njenimi pripadniki navezal pristne stike, postaja vsebina tega arhiva, vsaj posredno dostopna strokovni javnosti preko njegovih objav. V teku je tudi projekt izdaje tekstnokritične edicije turjaških listin.

povezana z njim še naprej nepojasnjena. V nadaljevanju se želim osredotočiti na problem urbarjev, katerih trije so ožji predmet tega prispevka.

Velika večina urbarjev arhiva na Turjaku je po podatkih Komatarja, ki je zadnji sistematično raziskoval in popisal arhiv v njegovi tamkajšnji postavitvi, zadevala gospostvo Turjak (Herrsachaft Auersperg), ki je nekako do šestdesetih let 15. stoletja[7] zajemalo celotno rodbinsko posest, po tem, ko se je rodbina delila v dve veji, pa posest t. i. glavne, turjaške veje Turjaških, ki je obsegala centralno posestvo okoli Turjaka z zemljiškima uradoma (Turjak ?)[8] in Želimlje ter župama Bloke in Nadlišek, poleg tega pa še urada v Mokronogu in Metliki. Iz te skupine navaja Komatar – če se omejim na 15. stoletje – naslednje urbarje: 1464, 1482, 1483, 1492, 1493 in 1499.[9] Vsi ti – in sodeč po primerjavi popisov tudi večina ostalih – se danes nahajajo v omenjenem knežjem turjaškem arhivu na Dunaju. Do prenosa v Losensteinleiten, kamor so knežji arhiv preselili po ljubljanskem potresu (1895), je moralo priti kmalu po Komatarjevem popisu arhiva; zelo verjetno pred letom 1910. Anton Kaspret, ki je urejal preseljeni arhiv, v svojem pismu Francetu Kidriču iz leta 1911 omenja ponovno potovanje v Losensteinleiten in mu ponuja posredovanje podatkov iz tamkajšnjega arhiva.[10] Te – izvirajo prav iz omenjenih urbarjev – je Kidrič pozneje uporabil v svojem članku.[11] Vsekakor pa teh urbarjev na Turjaku ni bilo več okoli leta 1936,[12] ko je grad obiskal Milko Kos, ki je tam našel povsem drug urbarialni fond s srednjeveškimi primerki iz let 1463, 1484 in 1485. Očitno je v turjaškem arhivu prišlo do dodatnih preurejanj, o katerih ne vemo prav dosti. Brez dvoma se lahko zanesemo na Komatarjevo temeljitost in vestnost in domnevamo, da je popisal vse arhivsko gradivo, ki ga je tam videl. Ostajata torej dve možnosti: del arhivalij bi bil lahko v času Komatarjevega raziskovanja na

[7] KOMATAR, Schloßarchiv 1905 (kot v op. 3), str. 114–117.

[8] V zgodnejših urbarjih ta urad nima posebnega imena; navaja se zgolj po uradniku, ki ga je upravljal; v letih 1463–1484 Jurse Robar iz Roba pri Turjaku, od 1484 pa vsaj do 1493 Penko iz Malega Osolnika, med letoma 1499 in 1511 pa najdemo na tem mestu njegovega sina Mihaela Penka. (Omenjene podatke je najti v urbarjih turjaške linije iz let 1464–1511, načeloma na prvih treh folijih prvopopisanega urada.)

[9] KOMATAR, Schloßarchiv 1905 (kot v op. 3), str. 114.

[10] ISL, Rokopisna zapuščina Fr. Kidriča, šk. 4, pismo Antona Kaspreta s. d. Glede na vsebino je pismo mogoče datirati v leto 1911.

[11] FRANCE KIDRIČ, Trobarji na Raščici, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 2 (1920), str. 251 ss.

[12] V nekem pismu Francetu Kidriču iz leta 1948, omenja Milko Kos: »... V urbarju iz leta 1484., ki sem ga pred kakimi 12 leti imel v rokah v arhivu na gradu Turjak, ...« ISL, Rokopisna zapuščina Fr. Kidriča, šk. 17, zvezek: Trubarji na Raščici. Za napotke na gradivo v tej in predhodnih dveh opombah se zavaljujem kolegu dr. Borisu Golcu.

gradu založen ali pa šele pozneje pripeljan od drugod. V vsakem primeru je bil »novi« fond dodan obstoječemu arhivu, njegove ostanke pa lahko danes verjetno brez pomislekov iščemo v urbarjih, ki so se v času po drugi svetovni vojni po različnih poteh znašli v Arhivu Slovenije in v omenjenih treh, ki jih hrani biblioteka SAZU. Z izjemo najstarejšega iz leta 1463 so danes presenetljivo ohranjeni vsi, ki jih Milko Kos omenja v svojih arhivskih izpiskih.[13] Poleg teh velja omeniti še vrsto urbarjev iz prvotnega jedra arhiva knežje veje Auerspergov na Dunaju. Ta je zrasla iz šumberške veje Turjaških in je torej posedovala preostali del pred letom 1467 enotne rodbinske zemljiške posesti; predvsem urada Šumberk in Žužemberk ter del nekdanjega metliškega urada. Za to posest hranijo na Dunaju srednjeveške urbarje iz let 1463 in 1498[14] ter kopico mlajših, tudi za pozneje pridobljena gospostva Kočevje, Poljane, Soteska, Višnja Gora in Šrajbarski turn.[15] Celotno turjaško urbarialno gradivo predstavlja izjemno zanimiv fond, ki bi si v prihodnosti zaslužil podrobno sistematično obravnavo in verjetno tudi tekstnokritično izdajo najzgodnejših primerkov. Kolikor vemo doslej, so to najstarejši in malodane edini[16] ohranjeni srednjeveški urbarji kake (nedinastične) plemiške rodbine z ozemlja današnje Slovenije.

[13] V svojih izpiskih iz turjaških urbarjev Kos navaja naslednje vire: urbarje iz let 1463, 1484, 1485, 1501, 1503, 1504, 1507, 1508, 1509, 1510 in 1511 ter »račune upraviteljev« iz let 1514 in 1558. Z izjemo prvoomenjenega se danes vsi ti, razen treh, ki jih hrani Biblioteka SAZU, nahajajo v ARS, poleg tega še štirje urbarji za celotno posest grofovske veje rodbine iz 18. stoletja. Pri obeh računskih knjigah gre za knjigo izdatkov turjaškega oskrbnika Hansa Mordaxa 1514–15 in računsko knjigo oskrbnika gospostva Bled Danijela Gallenberga 1558–59, ki se prav tako nahajata v ARS. Urbar iz leta 1463 je zaenkrat še pogrešan. Rokopisna zapuščina Milka Kosa ZIMK ZRC SAZU, fasc. 40, Topografija – Turjak; Danijela JURIČIĆ ČARGO, Lilijana ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Vodnik po Urbarjih Arhiva Republike Slovenija* 1, Ljubljana 2005, str. 269–273; ARS 1074, ZL, 81u, 47u, 42u, 82u, 43u, 44u, 45u.

[14] Eden od dveh urbarjev, ki sta v kartotečnem popisu zavedena z letnico 1498, je bil v času nastajanja tega prispevka založen.

[15] Prim. GOLEC, OKOLIŠ 1996 (kot v op. 4), str. 18.

[16] V skladu z mojim védenjem lahko v to kategorijo uvrstimo le še urbar rodbine Szekely za posest v Ormožu in okolici iz leta 1486, ohranjen v prepisu (ali morda vezan v kodeks?) iz 16. stoletja. (prim. Milko KOS, *Urbarji salzburške nadškofije,* Viri za zgodovino Slovencev 1, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 1, Ljubljana 1939., str. xx; Joseph von ZAHN, *Ortesnamenbuch der Steiermark im Mittelalter,* Wien 1893, str. xvii).

URBARJI GOSPOSTVA TURJAK 1507, 1508 IN 1511

Vse tri urbarje hrani Biblioteka SAZU pod enotno signaturo R 95, inv. Št. III 5507. Vsi trije so originalni papirni kodeksi s sodobno mehko vezavo v temno rjave usnjene platnice, ki so na zadnji strani podaljšane v zavihek in opremljene z vrvico za zavezovanje.

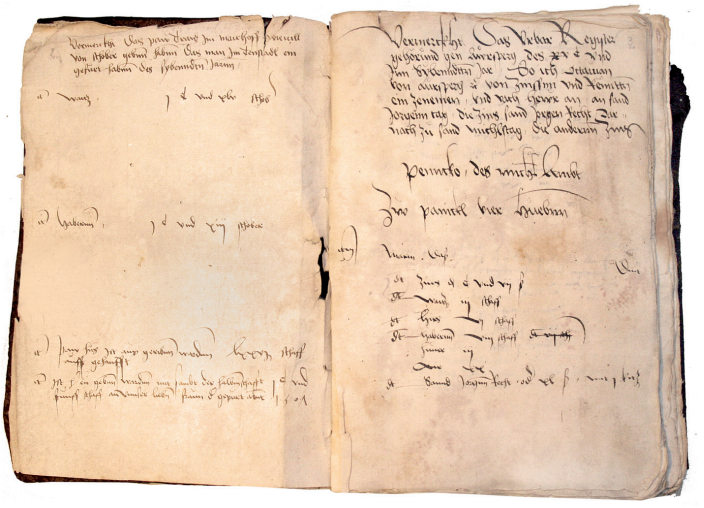
1507. Neobrezan knjižni blok velikosti približno 220 × 150 mm in debeline 35 mm sestavlja 12 leg papirja: 1 kvinternij in 10 seksternijev, uvezanih v ovojno polo. Predzadnji folij prve lege je vstavljen dodaten (prost) sešitek – kvaternij (1^{1} + (V+IV)^{19} + 10 · VI^{139} + 1^{140}), pri čemer je celotna kompozicija paginirana enotno in obsega 245 pagin. Moderna paginacija, izgotovljena s svinčnikom, izpušča prazne strani; dejansko kodeks obsega 140 folijev. Izdelan je iz polovičnih pol enotnega papirja formata ok. 440 × 300 mm z vodnim znakom tehtnice v krogu premera 38 mm. Zvezan je s pleteno laneno vrvico skozi hrbet s pergamentnim (spodaj) in usnjenim (zgoraj) talonom na notranji strani platnic ter z manjšimi pergamentnimi taloni znotraj posameznih leg. Besedilo, delo enega pisarja, je napisano v nemščini in gotski kurzivi, značilni za začetek 16. stoletja, s temno rjavo tinto in poudarjenimi naslovi. Njegovi so tudi nekoliko poznejši dodatki v različnih, večinoma svetlejših odtenkih.

1508. Prvemu skoraj enak papirni kodeks se v večini zunanjih značilnosti (vezava, pisava/pisar, tinta, jezik, paginacija), razen materiala, mer in občutno trše ustrojenega usnja platnic, praktično ne razlikuje v ničemer. Knjižni blok debeline 35 mm, izdelan iz papirja z vodnim znakom v obliki kardinalskega klobuka,[17] je kak centimeter širši: ok. 220 × 160 mm, tvori pa ga prav tako 12 leg, objetih v ovojno polo, in sicer kvaternij, deset seksternijev in kvinternij (1^{1} + IV^{9} + 10 · VI^{129} + V^{139} + 1^{140}); vse skupaj 140 folijev oz. 229 paginiranih strani.

1511. Tretji rokopis se nekoliko razlikuje od prvih dveh. Malo debelejši knjižni blok (40 mm) tvori 7 povsem neenakomerno zloženih, precej zajetnih leg s po 11 do 16 polami papirja ((XII–1)^{23} + XIV^{51} + XIII^{77} + XIV^{105} + XVI^{137} + XV^{167} + (XI–1)^{187}), skupaj 188 folijev oz. 288 paginiranih strani. Papir je označen z vodnim znakom v obliki sidra in po formatu enak tistemu iz prvega kodeksa. Lege so

[17] Vodni znak je tipa kot npr. št. 32255 iz Piccardove zbirke. *Wasserzeichenkartei Piccard*, HStA Stuttgart, Bestand J 340 – http://www.landesarchiv-bw.de/piccard/ (stanje: 9. julij 2007).

Slika 2
Turjaški urbar 1507, Biblioteka SAZU, R 95, pag. 2–3

neposredno, brez ovojne pole s konopljenim sukancem s po enim vbodom (okoli spodnjega in zgornjega roba) preko notranjih talonov vezane na usnjene platnice, ki so na zunanji strani hrbta ojačane z dvema kosoma močnejšega usnja. Tudi ta urbar je napisan v nemščini in za čas običajni gotski kurzivi, vendar pisar ni več isti. Njegova pisava je precej večja, kar je zelo očitno tudi pri naslovih, pisanih v ekstremno povečani bastardi. Tinta glavnega besedila je pretežno svetlo rjava, medtem ko razni poznejši dodatki istega in drugih pisarjev variirajo v odtenkih.

Kot že rečeno se vsi trije urbarji nanašajo na gospostvo Turjak. Poleg običajne zemljiške (hubne) posesti, ki je razdeljena v 6 uradov, popisujejo tudi desetino, odvetščino, razne dajatve za uporabo gozdov, lesa in travnikov ter dajatev ovsa in perutnine mitninskemu uradu na Rašici, ki je bremenila okoliške kmete, ki so se ukvarjali s tovorjenjem.[18] Preden preidem na pregled posesti turjaškega gospostva, si na kratko oglejmo njegov razvoj skozi prizmo obstoječih tovrstnih študij. S turjaško posestjo sta se v preteklosti sistematično ukvarjala predvsem dva raziskovalca: Andrej Komac in Dušan Kos. Prvi je v svoji študiji »Vzpon Turjaških v srednjem veku« analiziral predvsem listinsko gradivo in podal podroben prikaz nastajanja oz. razvoja turjaškega zemljiškega gospostva do leta 1467,[19] medtem

[18] Dajatev v višini 1 kobala *(schaff)* ovsa in ene kokoši je bila pavšalno določena kot nekakšno nadomestilo za mitnino okoliškim podložnikom (... *dÿ da sam fertt treybent, die in den hernach geschriben dorfferen siczent vnd schullen des geleichen diennen alle die hueb lewtt.* Urbar 1464, HHStA, FAA, C 55/1, fol. 24').

[19] Andrej KOMAC, Vzpon Turjaških v srednjem veku, *Zgodovinski časopis* 54 (2000), str. 15–48, 151–178.

ko je drugi v okviru razprave o Beli krajini v srednjem veku in edicije belokranjskih urbarjev z različnih aspektov obravnaval specialno turjaško belokranjsko posest.[20]

Turjaško gospostvo je po Komacu[21] – ki se v delu, zadevajočem Belo krajino, navezuje na Dušana Kosa[22] – nastajalo postopoma v razdobju dobrih dveh stoletij, od srede 13. do druge polovice 15. Kot izhodišče jemlje čas okoli leta 1250, ko naj bi rodbina »mlajših« Turjaških[23] razpolagala z okoli 40 ali 50 kmetijami, predvsem okoli treh posestnih jeder, Rašice pri Velikih Laščah, Šumberka in v Suhi Krajini. S te točke je izgradnja gospostva potekala v več etapah s spremenljivo intenzivnostjo. Komac razlikuje dve izrazito ekspanzivni obdobji – med letoma 1250 in 1300 ter med 1400 in 1467 –, ki ju prekinja negotovo 14. stoletje, doba padcev in utrjevanja pozicij. V drugi polovici 13. stoletja, ki ga zaznamuje ministerialna pripadnost Spanheimom, je Turjaškim uspelo popeteriti svojo posest (na ca. 250 hub), s čimer so si ustvarili materialno bazo za nadaljnji vzpon in si tlakovali pot, ki jih je vodila med elitne kranjske ministerialne rodbine. V prvi polovici 14. stoletja stopa v ospredje ozemeljski spopad Turjaških z Ortenburžani. Aktivna teritorialna politika koroških grofov – mdr. glavnih dedičev »starih« Auerspergov – na Dolenjskem je v začetku 14. stoletja tako napredovala, da je resno utesnjevala Turjaške ter ogrožala njihov nadaljnji posestni razvoj in posledično obstoj. Ortenburška ofenziva je bila usmerjena v centralno turjaško posest, ki se je zajedala med njihovi gospostvi Čušperk in Lož, obenem pa so grofje kazali jasne pretenzije po osebni podreditvi Turjaških. Spopad z močnejšim nasprotnikom, iz katerega se je Turjačanom uspelo izviti brez vitalnih poškodb, je vendarle terjal ozemeljske izgube (60 nedolgo pred tem pridobljenih kmetij nekdanjega salzburškega gospostva Cesta v okolici Grosupljega ter posest na območju Ribnice in Ortneka) in začasno zavrl njihov posestni razvoj. Bilanca ob koncu stoletja izkazuje približno 20% ozemeljsko rast; rodbinska posest se je okrepila za okoli 50 novih kmetij, predvsem v območju Šumberka, v Suhi krajini in v okolici Turjaka. V 15. stoletje postavlja Komac t.i. drugi val turjaške ozemeljske ekspanzije, ko stopa v ospredje predvsem uspešna politika rodbinskih povezav.

[20] Dušan KOS, Bela Krajina v poznem srednjem veku, *Zgodovinski časopis* 41 (1987), str. 237–241; IDEM, *Urbarji za Belo Krajino in Žumberk (15. do 18. stoletje),* Viri za zgodovino Slovencev 13, Novejši urbarji za Slovenijo 1, 1. del, Ljubljana 1991.

[21] V tem odstavku povzemam ugotovitve Andreja Komaca, ki jih je podal v omenjeni razpravi (gl. op. 19), predvsem v drugem delu na straneh 168–173 ter v prvem delu, str. 31–35.

[22] Glej op. 20.

[23] O problemu genealoške kontinuitete oz. diskontinuitete turjaških nazadnje PREINFALK 2001 (kot v op. 2), str. 49–50.

Poleg običajnih nakupov so glavnino novopridobljenih posesti predstavljale dediščine po izumrlih Črteških in Šumberških. Ob delitvi rodbinske posesti med bratranci turjaške in šumberške veje leta 1467 je celotna turjaška posest štela 764 hub, od katerih jih Komac na podlagi delilne listine 273 postavlja na območje centralne posesti okoli Turjaka z uradi Rob, Želimlje, Bloke in Nadlišek, 199 na območje urada Mokronog, 126 v okolico Šumberka in 121 v Belo krajino.[24]

Delilna listina iz 1467 velja v zgodovinopisju za prelomnico, ko sta si veji, de facto nastali s tem aktom, razdelili do tedaj enotno posest.[25] Verjetno bi bilo napačno, če bi si enotno upravo in vodenje rodbinske posesti predstavljali preveč togo, kot absoluten in v vsakem trenutku veljaven princip. Dejansko je v številni turjaški rodbini vedno znova prihajalo do partikularističnih teženj,[26] ki pa so jih sposobni posamezniki v ključnih trenutkih znali nevtralizirati ter utrditi rodbinsko in posestno enotnost. Dejstvo, da je v pogodbi iz leta 1467 do potankosti razdeljena celotna rodbinska posest, je predstavljalo dovolj močan argument za to, da se je omenjene sposobnosti in uspehe pripisovalo Engelhartu Turjaškemu v zadnjih nekaj letih njegovega življenja, po smrti brata Volkerja. Verjetneje pa je delilna pogodba pomenila zgolj sankcioniranje gotovega dejstva, ali morda bolje, zaključno dejanje dolgotrajnejšega procesa, ki se je morda začel še v času Volkerjevega življenja. Čeprav se Engelhart po njegovi smrti kot rodbinski starešina v listinah redno pojavlja v vlogi izvršitelja posestnih poslov,[27] pa je z delom posesti leta 1464 suvereno (vsaj formalno) razpolagal njegov nečak Janez. Ohranjena je namreč »zaščitna listina« upravitelja v Marki in Metliki Bernarda Katterja za določeno posest v Beli krajini in v okolici Šumberka, ki naj bi ga varovala pred stričevo samovoljo.[28] Neizpodbiten dokaz za to, da decentralizacija turjaške posesti ni bila šele posledica Engelhartove smrti 1466, pa najdemo v turjaških urbarjih. Razlog, da je ta dokaz ostal do danes praktično neznan, tiči v pomanjkljivem poznavanju turjaškega urbarialnega gradiva. Pri tem so relevantni predvsem najstarejši urbarji iz let 1463 in 1464. Čeprav je urbar iz 1463, ki ga je na Turjaku prebiral Milko Kos, danes izgubljen, ga lahko na podlagi njegovih izpiskov

[24] KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 151–173. Glede urada Rob pri Turjaku glej zgoraj, op. 8.

[25] KOS 1987 (kot v op. 20), str. 239–240; KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 151; PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 70.

[26] KOS 1987 (kot v op. 20), str. 238–239.

[27] KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 469, 471, 472, 477, 478, 480, 482, na str. 32–34, 119–121.

[28] HHStA, FAA, 1464–VII–9, Metlika. Tu omenjena belokranjska posest je, zanimivo, pozneje večinoma pripadla turjaški veji (dokumentirana v urbarjih od 1464 (HHStA, FAA, C 55/1, fol. 57'–69') dalje), medtem ko se posest okoli Šumberka, z manjšimi odstopanji, sklada s popisom v šumberškem urbarju iz 1463 (HHStA, FAA, A 15/113, fol. 6'–16').

zadovoljivo opredelimo kot urbar za posest »poznejše« turjaške veje.[29] Poleg same posesti je pomenljiv že naslov: *Vermerkcht die nucz und ranntt gen Auersp[erg] gehorennd im drey und sechczigisten jar etc.*[30] Na Dunaju se je iz istega leta ohranil še en turjaški urbar, in sicer za posest šumberške veje, kar lahko prav tako jasno razberemo iz naslova: *Vermerkt das vrbar, waz gen Schonberg zue geaÿgent vnd tailt ist anno domini etc.* LXIII. Dobesedno bi to pomenilo, da je bila posest razdeljena med obe veji že vsaj leta 1463. Podroben vpogled v vire razblini vse dvome o tem, kdo je dejansko dal sestaviti posamezna urbarja; v turjaškem (1464) se najmanj enkrat omenja Engelhart v prvi osebi, kot gospodar popisane posesti.[31] V šumberškem najdemo v podobni vlogi enega od Volkerjevih sinov; proti koncu urbarja popisana posest je namreč opremljena s pojasnilom: *das guet gehort meiner mutter*. Med drugim se tam navaja 14 hub *zu Puech* ter 7 in nekaj desetine *zum Mos*, kar sta Hans in Ortolf Perneška leta 1427 zastavila prav njej, svoji »teti« Barbari Viltuški, tedaj še vdovi po Juriju Črešeškem, nedolgo za tem pa soprogi Volkerja Turjaškega.[32]

Glede na to, da sta oba najstarejša turjaška urbarja tokrat prvič skupaj podvržena strokovnemu pretresu, nek grob sumarni pregled posesti[33] obeh vej Turjaških ne bo odveč. Šumberški urbar iz leta 1463 navaja 116 hub v uradu Šumberk, 63 v Suhi Krajini, 144 v uradu Mokronog, 59 v uradu Metlika in 26 hub nekdanje viltuške posesti v okolici Novega mesta; skupaj 408 kmetij. Poleg tega še 10 mlinov, desetino[34] od 498 kmetij v trebanjski, šentrupertski in šmarješki župniji ter v Suhi in Beli krajini, kakor tudi v okolici Mokronoga, odvetščino od

[29] Rokopisna zapuščina Milka Kosa, ZIMK ZRC SAZU, fasc. 40, Topografija – Turjak.

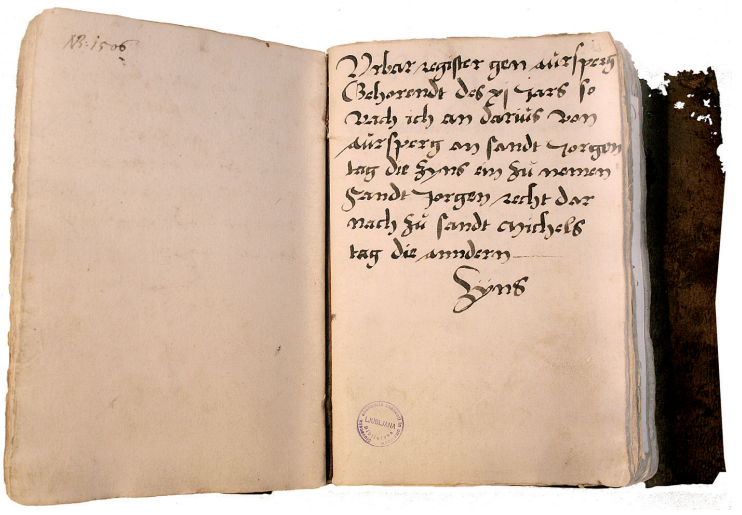
[30] Ibid., Turjak, grajski arhiv, Urbar 1463, str. 1. Skoraj povsem identično tudi urbar iz 1464, ki izkazuje praktično isto posest, HHStA, FAA, C 55/1, fol. 2: *Vermerkcht dÿ nücz vnd rannt gen Aurspergk gehorennd im vierundsechczigistem jar etc.*

[31] *Vermerkcht die czehent vnd hueben, die Erassem von der Ainod vnd sein wiertin verseczt haben vmb 150 markch ß, die* ***ich Engelhartt*** *von Jorgen Glaner vnd Walthesaren Meychauer geledigt hab* ... HHStA, FAA, C 55/1, fol. 67'.

[32] HHStA, FAA, A 15/113, fol. 71 ss; listina 1427–VIII–7, ohranjena v kopiji iz 16. stol. v ARS 1063, ZL, št. 490/1, tipkopisna transkripcija Boža Otorepca v CKSL, ZIMK ZRC SAZU. O identičnosti posesti ni dvoma, ujemajo se celo nekatera imena podložnikov, npr. priimek Dulacher. Glede Barbare Viltuške prim. tudi rodovnika v PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 558 in DUŠAN KOS, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja,* Ljubljana 2005, str. 390.

[33] Gre res za grob pregled; izpuščena je drobna posest (posamezni travniki, njive, vrtovi, vinogradi), desetina je včasih navedena pavšalno itd.

[34] Številka je preračunana na celotno dajatev desetine od posamezne hube; v večini primerov sta gospostvu pripadali le $^2/_3$ desetine.

Slika 3
Turjaški urbar 1511, Biblioteka SAZU, R 95, pag. 12

49 kmetij in gozdnino od 88. Turjaški urbar iz leta 1464 ima 93 hub v Robarjevem (turjaškem) uradu, 91 v Bratetovem (želimeljskem), 27 na Blokah, 66 v Nadlišku, 108 v Beli krajini, 32 v uradu Kacenštajn in 22 okoli Novega mesta; skupaj 439. Zraven še 12 mlinov, desetino v Beli krajini in Nadlišku od 128 kmetij, gornino od 47 hub pri Kacenštajnu, odvetščino od 143 hub, gozdnino oz. travarino od 56 ter urbarialno (pavšalno) mitnino od ca. 150 kmetij v širši okolici Rašice pri Velikih Laščah. V tej fazi razdelitev še ni bila dokončna. Če seštejemo samo urbarialne hube, pridemo do številke 847, kar je dobrih 80 več, kot jih ugotavlja Komac za leto 1467. Nekaj te razlike gre gotovo na rovaš posestne dinamike plemiških gospostev; nekatere kmetije v obeh urbarjih so prečrtane, med drugim v turjaškem celotna kacenštajnska posest, ki je leta 1467 ne zasledimo več. Bolj zanimivo pa je dejstvo, da so nekateri deli posesti popisani hkrati v obeh urbarjih, kar nedvomno potrjuje ozemeljske spore med obema vejama rodbine v času pred dokončno delitvijo, na katere opozarja že omenjena zaščitna listina. Tako je v turjaškem urbarju – drugače kot v šumberškem – popisana skoraj vsa belokranjska posest, ki se je pozneje delila približno na pol; še več: mogoče je celo identificirati skoraj vse kmetije, ki jih v Beli krajini navaja Janezova (torej šumberška) zaščitna listina![35] Tudi viltuško dediščino okoli Novega mesta sta si lastili obe veji.

Dotaknili smo se že posestne dinamike, ki je izrazito značilna za plemiška gospostva (v primerjavi s cerkvenimi ali tudi z deželnoknežjimi). Na tak posestni

[35] Glej zgoraj, op. 28.

značaj je gotovo vplival skupek različnih dejavnikov, med katerimi lahko izpostavimo razmeroma majhno obstojnost oz. krajši rok trajanja posameznih rodbin v primerjavi s cerkvenimi institucijami in »teritorialno-političnimi tvorbami«, probleme dedovanja (delitve) in manjšo okostenelost privatnih posestnikov pri poslovanju s posestjo. Slednje je posebej dobro razvidno iz serije urbarjev turjaške veje; v časovnem obdobju slabega pol stoletja, ki loči najzgodnejše od obravnavanih treh urbarjev, daje rodbinska posest vtis živega organizma, ki »diha« skupaj z rodbinsko politiko ter se s širjenjem oziroma krčenjem na različnih delih odziva na njene poslovne poteze. Do številnih sprememb je prihajalo na območju obstoječih uradov. Medtem ko je posest centralnega urada okoli Turjaka doživljala le malo sprememb, pa je bila posestna dinamika v ostalih uradih bolj občutna. V želimeljskem najdemo v urbarju iz 1482 poleg posesti, ki jo je leta 1474 kupil Pankrac Turjaški od Lovrenca Krumpacha (dvor in hubo v Iški vasi, tri na Jezeru in sedem v Vrbljenah)[36] še dve novi kmetiji v Iški, dve na Selniku, eno v Zapotoku in sedem v Lipoglavu.[37] Do novih širitev je prišlo med letoma 1483 in 1492, in sicer v vasi *Tall* huba in mlin, tri nove hube v Skopačniku in štiri ter mlin na Dolah pri Škofljici.[38] V bloškem uradu najdemo v osemdesetih letih nov dvor pri Snežniku.[39] Tega je Pankrac Turjaški leta 1487 zamenjal z Hermanom Rauberjem za dve hubi – eno v Nemški vasi in eno na Volčjem –[40] ki ju zasledimo v urbarjih od leta 1492 dalje.[41] Zanimivo je, da v nobenem od turjaških urbarjev iz šestdesetih let 15. stoletja ne najdemo posesti na območju Mokronoga, ki je po delitvi leta 1467 pripadla Turjaški veji. Gre za posest okrog 45 hub na ozemlju med Trebelnim in Mirno Pečjo, ki jo turjaški urbar iz leta 1482 imenuje *das Bobnar ambtt zw Nassenfues*.[42] Nasprotno le v letih 1482–1485 zasledimo urad Mirna s 45 kmetijami v mirenski okolici, katerega nadaljnja usoda je neznana.[43] Podobno lahko ugotavljamo za že omenjeni urad Kacenštajn, kjer urbar iz 1464 našteva 32 kmetij in izdatno gorninsko posest.[44] Omenjeno so Turjaški leta 1445 podedovali po

[36] KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 505, str. 232; HHStA, FAA, C 55/2, fol. 36'–38'.

[37] HHStA, FAA, C 55/2, fol. 24'–31.

[38] HHStA, FAA, C 55/4, fol. 30'–34'.

[39] HHStA, FAA, C 55/2, fol. 42'; ARS 1074, ZU, 81u, pag. 81; prim. MILKO KOS, *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500),* Ljubljana 1975, str. 561.

[40] KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 529, str. 237.

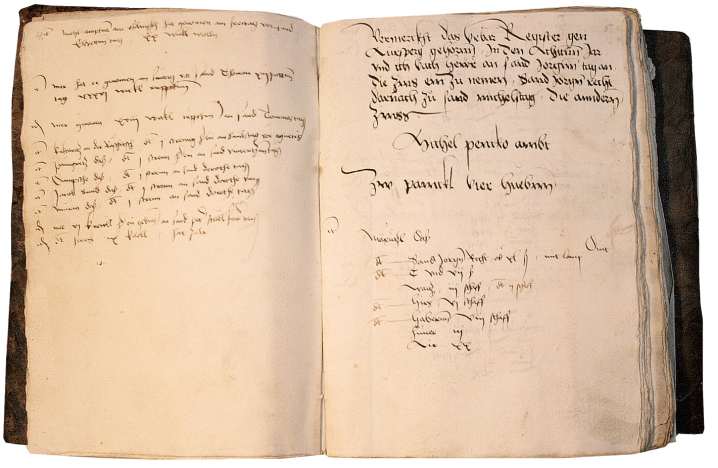
[41] HHStA, FAA, C 55/4, fol. 43'.

[42] HHStA, FAA, C 55/2, fol. 46–51.

[43] HHStA, FAA, C 55/2, fol. 54–59; C 55/3, fol. 57–62; ARS 1074, ZU, 47u, pag. 84–95.

[44] HHStA, FAA, C 55/1, fol. 94–99.

Slika 4
Turjaški urbar 1508, Biblioteka SAZU, R 95, pag 4–5

Elizabeti s Kacenštajna,[45] ni pa znano kdaj (vsekakor pred 1482) in kako so to posest izgubili. Morda je mogoče najbolj nazorno posestno dinamiko opazovati na primeru metliškega urada, ki je bil v štiridesetih, petdesetih in šestdesetih letih 15. stoletja v najbolj intenzivni fazi izgradnje. Pred tem ocenjuje Andrej Komac obseg celotne turjaške posesti v Beli krajini na 10, kvečjemu 15 kmetij.[46] Začetek tega, kar je pozneje preraslo v načrtno izgradnjo zemljiškega urada, predstavlja leta 1443 pridobljena šumberška dediščina, ki je med drugim obsegala tudi raztreseno posest v Beli krajini, ki jo Komac ocenjuje na okoli 29 kmetij.[47] K temu je Engelhart Turjaški postopno dodajal: leta 1458 20 hub v Obrhu, Nerajcu in na Blečjem Vrhu,[48] leta 1462 od Evzebija Dyeprannta odkupljeno posest v obsegu ok. 32 hub v okolici Semiča in severno od Metlike[49] ter istega leta 10 hub in pol v Bušinji vasi, Kotu in Ručetni vasi skupaj z vinsko desetino v bližini Lokvice, kar je – sicer prvotno last Erazma Soteškega – rešil iz zastave od Jurija Glanerja z Vrhkrke in Baltazarja Mehovskega ter dokončno odkupil leta 1466.[50] Od te posesti, ki jo prva urbarja nekoliko konfuzno popisujeta skoraj v celoti, je

[45] Prim. PREINFALK 2005, (kot v op. 2), str. 71, in kacenštajnsko delilno pogodbo iz leta 1440, kjer je podrobno popisan Elizabetin – poznejši turjaški – del, KOMATAR 1907 (kot v op. 3), št. 402, str. 226–227.

[46] KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 155–156.

[47] Ibid., str. 155.

[48] KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 452, str. 26; KOS 1991 (kot v op. 20), str. 55.

[49] KOMATAR 1910 (kot v op. 3), št. 471, str. 32–33; KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 152; KOS 1991 (kot v op. 20), str. 55; KOS 1987 (kot v op. 20), str. 239.

[50] HHStA, FAA, C 55/1, fol. 67'; prim. KOS 1991 (kot v op. 20), str. 55; KOS 1987 (kot v op. 20), str. 239.

po letu 1467 turjaški liniji ostala slaba polovica; vsa stara turjaška in nekdanja Dyepranntova posest ter polovica Glanerjeve in pleterske.[51] Pred letom 1493 se je metliški urad povečal še za 4 kmetije na Primostku, 2 v Grmu pri Podzemlju in 7 v *Berettenndorffu* (ta vas se v urbarju iz 1499 ne omenja več), kar so Turjaški odkupili od Andreja (?) Apprecherja.[52]

S pomočjo obravnavanih urbarjev lahko razrešimo še eno uganko v zvezi s turjaško belokranjsko posestjo. Dušan Kos v svojem uvodu k belokranjskim urbarjem domneva, da je turjaški metliški urad »kmalu po prelomu iz srednjega v novi vek izginil«; leta 1510 naj bi obsegal le še nekaj več kot 42 % prej opisane posesti.[53] Danes je jasno, da je posest vsaj do leta 1511 ostala neokrnjena.[54] Prav tako metliški urad (običajno voden kot *Ambt in Mettlinger poden*, občasno imenovan tudi po Črnomlju) najdemo v mlajših »dunajskih« urbarjih za celotno posest turjaške veje iz 16. in 17. stoletja, [55] oziroma v posebnih urbarjih za belokranjsko posest 18. in 19. stoletja.[56] Potrebno je opozoriti, da gre v primeru turjaškega urbarja iz leta 1510 dejansko za izvleček in ne za celoten urbar.[57]

Kot vidimo, se je turjaško gospostvo med drugim množilo tudi na račun zastavljene posesti, ki je zaradi nelikvidnosti dolžnikov zapadla v trajno last upnika, v tem primeru Turjaških. Seveda najdemo v urbarjih tudi take zastavne primere, ki so imeli za dolžnike ugodnejši razplet. Tako so Turjaški zgolj začasno v letih 1503–1504 prejemali dohodke od 15 kmetij na Oslici, Kravjeku, Vrheh in *zw Guttern,* pri Muljavi, vzhodno od Ivančne Gorice, ki jim jih je zastavil Hans z Mačerol, vsaj 15 let pa se je vlekla zastava Snytzenpawmerjeve posesti v okolici Iga, ki je s prvotnih 10 hub v letu 1492[58] postopno narasla na 21 in pol leta 1507.[59]

---

[51] KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 155–156, KOS 1991 (kot v op. 20), str. 56; KOS 1987 (kot v op. 20), str. 240.

[52] HHStA, FAA, C 55/5 (za 1493), fol. 80; C55/6, fol. 87; prim. KOS 1991 (kot v op. 20), str. 53, kjer postavlja nakup v leto 1501.

[53] KOS 1991 (kot v op. 20), str. 55, 59.

[54] Biblioteka SAZU, R 95/1511, pag. 216–265.

[55] Npr. 1519, HHStA, FAA, C 55/11; 1557–1561, C 55/20; 1614, C 55/27; 1621–1627, C 55/29; 1644–1648, C 55/30; 1668–1679, C 55/33. Za navedene podatke se zahvaljujem kolegu dr. Borisu Golcu.

[56] 1740–1750, 1751–1758, 1754, KOMATAR 1905 (kot v op. 3), str. 115; 1830–1836 HHStA, FAA, C 44/1 (Möttling und Tschernembl Rechnungen).

[57] *Vermerckht den auszug vnd schuld der zins vnd rennt gehorund gen Awrsperg ...,* ARS 1074, ZU, 44u, pag. 1; gl. tudi JURIČIĆ ČARGO, ŽNIDARŠIČ GOLEC 2005 (kot v op. 13), str. 271.

[58] HHStA, FAA, C 55/4, fol. 49–50.

[59] HHStA, FAA, C 55/5, fol. 49'–51'; C 55/6, fol. 51–54'; Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 20–31.

V nadaljevanju podajam pregled gospostva turjaške veje Turjaških, kot ga kažejo urbarji iz let 1507, 1508 in 1511.[60]

URAD MIHAELA PENKA *(Penko des Michel ambt)*

Ponikve *(Panickl)* 4
Rupe *(Gereut)* 1[61]
Mali Osolnik *(Vnnderen Klain Ossellnykh)* 1, *(Klain Ossellnigkh)* 6
Podlog *(Pudlag)* 1
Knej *(Kney)* 2
Rašica *(Raschitsch)* 13

Popis dajatev mitninskemu uradu na Rašici
Gradež, pri Turjaku *(Grades, Ober Grades)*
Mali Ločnik *(Klain Lottschnichk)*
Veliki Ločnik *(Gross Lottschnickh)*
Male Lipljane *(Klain Lupplein)*
Velike Lipljane *(Gros Lupplein)*
Železnica *(Assenpuhell)*
Zabukovje *(Puech)*
Dobrepolje *(Guettenfeld)*
Stassitz
Zdenska vas *(Tenndorf)*
Bruhanja vas *(Veigenndorff)*
Kompolje *(Kumppoll)*
Podgora *(Vnderpuch oder Vndernn perg)*
Podpeč *(Vndernn stain)*
Mali Korinj *(Klain Wurtz)*
Veliki Korinj *(Grass Wurtz)*
Kal *(Kall)*

[60] Pri lokalizacijah se opiram predvsem na: KOS 1975 (kot v op. 39), pri čemer v jasnih, razrešenih primerih opuščam sprotno citiranje. Toponimi, ki jih ni bilo mogoče zadovoljivo identificirati, so natisnjeni v kurzivi brez oklepajev. Gola številka ob imenu kraja pomeni število hub, medtem ko so ostale vrste posesti izrecno navedene.

[61] KOS 1975 (kot v op. 39), str. 530, ta kraj lokalizira v Rute, zah. od Velikih Lašč, kar je pravzaprav ime planote, na kateri leži vas. Glede na to, da je leta 1507 v vasi prisoten priimek *Ruppar*, gre verjetno za vas Rupe.

Ambrus *(Bruss)*
Višnje *(Weichssell)*
Višanjski vrh ? *(Perg)*
Kossellnitz
Klain Wutkwe
Gross Aichung
Klaindorff
Laporje *(Lappriach)*

Kukmaka *(Kuckhmatkh)* 1
Grm *(Staudenn)* 1
Pušče *(an der öd)* 2
Prhajevo *(Perchaw)* 1
Cesta *(Strassen)* 1
Podulaka *(Vnder der Wolackh)* 1 + 1 travnik
Opalkovo *(Woltschitsch / Oppelickh)* 2
Ulaka *(Bolackh)* 2
Grič, v Mišji dolini *(Gritsch)* 1
Krkovo pri Karlovici *(Corkubin)* 1
Kališče,[62] G. in D. *(Gugalitsch)* 2
Podstrmec *(Vnnder Stermitz)* 4 + 1 žaga (Žaga) + 1 mlin
Strmca *(ob dem Stermitz)* 3
Rupe[63] *(im Greutt)* 6
Podpeč *(Vnnderm Stain)* 1
Dednik *(Dednigkh)* 1
Bane *(Wann)* 1
Rupe *(im Greut)* 1
Gradišče *(Purckstall pey Sand Pre˙mbs)* 1
Mostumirn 2
Am Furt 1
Im Tall 1
Gradišče *(Purckstall oder Gradisch)* 2
Podhojni Hrib[64] *(Vndernnperg)* 2

[62] KOS 1975 (kot v op. 39), str. 442, ta toponim locira v Podkogelj, dejansko pa gre za vas Kališče; v urbarju iz okrog 1750 se navaja kot *Kallische*, ARS 1074, ZU, III/2u, fol. 47.
[63] Glej zgoraj, op. 61.
[64] Urbar iz okrog 1750, ARS 1074, ZU, III/2u, fol. 74, navaja kraj kot *Pod Homi Hrib*.

Podlog[65] *(Pudlag)* 4
Sekirišče *(Sekirischach)* 1
Purkače *(am Purckhart)* 1
Osredek *(Osredickh)* 2
Laze *(am Las)* 3
Javorje *(Jauernickh)* 1
Veliki Osolnik *(Gross Osselnickh)* 7
Krvava Peč *(Pluettigstain)* 6
Iška *(In der Eysch)* 1
Rob *(Raabb)* 1

URAD MIHAELA V ŽELIMLJAH *(des Michl in der Sallein ambt)*

Četež pri Turjaku *(Tschretes)* 2
Zabukovje *(Vnnderpuech)* 2
Male Lipljane *(Klain Lipplein)* 1
Gradež *(Grades)* 1
Gradež *(Ober Grades)* 2
Veliki Ločnik *(Gross Lottschnick)* 6
Vrbičje *(Verbitsch)* 3
Vir[66] *(Vnndern Weier)* 1 mlin + 1 travnik
Gornji Rogatec *(Rogates bei Dobraw)* 3
Udje *(Hertzogtumb)* 1
Smrjene *(Smerien)* 2
Drenik *(Drenyckh)* 2
Vrh nad Želimljami *(Perg)* 5
Gradišče nad Pijavo Gorico *(Gradisch oder Purckstall)* 6
Pijava Gorica *(Piattschpuchl)* 3
Kremenica *(Kremenitz)* 3
Prun 3 + 2 oštata + 2 mlina
Kot pri Igu *(Winckh)* 1

[65] Ali pa morda Pugled pri Karlovici; v urbarju iz 1501 (ARS 1074, ZU, 42u, pag. 35) je namreč ime *Pudlag* prečrtano, nad vrstico pa je dodano *Pudgled*; podobno v urbarju iz okrog 1750 *Puglet* (ARS 1074, ZU, III/2u, fol. 76).

[66] Na jožefinski specialki je kmetija nad dolino označena kot *na Virie*, mlin pod njo pa *pri Kralikschi*. Vincenc RAJŠP, Majda FICKO, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787,* 2. zvezek, Ljubljana 1996, sekcija 204.

Podgozd *(Vnndernn Waldlein)* 2
Iška *(Eysch bey Sand Gedraut)* 2 žagi
Selnik *(Sellnigkh)* 2
Suša *(Durr und Nuspawm)* 5
Želimlje *(Sallein)* 5 + 4 mlini
Lapuschnickh 1 + 1 mlin
Rogatec nad Želimljami *(Rogates bey Weyssackh)* 3
Poljane, pri Želimljah *(Polann)* 1
Visoko *(Weyssackh)* 6
Zapotok *(Sappotockh)* 5
Tall 1 + 2 mlina
Skopačnik *(Skopattschnigkh)* 3
Lipoglav; Mali, Veliki *(Lippoglaw)* 7
Iška vas *(Yggdorff)* 2
Jezero (*Zum See)* 3
Vrbljene *(Werblach)* 7

Popis dajatve *holzrecht* od gozda pod »Hribom sv. Janeza«
(Sannd Johanns perg)
Bičje *(Vitsch)*
Pece *(Petzy)*
Podgorica pri Podtaboru *(Podgoritz)*
Št. Jurij, nedavno Podtabor, pri Grosupljem *(Sannd Jorgenn)*

Popis dajatve *holzrecht* in *waldrecht* od gozda Mokrec
Gornje Golo *(Obergall)*
Dolnje Golo *(Vnndergall)*
podložniki ljubljanske Komende
    mdr. v Podgozdu *(Vnnder Waldlein)*
Snytznnpaumerjevi podložniki
podložniki samostana Bistra
    Dobravica *(Dobrauitz)*
    Gornje Golo *(Obergall)*
    Podgozd *(Vnnder Waldlein)*
    Poljane *(Polann)*
    Varsst
    Radach

Popis dajatve *wisengelt* pod Pijavo Gorico *(Piatsch Puchl)*
Pijava Gorica *(Piatsch Puchl)*
Kremenica *(Kremenitz)*
Iška vas *(Yggdorff)*
Vrbljene *(Werblach)*
Prun
Iška Loka *(Lackh)*
Ig *(Yg)*
Strahomer *(Strachamer)*

ŽUPA BLOKE *(Supp Oblackh)*

Župa Bloke 15
mdr. Velike Bloke *(Oblackh),* Studenec na Blokah *(Kalltnnprun bey Oblackh)*
Veliki Vrh *(Grossenperg)* 8
Nemška vas na Blokah *(Teutschnndorff)* 1
Radlek, na Blokah *(Radoblickh)* 3
Volčje *(Wolffspach)* 1

ŽUPA NADLIŠEK *(Supp Nadlischickh)* 66

brez navajanja obveznosti po posameznih vaseh, zgolj sporadične omembe:
Lepi vrh ? *(Leypigawerch)*
Taber
Osredek, pri Rakitni *(Osredickh)*
Pollann

URAD MOKRONOG ŠTEFANA ZISELPACHERJA
(Ambt Nassenfuess des Steffan Ziselpacher)

Mokronog *(Nassenfuess)* 1
Trebelno *(Trobl)* 5
Čilpah *(Ziselpach)* 1
Zabukovje *(Langenpuech)* 3
Vrh pri Trebelnem *(Perglein)* 1

Bitnja vas *(Wittendorff)* 5
Radna vas *(Radennsdorff)* 5
Cerovec pri Trebelnem *(Zerowtz)* 3 + 1 travnik
Brezje pri Trebelnem *(Pierckh)* 4
Globočdol[67] *(Aussetznntall)* 1
Ivanja vas, pri Trebelnem *(Ewsdorff)* 4 + 1 mlin
Mirna Peč *(Honigstain)* 6
Malenska vas *(Magensdorff)* 6
Globodol *(Teuffnntall)* 1

Žitna desetina v gornjemokronoški župniji *(Obernasser pharr)*
Lokvica *(Lockquitz)*
Čužnja vas *(Ziseldorf)*
Maline, pri Trebelnem *(Mallingkh)*
pristava pri gradu Gorenji Mokronog *(mairhof des gsloss Nassenfues)*

Žitna desetina v župniji Gutenwerth (Otok pri Dobravi)
Zagrad *(Sagrad)*
Klenovik *(Klenneuigkh)*

Žitna desetina v župniji Šmarjeta *(Sand Margretten)*
Strelac *(Schutzenn, Schutt hoff)*
Dolenja vas pri Šmarjeti, danes priključena Šmarjeti *(Nyderdorff)*
Preloge *(Preloger hoff)*
Sela pri Zburah *(Geschiess)*
Gorenja vas pri Šmarjeti *(Obern dorff)*
Dol pri Šmarjeti *(Tall)*
Radovlja *(Radoll)*

Popis dajatve *holzrecht* v Radovlji *(Radoll pey sannd Margrethnn)*
sicer podroben posamični popis, vendar brez imen in lokacij

Vinska desetina v Gorenjem Mokronogu (*Ober Nassnfuess)*
Gorenji Mokronog (*Ober Nassnfuess)*
Škocjan *(pey Klingnnfels zw Sand Cancian)*
Mevce *(Milltzperg)*

[67] V urbarju iz okrog 1750 je kraj naveden kot *Globotschdol* (ARS 1074, ZU, III/2u, fol. 309); v urbarju iz leta 1501 (ARS 1074, ZU, 42u, pag. 148) se omenja kot *Aussentall*.

ODVETŠČINA *(Vogtey)*

kosezi v Trščini, vzh. od Mokronoga *(Truschein)*
kosezi v Grosupljem *(Goss Vppl)*
Huda Polica *(Posennperg ob Piatschpuchl)*
Želimlje *(Salein)*
in der Lanngenn wisenn
podložniki stiškega opata v Velikih Lipljanah *(Gross Lipplein)*
Grič *(Gritsch)*
Logarji[68] ? *(Lackhnn)*
Male Lašče *(Klain Lassitsch)*
Laporje *(Lappriach)*
Pece *(Petzy)*
Iška vas *(Igdorff)*
Št. Jurij pri Grosupljem, nedavno Podtabor *(Morautz pey Sand Jorgen)*
Slivnica, Zgornja, Spodnja, pri Grosupljem *(Sleynnytz)*
Mala Račna *(Klain Radenigkh)*
Perovo, pri Grosupljem ? *(Perow)*
Rdeči kal, zah. od mirne Peči/ vzh. od Ivančne Gorice ? *(Rattnnkall)*
Cerovec pri Trebelnem *(Zerowtz)*
Tall
Žužemberk *(Sewssennberg)*
Poljane pri Žužemberku *(Polann)*
Jauoria
Sela pri Šmarju ? *(Sand Machor)*
Swartznndorff
Lipoglav, V. in M. *(Lippoglaw)*
Šentvid pri Stični *(Sand Veit pey Sittich)*
Mirna Peč *(Honigstain)*
Male Lipljane *(Klain Lipplein)*
Wutsch
Pristawitz pey Wutsch
am Perg
Lattschnnberg

[68] Na jožefinski specialki je kraj naveden kot *Look*. RAJŠP, FICKO 1996 (kot v op. 66), sekcija 213.

Ig *(Yg)*
Velike Lipljane *(Grossenn Lipplein)*
Pance ? *(Panndorff)*
Kot, pri Igu *(Winckl in Ygger Podenn)*
Trebnje *(Treffenn)*
Sap pri Šmarju ? *(Gross Supp von Sand Marein)*
Zgornja Slivnica, pri Grosupljem *(Ober Sleynitz)*
Železno, pri Dobrniču ? *(Gurckh zu Selles enhalb der Gurckh)*
Podložniki župnije Škocjan, pri Turjaku[69]
Brezje, pri Pijavi Gorici ? *(Pirckhenn)*
Vrh nad Želimljami *(Perg)*
Weichssl
Slivnica, Zg. in Sp. *(Sleynnitz)*
Št. Jurij, do nedavnega Podtabor *(Sannd Jorgen)*
Perovo, pri Grosupljem *(Perowo)*
Male Lipljane *(Klain Lipplein)*
Praproče, pri Grosupljem ? *(Praprotsch)*
Udje *(Hertzogthumb)*
Laporje *(Lappriach)*

URAD V METLIKI JERNEJA KRACHERCKHA
(Ambt in Mettlinger podnn, hat Jerney Kracherckh inn)

Loka, pri Črnomlju *(Lackenn)* 7
Petrova vas *(Pettersdorff)* 6
Lipovec, pri Semiču *(Linden)* 8
Drežnik *(Dressnigkh)* 2
Lokvica *(Lockquitz)* 2
Bušinja vas *(Wuschnndorf)* 4
Kot pri Semiču *(Winckl)* 1
Obrh *(Sand Lorentzen)* 5
Ručetna vas *(Rutzenndorff)* 1
Nerajc, V. in M. *(Noritz)* 2

[69] Ta popis se v urbarju nahaja za metliškim uradom. Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 231 ss.

Planina, sz. od Črnomlja *(Stoplldorff)* 4
Kočevje, pri Črnomlju *(Gottsche pey Tschernoml)* 5
Semič *(Schiembs)* 1
Dole *(Gritz im Tall)* 2
Jugorje *(Sand Veit)* 2
Črnomelj *(Tschernoml)* 6 oštatov

Nekdanja Apprecherjeva posest *(Das guett vom Apprechernn)*
Primostek *(Preymost)* 4
Grm pri Podzemlju *(Staudenn)* 2

URAD JANEZA IZ PREDOL *(Jannes von Predol ambt)*[70]

Varst 3 + 1 dvor + gozd
Radach 1
Zwlkh 2
Dole pri Škofljici[71] *(Tall pey Sand Jobstenn)* 2
Predole (*Predoll*) 4
Radetschenn 1½ + 1 oštat
Malo Mlačevo (*Klain Mlatschew*) 2
Auff der Gurckh 1 dvor
Koroška vas[72] *(Korotschenndorff vnnder Meychaw)* 3

[70] Urad je nastal leta 1506 iz razne na novo pridobljene posesti. Posamezne kmetije najdemo že v obstoječih uradih v starejših urbarjih, kar kaže na zastavo oz. kakšen drug način začasne odtujitve. S tem imenom je urad prvič naveden leta 1511 (Biblioteka SAZU, R 95/1511, pag. 274); leta 1507 zgolj kot: *Das vrbar register vnd guetter gehorend gen Aursperg des sechssten jar* (ibid., 1507, pag. 236).

[71] Štiri hube in mlin na Dolah še v želimeljskem uradu med leti 1492 in 1499 (HHStA, FAA, C 55/4, fol. 34'; C 55/6, fol. 43).

[72] Tri kmetije v Koroški vasi še v metliškem uradu vsaj do leta 1499 (HHStA, FAA, C 55/6, fol. 86').

[73] Seznam te začasne posesti je dodan urbarju iz 1507 na posebni legi, ki ni uvezana v kodeks, vendar je paginirana skupaj z njim (Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 20–31).

SNYTZENPAWMERJEVA ZASTAVNA POSEST[73]

Strahomer *(Strachomer)* 2
Smrjene *(Smerien)* 3
Gradišče nad Pijavo Gorico *(Purckhstall)* 1
Slivnica, Zgornja, Spodnja, pri Grosupljem *(Sleynnitz)* 1
Škrilje *(Skriell)* 3
Želimlje *(Sallein)* 3
Bičje *(Veitsch)* 3
Pece *(Staindorff oder Petzy)* 1
Poljana, pri Želimljah *(Pollann)* 1
Namršelj *(Hamerstill)* 1
Iška Loka *(Lackh)* 2½

Navedena posest obsega v grobem 442 urbarialnih hub, dodatne dajatve *(mautfuter, holzrecht, waldrecht in wissengelt)* od 242 hub, odvetščino od 94 in desetino od dodatnih 96 hub, ob tem pa so desetinske dajatve turjaškemu gospostvu pripadale tudi od večine kmetij v turjaškem, želimeljskem in metliškem uradu. Podrobno sumiranje vseh teh dajatev po urbarju bi presegalo okvire tega prispevka, lahko pa do neke mere ocenimo letni donos gospostva po drugi poti. Urbarjema iz let 1503 in 1504 sta namreč dodana sumarna popisa realiziranih dajatev.[74] Sumiranji sta izvedeni po enotnem principu, in sicer v treh delih: najprej so navedene dejansko pobrane dajatve, za tem pa izpad dohodka, ki je razčlenjen v izgubo zaradi neporavnanih obveznosti in izgubo zaradi opustelosti posesti. Optimalni letni donos gospostva potemtakem predstavlja seštevek vseh treh rubrik.[75] Vsote urbarialnih prihodkov so prikazane v naslednji tabeli.

[74] ARS 1074, ZU, 82u, fol. 192–195; 43u, fol. 244–246.

[75] Čeprav sam vir glede tega ni preveč precizen, se zdi takšna razlaga postopka sumiranja najbolj logična. Sicer bi bil lahko sumiran tudi npr. okrnjen prihodek od pustot ipd.

1503, *1504*	REALIZIRANO	ZAOSTANKI	OPUSTELOST	SKUPAJ (DONOS)
DENAR	450 lb 27 ß *403 lb 23 ß*	68 lb 111½ ß *87 lb 122½ ß*	39 lb 117 ß *31 lb*	**558 lb 23½ ß** ***521 lb 45½ ß***
PŠENICA	431 (schaff) *447 (schaff)*	86½ (schaff) *120 (schaff)*	71½ (schaff) *67 (schaff)*	**589 (schaff)** ***634 (schaff)***
PROSO	204¾ (schaff) *235½ (schaff)*	149 (schaff) *119½ (schaff)*	66 (schaff) *59 (schaff)*	**419¾ (schaff)** ***414 (schaff)***
OVES	462½ (schaff) *542 (schaff)*	386½ (schaff) *444 (schaff)*	151 (schaff) *103 (schaff)*	**1000 (schaff)** ***1089 (schaff)***
RŽ	16 (schaff) *28½ (schaff)*			**16 (schaff)** ***28½ (schaff)***
JEČMEN	15 (schaff) *59½ (schaff)*	*2 (schaff)*		**15 (schaff)** ***61½ (schaff)***
MEŠANO ŽITO IN AJDA	34 (schaff) *49 (schaff)*			**34 (schaff)** ***49 (schaff)***
MOŠT	1217 veder *1345 veder*	220 veder *200 veder*	140 veder *60 veder*	**1577 veder** ***1605 veder***
KOPUNI		21		**21**
KOKOŠI	309 *324*	476 *506*	120½ *67*	**905½** ***897***
JAJCA	1752 *2259*	2432 *2160*	620 *465*	**4795** ***4884***
PRAŠIČKI	50 *43*	59½ *66*	24 *24½*	**133½** ***133½***
SVINJE		4 *2*	1 *1*	**5** ***3***
JAGNJETA	37 *44*	59½ *66*	24 *24½*	**120½** ***134½***
KOZE	2 *1*	*1*		**2** ***2***
GAMSI	1 *1*	*1*	2 *2*	**3** ***4***
POLHI	70			**70**
KONJI	2			**2**
POGAČE		55 *41*	4	**59** ***41***
LAN	26 čehulj *24 čehulj*	48½ čehulj *38 čehulj*	8 čehulj *7½ čehulj*	**82½ čehulj** ***69½ čehulj***
DRVA	25 peljajev *53 peljajev*	74 peljajev *63½ peljajev*	2 peljaja *2 peljaja*	**101 peljajev** ***118½ peljajev***

Opažamo lahko, da vsote med leti nekoliko variirajo. Če je to povsem pričakovano pri posameznih rubrikah (letni realizaciji dohodkov in izgubi), je morda nekoliko bolj presenetljivo pri seštevku, ki ga tolmačimo kot letni donos gospostva. Deloma je ta pojav mogoče pripisati spremenljivemu načinu plačevanja

določenih dajatev, pri katerih je bilo mogoče vrednost naturalnih dobrin poravnati v denarju (npr. cenzualno dajatev drobnice ob sv. Juriju) ali prilagojenemu donosu opustelih kmetij, kjer je bil ponekod namesto vseh običajnih dajatev določen nek znižan denarni znesek. Verjetno lahko v ta sklop uvrstimo tudi nefiksirani donos desetin, ki je bil običajno odvisen od letine.[76] Evidentno je namreč, da v letu z nižjimi denarnimi prihodki nekoliko večje vrednosti dosegajo naturalni (glej tabelo). Pri poskusu ovrednotenja gornjih podatkov se soočamo z dodatnimi težavami, predvsem pri količinah naturalnih dobrin in njihovih denarnih protivrednosti. Denarnim prihodkom, ki so se po znanih podatkih na letni ravni gibali med 521 in 558 funti (domnevno) dunajskih pfenigov, je treba prišteti med 2073 in 2276 merskih enot različnih vrst žita, okoli 1600 veder mošta, približno 250 glav drobnice in blizu 1000 perutnine ter nekaj drugih dobrin. Brez obsežne podrobne analize, ki bi zajela celoten fond turjaških urbarjev in tehten izbor drugih komplementarnih virov, je ta skupek naturalnih prihodkov praktično nemogoče zadovoljivo izraziti v denarni protivrednosti. Ob dejstvu, da urbarji ne prinašajo podatkov o »cenah« posameznih dobrin, povzroča največ težav način sumiranja žitnih dohodkov, iz katerega niso razvidne niti merske enote, še manj pa merski sistem, v katerem so podane sumirane količine.[77] Kljub temu želim na tem mestu tvegati poskus takšne ocene, ki pa ga je treba jemati z veliko mero rezerve. Pri tem domnevam – kar se zdi v danih okoliščinah najverjetneje – da gre pri nenavedeni žitni meri za ljubljanski schaff (kobal),[78] pomanjkanje cenovnih podatkov pa skušam kompenzirati z različnimi, časovno in geografsko čim bližjimi navedbami iz drugih virov. Po takšni grobi oceni znaša vrednost naturalnih prihodkov okoli 800 funtov ali nekako 1½ vrednosti denarnih prihodkov. Celoten letni prihodek torej ocenjujemo nekako na 1340 funtov, kar znese okoli 975 zlatnikov tipa dukat ali, če upoštevamo le dejansko realizirane letne prihodke, na

[76] Sergij VILFAN, Poljedelstvo na Slovenskem v luči nekaterih desetinskih predpisov, *Slovenski etnograf* 16–17 (1963–1964), str. 397. Kot primer navajam žitno desetino za neko hubo v Rupah, pri kateri so v urbarjih 1507 (Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 5) in 1508 (ibid., 1508, pag. 7) navedene različne količine.

[77] Predvsem ni jasno, na kakšen način so upoštevane in izražene različne žitne mere, ki se pojavljajo v urbarju in so tudi navedene v naslovu rubrike sumarija *(zins, zehent vnd paw traid; schaff, metzen vnd kubel, alles traid vnd mas durch einander nach inhalt vrbars etc. facit)*. Sumirane količine so namreč zapisane brez merskih enot. ARS 1074, ZU, 82u, pag. 192.

[78] Prav ta mera se v urbarjih pojavlja pri popisu centralne posesti okoli Turjaka, izrecno npr. Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 126; 1508, pag. 111; 1511, pag. 125. Prim. tudi Miha PREINFALK, Zemljiško gospostvo Turjak pod taktirko Hansa Mordaxa, *Kronika* 46 (1998), str. 23.

960 funtov oziroma 700 dukatov.[79] Za primerjavo naj navedem dva primera cerkvenih gospostev s slovenskega ozemlja s konca 15. stoletja – letni prihodki freisinškega loškega gospostva z blizu 1200 hubami so znašali okrog 2115 dukatov, prihodki gornjegrajskega gospostva ljubljanske škofije z okoli 1000 hubami pa ok. 1750 dukatov[80], ki med drugim tudi s podobnim razmerjem donosa na posestno enoto daje nekaj kredibilnost tej, sicer na šibkih temeljih stoječi oceni. Vsekakor (kakorkoli že dobljeni) podatek o letnem donosu turjaškega gospostva dopolnjuje podobo »ekonomske moči« Turjaških na prelomu iz 15. v 16. stoletje, ki jo v svoji, tu že večkrat omenjeni razpravi, orisuje Andrej Komac.[81] Med različnimi viri prihodkov, tj. plačili za opravljanje raznih uradniških funkcij, dohodki od mitnin, dohodki od železarske dejavnosti (letno ca. 300 dukatov) in dohodki od kreditnega poslovanja (ki pa so deloma, kar zadeva zastavljeno posest, že zajeti v urbarjih), predstavlja urbarialni donos gotovo osrednji segment.

Obravnavani urbarji prinašajo tudi nekaj drobtinic, ki osvetljujejo genealoško podobo rodbine Auersperg v začetku 16. stoletja, točneje dveh sinov Pankraca Auersperga (1441–1496). Kot navaja Miha Preinfalk v svojem delu,[82] je pet njegovih otrok doživelo polnoletnost: hčeri Rozina in Ana ter trije sinovi; Oktavijan, Darij in Trojan, od katerih se starejša – sicer ne ravno izdatno dokumentirana – omenjata v urbarjih. Starejši od obeh, ki naj bi postal polnoleten pred letom 1503 oz. 1507[83] in bil v skladu s tem rojen nekje v začetku oz. ob koncu osemdesetih let 15. stoletja,[84] se v protokolu urbarja iz leta 1507 navaja kot skrbnik družinske posesti.[85] Najdemo ga tudi v urbarju iz 1508, vendar v priloženem seznamu desetinskega žita iz urada Nadlišek, datiranem z letnico 1507,[86] medtem ko je

[79] Tečaj dukata je v tem času znašal 330 pfenigov. ALFRED FRANCIS PRIBRAM, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich* I, Veröfentlichungen des internationalen wissenschaftlichen Komitees für die Geschichte der Preise und Löhne I, Wien 1938, str. 73.

[80] MATJAŽ BIZJAK, *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem,* Thesaurus memoriae, Dissertationes 2, Ljubljana 2003, str. 179, 181, 215, 218, 258.

[81] KOMAC 2000 (kot v op. 19), str. 46–48.

[82] PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 89–91, 599.

[83] Ibid., str. 89.

[84] Ob upoštevanju dosega polnoletnosti pri dvajsetih letih. PREINFALK 1998 (kot v op. 78), str. 18.

[85] Biblioteka SAZU, R 95/1507, pag. 3: *Vermerckht das vrbar register gehorund gen Awrsperg des xv^c vnd im sybenndtten jar, so ich Octauian von Aursperg etc. von zinssnn vnd rennttten einzenemen vnd vach* ... (glej sliko 2).

[86] Biblioteka SAZU, R 95/1508, pag. ad 111: *Vermerkht den zehnt traid in Nadlischeckh, [d]y mein junckher Octauian ein hat lassen fuerenn* ...

njegovo ime v protokolu izpuščeno, v urbarju za naslednje leto pa na tem mestu najdemo ime njegovega brata Darija.[87] V skladu s tem verjetno res kaže njegovo smrt postaviti v čas, ki pokriva drugo polovico leta 1507 in prve mesece leta 1508, kot domneva Preinfalk;[88] glavno besedilo priročnih urbarjev je bilo namreč najverjetneje sestavljeno nedolgo pred prvim oddajnim terminom, ki je bil določen na jurjevo (24 april). Nedvomno pa je vsaj v letu 1507 suvereno upravljal z družinsko posestjo, kar kaže, da se je otresel skrbništva strica Volkerja in vsaj za kako leto prevzel vlogo družinskega seniorja. Morda že leta 1508, vsekakor pa 1509 je to vlogo prevzel njegov brat Darij. Kot skrbnik družinske posesti se omenja tudi še v protokolu urbarja iz leta 1511.[89]

EKSKURZ: POSKUS REKONSTRUKCIJE LISTINE V VEZAVI KODEKSA SAZU R 95 1511

Za konec se želim posvetiti eksperimentu, ki se nekoliko odmika od osrednje teme pričujočega prispevka, pa vendar ostaja z njo tesno zvezan. Specifična fizična lastnost enega izmed obravnavanih urbarjev namreč odpira povsem nov vsebinski problem, ki kljub vsemu ostaja v okvirih širšega tematskega sklopa raziskave – plemiške rodbine Turjaških in njihovega arhiva.

Pogost pojav v poznosrednjeveških in zgodnjenovoveških vezavah papirnih kodeksov so pergamentne ojačitve vbodnih mest na notranji strani lege – t.i. taloni. Iz nezaupanja v trpežnost papirja na stiku z napeto vezno vrvico so tedanji knjigovezi slednjo običajno podlagali s koščki pergamenta (redkeje papirja) v obliki tankega traku, ki je izjemoma lahko prekrival pregib po celotni višini kodeksa, običajno pa le dolžino enega šiva.[90] Nemalokrat so temu namenu služili

[87] ARS 1074, ZU, 44u, pag 2.

[88] PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 599.

[89] Biblioteka SAZU, R 95/1511, pag. 12: *Vrbar register gen Aursperg gehorendt des xi jars, so vach ich an Darius von Aursperg an sandt Jorgen tag die zyns ain zu nemen* ... (glej sliko 3). Miha Preinfalk postavlja njegovo smrt v leto 1510, pri čemer se sklicuje na sočasni urbar. PREINFALK 2005 (kot v op. 2), str. 90, op. 110; PREINFALK 1998 (kot v op. 78), str. 18. Kot je bilo že omenjeno, gre v tem primeru dejansko za izvleček iz omenjenega urbarja, ki dokumentira zatečeno stanje – tj. popisuje še ne pobrane dajatve v času Darijeve smrti *(des jungkher Darius seligenn gelassenn schuld des x jars)* – in je očitno nastal nedolgo po tragičnem dogodku, ki bi ga bilo v skladu s povedanim smiselno datirati v drugo polovico leta 1511. ARS 1074, ZU, 45u, pag 1.

[90] Jedert VODOPIVEC, *Vezave srednjeveških rokopisov. Strukturne prvine in njihov razvoj,* Ljubljana 2000, str. 29–30.

rabljeni, tj. popisani kosi pergamenta; foliji strejših pergamentnih kodeksov ali listine.[91] Izrazit primer takšne vezave je eden izmed turjaških urbarjev Biblioteke SAZU, urbar iz leta 1511. V razmeroma velikih talonih je bilo že na prvi pogled mogoče prepoznati ostanke srednjeveške listine, sodeč po pisavi iz sredine 15. stoletja. Ta pojav mi je v danih okoliščinah – v času nastajanja tega prispevka sem bil aktivno vključen v projekt edicije listin turjaškega arhiva – nemudoma zbudil zanimanje in povsem logično reakcijo; namreč vprašanji: 1) ali je mogoče v vezavah srednjeveških in zgodnjenovoveških kodeksov odkriti kakšno doslej neznano listino in 2) ali je verjetno, da bodo ostanki tako odkritega vira omogočali rekonstrukcijo njegovega besedila do takšne stopnje, ki bo lahko postregla z uporabnimi zgodovinskimi podatki?

Turjaški urbar iz 1511 je bil po prvi oceni dokaj primeren za izvedbo poskusa. Poleg v primerjavi z ostalimi kodeksi že omenjene izjemne velikosti talonov (45–50 × 16–20 mm), kar posledično pomeni več besedila, je bilo na podlagi pisave mogoče oceniti, da ves uporabljeni pergament verjetno izvira iz enega samega dokumenta. Tudi tehnika vezave – šivanje leg z enim samim vbodom, okoli zgornjega oz. spodnjega roba – je bila v tem primeru izrazito olajševalna okoliščina; talone je bilo namreč mogoče brez poškodovanja vezave previdno iztakniti izpod vezne vrvice in jih obrniti za 90°, kar je omogočilo brezhibno branje. Edino težavo je povzročala specifična, pravzaprav nenavadna tektonika kodeksa; sestavljen je namreč iz izjemno obsežnih leg, s po 22 do 32 foliji (glej zgoraj), kar pri obstoječem obsegu knjižnega bloka v primerjavi z običajnimi seksterniji oz. kvinterniji zmanjšuje število talonov za več kot polovico oz. skoraj za dve tretjini.[92] Kljub temu je veljalo poskusiti.

Iz talonov v urbarju je bilo mogoče sestaviti presenetljivo strnjen kos besedila. Rekonstruirani del res predstavlja morda le kako petino celotnega dokumenta,[93] vendar vsi kosi – prav neverjetno – praktično brez manjkajočih delov nekako zapolnjujejo širši pas ob levem robu listine.

[91] Npr. v enem izmed kodeksov ljubljanske semeniške knjižnice, datiranem v leto 1425, MILKO KOS, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji,* Ljubljana 1931, št. 82, str. 126.

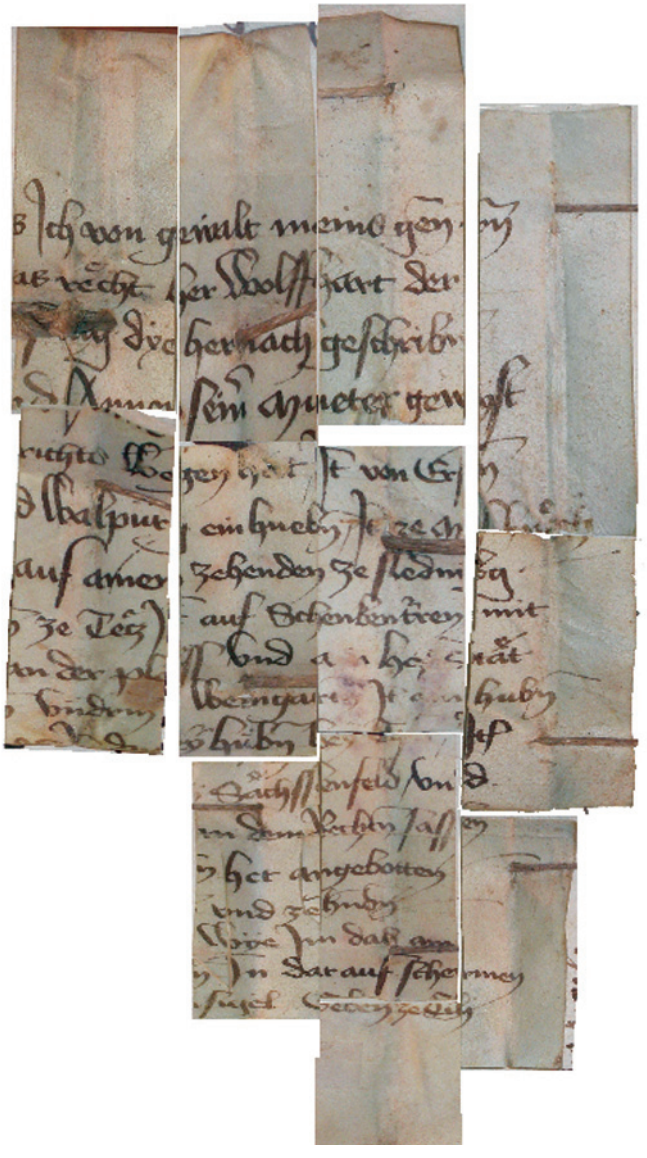
[92] Enako obsežen kodeks bi bil sestavljen iz več kot 15 seksternijev ali iz skoraj 19 kvinternijev.

[93] V grobem je to mogoče oceniti na podlagi primerjave podobnih sočasnih listin, ki večinoma izkazujejo razmerje med širino in višino besedila med 2 : 1 in 3 : 1. V teh okvirih bi ohranjeni del besedila obravnavanega fragmenta predstavljal nekje med ¼ in ⅙ celote.

Slika 5
Shematski prikaz »mozaika« talonov iz urbarja SAZU R 95/1511

(Oštevilčeni so po vrstnem redu v urbarju, z začetkom pri prvi legi zgoraj.)

Slika 6
Rekonstrukcija fragmenta listine na podlagi talonov urbarja SAZU R 95/1511

(Ker ni bilo mogoče zagotoviti enakih pogojev fotografiranja uvezanih talonov (ukrivljenost pergamenta itd.), je bilo treba posamezne delčke nekoliko prilagoditi – zato je na sestavljeni fotografiji prišlo do manjšega nesorazmerja v velikosti črk, določene besede so razpotegnjene oziroma stlačene …)

Mozaik dvanajstih talonov (dva sta popolnoma prazna) v pravilnem zaporedju prinaša naslednje besedilo:

1 . . . . . [da]s ich von gewalt meins gen[edigen h]ern
2 . . . . . as r̊echt her Wolffhart[a)] der
3 . . . . . [we]ysung dÿe hernach geschribn
4 . . . . . d Annen seiner mueter gew[e]yst
5 . . . . . [ge]richts wegen hat, item von ersten
6 . . . . . [San]d Walpürg[b)] ein hueben, item ze M[.]schů[...]
7 . . . . . auf ainen zehenden ze Flednikg[c)]
8 . . . . . ze T̊ecz,[d)] item auf Schenken turen[e)] mit
9 . . . . . an der Pless[f)] vnd ain hofst̊at
10 . . . . . vndrem weingarten, item ain huben
11 . . . . . item dreÿ h̊uben bey T[...], item
12 . . . . . S̊achssenfeld[g)] vnd
13 . . . . . an dem rechten sassen
14 . . . . . het angebotten
15 . . . . . vnd zehenden
16 . . . . . wÿe im das am
17 . . . . . in darauf schermen
18 . . . . . [in]sigel. Geben ze Cili[h)]
19 . . . . . .

[a)] Najverjetneje Wolffhart Judenspan, izpričan med 1400 in 1419 (†). [b)] Valburga. [c)] Smlednik. [d)] Tacen (?) [e)] Grad Šenkov turn pri Skaručni. [f)] Ples, pri Moravčah. [g)] Žalec. [h)] Celje.

Listina je bila napisana v 19 vrsticah, pri čemer zadnja s preostankom datacije ni segala do danes ohranjenega segmenta. Zaradi razmeroma majhnega deleža le-tega v odnosu do celotnega besedila vsebina listine ni povsem jasna, pa vendar je mogoče izpeljati nekatere sklepe. Listina je bila izdana v Celju in govori o neki posesti, tudi desetinski, na Gorenjskem, med drugim v okolici Smlednika in Šenkovega turna, v Tacnu (?), Valburgi in na Plesu pri Moravčah. Nekoliko nejasna je v tej zvezi omemba Žalca, morda bi lahko šlo za kakšno osebo, ki se po njem imenuje. Omenjata se tudi neka Ana in neki Wolffhart. V primerjavi s sodobnimi ohranjenimi viri[94] se ta kombinacija podatkov najbolje sklada z Wolffhartom

[94] Kot referenčni čas je na podlagi pisave mogoče določiti konec 14. in prva desetletja 15. stoletja.

Judenspanom, ki ga zasledimo v listinah med letoma 1400 in 1419, v zadnji že kot pokojnega. Viri ga kažejo kot poslovneža, udeleženega v različnih, predvsem nepremičninskih kreditnih poslih – vedno skupaj z ženo Marjeto.[95] V tem kontekstu je najzanimivejša zadolžnica, ki sta jo zakonca izdala Andreju Žusemskemu za posojenih 124 funtov dunajskih pfenigov in ki je bila krita s posestjo in desetinami z gospostev Šenkov turn in Smlednik, vse v fevdu od celjskih grofov. Podobnost je prevelika, da bi bila lahko naključna. Fragment se zelo verjetno nanaša na celjsko fevdno posest Wolffharta Judenspana na območju Smlednika in Šenkovega turna; *von gewalt meins gen[edigen]ern* v prvi vrstici se prejkone nanaša na celjskega grofa.[96] Pri tem sporočilnega bistva dokumenta zaradi skromne ohranjenosti ni mogoče razbrati. Isto velja za listinski formular, s pomočjo katerega bi bilo eventualno na podlagi primerjave s sodobnimi viri vsaj okvirno mogoče določiti tip listine in posledično tudi pravnega akta. Vsekakor verjetno ne gremo predaleč z ugotovitvijo, da je bila listina izdana pred Wolffhartovo smrtjo, tj. pred decembrom 1419, in da kot njen izstavitelj nastopa neka tretja oseba. Morda bi se iz skopih ostankov (izrazi kot *[we]ysung, [ge]richts wegen*) dalo celo sklepati na nekakšno sodno poravnavo. Na takšno domnevo navaja že omenjena zadolžnica z dne 1. maja 1419, kjer Wolffhart in soproga pojasnjujeta, da sta si izborila pravico do razpolaganja s fevdno posestjo v gospostvih Smlednik in Šenkov turn po sodni poti *(mit taidingg mit dem rechten in vnser gewalt bracht haben).* Zanimivo je, da vse danes znane Judenspanove listine izvirajo iz rodbinskega arhiva Gallenbergov.[97] Za to obstaja logična razlaga; celjski grofje so namreč omenjeno posest po Wolffhartovi smrti in po tem, ko jim jo je njegova vdova skupaj z vsem imetjem in arhivom izročila v brezpogojno last,[98] podelili v fevd Gallenbergom.[99]

---

[95] Gre za listine v ARS 1063, ZL, št. 440, 1416–XII–22; št. 441, 1417–I–15; št. 443, 1417–II–18; št. 444, 1417–V–3; št. 452, 1418–VI–1; št. 455, 1419–V–1 in št. 457, 1419–XII–13 (vse dostopne tudi v tipkopisi transkripciji Boža Otorepca v CKSL, ZIMK ZRC SAZU). Zgolj omemba tudi v: Božo OTOREPEC, ed., *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku* II: *Listine 1299–1450,* Ljubljana 1957, št. 40.

[96] Takšno formulacijo uporabljajo celjski vazali za svoje gospode, mdr. tudi Wolffhart Judenspan v listini ARS 1063, ZL, št. 455, 1419–V–1, tipkopisna transkripcija Boža Otorepca v CKSL, ZIMK ZRC SAZU.

[97] V ARS so prišle preko Erbergovega Dolskega graščinskega arhiva. Ema UMEK, *Erbergi in Dolski arhiv,* Inventarji ARS, Graščinski arhivi 5, Ljubljana 1991–1992, str. 469–472. Gre za v opombi 95 omenjene listine.

[98] ARS 1063, ZL, št. 457, 1419–XII–13, tipkopisna transkripcija Boža Otorepca v CKSL, ZIMK ZRC SAZU.

[99] ARS 1073, ZR, I–57r, fol. 94'; Franc KOMATAR, Lehen der Grafen von Cilli, *Argo* 5 (1897), kol. 203.

Še vedno pa ostaja skrivnost, na kakšen način je v začetku 16. stoletja ena od teh listin končala kot knjigoveška surovina v turjaškem urbarju. Povsem jasno je, da listina kot taka ni nikoli pripadala turjaškemu arhivu, oz. da v njej omenjene posesti ni mogoče povezati z Auerspergi. Od tu naprej je dovoljeno spustiti domišljijo s povodca. Naj pri tem za iztočnico podam le nekaj (še) nerešenih – zgolj po subjektivni presoji za to vprašanje relevantnih – problemov iz zgodovine srednjeveškega vsakdana: praksa škartiranja oz. izločanja »odsluženih« dokumentov iz gospoščinskih arhivov, oskrbovanje gospoščinskih pisarn s papirjem oz. morda z že izgotovljenimi »praznimi knjigami«, morebiten obstoj gostujočih knjigovezov – obrtnikov, ki bi lahko »kontaminirali« posamezen arhiv s substancami nekega drugega, ...

Dušan Koman

PODOBA MARIJE IN BOŽJEPOTNE CERKVE MARIAZELL V ZBIRKI SAZU

Spomladi leta 2001 je Slovenska akademija znanosti in umetnosti pridobila v svojo muzejsko zbirko odzadnjo sliko na steklo, posvečeno božjepotni točki Maria Zell. Slika je zanimiva predvsem zaradi svoje velikosti in dvojnega motiva: na levi strani je naslikana božjepotna cerkev, nad katero lebdi Marija z detetom, na desni pa je upodobljena sveta Trojica. Slika, ki je bila poškodovana in je restavrirana, izvira iz delavnice v Sandlu v Avstriji in je datirana v 2. četrtino 19. stoletja.

Image of Virgin Mary and the Pilgrimage Church of Mariazell in the Collection of SASA

In the spring of 2001 a reverse painting on glass of the Maria Zell place of pilgrimage was included into the museum collection of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. The painting is interesting for its size and double theme: a pilgrimage church and Virgin Mary with Child are painted on the left side and a Holy Trinity on the right side. The painting, which was damaged and is now restored, dates from the second quarter of the 19th century and was made in a workshop in Sandl, Austria.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti je iz svoje počitniške hiše v Ratečah na Gorenjskem pridobila odzadnjo sliko na steklo velikosti 30×40 cm in jo danes hrani v svoji zbirki pod inv. št. MSAZU 194. Slika je bila izdelana v eni izmed delavnic v Sandlu v Zgornji Avstriji v 1. tretjini 19. stoletja. Motiv na sliki je dvojen. Na levi strani je naslikana Marija z detetom nad romarsko cerkvijo Mariazell (slovensko Marijino Celje ali Marija Celje) na avstrijskem Štajerskem, na desni pa sveta Trojica. Slika je uokvirjena v črno barvan lesen okvir s plitvim profilom, ki je tipičen za ljudske odzadnje slike na steklo v tem času.[1]

[1] Več o okvirjih za ljudske slike na steklo gl. FRIDE WIRTL, *Hinterglasmalerei*, Ravensburg 1977, str. 100–109.

TERMINOLOŠKI PROBLEM

V slovenski strokovni literaturi uveljavljen izraz *slika na steklo* je na splošnem nivoju sicer ustrezen, ni pa natančen, saj lahko pomeni vsako sliko, naslikano na katerokoli stran steklene površine. Odzadnje slike na steklo pa niso bile naslikane na lice, temveč na hrbtno stran steklene površine, tako da se je moral slikar, ko je na stekleno ploščo prerisal ris, najprej posvetiti detajlom in šele nato je lahko naslikal ozadje. Lice teh slik je torej čista in prozorna površina stekla. Mnogo bolj natančen je zato nemški (Hinterglasbild) ali angleški (reverse painting on glass) izraz. Menim, da je zaradi svoje natančnosti bolj ustrezen slovenski izraz *odzadnja slika na steklo*,[2] ki ga v tem prispevku tudi uporabljam.

SPLOŠNI OKVIR

Predhodnice odzadnjih slik na steklo je poznala že pozna antika (steklene ploščice z zlatimi podobami, s katerimi so označevali posamezne grobove v starokrščanskih katakombah), najstarejši ohranjeni primerki v pravi tehniki odzadnjih slik pa so iz 13. stoletja. Njihove formalne značilnosti so se ves čas podrejale slogovnim zakonitostim časa nastanka. V ljudski umetnosti se je ta tehnika udomačila v sredini 18. stoletja.[3] K temu je pripomogla tudi ponovna oživitev romanj. Kmalu so v bližini glažut nastale delavnice, ki so izdelovale odzadnje slike na steklo.[4] Te so se razvile predvsem na južnem Bavarskem (Murnau, Raimundsreuth) in južnem Češkem (Pohoří na Šumavě, danes Pohorská Ves) ter nekoliko kasneje v Zgornji Avstriji (Sandl). To področje tvori »kulturni prostor, kjer se je slikarstvo na steklo otreslo vseh predlog meščanske kulture in se identificiralo s *Kunstwollen* preprostih ljudi, da je postala pojem za ljudsko umetnost«.[5] Prav v Sandlu, kjer je bila kasneje izdelava odzadnjih slik na steklo najbolj množična in najmočnejša, se je ta obrt ustalila najkasneje. Okoli leta 1800 je tja iz južne Češke prišel Franz Pautsch in zasnoval delavnico, ki je delovala

---

[2] Odzadnji: ki je zadaj, za čim. (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1995, str. 751).

[3] Zgodovino odzadnjih slik na steklo podaja večina avtorjev preglednih del o tovrstnem slikarstvu, npr. Gislind RITZ, *Hinterglasmalerei*, München 1975, str. 8–15.

[4] Te delavnice so se razvile v bližini glažut predvsem zaradi lažje preskrbe s cenenim ploskim pihanim steklom kot nosilcem slike. Steklena plošča kot nosilec slike, ki je bila naslikana na njeni zadnji strani, je zaradi svojega optičnega učinka v 19. stoletju v kmečkem okolju prišla v modo (prim. Raimund SCHUSTER, *Risse und Hinterglasbildern aus dem 18. und 19. Jahrhundert*, Rosenheim 1978, str. 7 in Wolfgang BRÜCKNER v: Friedrich KNAIPP, *Hinterglas-Künste*, Linz 1988, str. 140).

[5] Claus HANSMANN, Gislind RITZ, *Kunterbunter Bauernhimmel*, München 1961, str. 61.

celo stoletje.[6] V sredini 19. stoletja, na vrhuncu dejavnosti, je ena sama družina v Sandlu lahko izdelala letno do 386.000 slik.[7] Takšna, že skoraj industrijska izdelava odzadnjih slik na steklo je zahtevala natančno notranjo organizacijo delavnice oz. specializacijo posameznih članov za določeno delo. Prav tako je bila nujna dobro organizirana prodajna mreža. Tako je iz Sandla vsake 3 do 4 tedne do 20 krošnjarjev[8] odneslo prodajat slike. Nekateri krošnjarji, na Slovenskem so prodajali predvsem krošnjarji s Koroške in Kranjske (Kočevske), so se priučili slikanja na steklo in so z novo obrtjo začeli v svojem domačem okolju.[9] Krošnjarji s Kranjske pa niso prodajali le slik iz Sandla. Slikarji iz Raimundsreutha so namreč prodajali svoje slike predvsem prek kranjskih krošnjarjev.[10]

Masovna produkcija odzadnjih slik na steklo je zahtevala razdelitev dela v delavnici in redukcijo detajlov. Ljudski slikarji, ki so bili veliki obrtniki v pravem pomenu besede, so se skorajda odrekli prostorski predstavitvi, iluzijo globine prostora je zamenjalo plosko ozadje. Figure so poenostavljene do te mere, da so naslikane zgolj njihove bistvene lastnosti. Zaradi masovne produkcije so figure reducirane na golo formulo.[11] Motivi so, v nasprotju z meščanskimi odzadnjimi slikami na steklo, v ljudski umetnosti v veliki večini religiozni, naj gre za podobe posameznih svetnikov, božjih oseb ali pa milostnih podob z božjepotnih cerkva. Prav slednje so bile še posebej priljubljene in so v tej tehniki začele nastajati šele v okviru ljudske umetnosti. Milostne podobe so pogosto predstavljene v povezavi s krajem njihovega češčenja.[12] Predloga za sliko, ki je bila navadno povzeta po grafikah,[13] je bila na papir narisana kontura bodoče podobe imenovana *ris*, na katero so položili stekleno ploščo in jo nanjo prerisali.[14] Izdelava slike ni bila

[6] RITZ 1975 (kot op. 3), str. 29; avtorica v tem delu podrobno opisuje delavnice, navaja njihove člane in migracije.

[7] BRÜCKNER 1988 (kot op. 4), str. 146.

[8] HANSMANN, RITZ (kot op. 5), str. 64.

[9] GORAZD MAKAROVIČ, Slikanje ljudskih slik na steklo na Slovenskem, *Slovenski etnograf* 15, Ljubljana 1962, str. 107–119, str. 117.

[10] RITZ 1975 (kot op. 3), str. 53.

[11] RITZ 1975 (kot op. 3), str. 14. Serijska izdelava slik na steklo se je uveljavila tudi v Sloveniji, vendar prave masovne produkcije v stilu npr. Sandla ne moremo domnevati (prim. MAKAROVIČ 1981 (kot op. 3), str. 258).

[12] RITZ 1975 (kot op. 3), str. 42.

[13] O povezavi med grafiko in slikami na steklo gl. WOLFGANG STEINER, *Hinterglas und Kupferstich: 100 bisher unveröffentlichte Hinterglasgemälde und ihre Vorlagen aus drei Jahrhunderten (1550–1850)*, München 2004.

[14] Nekaj teh risov se je ohranilo, med njimi tudi iz Sandla (prim. RITZ 1975 (kot op. 3), str. 58).

Slika 1
Odzadnja slika na steklo s podobo božjepotne cerkve Mariazell in svete Trojice, zbirka SAZU, inv. št. MSAZU 194

delo enega slikarja, ampak so v tem procesu sodelovali vsi člani družine. Eden je bil npr. zadolžen za prerisovanje risov, naslednji je naslikal oči, spet drugi se je lotil ostalih detajlov itd.[15]

Ljudski slikarji odzadnjih slik na steklo so delovali tudi na slovenskih tleh, a ta obrt ni bila tako industrializirana kot npr. v Sandlu.[16] Leta 1962 je Gorazd Makarovič ugotovil tri mojstre, ki so vsi delovali na Gorenjskem: Mojstra okorne risbe, Marijo Pavlič, vulgo Blaževčevo Micko iz Selc (ta je poslikavala tudi panjske končnice, skrinje in tabelne slike za znamenja, obrt pa je podedovala po očetu) in Mojstra malih figur. Pri tem se je oprl na slike, ki jih hranijo slovenski muzeji.[17] Isti avtor je leta 1981 védenje o slovenskih odzadnjih slikah na steklo nekoliko dopolnil,[18] sicer pa je stanje raziskanosti do danes ostalo enako.[19]

Kmetje so odzadnje slike na steklo kupovali na romanjih ali pa na lokalnih sejmih, kamor so jih prinesli krošnjarji. Na Slovenskem je bila vrednost take slike

[15] Primer podrobne razdelitve dela, v katerega so bili vključeni celo slaboumni člani delavnice, prinaša RITZ 1975 (kot op. 3), str. 50.

[16] Za slovenske ljudske slike na steklo gl. MAKSIM GASPARI, O ljudskih slikah na steklo, *Etnolog* 12, Ljubljana 1939, str. 5–14, GORAZD MAKAROVIČ 1962 (kot op. 9) in GORAZD MAKAROVIČ, *Slovenska ljudska umetnost*, Ljubljana 1981, str. 254–258.

[17] MAKAROVIČ 1962 (kot op. 9), str. 109–115.

[18] MAKAROVIČ 1981 (kot op. 16).

[19] Prim. MOJCA ŠIFRER - BULOVEC, Slike na steklo, *Enciklopedija Slovenije* 11 (Savs–Slovenska m), Ljubljana 1997, str. 143s.

6 kr.,[20] zelo podobno kot na Bavarskem v bližini delavnic.[21] Namenjene so bile zaščiti in krašenju kmečkih domov, kjer so navadno, lahko tudi v večjem številu, visele levo in desno od razpela v hiši, v bogkovem kotu. Ureditev takšnega hišnega oltarja se je uveljavila šele v 19. stoletju, odzadnje slike na steklo pa so v kmečko okolje uvedle pojem samostojne podobe v nasprotju z dekoracijo uporabnih predmetov. Oblikovale so likovni okus in samo pojmovanje slikarstva, njihovo vrednost pa je potrjevala sveta motivika.[22] V kapelicah ali podeželskih cerkvah so bile tovrstne slike redkost, npr. Križev pot v Marijini cerkvi na Muljavi.[23]

ODZADNJA SLIKA NA STEKLO MSAZU 194

Slika je velika 30×40 cm in predstavlja za delavnice v Sandlu tipičen veliki format (v trgovskem žargonu imenovani *Groß-Ordinari*).[24] Za tovrstne slike je to zelo velik format, saj dosti večjih tudi nosilec slike – tanko plosko pihano steklo – ni dovoljeval. Po tehniki izdelave sodi ta slika v skupino odzadnjih slik na steklo, naslikanih z barvo in pozlato.[25]

Slika je najverjetneje prišla v naše kraje po eni izmed običajnih poti, se pravi, da je bila kupljena na sejmu ali pa jo je prinesel krošnjar. Slika je bila poškodovana in restavrirana. Steklo je spredaj dublirano, na novo šipo so narejene doslikave. Vložena je v izviren okvir, zaprta pa je s steklarskimi trikotniki in lepenko, torej ne z desko in lesenimi zagozdami, kot je bilo v 19. stoletju običajno. Na novem hrbtišču sta, najverjetneje iz izvirnega, nalepljena listka, ki dokazujeta le to, da je bila slika v začetku 20. stoletja v Gorenjih Kamencah blizu Novega mesta.[26]

---

[20] Prim. France GOLOB, Hišni arhiv in podoba četrtinske kmetije iz spodnje Šiške v 19. stoletju, *Slovenski etnograf* 23–24, Ljubljana 1991, str. 83–126, str. 101; v popisu inventarja žal ni naveden format slike, vseeno pa je zanimiva primerjava s ceno stenske ure, ki je znašala 40 kr.

[21] BRÜCKNER 1988 (kot op. 4), str. 149; žal tudi tu pri navedbah vrednosti odzadnjih slik na steklo ni naveden format.

[22] Prim. MAKAROVIČ 1981 (kot op. 16), str. 258.

[23] Ta križev pot omenja Gorazd Makarovič (MAKAROVIČ 1981 (kot op.16), str. 258). V 80-tih letih je bil ukraden, danes pa je nadomeščen z novim, ki ga je po starih fotografijah naslikal Izidor Južna (za to informacijo se zahvaljujem gospodu Marku Burgerju, župniku na Krki na Dolenjskem).

[24] BRÜCKNER 1988 (kot op. 4), str. 142; avtor tu navaja še ostale v Sandlu standardne formate, npr. navadni (*Ordinari*, 20,5×31 cm) ali mali (*Klein-Ordinari*, 13×18,8 cm).

[25] Slike je glede na tehniko izdelave na posamezne skupine razdelil Gorazd Makarovič (MAKAROVIČ 1981 (kot op. 16), str. 256).

[26] Na enem piše: »Maria Celska / in sveta Trojica / prosi za nas / milosti«. Spodaj je še pripis: »to podobo dobil na / Gornih Kamencah / Laibach« in zraven »6080 K / 1922«. Drugi listek je še manj poveden: »v moje / roke / Florl / Kolenc / 1918«.

Slika 2
Božjepotna podobica Mariazell, knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, posebna zbirka Boga Komelja, Rzg St. Maria, ID=12062263

Leva polovica slike predstavlja romarsko cerkev Mariazell[27] na avstrijskem Štajerskem, nad katero lebdi milostna Marijina podoba. Motiv je povzet po tedaj široko razširjeni grafični predlogi – božjepotni podobici iz 18. stoletja. Eno takih, vendar precej mlajšo, hrani tudi knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu v svoji posebni zbirki Boga Komelja pod oznako Rzg St. Maria, ID=12062263.[28] Glede na grafično predlogo je slika tehniki in načinu izdelave primerno poenostavljena.[29] Prizore obdajajo za delavnico v Sandlu tipične posamične rože, za tamkajšnje odzadnje slike na steklo pa je prav tako tipično rumeno ozadje, kot je naslikano na spodnji partiji slike.[30]

[27] Po legendi naj bi bila cerkev ustanovljena 21. decembra 1157, ta čas kot začetek gradnje pa potrjuje letnica 1200 nad glavnim portalom. V pisnih virih se prvič omenja leta 1243, leta 1330 pa jo salzburški nadškof označi za zelo obiskano romarsko točko. Leta 1400 sta bila tu že dva ducata prodajnih mest votivnih podob, okoli leta 1500 pa je bila Mariazell že mednarodno poznana romarska točka. Danes ta kraj obišče prek milijon vernikov letno (prim: *Wallfahrtsorte ... typisch steirisch*, http://www.eurovia.tv/home/images/stories/Mariazell/wallfahrtsorte_steiermark.pdf) (dostop 12. 4. 2008).

[28] Na tem mestu se zahvaljujem gospe Andreji Pleničar, direktorici Knjižnice Mirana Jarca v Novem mestu, ki mi je dovolila podobico objaviti.

[29] Za poenostavitve grafičnih predlog na risih prim. STEINER 2004 (kot op. 13), str. 20 z navedbo starejše literature.

[30] BRÜCKNER 1988 (kot op. 4), str. 146.

Na desni strani odzadnje slike na steklo MSAZU 194 je naslikana sveta Trojica v podobi Prestola milosti, ob katerem so naslikani oblaki. V nasprotju z običajnim načinom upodobitve Prestola milosti, kot se pojavlja v visoki umetnosti od 12. stoletja dalje,[31] je ta na podobah ljudske umetnosti upodobljen tako, da Sveti Duh v obliki goloba zakriva Kristusovo mednožje. Tako je ponazorjen vrstni red božjih oseb, kot se pojavlja v formuli: *V imenu Očeta in Sina in Svetega Duhá*. Tudi ob podobi svete Trojice so tipične sandlske cvetice.

Levo in desno polovico slike – božjepotno milostno podobo in sveto Trojico – ikonografsko povezuje teološka razlaga mariazellske bazilike. Od vhoda se namreč romar pomika do milostne podobe, ki stoji v kapeli na sredini poti do glavnega oltarja, ki je posvečen sveti Trojici in predstavlja odrešitev kot končni cilj romarstva.[32] Ta slika s svojo kombinacijo dveh ikonografskih motivov dokazuje, da je bil slikar v Sandlu odprt za pobude in potrebe božjepotnih točk, verjetno pa se je tudi sam udeležil enega izmed romanj v Mariazell in novo spoznanje prenesel v svojo delavnico.

Slika MSAZU 194 je torej zanimiva tako zaradi svojega velikega formata kot po svoji ikonografiji. Slovenske delavnice odzadnjih slik na steklo z motivom božjepotne točke Mariazell niso slikale.[33] Odzadnjih slik na steklo je zaradi krhkega nosilca ohranjenih relativno malo, ta slika pa predstavlja redkost tudi zaradi dveh ikonografskih motivov, ki navadno nastopata vsak posebej, čeprav sta v tem primeru med seboj logično povezana.

[31] Bog oče drži pred seboj Kristusa na križu, Sveti Duh v podobi goloba pa lebdi nad Očetovo glavo ali pred njegovimi prsmi (prim. Luc MENAŠE, *Evropski umetnostnozgodovinski leksikon*, Ljubljana 1971, stp. 1701).

[32] Karl SCHAUER, *Theologie der Basilika Mariazell*, http://www.papstbesuch.at/content/site/de/home/diverses/article/702.html (dostop 19. 4. 2008)

[33] MAKAROVIČ 1962 (kot op. 9); avtor je k pregledu slovenskih delavnic ob vsaki podal še seznam motivov, ki v primerjavi s seznamom motivov na slikah na steklo, ki jih hranijo slovenski muzeji (ibid., str. 115s), že po tem kriteriju pokaže na nekatere importe (med njimi tudi Mariazell), ki se v slovenskih delavnicah niso prijeli.

Sinja Zemljič - Golob

ZBIRKA PIRHOV V ZAPUŠČINI IVANA JAGRA NA SLOVENSKI AKADEMIJI ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Med najbogatejše zbirke v etnografski zapuščini Ivana Jagra sodijo brez dvoma pirhi: 88 filigransko poslikanih z Moravskega in čez 100 lastnoročno narisanih skic iz Slovenije in Hrvaške. Zbral je tudi številne objavljene članke in skice pisanic iz Poljske, Češke in Ukrajine. Glavnina zbirke je iz zadnjega desetletja 19.stoletja. Predmete je zbral Jager sam, in sicer v času počitniških potovanj med študijem na Dunaju.

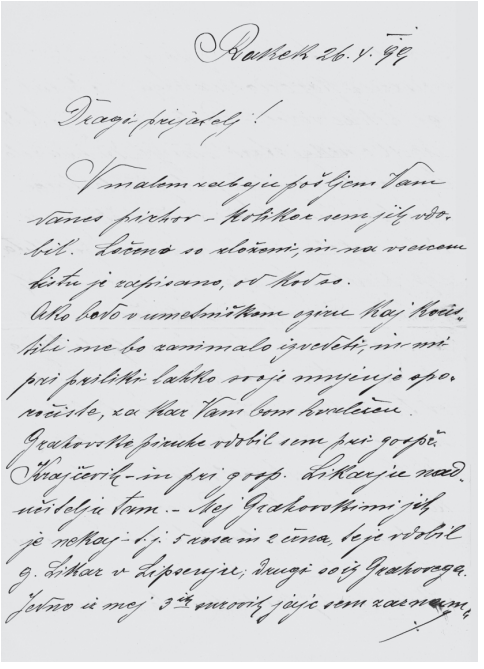
Easter Eggs Collection in the Legacy of Ivan Jager at the SASA

Undoubtedly, the Easter eggs make the richest collection of Ivan Jager's ethnographical legacy: there are 88 eggs from Moravia, coloured in a filigree manner and over a hundred eggs with hand-made painted sketches from Slovenia and Croatia. There are also articles and sketches of Easter eggs from Poland, Czech Republic and Ukraine. The major part of the collection dates from the last decade of the 19th century. Jager was collecting objects on his holiday travels when he was studying in Vienna.

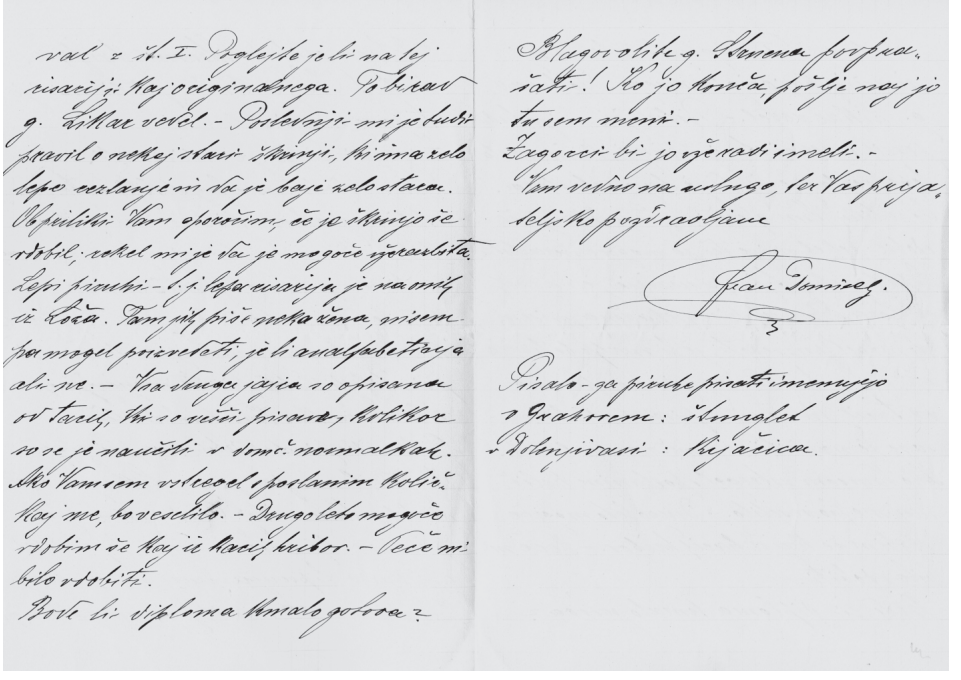
Ko sem v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja začela z delom kot bibliotekarka na Inštitutu za slovensko narodopisje v podstrešnih prostorih SAZU na Novem trgu 3, je bila nad vrati sosednje sobe tablica z napisom »Jagrova soba«. (Danes je to prostor akademika Fr. Bernika.)

V njej je bila hranjena zapuščina arhitekta Ivana Jagra, ki je konec šestdesetih let prispela iz ZDA. Urejala in katalogizirala jo je ga Anika Koblar - Horetzky.[1]

[1] ANA KOBLAR - HORETZKY, Zapuščina Ivana Jagra. Biografsko gradivo, *Objave Biblioteke SAZU* 2, Ljubljana 1981 in Zapuščina Ivana Jagra. Gradivo muzejske zbirke, *Objave Biblioteke SAZU* 4, Ljubljana 1982.

Slika 1
Pismo Frana Domicelja Ivanu Jagru, 26. 4. 1899

Pogosto nam je etnologom, ki smo si tesne prostore podstrešja delili še z nekaterimi drugimi inštituti, pokazala kakšen zanimiv predmet iz omenjene zbirke – včasih tudi s kakšnim vprašanjem ali pa zgolj kot dragoceno zanimivost. Še posebno smo bili začudeni, ko smo videli črno leseno skrinjico velikosti 46 × 19 × 17 cm,[2] poslikano s cvetličnim motivom in v njej skrbno – vsako posebej – zavitih 88 pirhov! Nismo se mogli nagledati drobnih izpihanih jajčk, ki so po dolgi poti ob prelomu stoletja (med 1898 in 1902) /le eno je bilo popolnoma zdrobljeno/ nepoškodovana prepotovala dolgo pot iz matične Moravske v Ljubljano, zatem v Trst, nato z ladjo na Kitajsko do Pekinga, potem na Japonsko in vse do ZDA (v Minneanapolis) in od tam spet nazaj v Evropo oz. Ljubljano na SAZU. Poleg teh filigransko poslikanih pisanic pa me je osebno še bolj navdušila vsebina sedmih v zeleno umetno usnje vezanih map, ki so hranile neverjetno skrbno v paspartu vložene Jagrove skice in risbe južnoslovanskih in še posebej slovenskih pirhov. V mapah s številkami od III do IX je spravljeno okoli 140 s tušem narisanih in včasih tudi pobarvanih risb oz. motivov na pisanicah. Med njegovimi skicami najdemo še številne časopisne izrezke iz nekaterih slovanskih držav: Jugoslavije, Poljske, Češke, Ukrajine idr., vsi pa se nanašajo na isto temo: poslikava in motivika na velikonočnih pirhih.

Ko je ga. Koblarjeva Jagrovo zapuščino po nekaj letih natačnega dela in preverjanja podatkov uredila, so me v Centralni biblioteki SAZU določili za skrbnico etnografskega dela omenjene zbirke. Iz tega gradiva sem postavila dve razstavi v akademijskih prostorih (1986 in 1987), v Sloveski etnografski muzej pa smo za razstavo pirhov leta 1999[3] posodili risbe in skrinjico s poslikanimi pirhi.

*

France Stele piše o Ivanu Jagru,[4] da je nanj na ljubljanski realki bistveno vplival professor slovenščine Fran Levec, ki je znal pri učencih vzbuditi ljubezen do slovenstva in slovanstva nasploh, kar je pri Jagru ostalo značilno vse do smrti. Ko je študiral na Dunaju, ga je poleg arhitekture posebno mikala narodna ornamentika, ki jo je skiciral in zapisoval z opazkami predvsem na potovanjih po slovenskih krajih. Med šolskimi počitnicami je kolesaril po Dolenjski, v okolici

[2] Naj na tem mestu popravim izmere Ane Koblar - Horetzky (35 × 15 × 17 cm) (prim. KOBLAR - HORETZKY 1982 (kot op. 1), str. 25).

[3] *Pisane kraslice, pirhi z Moravske*. Razstava Moravskega muzeja v Brnu, avtorica dr. Eva Večerkova, 1.4.–16. 5. 1999.

[4] FRANCE STELE, *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960, str. 149.

Slika 2. ***Jagrovi risbi belokranjskih pisanic***

Pivke in po Krasu ter v Vipavski dolini.V ta namen je skiciral in tudi zbiral predvsem pirhe. Vse to bogastvo ornamenta je uporabil za opremo Cankarjevih (Vinjete in Za narodov blagor) in Župančičevih (Pisanice in Čaša opojnosti) knjig. Z osnutki za omenjena dela je sodeloval leta 1900 pri prvi slovenski umetnostni razstavi v Ljubljani,[5] uporabil pa je zbrani material tudi za okrasitev Narodne kavarne v Gosposki ulici (v prostorih nekdanje knjižnice O. Župančiča).

Poleg skiciranja in zbiranja ornamentike po slovenskih krajih v letih 1892–1902 pa je omenjeno gradivo zbiral tudi po Hrvaškem in v Slavoniji med služenjem vojaškega roka ter po drugih državah v okviru tedanje Avstroogrske. Veliko si je tudi dopisoval z znanci na terenu. Iz ohranjenih pisem je razvidno, da so mu sodelavci v pismih pošiljali nabrano gradivo z dokaj natančnimi podatki (kdo in kdaj je zabeleženo posredoval). Takšno je npr. pismo Fr. Domiclja z Rake-ka,vloženo v mapi št. IV.

[5] MARIJAN MUŠIČ, In memoriam arhitekta Janeza – Johna Jagra, *Delo* 6.dec., Ljubljana 1959.

Slika 3: ***Moravski pirhi (foto Urban Golob)***

Velika vrednost njegovih številnih skic in risb pa je v njihovi opremi: zabeležil je kraj, datum in morda še kakšen pripisan komentar: npr. barva, način barvanja oz. pisanja ipd. Tako lahko geografsko sledimo tipologiji, kompoziciji, stilizaciji in barvi zabeleženega ornameta. In če vzamemo knjigo Slovenski ornament[6] ter npr. Jagrovi mapi št. V in VI (kjer so predvsem zbrane risbe pirhov iz Bele krajine v paspartujih 10 × 8 cm), lahko vzporejamo Karlovškov tekst in Jagrove skice: »… glavni motivi so stebrički, četverokotniki, rombi, osmerokotna zvezda, malteški križ, krog, zobčasta črta, srce, ptice in v novejšem času tudi rastlinski motivi«. Kar Karlovšek teoretično razvija (zgodovinsko in geografsko), lahko sledimo na Jagrovih risbah.

Ne nazadnje lahko na enak način primerjamo tudi zbirko moravskih pirhov in poslikano skrinjico: »…Umetno sestavljeni motivi se podajajo lahko […] v popolnoma izmišljenih motivih. Ti motivi so nastali v vzhodni umetnosi, zlasti pri Slovanih«.[7]

Nadvse zanimiv je rokopis, vložen na koncu VI. mape z naslovom Belokranjske pisanice. Dr. Niko Kuret je dognal, da je njegov avtor Janko Barle, tekst pa je bil

[6] Jože KARLOVŠEK, *Slovenski ornament. Zgodovinski razvoj*, Ljubljana 1935, str. 51.
[7] KARLOVŠEK 1935 (kot op. 2), str. 8s.

natisnjen v Izvestjah Muzejskega društva za Kranjsko III 1893. Barle natančno opisuje ornamentiko (tudi z nekaj drobnimi skicami), izraze za načine okraševanja oz. pisanja pisanic, našteva rastline, s katerimi jih barvajo, imena za poslikana jajca v slovenskem etničem območju, na Hrvaškem in v nekaterih slovanskih deželah, omenja uporabljane geometrijske vzorce, različne rastline in živali, ki jih upodabljajo, potem krščanske elemente, ki se večkrat uporabljajo tudi na moravskih pisanicah. Barle se opira in navaja nekaj dostopne literature.

Vse to in tudi zbiranje tuje literature o poslikavah velikonočnih jajc je Jagru omogočilo, da se je tako celovito lotil zapisovanja in zbiranja gradiva o pirhih.

Ob pregledovanju zbranega gradiva ugotavljam le to, da bi iz vsega Jagrovega gradiva in s poglobljenim študijem te tematike o pirhih lahko nastala obsežna monografija.

Breda Pajsar

KNJIŽNICA IVANA JAGRA V FONDU BIBLIOTEKE SAZU

Avtorica se v svojem prispevku posveča zasebni knjižnici Ivana Jagra, ki vsebuje 1469 knjižnih enot. Tematsko se deli na dve glavni področji; literaturo, ki jo je uporabljal za jezikoslovne študije in raziskovanje etnogeneze Slovencev ter literaturo o azijskih narodih in državah, predvsem o Kitajski in Japonski. Knjige je pridobival glede na svoje vsakokratne študijske in raziskovalne interese. Časovni razpon knjižnih izdaj sega od 16. do 20. stoletja.

The Library of Ivan Jager in the SASA Library Collection

The interest of the author is focused on Ivan Jager's private library comprising 1469 literary units. Thematically there are two kinds of books: those which are intended for linguistic studies and research of Slovenian ethnogenesis, and others about Asian nations and countries, particularly China and Japan. Jager collected books always according to his interest at particular study or research. The books of his collection were published in the period of time between the 16th and the 20th century.

Slovenska akademija znanosti in umetnosti je prejela zasebno knjižnico arhitekta Ivana (Johna) Jagra iz Minneapolisa v dveh pošiljkah, leta 1967 in 1969. Zapuščino, ki obsega poleg knjižnice še muzejsko zbirko in biografsko gradivo, je v Ljubljano poslala njegova žena Selma Jager. Pri prevzemu zapuščine je med predsedstvom SAZU in gospo Jager posredovala umetnostna zgodovinarka Melita Stele Možina. Ohranjena je korespondenca, kjer so navedeni prvi podatki o obsegu in vsebini knjižnice ter seznam knjig po področjih.

Prvo pismo je naslovljeno na tedanjega predsednika akademije Josipa Vidmarja 28. 5. 1967. Priložen je seznam popisa po posameznih fasciklih, kjer je poleg ostalega gradiva omenjena tudi knjižnica:

Poleg gradiva, ki je navedeno v seznamu, ima ga. Jager še ostalo biblioteko arh. Jagra. Prosila me je, da se informiram, če bi bila SAZU zainteresirana tudi za preostali del knjižnice.

Ta obsega:

1) Ohr. 300 starih tiskov iz 16., 17., 18. stol. In nekaj knjig iz 19. stol.; v glavnem nemški in italijanski tiski.

2) Zgodovinske knjige, ki v glavnem obravnavajo azijske kulture.

3) Knjige, ki se nanašajo na arhitekturo. Mislim, da predstavljajo predvsem stari tiski in knjige o arhitekturi zelo dragoceno gradivo. V primeru, da bi se SAZU zanimala za to gradivo, je pripravljena poslati podrobne sezname knjig. Pripravljena je vse to pokloniti Ljubljani, a tu nima nobenih posebnih želja in prepušča odločitve in razpolaganje SAZU.

Verjetno bi bilo najbolje, da bi zastopnik SAZU prevzel gradivo in uredil z go. S.J. potrebne formalnosti. Predvsem pa bi bilo koristno ob pregledu gradiva zapisati spomine in pojasnila ga. Selme Jager, kar bi bilo zelo dragoceno dopolnilo k gradivu in bi bistveno zaokrožilo podobo o dejavnosti arh. J. Jagra.[1]

Spominov in pojasnil gospe Jager Akademija do njene smrti ni prejela, zato je precejšen del gradiva slabo dokumentiran.

Nadalje dne 10. 9. 1968 Selma Jager v pismu opiše med ostalim poslanim gradivom tudi obseg knjižnice:

... Jaz sem medtem še ostalo natančno pregledala in sem našla še nekaj stvari, ki bi spadale k materialu na Akademiji. Prilagam vam seznam tistih in veselilo me bode, ako bi zaznamovali točke, za katere mislite bi bile za upoštevati.

To končano, bodem sedaj še najno orientalsko zbirko uredila. Seznama še nimam in vam le v splošnem lahko naznačim vsebino iste. Največ je literature, ki se nanaša na japonsko in kitajsko umetnost, drugo pa so japonski lesorezi, nekaj različnih umetnin in tekstilna zbirka.

Vse kar je tega je zgodovinsko gradivo kakršno se vidi v orientalskih oddelkih muzejev. Johnovo potovanje v Peking in potem na Japonsko in njegove skušnje v tistem času so bile tako usodepolne za njega, da se mi zdi nepopolno, če ne bi bilo tudi nekaj tega v njegovi sobi na akademiji. Ako je dovolj prostora, bi prav rada

[1] Zapuščina Ivana Jagra (ZIJ), R 51/LXX-1, Korespondenca SAZU v zvezi z Jagrovo zapuščino 1967–1969, Melita STELE - MOŽINA, Josipu Vidmarju, priloga Obrazložitve k seznamu / zapuščine/ in želje ge. Jagrove, str. 1–2.

to v celoti ali deloma priključila. Knjige bi rabile kakih 5 metrov dolžine na policah, umetnine, če zložene, ne preveč prostora. … [2]

V pismu 4. 11. 1968 France Stele piše:

S hčerko Melito Stele - Možina sva soglasna v tem, da dodatna ponudba ge S. Jager obsega gradivo, ki dopolnjuje tisto, kar je SAZU prejela z lansko pošiljko in svetujeva, da vse to v celoti sprejmemo. Med drugim so to osebne stvari, korespondenca in načrti za Peking in USA, med knjigami pa dragocena Miklošičeva izdaja Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum grecae et romanae, 1872.

Kar zadeva drugi del pisma o orientalski zbirki, sodi hčerka, ki je tudi to v glavnem pregledala, da gre za izredno dragocen material v knjigah, japonskih lesorezih in tkaninah.

Gospa Jager ji je izjavila, da bi najraje tudi to poklonila domovini. Gre za predmete velike zbirateljske vrednosti, USA pa imajo v svojih zbirkah tega v izobilju, doma pa bi bržkone bistveno lahko izpopolnilo naše zbirke. … Tudi med knjigami so izredne dragocenosti, ki jih pri nas ni. …[3]

V pismu omenja knjigo *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae, maiorem partem e sanctioribus Vaticani tabularis*[4] izdajateljev Augustina Theinerja (1804–1874) in Frana Miklošiča (1813–1891). Delo je izšlo leta 1872 na Dunaju (Vindobonae) in vsebuje vire in dokumente o ločitvi vzhodne in zahodne cerkve. Dokumenti so pisani v stari grščini, ki se je uporabljala do leta 1453, in prevedeni v latinščino.

Tega dela v slovenskih knjižnicah nisem zasledila, omenjena pa je *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, prav tako v uredništvu Frana Miklošiča, izšla na Dunaju 1858 leta. Vsebuje zbirko srbskih diplomatičnih spomenikov.

Nadalje je v pismu iz leta 1972 omenjena zgodovina knjižnice:

… Omenite, da kot bibliotekarja vas posebno zanima zgodovina knjižnice. Zelo zanimiva je – vleče se skozi dolga leta in imam dobre podatke o tem.

---

[2] ZIJ, R 51/LXX-21, Korespondenca SAZU v zvezi z Jagrovo zapiščino 1967–1969, Jager, Selma – Jospu Vidmarju.

[3] ZIJ, R 51/LXX-22, Korespondenca SAZU v zvezi z Jagrovo zapuščino 1967–1969, Stele, France – Josipu Vidmarju.

[4] Biblioteka SAZU, sig. 101724.

Slika 1. ***Cave, pritličje njegove hiše v Minneapolisu. Vhod v knjižnico in delovno sobo.***
Slika 2. ***Jagrova knjižnica v Minneapolisu (desno).***

Katalogi iz antikvarjev od vseh strani so redno prihajali in vedno je bila kakšna važna knjiga na poti v Jagrov brlog (cave). Kakor je imenoval svojo knjižnico.

To zimo bodem končno pregledala ves ostali material – napravila bodem seznam o vsem, kar bi znalo biti pomembno in ga potem vam v Ljubljano poslala v pregled. … [5]

Selma Jager je umrla leta 1974. Akademija obljubljenih podatkov o zgodovini knjižnice ni prejela. V priloženih seznamih gradiva zapuščine, ki jih vsebujejo dokumenti, potrebni za uvoz, so tudi popisi knjižne zbirke. Knjige so razvrščene po letnici izida in po tematiki:[6]

Seznam knjig po letnici oz. stoletju izida:
- 16. stoletje (10 knj. naslovov)
- 17. stoletje (18 knj. naslovov)
- 18. stoletje (56 knj. naslovov)
- 19. stoletje (33 knj. naslovov)

Seznam knjig po tematiki:
- Biografsko in slično gradivo v knjigah (Ring-Binders) (40 knj. naslovov)
- Arhitektura in umetnost (29 (arhitektura), 23 (umetnost) knj. naslovov)
- Verturian research library (192 knj. naslovov)

[5] ZIJ, R 51/LXX-28, Jager, Selma – Aniki Koblar - Horetzky.
[6] ZIJ, R 51/LXXVIII

– Besedoslovje (91 knj. naslovov)
– Zgodovina (90 knj. naslovov)
– Early printings and rare books (22 knj. naslovov)
– Oriental library (259 knj. naslovov)

Fond Jagrove zasebne knjižnice, ki ga hrani Biblioteka SAZU, ni edini v Sloveniji. Še za življenja je Jager podarjal knjige osebam in ustanovam. Več knjig je podaril tudi knjižnici Fakultete za arhitekturo v Ljubljani.

Arhitekt Edvard Ravnikar se je 15. 10. 1947 v pismu zahvalil za prejete knjige.

Tov. D. Omahen, ki je z vami v pismenih stikih, mi je prinesel kup revij in publikacij, za katere ste želeli, da bi se z njimi seznanila naša mladina, ki študira arhitekturo. Ker zaenkrat še zelo malo vemo o modernem urbanizmu, moderni gradbeni tehniki, materialih in o novih delih, smo posebej hvaležni, da smo dobili vaš dar. … Vse zvezke bomo hranili v svoji knjižnici in opremili s posebnim žigom 'Dar Johna Jagra'.[7]

V pismu knjižničarja, študenta arhitekture, Draga Sevnika Ivanu Jagru 24. 3. 1951 je nekaj več podatkov o podarjenih knjigah.

S tem pismom se oglaša in zahvaljuje knjižničar Fakultete za arhitekturo na Cojzovem grabnu. Že tri leta delam v naši knjižnici, ki se je osnovala že pred drugo svetovno vojno, vendar takrat životarila, danes pa je predvsem z vašimi darili močno napredovala in lahko rečem, da vsebuje že mnogo raznovrstnih stvari iz področja arhitekture.

Z velikim veseljem pregledujem in vpisujem revije, ki jih vi poklanjate našemu prof. Ravnikarju, on pa jih da na razpolago knjižnici, kjer so dostopne vsem študentom, da spoznavajo sami in pod vodstvom profesorjev, kaj je dobro in kaj je slabo v arhitekturi. …

Sedaj urejujemo v okviru danih možnosti »kotiček Johna Jagra«, kjer je že zbran vaš velikodušni dar, lepo sortiran in inventariziran. Dovolite mi, da vam iskreno povem, da vas že vsi študentje na Grabnu dobro poznajo in se dnevno oglašajo v knjižnici z besedami : »Dajte mi prosim nekaj, kar je poslal arhitekt Jager.« Tudi zunanje obiskovalce privlačuje novejša arhitektonska literatura. Vsi v praktičnem delu uporabljamo izkušnje modernega sveta, jih v okviru možnosti prilagujemo in tako spopolnjujemo naše znanje. …[8]

[7] ZIJ, Biografsko gradivo, R 51/XXXVIII-10:1-1, Ravnikar Edvard, Gradivo in Ravnikarjeva pisma Jagru.

[8] ZIJ, Biografsko gradivo, R 51/XXXVIII-10:3, Ravnikar Edvard, Gradivo in Ravnikarjeva pisma Jagru.

Literaturo je pošiljal tudi tedanji vladi Ljudske republike Slovenije. V korespondenci med Tiskovnim uradom Predsedstva vlade LRS in Ivanom Jagrom je ohranjenih 6 pisem.[9]

Pismo 2. 5. 1947:

Z veseljem odpiramo vaše pošiljke, ki nam prinašajo za nas dragocene in zanimive revije. Strokovne revije o arhitekturi in gradnji cest in drugih tehničnih objektov odstopamo takoj ministrstvu za gradnje Slovenije, ker jim zelo prav pridejo. …

Pismo 17. 10. 1947:

Nepresušno nam doteka iz vašega vira tok dragocenih publikacij za naše izsušene knjižnice in ustanove. Poslane publikacije smo takoj odstopili naprej po potrebi. Predvsem največ gradbenemu ministrstvu, kjer jih inženirji takoj praktično rabijo pri novo-gradnjah, dalje publikacije o kmetijstvu Ministrstvu kmetijstva in revije o ribolovu uredništvu mesečnika Lovec. Knjigo Machinery's handbook smo pa odstopili strojnemu oddelku tehnične fakultete.

Najbolj se interesirajo za vas mladi arhitekti na naši univerzi, ker jim je profesor Plečnik pripovedoval o vas, ker sta baje skupaj študirala na dunajski univerzi. Zbirajo vaše revije o arhitekturi in so ustanovili poseben kotiček Ivana Jagra na svojem oddelku namenjen izkjučno publikacijam o arhitekturi, katere vi pošiljate. …

Tudi Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je namenil nekaj knjig še za časa življenja. Fran Ramovš, predsednik Akademije med letoma 1950 in 1952, se Jagru zahvaljuje v dveh pismih.[10]

Pismo 16. 6. 1950:

Kolega arh. J. Plečnik je poslal naši akademiji izvod dela 'Uses of Plants by the Chippewa Indians', ki ga je spisala Frances Densmore l. 1928.

Lepo se Vam zahvalim za ta poklon, ki je po rariteti dragocen prinos k naši biblioteki kakor še posebej za Vašo uslugo in naklonjenost, ki jo kažete do naših domačih znanstvenih inštitucij.

Pismo 12. 5. 1951:

Zahvaljujem se vam za poslane knjige, ki so vse prišle v našo knjižnico. Po vaših opombah se vidi, da z zanimanjem zasledujete nekdanje in sedanje dogodke

[9] ZIJ, Biografsko gradivo, R 51/XL-8,1, Predsedstvo vlade LRS, Tiskovni urad – Ivanu Jagru.
[10] ZIJ, Bibliografsko gradivo, R 51/XL -2,2-1.

po svetu, a to vedno z mislijo, ki vas veže na domovino. Saj tudi tamkaj z lastnim peresom, svetom in sicer skrbite za čast slovenskega imena med tujerodci, zato pričajo med drugim spisi zgodovinarice Grace Lee Nute, ki Slovence na častnem mestu omenja.

Knjiga *Uses of plants by the Chippewa Indians*[11] avtorice Frances Densmore (1867–1957) je izšla v Washingtonu 1928, kot separat Forty-fourth Annual report of the Bureau of American Ethnology. Je temeljna raziskava etnobotanike, zdravilstva in prehrane Očipvejcev v Severni Ameriki. Knjige nisem zasledila v drugih slovenskih knjižnicah.

Uporaba rastlin Očipvejcev obsega znanje in uporabo naravnih virov v njihovem okolju. Študija ima dve fazi, razlago uporabe rastlin za zdravljenje in izdelavo urokov in pesmi, ki so jih peli, da je bilo zdravljenje bolj učinkovito. Pesmi so bile posnete med Očipvejci, ki so prinesli tudi primerke rastlin in razložili njihovo uporabo.

V knjigo je vložen časopisni izrezek članka iz Minneapolis Sunday Tribune (23. 10. 1949) z naslovom: *Songs the Indians taught her*, avtorja Jaya Edgertona (Minneapolis Tribune staff writter). Članek govori o Frances Densmore, pod njeno fotografijo je Jagrov pripis: Osebno poznam to nabiralko in pisateljico. [12]

Zapuščino arhitekta Ivana Jagra je Akademija dodelila Biblioteki SAZU. Gradivo je uredila bibliotekarska svetovalka Ana Koblar Horetzky. Knjižna zbirka obsega 1469 inventariziranih knjižnih enot oziroma 1074 naslovov knjig s postavitvijo po tekoči signaturni številki kot corpus separatum in je shranjena v prostorih Biblioteke.

Jagrova knjižnica je tip zasebne knjižnice, urejene po vsebini. Seznam, ki smo ga dobili skupaj s knjigami, nam je pri urejanju služil za prvo orientacijo. Pri odločitvi, da bomo ohranili prvotno ureditev knjig, sta nas vodila dva motiva: pietetni odnos do darovalca in perspektiva bodoče 'Jagrove sobe' … Tako kot so knjige danes z majhnimi korekturami postavljene po danem zaporedju, t. j. osebni presoji prvotnega lastnika …[13]

Popis knjižnice je sestavljen po področjih, glede na prevladujočo vsebino, ki jo posamezna knjiga obravnava:[14]

---

[11] Bibliotaka SAZU, sig. II 6231.

[12] Biblioteka SAZU, sig. II 6231.

[13] Ana KOBLAR - HORETZKY, Zapuščina Ivana Jagra, 1. Knjižnica, *Objave Biblioteke SAZU* 2, Ljubljana 1977, str. VII.

[14] Podroben popis knjižnice z navedbo avtorja, naslova ter krajem in letnico izida je objavljen v KOBLAR - HORETZKY 1977 (kot op. 13), str. 2-57.

I. Splošno:
1) Knjižnični katalogi in bibliografija (10 naslovov)
2) Muzejski in razstavni katalogi (72 naslovov)
3) Društvena poročila in statuti (10 naslovov)

II. Domoznanstvo:
1) Domoznanstvo Evrope (36 naslovov)
2) Domoznanstvo Azije (39 naslovov)
   Kitajske in sosednjih dežel (100 naslovov)
   Japonske (36 naslovov)
3) Domoznanstvo Amerike (11 naslovov)
4) Svetovna potovanja in ekspedicije (18 naslovov)

III. Geografija:
1) Splošna geografija (13 naslovov)
2) Zemljepis Evrope in Azije (15 naslovov)

IV. Narodopisje (46 naslovov)

V. Verstvo in teologija (36 naslovov)

VI. Zgodovinske vede:
1) Prazgodovina in arheologija (55 naslovov)
   Etruščani (17 naslovov)
2) Zgodovina starega veka (38 naslovov)
3) Svetovna zgodovina (14 naslovov)
4) Zgodovina Evrope (45 naslovov)
   Zgodovina Jugoslavije (19 naslovov)
5) Zgodovina Azije (22 naslovov)
   Zgodovina Kitajske (35 naslovov)

VII. Jezikoslovje
1) Slovarji (26 naslovov)
2) Splošno in primerjalno jezikoslovje (25 naslovov)
3) Slovanski jeziki (41 naslovov)
   Slovenščina (15 naslovov)
4) Etruščanski jeziki (6 naslovov)
5) Kitajščina in japonščina (9 naslovov)
6) Ostali jeziki (14 naslovov)

VIII. Književnost
1) Klasična književnost (11 naslovov)
2)Angleška in ameriška književnost (13 naslovov)
3) Francoska književnost (3 naslovi)
4) Slovanska književnost (10 naslovov)
Slovenska književnost (8 naslovov)
5) Kitajska in japonska književnost (19 naslovov)
6) Ostale književnosti (4 naslovi)

IX. Likovna umetnost
1) Splošno (47 naslovov)
2) Arhitektura in urbanizem (70 naslovov)
3) Kiparstvo (11 naslovov)
4) Slikarstvo in grafična umetnost (19 naslovov)
5) Numizmatika (1 naslov)
6) Umetna obrt
Obdelava kovin in draguljarstvo (4 naslovi)
Keramika (20 naslovov)
Notranja oprema in dekoracija (4 naslovi)

X. Gledališče (2 naslova)

XI. Matematika (3 naslovi)

XII. Uporabne vede (7 naslovov)

Jager je svojo knjižno zbirko imenoval študijska knjižnica (Study library). Njegovo zanimanje obsega različna področja in vede. Tematika knjižne zbirke se časovno ujema ali navezuje na določeno obdobje njegovega življenja in delovanja. Posvečal se je arhitekturi, paleografiji, jezikoslovnim študijam, proučeval je kulturne vplive in migracijske tokove ljudstev Evrope in Azije. Zanimale so ga tako prazgodovina in izumrla ljudstva na tleh Evrazije kot tudi sodobna zgodovina narodov in način življenja različnih etničnih skupin.

Posebej se je posvečal etnogenezi Slovencev, ki jo je navezoval na raziskovanje etruščanske zgodovine in etruščanske pisave. Del knjižne zbirke z jezikoslovno tematiko, zgodovino in etnologijo slovanskih narodov ter knjige o Etruščanih nosijo ekslibris Verturian research Library. Poleg nalepke z ekslibrisom ponavadi pripiše še svoj naslov in podpis: 6 Red Cedar Lane, Minneapolis, Minnesota, U.S.A.; John Jager. Nekatere knjige imajo na naslovnih straneh tudi žig z njegovim imenom in naslovom.

Zanj je značilno, da je knjige uporabljal kot študijski pripomoček. Na robove strani ob besedilu ali na prazne liste v knjigi in na priložene listke si je zapisoval svoje študijske izsledke (največ v etruščanski pisavi). Pisal je tudi v angleškem in slovenskem jeziku.

Zapisoval si je ocene in mnenja ob dotični vsebini. Besedilo je navezoval na svoja stališča in predhodne raziskave ter označeval pomembna mesta v tekstu. V zvezi s svojimi opombami in zapisi v knjigah piše v eni izmed knjig:

I save in the marginal notes of my own books the scraps of opportunty in accumulation and systematization of my thought processes and my responses while reading. They are the accounts of my free expression and not made with the intention to enlighten other people. J.J. January 1927.[15, 16]

Preliminarne strani je večkrat uporabil za dokumentiranje pridobitve knjige. Včasih so med listi vloženi časopisni izrezki s tematiko, ki se navezuje na vsebino knjige. V dnevnem časopisju je sledil predvsem vsemu, kar je bilo novih odkritij na področju etruščanske zgodovine. V knjige so vstavljeni tudi knjižni katalogi založb in odrezki pisemskih ovojnic z njegovim naslovom in naslovom založbe, kjer je knjigo naročil. Ponekod so pripisani seznami knjig s cenami.

V vsako knjigo je bil že pri prevzemu zapuščine vložen ročno izpisan kataložni listek, ki vsebuje naslov knjige, avtorja, izdajatelja, kraj in leto izida.

Prve signirane knjige iz knjižnice Ivana Jagra so večinoma označene z ekslibrisom Verturian research library. V svojih raziskavah je želel dokazati, da so Etruščani predniki Slovencev. V času Avstro Ogrske monarhije je izkusil nemško hegemonijo. Njegov odklonilen odnos do nemštva se je med prvo in drugo svetovno vojno še utrjeval. V svoji domoljubni vznesenosti je vseskozi, naj bo v domovini ali v času svojega bivanja v ZDA, poskušal dokazati in povezati etnogenezo Slovencev z Etruščani in s tem utrditi slovensko samozavest in identiteto.

Njegovo raziskovanje se navezuje na tako imenovano venetsko teorijo, ki ima danes še vedno svoje privržence, vendar je bila s strani strokovnih krogov v devetdesetih letih ovržena. Venetska teorija zagovarja stališče, da so bili Praslovani na tleh srednje Evrope avtohtono ljudstvo in so konec drugega tisočletja pred našim štetjem izoblikovali kulturo žarnih grobišč. Veneti naj bi bili neposredni

[15] Biblioteka SAZU, sig. 101301/1.

[16] *Ob branju sem v opombah ob robu v svojih knjigah ohranil priložnostne zapiske, ki so nastali ob zbiranju in sistematičnem urejanju mojih miselnih procesov in odgovorov nanje. So obračuni mojega svobodnega izražanja in jih nisem naredil z namenom, da bi poučeval druge ljudi. J.J. Januar 1927*

predniki Zahodnih Slovanov. Njim naj bi pripadali tudi Slovenci na današnjem ozemlju.[17]

Navajam nekaj zanimivih primerov in redkih izdaj iz Jagrove knjižne zbirke, ki se navezujejo na Jagrove raziskave primerjalnega jezikoslovja in izvora Slovencev.

Na naslovni strani knjige *Les Celtes dans les vallées du Pô et du Danube*[18] avtorjev Alexandra Louisa Josepha Bertranda (1820-1902) in Salomona Reinacha (1858–1932), izdane leta 1894, Jager pripiše:

In ko so strašni ti znanstveniki na veliko razrivali po zemljah naših prednikov – prisvojavači si vse v prilog svoje ...? – vede sloneče na negaciji prvotnišja Slovenov stare Evrope ...

Bilo je opravljeno veliko delo v svetu mednarodne učenosti – Samo Dav. Trstenjak, M. Caf, in še nekaj drugih so jim šli navzkriž, in še je so domači naši c. kr. izpridenci pomagali potisniti v ozadje ... za vselej .

Pa je napočil dan nove vere in delali bodo mladi v velikem obsegu, da se konečno pravično razjasni prastarina našega človeka v teh krajih, kjer si Galoman – Kelt, Grko-Roman, Indo-German zidali svoje izvore na kosteh in starinah naših dedov, po Gradiščih.

Knjiga, ki je Jagru veliko pomenila, je *Pythéas de Marseille et la géographie de son temps* Joachima Lelewela (1786–1861), izdana v Parizu leta 1836.[19] Pytheas iz Massalia (Marseilles) (ok. 300 pr.n.št.) je bil grški geograf in popotnik, ki je prvi opisal področje zahodne Evrope, vključno z Britanskim otočjem. Jagrova opomba na preliminarni strani:

Dear Billy – some of my notes cannot be replaced if this work is lost. They pin down the tribe of [...] Europe 340 b.c.

The first knowledge of Britain Hibernia

A master work of great Lelewel

This another one of my holly books. Which please peruse with care and conveniently return.[20]

---

[17] ANDREJ PLETERSKI, Veneti naši davni predniki: Znanstvena metoda, po kateri bi utegnil biti Jezus Kristus Slovenec, *Arheo* 10, Ljubljana 1990, str. 57.

[18] Biblioteka SAZU, sig. 100901.

[19] Biblioteka SAZU, sig. 100821.

[20] *Dragi Billy – nekatere od mojih opomb se ne bo dalo nadomestiti, če bo to delo izgubljeno. Določajo pleme [...] Evrope l. 340 p. K. Prvo znanje o britanski Hibernii. Mojstrsko delo velikega Lelewela. To je še ena od mojih svetih knjig. Prosim, da jo previdno pregledaš in nato vrneš.*

O Etruščanih in etruščanskem jeziku je v Jagrovi knjižnici 23 naslovov. V delu *Atti del Congresso internazionale etruscó* iz leta 1928[21] pripiše na naslovno stran:

About Novilara and Trombetti. Glej stran 223. Pot po kateri se pride do dna skrivnosti. Kot so moja lastna opazovanja dokazala.

Na listu, vpetem v knjigo, pa: *To je važen list … kakšni so še ostanki v teh hribih, jezik, govori! Pravijo toponomastika prelatina.*

V knjigi *The cities and cemeteries of Etruria*[22] avtorja Georgea Dennisa (1814–1898), izdani v Londonu leta 1878, na preliminarni strani pripiše:

Pazi na prestave in opazke, katere sem bilježil po knjigi. Čuvaj blago, ki me je stalo mnogo časa – da ne pogine v nepoklicanih rokah.

Med redkimi knjigami z majhno naklado je delo *A disquisition upon Etruscan vases, displaying their probable connection with the shows at Eleusis, and the Chinese feast of lanterns, with explanations of a few of the principal allegories depicted upon them* ...[23, 24] avtorja Jamesa Christieja (1773–1831), izdana leta 1806. Na preliminarni strani pripiše:

Recived from London, Jan. 15. 1926

The name of this most learned and selfefacing author is James Christie, as marked by antiquarians in London, on this page, in pencil.

On the title page adjoiningly notes made in pencil:

.) top margin: Only 100 copies printed

.) on the right center margin: by James Christie[25]

Prav tako označuje knjigo *The evolution of Chinese writing, the inaugural lecture of the Michaelmas term of the School of Chinese*, October 4th, 1910, avtorja Owen, G. iz leta 1910[26] za knjižno redkost:

A rare monograph an identical copy of which I gave for the […] Collection.[27]

---

[21] Biblioteka SAZU, sig. 100826.

[22] Biblioteka SAZU, sig. 100977/1.

[23] Biblioteka SAZU, sig. II 100865.

[24] *Študija o etruščanskih vazah, ki razkriva njihovo verjetno povezavo s predstavami v kraju Eleusis in s kitajskim praznikom lampijonov, in vključuje razlage nekaterih glavnih alegorij o njih.*

[25] *Prejeto iz Londona, 15. januarja 1926*

Ime tega izredno učenega in skromnega avtorja je James Christie, kot so označili starinarji v Londonu, na tej strani, s svinčnikom.

Na naslovnici so dodane opombe s svinčnikom:

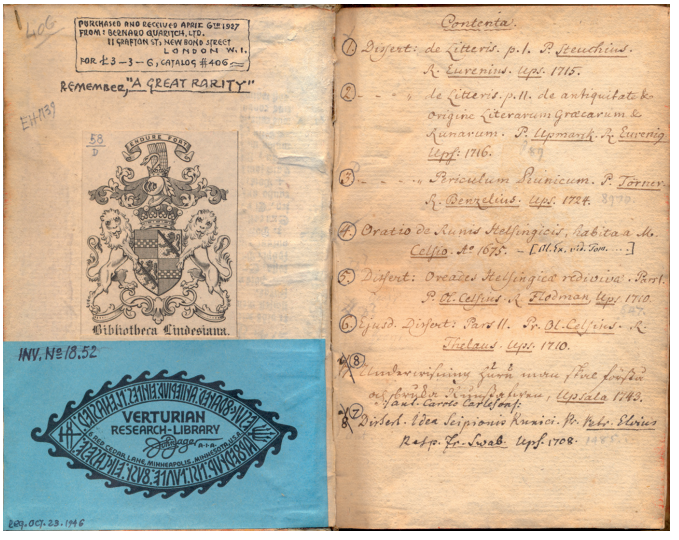
.) gornji rob: samo 100 natisnjenih kopij

.) sredina desnega roba: od Jamesa Christieja

[26] Biblioteka SAZU, sig. 101819.

[27] *Redka monografija, popolnoma enak izvod sem dal za […] zbirko.*

Slika 3
Historiolae literariae de literis ***z Jagrovim exlibrisom in pripisi.***

V zbirki je več knjig o runah. Jager raziskuje podobnost in sorodnost run z etruščansko pisavo. Delo *Historiolae literariae de literis*[28] avtorjev Johanna Steuchiusa in Jönsa Jakobsona Eureniusa (1688–1751), izdano v Uppsali leta 1715, je pisano v latinščini, na priloženem, zloženem listu so s predmeti ilustrirani runski napisi. Na preliminarni strani Jager knjigo označuje kot veliko redkost: *Remember, A great rarity*.

Knjiga *Handbook of the old-northern runic monuments of Scandinavia and England*[29] avtorja Georgea Stephensa (1813–1895), iz leta 1884, je gosto popisana z Jagrovimi opombami in jezikoslovnimi študijami. V knjigo so vloženi tudi izrezki iz časopisov o runah, fotografija in knjižica z opisom najdbe: *The Kensington runestone, 1362–1938. Prilepljena je tudi dobavnica za knjigo: William Downing, bookseller and publisher, Birmingham, 11th May 1923.*

Obsežnejša je tudi literatura s tematiko slovanskih jezikov. Slovanska filologija je v času romantike s Kopitarjem in Miklošičem starocerkvenoslovansko pismenstvo uvrščala v slovensko slovstveno preteklost. Jager ima v svoji knjižnici več del za primerjalni študij jezikoslovja. *Ostromirovo Evangelie* 1056–1057 g.[30] je fototipografska izdaja starocerkvenoslovanskih rokopisov iz leta 1889, izdana v St. Peterburgu.

[28] Biblioteka SAZU, sig. 101691/2.
[29] Biblioteka SAZU, sig. II 100873.
[30] Biblioteka SAZU, sig. II 101047.

Slovar starocerkvenoslovanščine, grščine in latinščine je Fran Miklošič (1813–1891) izdal leta 1850: *Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti*[3]. Na naslovni strani je Jager pripisal zanimiv podatek o nakupu*: This book I purchased through Leipzig (Germ.) in July 1923 for 250000 mark plus 18000 mark exportduty. Isur. Etc.*[32]

Jager je junija leta 1901 odpotoval na Kitajsko in Japonsko ter januarja 1902 pripotoval v ZDA, kjer se je stalno naselil. Njegovo potovanje v Peking je bilo sicer službeno, vendar ga je v tujino vodila tudi želja po spoznavanju sveta. Tako je potovanje izkoristil tudi za seznanjanje z navadami in življenjem ljudi. Večji del Jagrove knjižnice obsega literatura z vzhodnoazijsko tematiko. Veliko je potopisov po Kitajski in Japonski. Knjige s kulturno zgodovinsko tematiko vsebujejo fotografije, ki same po sebi predstavljajo posebno vrednost. To so posnetki vsakdanjega življenja, prizori z ulic, pri delu na polju, delo obrtnikov, prizori družinskega življenja, noša, posnetki pokrajine ter sakralne in profane arhitekture. Tovrstne knjige imajo širok časovni razpon izdaj, od 17. do 20. stoletja, največji delež pa pripada 19. stoletju. Pisci teh del so predvsem Evropejci, ki so si zapisovali vtise s potovanj, nadalje uslužbenci diplomatskih predstavništev, trgovci, vojaki, profesorji jezikoslovja in misionarji.

Misionarji jezuitskega reda so imeli predpisano obliko korespondence z redovnim vodstvom, kjer so poleg verskih zadev pisali tudi o etničnih značilnostih, šegah in nasploh o življenju domačinov v misionih. Tako so v 16. stoletju nastajale knjige, ki so bile namenjene tudi posvetni javnosti.[33]

Louis Le Comte (1655–1728), jezuitski misionar Katoliške cerkve na Kitajskem, je leta 1696 v Parizu izdal knjigo *Nouveaux memoires sur l'état présent de la Chine*. V zbirki imamo tretjo izdajo v angleškem prevodu, ki je izšla v Londonu 1699: *Memoirs and observations topographical, physical, mathematical, mechanical, natural, civil, and ecclesiastical made in a late journey through the empire of China and published in several letters ...*[34]

Delo je primer tovrstne literature 17. stoletja. V uvodu našteje tudi pisce, ki so pred njim pisali o Kitajski, od Marca Pola (1254–1324) do svojih sodobnikov.

---

[31] Biblioteka SAZU, sig. II 101104.

[32] *To knjigo sem kupil preko Leipziga (Nemčija) julija 1923 za 250 000 mark, plus 18 000 mark za izvozno carino, zavarovanje, itd.*

[33] Zmago ŠMITEK, *Srečevanja z drugačnostjo, slovenska izkustva eksotike*, Radovljica 1995, str. 88.

[34] Biblioteka SAZU, sig. 101324.

Jagrova najljubša knjiga je bila kitajsko klasično delo *The Shu King*, or the Chinese historical classic (being an authentic record of the religion, philosophy, customs and government of the Chinese from the earliest times), izdano v Londonu, v prevodu Waltherja Gorna. Delo vsebuje izbor starih kitajskih besedil, ki jih je zbral in sestavil Konfucij (551–479 pr.n.št.). Uvrščena je med biografsko gradivo in ne v knjižno zbirko.[35]

Drugo pomembno kitajsko klasično delo je Ji-king. V zbirki je angleški prevod iz leta 1892, izdan v Londonu, avtorjev Terriena de Lacouperieja in Alberta Etienna Jeana Baptista z naslovom: *The oldest book of the Chinese, the Yh-king, and its authors*.[36] Prvič je v krajši vsebini izšla v *Journal of the Royal Asiatic society* leta 1882/83. Izdan je bil samo vol. 1: History and method. Kasneje ni bilo več ponatisov.

The Yh-King je prva izmed knjig cerkvenih predpisov in zakonov (canonical books), ki je nastala na osnovi prepisov in priredb starejših dokumentov iz 12 st. pr. n. št. Tako imenovana 'najstarejša kitajska knjiga' temelji na zelo starih virih, o pomenu katerih je samo na Kitajskem obstajalo več kot 2200 razlag.

Na eni od strani nam Jager z zapisom razkriva svoj pogled na stike in razmerja med različnimi kulturami. Jasno izraža svoje neevropocentrično stališče do drugačnih in drugih kultur. Zapis je datiran z 22. 1. 1926:

'The Yh-king as the Shu-king are truly the greatest literature of the world. They are apt to deliver the lessons of ages to the selfcentered and over arrogant present-day-ists, telling us the chinese have no capacity for selfgovernement. While I write this, 57 (fifty-seven) Churchill's war-craft are anchoring on the Yang-tse to prevent chinese to unite their foreigner-torn country and abolish the yoke of shame put on their nevy by the civilization. –.– Know that nor Churchill, nor Kellogg nor Mussolini ever read one line of Shu-king –.– do not wonder than!! –.– Wishing the chinese nation all of success, due to elementary moral preponderance of their heroic stand versus the 'predatory civilization' of our day.

This 'first uncivilized' means that they were first non-predatory –.– in our own times the civilisation means political agrandisement and agression – the argument of material force over the reason of true and tolerant justice. The most predatory we worship as the most civilised![37]

---

[35] ZIJ, Biografsko gradivo, II B.

[36] Biblioteka SAZU, sig. 101301/1.

[37] *'Kralj Yh in Kralj Shu' sta res največji svetovni literaturi. Primerni sta, da o dolgi starosti podučita samoljubne in preveč domišljave današnje ljudi, ki nam pripovedujejo, da Kitajci nimajo možnosti za politično samostojnost. Medtem ko to pišem, 57 (sedeminpetdeset) Churchillovih vojnih*

Nadalje je v zbirki pomembno delo avtorja Daisetza Teitara Suzukija (1870–1966) *A brief history of early Chinese philosophy*[38] iz leta 1914. Delo je izšlo v Londonu in je prvotno izhajalo v nadaljevanjih v letih 1907/1908 v časopisu *The Monist*.

V Šanghaju je bila 1902 leta izdana knjiga o kitajski literarni zgodovini *Notes on Chinese literature* with introductory remarks on the progressive advancement of the art; and a list of translations from the Chinese into various European languages by Alexander Wylie (1815–1887).[39]

V uvodu avtor omenja različne izdaje bibliografij o Kitajski. Prevode kitajskih del v evropske jezike so najprej izdajali z izborom po tematiki in so zelo redki. Seznam kitajskih del v Kraljevi knjižnici v Parizu, z naslovom *Catalogus librorum bibliothecae regiae Sinicorum*, ki ga je uredil Fourmont,[40] se omenja kot prvi popis, vendar je bil nezanesliv, s precej napakami. Dodan mu je *Linguae Sinarum Grammatica* iz leta 1742. To delo je izšlo še pred izdajami spominov misionarjev in pred izidom dela *Histoire générale de la Chine*, ou Annales de cet empire, avtorja Joseph-Anne-Marie de Moyriac de Mailla (1669–1748), ki opisuje obdobje med letoma 2953 pr. n.št. do leta 1780. Nato navaja še ostale večje zbirke kitajskih in japonskih del, knjižne izdaje seznamov rokopisov in bibliografij v evropskih knjižnicah in muzejih, nastalih do tedanjega časa. Pregled zaključuje z : *Such are the principal works as far as I know, that have been written on Chinese bibliography, in European languages. … The books named are but a small selection from the mass; and anything like a complete list of the native literature is a work that still remains to be accomplished*.[41]

---

ladij pristaja na Yangtseju, da bi preprečili Kitajcem, da povežejo svojo deželo, ki so jo tujci razdelili, in da odpravijo sramotni jarem, ki ga je naložila civilizacija njihovemu ladjevju. –.– Zavedam se, da niti Churchill, niti Kellogg niti Mussolini niso prebrali niti ene vrstice Kralja Shuja. –.– zato se ne čudite! –.– Kitajskemu narodu želim veliko uspeha, zaradi pomembne moralne teže njihove herojske drže do današnje 'roparske civilizacije'.

Izraz 'najprej necivilizirani' pomeni, da v začetku niso bili roparski –.– v današnjem svetu pomeni civilizacija politično ekspanzijo in agresijo – argument materialne sile nad razlogom resnične in strpne pravice. Najbolj roparske častimo kot najbolj civilizirane!

[38] Biblioteka SAZU, sig. 101351/7.

[39] Biblioteka SAZU, sig. 101343.

[40] Etienne Fourmont (1683–1745), francoski orientalist, s psevdonimom Rabbi Ismaël Ben-Abraham je zbiral gradivo, ki so mu ga pošiljali misionarji. To je bil prvi knjižnični katalog sinologije do leta 1816.

[41] *Kolikor vem, so to najpomembnejša dela o bibliografiji Kitajske, ki so bila napisana v evropskih jezikih … Navedene knjige so samo izbor iz množice; in kar se zdi kot popoln seznam domače literature, je le delo, ki ga bo treba dokončati.*

Omenja še zgodnje izdaje jezuitskih misionarjev: *A Chinese tract without date, entitled Shing keaou sin ching, Evidences of the Holy Religion, signed by two native converts as the authors, gives a series of short notices of all the Jesuit missionaries to China, down to the year 1681; with the several publications issued by each.*[42] Delo je prevedel v latinščino Philip Couplet leta1687, kar Wylie označuje za pomemben mejnik. … *This has given me a clue to the authors of most of the books published by the Jesuits within that period.*[43]

Pri nabavi knjig je Jager izbiral med avtorji, ki na čim bolj avtentičen način opisujejo življenje posameznih narodov in etničnih skupin.

Knjiga *Across China on foot, life in the interior and the reform movement* avtorja Edwina Johna Dingla[44], izdana v New Yorku leta 1911, vsebuje veliko fotografij vsakdanjega življenja v vaseh, pri delu (oranje riževih polj), na tržnici, prizori s pogreba, pri ribolovu, sušenje perila ipd.

V uvodu knjige *Social life of the Chinese, a daguerreotype of daily life in China* avtor Justus Doolittle, v razširjeni izdaji in v uredništvu Edwina Paxtona Hooda (1820–1885), pravi:[45]

The author of this work introduced it to his readers, when first published,[46] *by the following prefactory remarks:*

The reader is invited to the perusal of an original work on the inner life of the most ancient and populous, but least understood and appreciated of nations. In it an attempt is made to describe many of their singular customs and opinions relating to almost all subjects of interest, and also to give their own explanation of the origin or the rationale of some of them. If an undue colouring or prominence has been given to any custom, or a false statement has been made in regard to any subject, no one will regret it more sincerely than the Autor.[47]

---

[42] *Razprava o Kitajski, brez datuma, z naslovom Shing keaou sin ching, Pričevanja o Sveti veri, s podpisom dveh domačih spreobrnjencev kot avtorjev, z vrsto kratkih zaznamkov vseh jezuitskih misionarjev na Kitajske do leta 1681; skupaj s publikacijami vsakega od njih.*

[43] *To mi je bilo vodilo do avtorjev večine knjig, ki so jih izdali jezuiti v tem obdobju.*

[44] Biblioteka SAZU, sig. 101355.

[45] Biblioteka SAZU, sig. 101362.

[46] Prva izdaja iz leta 1865.

[47] *Ko je bila knjiga prvič izdana, jo je avtor bralcem predstavil z naslednjim uvodnim komentarjem:*

Bralca vabim, da skrbno prebere originalno delo o duhovnem življenju najstarejšega in najbolj gosto naseljenega, a tudi najmanj razumljenega in najmanj cenjenega naroda. Knjiga poskuša opisati večino njihovih edinstvenih običajev in mnenj o skoraj vseh zadevah, ki jih zanimajo, in tudi dati njihovo razlago o izvoru ali temeljnemu vzroku nekaterih od njih. Če je bila dodana običajem neprimerna barvitost ali pomembnost oziroma če je bilo v zvezi s katerokoli zadevo izrečenega kaj neresničnega, bo to najbolj iskreno obžaloval prav avtor.

Knjiga je izšla v Londonu leta 1868 s 150 ilustracijami na 633 straneh in govori o šegah in družbenem življenju na Kitajskem.

Potopis, ki opisuje bivanje med mongolskimi plemeni med Sibirijo in Kitajsko, *Among the Mongols* avtorja Jamesa Gilmourja (1843–1891),[48] iz leta 1888 v uvodu navaja svoja metodološka izhodišča:

Knowledge of the language and familiarity with the people, combined with carefulness of observation and caution of statement, lead me to belive that the information contained in the book is correct and reliable.[49]

Vsakdanje življenje na ulicah Yokohame, družinsko življenje, japonsko gledališče in podobno opisuje knjiga *The Japs at home*[50] avtorja Douglasa Brooka Wheeltona Sladena (1856–1947) iz leta 1892. Avtor v uvodu pravi:

In my months of wandering about the streets and lanes of Japan, I kodaked with camera and pen a few phases of Japanese life, wich I here present that you may see The Japs at home as I saw them. … Whatever stuck me as interesting or amusing I noted down on the pad affixed to the top of my kodak-case …[51]

Posebnost je knjiga v japonskih pismenkah s priloženim listkom v angleščini: Japanese dictionary.[52] Na knjigi je podpis S. Natkuoka, ki je knjigo daroval Jagru. Na hrbtu naslovne strani je nalepljen listek:

Natkuoka je po završenih študijah na Japonskem popolnjeval svoje študije na Univerzi v Minneapolisu. Ko se je vračal je v slovo podaril to knjižico J. Jagru – okoli 1920 leta.

V knjižni zbirki je tudi geografski leksikon Kitajskega imperija iz leta 1908 *Comprehensive geography of the Chinese Empire and dependencies*,[53] v angleškem prevodu je bil izdan v Šanghaju (orig. naslov *Géographie de l'Empire de Chine*, iz leta 1905), avtorja L. Richarda. Zadnji ponatis je izšel v Washingtonu leta 2001. Leksikon vsebuje demografski opis in geografsko razdelitev s pripadajočim značilnim industrijskim proizvodom.

V knjigi *Sand – buried ruins of Khotan, personal narrative of a journey of*

---

[48] Biblioteka SAZU, sig. 101323.

[49] *Znanje jezika in dobro poznavanje ljudi, povezano s pazljivim opazovanjem in previdnostjo pri izjavah, sta me prepričala, da so informacije v knjigi pravilne in zanesljive.*

[50] Biblioteka SAZU, sig. 101298.

[51] *Po mesecih tavanja po ulicah in cestah Japonske sem s kamero posnel in s peresom opisal nekaj faz v življenju Japoncev, ki Vam ga zdaj predstavljam, da bi tudi Vi, tako kot jaz, spoznali, kako živijo Japonci doma … Karkoli se mi je zdelo zanimivo ali zabavno, sem zapisal na ovitek škatlice za kodak film …*

[52] Biblioteka SAZU, sig. 101387.

[53] Biblioteka SAZU, sig. 101225.

archaeological and geographical exploration in chinese Turkestan avtorja M. Aurela Steina, ki je izšla v Londonu leta 1904,[54] je na hrbtu ovojne strani z lepilnim trakom prilepljena ovojnica, v kateri je bilo pismo Dalaj lame,[55] namenjeno priorju samostana v Pekingu:

This envelope contains the letter which Dalai Lama wrote to his prior to Peking monastery Soon-chu-soo – 1901. The Fu-Lama gave me this letter and another one, which I gave to the Art library in Minneapolis ca. 1905. Podpis: J. Jager; Minneapolis, Minn., July 1921.[56]

Frank Brinkley (1841–1912), avtor dela *Japan history, arts and literature* iz leta 1901,[57] v predgovoru pravi, da je izbral pesmi, ki še niso bile prevedene. Izmed 140 pesmi, objavljenih v tej knjigi, je vključenih 30, ki so ponovno prevedene, ker so imele v prvem prevodu preveč napak.

Zbirka vsebuje tudi bibliografska dela, kot je *A bibliography of the Japanese Empire, being a classified list of all books, essays and maps in European languages relating to Dai Nihon [Great Japan] published in Europe, America and in the East from 1859–93*,[58] ki jo je sestavil Friedrich Wenckstern. Vsebuje tudi ponatis izdaje iz leta 1859 z naslovom *Bibliographie japonaise depuis le XVe siecle jusque 1959* avtorja Leona Pagesa (1814-1886). Delo je izšlo v Leidnu leta 1910.

Delo *Historical account of discoveries and travels in Asia, from the earliest ages to the present time*[59] avtorja Hugha Murraya (1779–1846), ki je izšlo leta 1820 v treh delih, vsebuje poleg geografskih odkritij in opisa potovanja tudi pomembne bibliografske podatke. 3. del knjige vsebuje na straneh 487–513 *List of authorities and important works relating to Asia*.

Jager je posebej označeval redke knjižne izdaje. Knjiga *The Chinese soldier and other sketches with a description of the capture of Manila*[60] avtorja Alfreda Cunninghama (1870–1918) je bila izdana v Hongkongu leta 1902. Avtor knjige je kot dopisnik časopisa New York paper opisoval obleganje Manile in je poročal o

[54] Biblioteka SAZU, sig. 101242.

[55] IZJ, Biografsko gradivo, R51/XIV. Pismo je bilo priloženo knjigi s sig. 101242 in preneseno v rokopisno zbirko.

[56] *V kuverti je pismo, ki ga je pisal Dalaj Lama svojemu priorju v samostan Soon-chu-soo v Pekingu l. 1901. Fu-Lama mi je dal to pismo in še eno, ki sem ga izročil Umetnostni knjižnici v Minneapolisu okrog l. 1905. Podpis: J. Jager; Minneapolis, Minn., julija 1921.*

[57] Biblioteka SAZU, sig. 101400/1-8.

[58] Biblioteka SAZU, sig. 101471/1-2.

[59] Biblioteka SAZU, sig. 101538/1-3.

[60] Biblioteka SAZU, sig. 101483.

dogajanju iz svojih izkušenj. Fotografije prikazujejo kitajsko vojsko, vojake pri vajah, eksekucije kaznjencev (piratov) itd.

Na preliminarni strani je Jagrov pripis: *Peking 1901; Knjižna redkost!; A rare sinica Americana?*

Leta 1895 je izšla v tistem času popularna knjiga *The Mikado's empire*, a history of Japan, from the mythological age to Meiji era[61] avtorja Williama Eliota Griffisa (1843–1928) o zgodovini, družbeni kulturi in šegah Japoncev in je bila pomemben vir za spoznavanje in razumevanje japonske kulture na Zahodu.

It is time that a writer treated Japan as something else than an Oriental Puzzle, a nation of recluses, a land of fabulous wealth, of universal licentiousness or of Edenic purity ... It has been well said by a literary critic and reader of all the books on the subject that to write a good history of Japan is difficult, not so much from lack of materials, but from the differences in psychology. This I realize. My endeavor, during eight years' living contact with these people, has been, from their language, books, life, and customs, to determine their mental parallax, and find out how they think and feel.

The Mikado's Empire was in its day the most popular book on the then-mysterious nation of Japan. Contained here is Part 1 of William E. Griffis's influential two-volume work. It covers the history and culture of Japan from prehistory to the revolution in Japan that opened the nation to the West and set the stage for Japan's evolution into an industrial and military power. Distinguished by vigorous writing and first-hand knowledge, this book remains an important tool for understanding Western perceptions of Japan.[62]

Na hrbtu ovojne strani je prilepljena nalepka: *This book belongs to William C. Gray and is a part of his private library in Oak Park Ilinois.*, ter Jagrov pripis:

---

[61] Biblioteka SAZU, sig. 101536.

[62] *Čas bi že bil, da pisatelj ne opisuje Japonsko samo kot uganko na Vzhodu, kot narod samotarjev, kot deželo bajnega bogastva, splošne razuzdanosti ali rajske čistosti ... Literarni kritik in bralec vseh knjig o njej je dobro rekel, da je težko napisati dobro zgodovino Japoncev, ne toliko zaradi pomanjkanja gradiva, kot zaradi razlik v psihologiji. To sem tudi sam spoznal. V devetih letih živega stika s temi ljudmi sem si prizadeval, da bi iz jezika, knjig, življenja in navad ugotovil njihovo duševno paralakso in spoznal, kako mislijo in čutijo.*

Mikadovo cesarstvo je bilo v svojem času najbolj popularna knjiga o takrat skrivnostnem japonskem narodu. Tukaj je prvi del pomembne knjige v dveh zvezkih Williama E. Griffisa. Govori o zgodovini in kulturi Japoncev od prazgodovine do revolucije na Japonskem, ki je odprla ta narod Zahodu in pripravila pogoje za razvoj Japonske v industrijsko in vojaško silo. Knjigo odlikuje močno, izrazito pisanje in prvovrstno znanje, zato bo ostala kot pomemben pripomoček Zahodu za razumevanje Japonske.

Picked by C. G. and pressed it this book about 1885–? See page 145–.[63] Ko odpremo knjigo na tej strani, je tu vložena štiriperesna deteljica – simpatična podrobnost, ki veliko pove o Jagrovem značaju, veliki natančnosti in njegovi ljubezni do narave. Tudi v več drugih knjigah zasledimo posušene, dobro ohranjene drevesne liste, rastline in rože, torej je Jager uporabljal knjige tudi za stiskanje rastlin in morda je izdeloval tudi herbarij.

Posebnost je knjižica malega formata (8×13), ki jo sestavlja 18 lističev z ovojem, spetih z elastiko, delo J. Jagra, z napisom na ovojni strani *Kitajski modri izreki; priobčil Ivan Jager, Minneapolis, 1902*,[64] na prvi strani: *Chinese wise sayings – (18 cards)*

From my notes made in Slovenian in Peking China, during »lectures in chinese«, given by my good friend Chhao-Dzyu-Chuan … and published in the »Amerikanski Slovenec«, the first slovenian weekly in the U.S. started in Tower Minn. by Baraga. Ojipwe, Missionaries, …[65]

Pregovori so pisani v slovenščini, izrezki iz časopisa pa nalepljeni na karton in sestavljeni v knjižico:*Za časa svojega lanskega bivanja v sredini Nebeškega cesarstva, vzbudil mi je moj učitelj Kao Jen-Lin zanimanje za kitajske pregovore in druge posebnosti, na katerih je tako bogata ta dežela. V družbi kitonosnih svojih prijateljev, osobito v oni, ruski govorečega Čao Dz ju-Čuana, zapisoval sem marsikaj v svoj dnevnik, iz katerega priobčam večje število izrekov v »Amerikanskem Slovencu«. Kitajske kratkosti v izreku, kjer je vse kratko kot naše brzojavke, seveda ne morem doseči.*

Knjižna zbirka vsebuje faksimilirano izdajo rokopisa o potovanju Marca Pola iz 14. stoletja:

Le livre de Marco Polo, fac-simile d'un manuscrit du XIVe siecle, conserve a la Bibliotheque Royale de Stockholm, izdana v Stockholmu leta 1882.[66]

V uvodu: *Nous offrons, dans la presente publication, aux amis des etudes geographiques, un fac-simile photolithographique de l'un des deux manuscrits de Marco Polo qui sont conserves a la Bibliotheque Royale de Stockholm.*

---

[63] *Knjiga je last Williama C. Graya in je del njegove privatne knjižnice v Oak Park Ilinoisu*, ter Jagrov pripis: *Nabral C.G. in jo stisnil v tej knjigi okrog l. 1885-? Glej stran 145-*

[64] Biblioteka SAZU, sig. 101597.

[65] *Iz mojih zapiskov, napisanih v slovenščini, v Pekingu na Kitajskem, v času »predavanj v kitajščini«, ki jih je imel moj dober prijatelj Chhao-Dzyu-Chuan … objavljenih v »Amerikanskem Slovencu«, prvem slovenskem tedniku v ZDA, ki ga je začel Baraga leta v Tower Minn., Ojipwe, Misionarji …*

[66] Biblioteka SAZU, sig. 101421/1-2

Original je bil napisan na pergamentnem papirju in vezan v usnje. Rokopis je pisan v latinščini. Na zadnji strani rokopisa je zemljevid sveta s spremnim latinskim besedilom. Datiran je v sredino štirinajstega stoletja. Pričujoča izdaja je bila natisnjena v 200 izvodih in izdana v Stockholmu v Institut litographique de l'Etat-Major.

Jagrova zbirka vsebuje še eno izdajo opisa potovanja Marca Pola: *The book of Ser Marco Polo, the Venetian concerning the kingdoms and marvels of the East* - Polo, Marco (1254–1323?),[67] v priredbi Henryja Yula (1820–1889), tiskano v dveh zvezkih leta 1871.

Na platnici prve knjige je Jager dodal napis: *Dodaj ta dva dela k faksimilu Marku Polu opisa njegovih potovanj.*

Knjiga *Leathers of old Japan*[68] avtorja Bunkia Matsukija, izdana med letoma 1910/1919, je natisnjena v japonskem stilu. Na zloženih listih s trdimi ovojnimi platnicami je 131 vzorcev na usnju. Priložen je listek: *Rare and old books, D. Gilman, New York City*, z datumom na žigu *Apr '24*.

Knjižna redkost je delo o japonski keramiki v sedmih knjigah, izdano v Tokiu med letoma 1876 in 1880 v japonščini *Kanko zusetsu. Kwan-ko-dzu-setsu. Notice historique et descriptive sur les arts et industries japonais. Art céramique. Poterie*.[69] Avtor Noritane Ninagawa (1835–1882) predstavlja zgodovino in opis japonske uporabne umetnosti in oblikovanja keramike. Francoski prevod teksta je bil natisnjen kot suplement. Jager pripiše na vloženem listku: *Extremely rare – in 7 part. Bought from Amsterdam in 1916.* In na zadnji strani knjige: *This is a rare work for wich I was in sarch for many years through Holland*.[70]

V priloženem izrezanem članku iz francoskega časopisa je delo omenjeno kot eno prvih japonskih del o japonski keramiki.

Jagrovo zbirateljsko pot lahko delno sledimo skozi knjižne, muzejske in razstavne kataloge. Za vsako od svojih dejavnosti ter za predmete v svoji zbirki si je oskrbel ustrezno literaturo. Nekateri katalogi knjig so popisani s cenami in seznami knjig so označeni z obkroženimi zaporednimi številkami. *Catalogue de livres anciens et modernes en vente aux prix marques, Industrial art and architecture*[71] ima na naslovni strani zabeležene knjige s pripisanimi cenami in

[67] Biblioteka SAZU, sig. 101421/1-2.

[68] Biblioteka SAZU, sig. 101551.

[69] Biblioteka SAZU, sig. II 101771/1-7.

[70] *Izjemna redkost – v 7 delih. Kupljena v Amsterdamu 1916.* In na zadnji strani knjige: *To je redka knjiga, ki sem jo iskal po Holandiji veliko let.*

[71] Biblioteka SAZU, sig. 101170/517.

izračunom vsote. *A catalogue of Rare and valuable books encluding works on bibliography, classics English history and literature, fine arts Ireland …*, London, 1927[72] ima vložene tri listke s seznamom knjig s cenami in izračunom vsote (25,18$) ter pripisom: *Order feb. 8. 1929. Bernard Quaritch, order, feb. 8. 1929.* V katalogu *Europe, history, philology, literature, travel & c., a catalogue of books offered for sale by Bernard Quartch ltd.*, No. 758, 1956, London[73] si je na ovojni strani pripisal: *Important bibliography here!, 5th dec. 1956.*

Knjiga z najstarejšo letnico izida v Jagrovi knjižni zbirki je *Schweytzer Chronick, das ist Beschreybunge gemeiner loblicher Eydgnoschafft Stetten, Landen, Völcker und dero chronickwirdigen Thaaten, beneben vorbeschribner Gelegenheit Europe …*[74] Na ovojni platnici ima napis v rokopisu *Helvetische Chronick, Johann Rudolph Stumpff, Zürych, 1546.*

Gre za eno izmed trinajstih knjig, ki so izhajale med letoma 1548 in 1606. Jager je pripisal še datum in kraj nakupa: *Basel, avg.–sept. 1914.*

Del njegove knjižne zbirke vsebuje knjige o južnoslovanskih narodih. V knjigi *Servia of the Servians* Cheda Mijatovicha, New York, 1916[75] je vložen časopisni članek o predavanju Johna Jagra o Južnih Slovanih:

Women to hear John Jager

At a meeting of the women's division of the Council of National Defense Friday at 4 p.m., on the fourth floor of the public library. John Jager, brother of Rev. Francis Jager, head of the Serbian commission, and himself a member of this commision wich is to go to Serbia soon with a number of agricultural experts, will talk on the southern Slavs. Miss Gracia Countryman will talk on The Race map of Minneapolis and David C. Adie, federal agent in the Minneapolis Americanization movement, will discouss results of his work to make American citizens.[76]

---

[72] Biblioteka SAZU, sig. 101621/410.

[73] Biblioteka SAZU, sig. 101624.

[74] Biblioteka SAZU, sig. 101114.

[75] Biblioteka SAZU, sig. II 101693.

[76] *Na srečanju ženskega oddelka Sveta za narodno obrambo v petek ob 4h popoldne, na četrtem nadstropju javne knjižnice, bo o južnih Slovanih govoril John Jager, brat častitega Francisa Jagra, predstojnika srbske komisije, in tudi sam član te komisije, ki bo kmalu odpotovala v Srbijo s skupino kmetijskih strokovnjakov. Gdč. Gracia Countryman bo govorila o zemljevidu ras v Minneapolisu, David C. Adie, zvezni agent v Gibanju za amerikanizacijo v Minneapolisu, pa bo govoril o rezultatih svojega dela pri amerikanizaciji državljanov.*

Med knjižne posebnosti v Jagrovi knjižnici lahko štejemo še knjigo barona Sigismunda von Herbersteina (1486–1566) *Notes upon Russia being a translation of the earliest account of that country, entitled Rerum Moscoviticarum commentarii*[77] v prevodu Richarda Henrya Majora (1818–1891), z dodanim uvodom in opombami. Knjiga je bila izdana leta 1851/52 v Londonu. Na hrbtu ovojne strani Jager pripiše: *Observed in London, 1914 : This is a rare work, ... and since 1851/52 the english never felt the need of reprinting it ... because the less one knows about Russia what is authentic, the more he is apt to produce lies about her destiny.*[78]

Knjigi *History of Bohemia* Roberta H. Vickersa, Chicago, 1894[79] je pripisal svojo oceno knjige:

This book must have been in my 'SLAVICA' for over 40 years, and to-day, January 4, 1948, I inscribed my name to it. …

Many of my American friends read it during the first world war, especially at the time of 1917/18, when our president Wilson deliberated to smash the Austro-Hungarian monstrosity … and so did early in 1918. Unification and freedom of Czechs and Slovaks thereby become assured.

Since, the worst for Czecho-Slovakia had yet to come when Hitlers hordes subjogated it, once more after being sold out by the english in Munich, what caused the world war II.

In these days of ours the Czecho-Slovak Republic is strong again, and safe, its future definitely assured in the invinicible […] *Slavic federation.*[80]

Še Jagrov pripis pod naslovom:

The dramatic, ages-long journey of a nation through a depraved Europe, toward liberty.[81]

---

[77] Biblioteka SAZU, sig. 101045/1.

[78] *Opaženo v Londonu, 1914: To je redka knjiga ... od 1851/52 se Angležem ni zdelo vredno, da bi jo ponatisnili ... saj manj kot se ve, kaj je pristnega v Rusiji, lažje je lagati o njeni usodi.*

[79] Biblioteka SAZU, sig. 101128.

[80] *Ta knjiga je bila najbrž v moji 'SLAVICI' več kot 40 let, in danes, 4. januarja 1948, sem vanjo zapisal svoje ime ...*

Mnogi moji ameriški prijatelji so knjigo prebrali med 1. svetovno vojno, predvsem v letih 1917/18, ko je naš predsednik Wilson razmišljal, da bi uničil avstro-ogrsko pošast ... in to se je zgodilo v začetku 1918. Združitev in svoboda Čehov in Slovakov je bila s tem zagotovljena.

Vendar pa je najhujše za Češkoslovaško še prišlo, ko so jo Hitlerjeve horde podjarmile, še enkrat po tistem, ko so jo Angleži prodali v Münchnu, kar je povzročilo 2. svetovno vojno. Danes je Češkoslovaška republika spet močna in varna, njena prihodnost pa je zagotovljena v nepremagljivi […] *slovanski federaciji.*

[81] *Dramatično, dolgoletno potovanje naroda skozi pokvarjeno Evropo, proti svobodi.*

Knjiga *Nestorovja ljetopis i poučenie Vladimira Monomaha*, Moskva, 1874, ima na listku naslov *Annales of Nestor on origines of Russia*, s spremno besedo Pavla Basistova (1823–1882). Nestor (1056–1114), ruski letopisec, je živel v Kijevo-Pečarskem samostanu in je avtor najstarejšega ruskega letopisa. Jagrov pripis:

This book – my companion for forty years – since 1897. Dr. Dimitrij Nikolajević Vergun – introduced to me this ... = 'classic work, what to the Chinese is their Shu-king, that to Russians is Nestor'.

Podpis: JJ Easter – sunday, march 28th 1937.

Dr. Dim. Nik. Vergun, whose graduation I witnessed became a celebrated linquist ...and editor of the greatest Russian prewar paper 'Novoje vremja ...' post war he rehabilitade himself at the University in Prague, Čeho-Slovenska.[82]

Zanimiv primer, kako je uporabljal podatke in znanje, ki si ga je pridobil iz knjig, je v delu *Things Chinese being notes on various subjects connected with China* J. Dyerja Balla, London, 1892.[83] V uvodu je opredeljena vsebina knjige: ... *Thirty years in China have given the autor many opportunities of observing and studying the Chinese in almost every aspect of their life and character : and he has largely availed himself of his personal experience of them and of their curious habits and customs in the production of this book. He is however, also indebted to many writers on China, whose opinions on certain subjects are well worth reproducing, and who are competent to give information.*[84]

V knjigo je vložen listek, kjer je Jager označil strani v knjigi, ki se nanašajo na šege in navade Kitajcev : *Chinese habits, costums, things in genral.*

Na str. 37 je recept za pripravo juhe iz ptičjega gnezda (bird's nest soup), kjer se omenja tudi nabiranje te posebne vrste ptičjih gnezd, ki jih ptice gradijo v jamah obalnega predela Cejlona in Malaje in so iz želatinaste snovi. Nabiranje

[82] *Ta knjiga – moja spremljevalka že 40 let – od 1897. Dr. Dimitrij Nikolajevič Vergun – mi je predstavil to ... 'klasično delo; kar je Kitajcem njihov kralj Shu, to je Rusom Nestor'.*

Podpis: JJ Velika noč – nedelja, 28. marca 1937.

Dr. Dim. Nik. Vergun (bil sem prisoten pri njegovi diplomi), je postal zelo cenjen lingvist .... in urednik največjega ruskega predvojnega časopisa 'Novoje vremja ...' po vojni se je rehabilitiral na univerzi v Pragi, Čehoslovaška

[83] Biblioteka SAZU, sig. 101258.

[84] *Trideset let bivanja na Kitajskem so dala avtorju mnogo priložnosti za opazovanje in proučevanje Kitajcev v skoraj vseh vidikih njihovega življenja: pri pisanju knjige je veliko izhajal iz osebnih izkušenj z njimi in njihovimi zanimivimi navadami in običaji. Je pa tudi hvaležen mnogim piscem o Kitajski, katerih mnenja o določenih zadevah je vredno posnemati, saj so pristojni, da o njej govorijo.*

gnezd je nevarno, zato gnezda najboljše kvalitete dosegajo visoko ceno in so sestavni del kitajskih slavnostnih obedov, kot je na primer želvja juha v Angliji. Kitajci jo štejejo za poživilo, za hrano, ki povečuje moč in storilnost . Recept je preveden iz kitajščine in Jager je pripisal na robu: *I will send receipt to Cook ... for 1 $.*[85]

Na seznamu knjižnih redkosti je *Galleria universale di tutti i popoli del mondo, ossia storia dei costumi, religioni, riti, governi d'ogniparte del globo: con tavole rappresentanti vesti, utensili, armi, monete e vedute di citta e di monumenti aduso degli studiosi ed artisti*[86] .

Delo avtorja Giuseppeja Antonellija (1803–1884) v šestih zvezkih je bilo izdano v Benetkah med letoma 1838 in 1842.

Prav tako je na tem seznamu tudi knjiga *Uvjecbanje varhu sakramenatah pokore tila Issukarstova S'Dillami Kripostah Boggoslovnih, I S'kratkim zabav=glienjem za jutro, i za večer*, U Vuidnu 1774, po brattih Gallicichih, 127 str., format 9×12.[87]

Na hrbtu ovojne strani Jager piše:

V Rimu leta 1918 za časa svetovne vojne podaril mi to knjižico tiskano v Uidmu furlanskemu let 1774 v jeziku potlačenega našega naroda, kateremu je s svojim žilavem delom želel pridobiti svobode na mirovni konferenci po prebiti svetovni vojni notar Premrov iz Kobarida ob Soči, slovenski zgodovinar, delujoč v teškem tem času v arhivih vatikanske knjižnice zbirajoč zgodov. dokaze za spomenico starobitnosti jadranskih in beneških Slovenov iste v roke zagovornika potlačenih narodov predsednika Združenih držav Woodrow Wilsona.

Notes written in 1920.

Izmed knjig z arheološko tematiko naj omenim knjigo *A guide to the antiquities of the bronze age, in the Department of British and Medieval antiquities*, British museum, 1904.[88]

Na straneh 106–111 so pripete fotografije arheološke zbirke mečev, nožev in drugih predmetov iz bronaste dobe v papirnatem ovoju, poleg pa so še njegovi zapiski in časopisni izrezki, ki opisujejo najdbo. Hranil jo je Minusinsk Museum v Sibiriji do leta 1919, ko je bila prepeljana v ZDA in ponujena v odkup v Minneapolisu julija 1925. Zbirko sestavlja 14 kosov.

[85] *Recept bom poslal kuharju ... za 1 $.*
[86] Biblioteka SAZU, sig. II 101682/1-6.
[87] Biblioteka SAZU, sig. 101683.
[88] Biblioteka SAZU, sig. 101648.

Slika 4
Značilni Jagrovi zapisi v knjigi o historijatu le-te.

Collection of mr. V.V. Gmburtseff prosecuting attorney of Siberia, Russia

For the purpose of scientific records, photographed through efforts of Harry W. Rubins and John Jager by mr. J. E. Lawton of Minneapolis, Minn. – juliy 1925.[89]

Na strani 109 je besedilo o sibirski skupini arheoloških najdb v Minusinskiy kray Siberia, Yenissey river (in mound's – gomile), hranjene v Minusinsk Museum (slika posode, ista kot na Jagrovi fotografiji zbirke):

Photographs of the V.V. Gamburtsew (collection), which he took from Minusinsk (see pg.109) Siberia in 1919 and wich have been offered for sale in Minneapolis, Minn. in Jul. 1925. For the purpose of scientific records, photographed through efforts of Harry W. Rubins and John Jager by mr. J. E. Lawton of Minneapolis, Minn. July 1925.

Recorded everything I found. JJ.[90]

Na manjši karton je prilepljen kovanec, ob njem pa Jager pripiše:

Ta-le poljski denar treh grošev [...] Sigmunda kralja Poljske in Moldavije z letnico 1600 ima svojo zgodovinsko značilnost za Macedonijo. V Kremljanih, vasi

[89] *Zbirka g. V.V. Gamburtseffa, državnega tožilca Sibirije, Rusija*

Po prizadevanjih Harryja W. Rubinsa in Johna Jagra je za znanstveni arhiv fotografiral g. J. E. Lawton iz Minneapolisa, Minn. julija 1925.

[90] *Fotografije iz zbirke V.V. Gamburtsewa, ki jih je vzel iz Minusinskega muzeja (glej str. 109), Sibirija, l. 1919, in so bile ponujene v odkup v Minneapolisu, Minn. julija 1925. Po prizadevanjih Harryja W. Rubinsa in Johna Jagra je za znanstveni arhiv fotografiral g. J. E. Lawton iz Minneapolisa, Minn. julija 1925.*

Zabeležil sem vse, kar sem našel. JJ.

blizu Sakuljevega ob Črni reki na Bitoljskem polji, bile so leta 1918 same ruševine. Tam je naša amerikansko (slovenska) poljedelska misija zataborila s pomočjo 100 mož srbskih veteranov – neborcev in čete 100-tine bolgarskih vojnih ujetnikov. Naredili smo malo naselbino. Pri razkopavanju ruševin za čerpič in vzravnavanje sveta … našli smo v groblji gornji denar. Po luknjici v njem vidi se da ga je imelo kako dete ali deklina za navratni lišp, ondodi v navadi. Nedvomno prišel je denar po vojnih ali trgovinskih odnošajih med Poljsko in Turčijo (Macedonijo). Zato sodi ta denar v zgodovinske zbirke ljudske oblasti Makedonije v Skoplju, kjer se stari zgodovinski odnošaji med ljudstvi še po drugih virih in najdbah razčistijo. Tu ga vam izročam tovariši, v znanstveno ljudsko posest, in blagovolite mi potrditi prejem.

Iz ruševin v Kremljanih v poletji 1918 l.

Jager je med prvo svetovno vojno bival v taboru ameriškega Rdečega križa (American Red cross camp) v vasi Kremljani v Srbiji.

Med slovenskimi knjigami je v zbirki: Valentin Vodnik, *Pismenost ali gramatika sa perve shole*, 1811, kjer Jager na hrbtu ovojne strani piše:

To knjigo podedoval sem še kot dijak v Ljubljani po svojem stricu Martinu Primožiču iz Žirov in bila je z menoj do tega dne – jan. 25. 1944 – oni, ki jo dobi po meni naj jo pazi kot slovensko svetinjo.

Japljev in Kumerdejev prevod Svetega pisma je v Jagrovi knjižnici zastopan s tremi zvezki[91]:

Na zadnji strani platnice vseh treh izvodov je podpis: *Fr. Barraga*, 1822. Na izvodu iz leta 1798 je podpis iztrgan, kar je označeno že na priloženem kataložnem listku. Friderik Irenej Baraga (1797–1868) je knjige pustil v Metliki, ko je odšel v ZDA[92]. Kako so prišle v last Ivana Jagra, v zapuščini ni podatkov.

Zbirka japonskih lesorezov, ki jo hrani Biblioteka SAZU, ob prevzemu ni bila ustrezno opremljena z dokumentacijo. Del predmetov v njegovi zapuščini je pridobil v Aziji. Pri zbirki japonskih lesorezov pa lahko sklepamo, da jih je kupoval tudi v ZDA. Več katalogov The Walpole galleries v New Yorku[93], izdanih v dvajsetih letih 20. stoletja, vsebuje dela Hiroshige. V petih katalogih je priložen nepopisan tiskan obrazec za naročila in nakup lesorezov:

[91] Biblioteka SAZU, sig. 101685, 101697/1, 101684.

[92] ZIJ, Bibliografsko gradivo, R 51/XIX; Frank Jauh KERN, John Jager in njegovo pismo *Glas naroda* Ljubljana 10. 4. 1954.

[93] Biblioteka SAZU, sig. 101701.

Slika 5
Jagrova oprema Vodnikove knjige.

To the Walpole Galleries, 10 East 49th Street, New York ; please buy for me at your auction sale no. ..... on ..... 19.... The following lots at not exceeding the prices named, wich are so much per lot. These Bids are subject to Conditions of Sale printed in the catalogue of this sale.[94]

Poleg prodajnih katalogov je v zbirki tudi 12 avkcijskih katalogov japonskih lesorezov dražbene hiše Sotheby, Wilkinson & Hodge iz Londona[95], z letnicami izida med 1910 do 1925. V knjižnici pa je tudi literatura o japonskih mojstrih lesorezov, katerih dela so zbrana v njegovi zapuščini.

Zasebna knjižnica Ivana Jagra je bila prvotno obsežnejša. Seznama knjig v neokrnjenem obsegu nimamo. Leta 1930 je del knjižnice s strokovno literaturo iz arhitekture in gradbeništva podaril biblioteki v Minneapolisu (University of Minnesota Libraries, Minneapolis). V Northwest Architectural Archives, Manuscripts Division, ki deluje v okviru Elmer L. Andersen Library, University of Minnesota, hranijo osebni arhiv in arhitekturne načrte Johna Jagra. V dopisu, ki ga hrani omenjena knjižnica, je Toussaint Hočevar iz University of New Orleans med drugim omenil tudi Jagrovo knjižnico:

[94] *Galerijam Walpole, 10 East 49st Street, New York: Prosim, če na Vaši dražbi št. ... dne ... 19 ... kupite zame naslednje predmete, vendar ne po višji ceni od navedenih, ki so že kar visoke za vsak predmet. Ponudba je odvisna od Prodajnih pogojev, navedenih v katalogu te dražbe.*

[95] Biblioteka SAZU, sig. II 101556 …

During his retirement Jager turned with renewed vigor to his many avocations. He collected rare books, early printings, and historical maps. Archeological research was another of his endeavors – this with special emphasis on Etruscan paleography and language. He built up an extensive collection of books on all phases of Etruscan life and art.[96]

Nadalje omenja tudi usodo preostale Jagrove zapuščine v Ameriki:

The reason why only a few of Jager's papers remain preserved is that following instructions in the will of his widow Selma, née Erhovnic, her correspondence and four filing cabinets of Jager's papers were burned in 1974. Among papers not in Mrs. Jager's posession were letters Jager wrote to his friend and fellow architect William G. Purcell between 1918 and 1959. These are in the Purcell Collection of the Archives. Written in Jager's fine handwritting and with marginal sketches, the letter reflect Jager's varid interests, ranging from aesthetics and philosophy to plant life and Indian folklore.[97]

V ostalini, ki jo je ohranila Selma Jager po predaji zapuščine, je bilo verjetno še precej dragocene dokumentacije za Jagrovo knjižno in muzejsko zbirko, biografskih podatkov in korespondence, kjer je opisoval svoja doživetja in opažanja na potovanju v Azijo. Izvršitelji oporoke so spoštovali njeno željo, da se ta del njegovih osebnih dokumentov uniči. S tem so izgubljeni tudi podatki, ki bi jih lahko še dodali in uporabili za dokumentiranje Jagrove zapuščine v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

[96] *Ko je bil upokojen, se je Jager z novim elanom vrnil k svojim hobijem. Zbiral je redke knjige, zgodnje tiske, zgodovinske zemljevide. Tudi arheološke raziskave so ga zanimale – posebej etruščanska paleografija in jezik. Zbral je obsežno zbirko knjig o vseh fazah življenja in umetnosti Etruščanov.*

[97] *Žal niso ohranjeni vsi Jagrovi dokumenti, saj so po navodilih iz oporoke njegove vdove Selme, roj. Erhovnic, njeno korespondenco in štiri arhivske omarice z Jagrovimi papirji sežgali leta 1974. Med dokumenti, ki niso bili v lasti gospe Jager, so bila pisma prijatelju arhitektu Williamu G. Purcellu, napisana med leti 1918 in 1959, ki so ohranjena v Purcellovi zbirki v državnem arhivu. Napisana so z drobno Jagrovo pisavo in z opombami ob robu pričajo o njegovih raznovrstnih zanimanjih, od estetike in filozofije do rastlinja in indijanske folklore.*

DIE PRIVATBIBLIOTHEK VON IVAN JAGER IN DER BIBLIOTHEK DER SLOWENISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE

(Zusammenfassung)

Auf jeden Fall ist die Privatbüchersammlung des Architekten Ivan Jager eine Rarität. Sie enthält zahlreiche Bücherraritäten und Titel, die in anderen slowenischen Bibliotheken nicht zu finden sind. Einige von diesen Büchern kommen auch in weltlichem Maß selten vor. Den Großteil der Büchersammlung, die von der Bibliothek der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste aufbewahrt ist, hat Ivan Jager bei den Verlagshäusern in London und New York bestellt. Er hat die Bücher auch auf seinen Reisen gekauft oder sie noch aus den Zeiten aufbewahrt, als er noch an der Technischer Hochschule in Wien studiert hat.

Die Büchersammlung umfasst verschiedene Literatur aus dem Sachbereich der Gesellschafts- und der Geisteswissenschaft. Vertreten sind verschiedene Wissenschaften: die Geschichte, die Archäologie, die Ethnologie, die Kunst und die Sprachwissenschaft. Das sind Sachbereiche mit denen er sich beruflich oder als Hobby beschäftigt hat. Jager war ein bedeutender Urbanist und Theoretiker der Architektur in den Vereinigten Staaten. Literatur aus diesem Sachbereich und die Dokumentation seines Amtes, hat er der Universitätsbibliothek in Minneapolis vermacht. Liebhaberisch hat er die vergleichende Sprachwissenschaft und die Geschichte von verschiedenen Volksgruppen erforscht. In der Büchersammlung gibt es die meiste Literatur über asiatische Völker und Länder, besonders über China und Japan. Es folgt Literatur über slawische Völker und Etruskern.

Unter 1074 Titeln stellt der Artikel ausgewählte Literatur, die für einzelne thematische Komplexe in der Büchersammlung charakteristisch ist, oder solche, die interessante Aufzeichnungen von Ivan Jager beinhaltet, die seine Arbeit und sein Nachdenken illustrieren, genauer vor.

Übersetzt von Alenka Golob - Koman

Tone Wraber

PISNA ZAPUŠČINA BOTANIKA ALFONZA PAULINA V BIBLIOTEKI SAZU

Alfonz Paulin (1853–1942) je bil po končanem študiju naravoslovja na graški univerzi do svoje upokojitve na tem mestu 1. 1. 1910 srednješolski profesor naravoslovja v Ljubljani, med letoma 1886 in 1931 pa tudi vodja botaničnega vrta v Ljubljani. V letih 1920–1924 je kot honorarni profesor predaval Sistematsko botaniko na leta 1919 ustanovljeni univerzi v Ljubljani. V svojem času je intenzivno raziskoval floro tedanje Kranjske in postal njen odlični poznavalec. Leta 1940 je bil izvoljen za dopisnega člana v matematično-prirodoslovnem razredu Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Biblioteka te ustanove hrani njegovo pisno zapuščino, ki je predstavljena v tem prispevku. Avtor ob obravnavi te zapuščine podaja kritično pregledano Paulinovo biografijo in bibliografijo, seznam počastitev, ki jih je bil deležen Paulin še v času svojega življenja in vse do današnjih dni, kakor tudi bibliografijo člankov o Paulinovem življenju in delu.

The Papers of Alfonz Paulin in the SASA Library

Alfonz Paulin (1853–1942) after obtaining a degree in natural sciences at the Faculty of Philosophy in Graz up to his retirement on January 1, 1910 spent his entire working life as secondary school natural science teacher in Ljubljana, in the period 1886–1931 he was also the head of the Botanical Garden in Ljubljana. During 1920–1924, in the capacity of an honorary professor he taught systematic botany at the University of Ljubljana, founded in 1919. Throughout this time he was carrying out intense research of the Carniola flora, becoming an expert of the subject. In 1940 he was elected a corresponding member of the mathematics and natural sciences section of the Academy of Arts and Sciences in Ljubljana. The SASA Library has in keeping his written legacy, which is presented in this article. The author carefully presents this legacy and offers a critically inspected Paulin's biography and bibliography, the list of honors conferred to Paulin during his lifetime to the present day, as well as the bibliography of articles covering Paulin's life and work.

»... ime prof. Paulina [bo] ostalo sveže,
dokler bo v slovenski zemlji cvetelo cvetje«

(hrvaški botanik Ivo Horvat na slavnosti ob
80-letnici Alfonza Paulina, Jutro, 27. 11. 1933)

UVOD

Ob sedemdesetletnici Biblioteke SAZU (1938–2008), ki se ponaša tudi z bogatim rokopisnim gradivom, sem se z veseljem odzval vabilu njenega vodstva, da prikažem del tega gradiva, ki bo tako postalo dostopno tudi širši javnosti. Odločil sem se, da obdelam rokopisno gradivo iz zapuščine uglednega slovenskega botanika in dopisnega člana SAZU (od leta 1940) Alfonza Paulina. Žal ni znano, kako in kdaj je to gradivo prišlo v rokopisni oddelek Biblioteke SAZU. Edini pisni podatek, ki mi je bil dostopen, sem našel v Letopisu SAZU iz leta 1981:[1] »Razen zapuščine člana akademije Alfonza Paulina je gradivo rokopisnega oddelka v celoti urejeno in bibliotekarsko obdelano«. Zdaj to velja tudi za Paulinovo zapuščino.

Ob Paulinovi smrti je bila vojna, Paulin pa ni imel bližnjega sorodstva in tako ni bilo nikogar, ki bi za njegovo strokovno zapuščino poskrbel. Verjetno je marsikaj po njegovi smrti propadlo, kar gotovo drži za velik del njegove zasebne herbarijske zbirke. Herbarijski drobci so ohranjeni na Katedri za botaniko Oddelka za biologijo Univerze v Ljubljani, gradivo v zvezi z delovanjem in poslovanjem botaničnega vrta v Ljubljani pa vsaj delno v tem vrtu.

Paulinova ohranjena zapuščina je pomembna v več pogledih. Fascikli z naslovom *Flora Carniolica* pričajo o Paulinovem delovanju pri raziskovanju kranjske flore in tedanji vednosti o njej. Podatki iz njih bodo koristni vsem, ki jih zanima podrobna zgodovina odkrivanja kranjskih (in slovenskih) rastlin vse od Scopolija do konca prve svetovne vojne. Izredno obsežni so Paulinovi izpiski iz literature, ki govore o izjemni Paulinovi prizadevnosti in so mnogi med njimi tudi danes, v »času kopiranja«, še vedno edino dostopno gradivo izpisanih člankov pri nas. Tudi zato jih, vsaj z naslovi, večkrat pa tudi z dodatnimi pojasnili, izčrpno podajam.

Korespondenca, ki sicer gotovo ni popolna, je dokument o mnogostranskem Paulinovem delovanju in ima zaradi izvirnih dopisov številnih tedanjih botanikov in drugih korespondentov tudi veliko kulturno vrednost. Izmed ohranjenih rokopisov, teh je dejansko le malo, nekateri sploh še niso bili objavljeni. Zelo

[1] *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, 31, Ljubljana 1981, str. 204.

zanimiva so »skripta« Paulinovih predavanj iz Sistematske botanike, saj pričajo o predavateljevem prizadevanju za nazornost in visoki ravni pouka tega predmeta na novoustanovljeni ljubljanski univerzi.

Vprašamo pa se lahko, kje so končali Paulinovi terenski zapiski.

Podatki o Paulinovem življenju in delu, njegova popolna bibliografija in tukaj predstavljena pisna zapuščina skoraj 70 let po njegovi smrti obnavljajo vednost o tem pomembnem slovenskem botaniku. Dosedanji prikazi[2] niso vselej dovolj natančni, do neke mere so tudi nekritično slavilni, kar se sicer ujema s priložnostjo, za katero so bili napisani (prikaz v Slovenskem biografskem leksikonu, jubilantova 80-letnica in 90. rojstni dan). Ne smemo pa pozabiti, da je Paulin precej let opravljal trojen poklic, saj je bil istočasno polno zaposleni srednješolski profesor, vodja botaničnega vrta, ki ga je iz vrtnarije dvignil na visoko botanično raven, in dejaven raziskovalec kranjske flore.

Višjemu bibliotekarju Dragu Samcu in muzejskemu svetovalcu Dušanu Komanu se zahvaljujem, da sta me spodbudila k temu delu, še bolj pa za možnost povsem svobodnega dostopa k Paulinovi zapuščini in njeni obdelavi. Vodji Botaničnega vrta Univerze v Ljubljani dr. Jožetu Bavconu sem hvaležen za vpogled v Sezname semen, ki jih hrani ta vrt.

ŽIVLJENJEPIS

Alfonz Paulin je bil rojen 14. 9. 1853 v Turnski graščini v Leskovcu pri Krškem. Njegov oče je bil oskrbnik te graščine, katere lastnik je bil grof Anton Aleksander Auersperg, kot pesnik znan z imenom Anastasius Grün. Osnovno šolo in nižjo gimnazijo je obiskoval v Ljubljani, višjo gimnazijo pa v Novem mestu in tam leta 1873 maturiral. Od 1873 do 1878 je na univerzi v Gradcu študiral prirodopis in matematiko. V času študija je v letih 1873/1874 odslužil vojaški rok in v oktobru 1874 napravil častniški izpit, se izpopolnjeval na zoološki postaji v Trstu in sodeloval pri raziskavah devonskih skladov na Srednjem Štajerskem. 4. 7. 1878 je položil izpit za profesorja naravoslovja na višji gimnaziji in bil takoj zatem ob avstrijski zasedbi Bosne in Hercegovine vpoklican v vojaško službo. Zaradi hude

[2] Viktor PETKOVŠEK, Alfonz Paulin. Ob osemdesetletnici Nestorja slovenskih botanikov, *Proteus* 1, Ljubljana 1933, str. 14–16; Angela PISKERNIK, Paulin Alfonz, *Slovenski biografski leksikon* 2(6), Ljubljana 1935, str. 264–267; Gabrijel TOMAŽIČ, Znanstveno delo prof. Alfonza Paulina, *Jutro*, Ljubljana, 26. IX. 1942, štev. 220; 27. IX. 1942, štev. 221; 1. X. 1942, štev. 224; 3. X. 1942, štev. 226.

bolezni se je iz Bosne v decembru leta 1878 vrnil domov in po enoinpolletni bolezni 6. 7. 1880 opravil še izpit za poučevanje matematike in fizike v nemškem jeziku na nižji gimnaziji. V šolskem letu 1880/1881 je bil poskusni kandidat na ljubljanski višji realki, od 1881 do 1886 pa suplent na ljubljanski višji, pozneje I. državni gimnaziji. 16. 3. 1884 je opravil še izpit za poučevanje v slovenščini. Od leta 1886 je bil definitivni profesor na isti gimnaziji in tega leta postal tudi vodja botaničnega vrta v Ljubljani, ustanovljenega leta 1810 kot ustanova Centralnih šol, po prenehanju francoske oblasti pa je postal del liceja oz. pozneje gimnazije. 15. 11. 1907 je zaradi bolezni prekinil svoje učno delovanje in 30. 1. 1908 uradno nastopil bolezenski dopust do konca šolskega leta.[3] 5. 9. 1908 je bil dodeljen II. državni gimnaziji z nemškim učnim jezikom,[4] na kateri pa zaradi živčne bolezni do upokojitve sploh ni učil. Upokojen je bil 1. 1. 1910.[5]

Vse do leta 1920 je ostal vodja botaničnega vrta in bil v tej funkciji istega leta, že v Kraljevini SHS, reaktiviran kot direktor zdaj univerzitetnega botaničnega vrta in to ostal do dokončne upokojitve leta 1931. Čeprav je 1919 odklonil mesto profesorja za botaniko na novoustanovljeni ljubljanski univerzi, je v letih 1920 do 1924 4 semestre predaval Sistematsko botaniko, bil 1923 imenovan za honorarnega profesorja za Sistematsko botaniko, a se je 1925 tej dejavnosti odpovedal. Objavljati je sicer prenehal že leta 1917[6] oz. je bilo, ne da bi bilo navedeno njegovo avtorstvo, leta 1921 in 1924 v Melikovi knjigi »Jugoslavija« natisnjeno njegovo besedilo o rastlinstvu nove države.[7] Nadaljeval pa je z izdajanjem svoje herbarijske zbirke in izdal še 10 centurij. 16. maja 1940 je bil izvoljen za dopisnega člana Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Umrl je 1. 12. 1942 v Ljubljani in bil dva dni pozneje pokopan na ljubljanskih Žalah. Njegovega groba ni več.

O Paulinu kot šolniku imamo več zapisov, od katerih naj omenimo samo tistega ob njegovi upokojitvi[8] in pa tistega, ki ga je v reviji Mentor objavil njegov nekdanji

---

[3] *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach*, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1907/1908 durch den Direktor Dr. Laurenz Požar, Laibach 1908, str. 48.

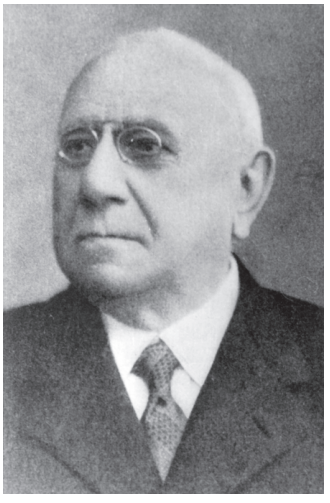
[4] *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach*, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1908/1909 durch den Direktor Dr. Laurenz Požar, Laibach 1908, str. 37; ALEXANDER PUCSKO, Schulrat Professor Alfons Paulin, *Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums mit deutscher Unterrichtssprache zu Laibach* veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1909/1910 durch den Direktor Alexander Pucsko, Laibach 1910, str. 18.

[5] PUCSKO 1910 (kot op. 4) str. 10.

[6] Njegov zadnji podpisan znanstveni članek je: ALPHONS PAULIN, Über die in Krain adventiven *Euphorbia*-Arten der Sektion *Anisophyllum*, *Carniola, nova vrsta*, 8, Ljubljana, 1917, str. 228–235.

[7] ANTON MELIK *Jugoslavija*, Ljubljana 1921, str. 124–129 (poglavje Rastlinstvo in živalstvo).

[8] PUCSKO, kot op. 4.

Slika 1. ***Alfonz Paulin***

Slika 2. ***Alfonz Paulin (prvi z leve) 26. 4. 1913 na nahajališču kranjskega jegliča (*Primula carniolica*) v soteski Rob pri Velikih Laščah, v družbi ljubiteljskih botanikov zdravnika dr. Höglerja (sredina) in geometra A. Gspana.***

učenec Jože Debevec.[9] Na ljubljanski višji gimnaziji je bil več desetletij upravnik slovenske ali nemške dijaške knjižnice in tudi učiteljske knjižnice ter ravnateljev pomočnik pri pisarniških poslih. Napisal je prvi izvirno slovenski gimnazijski učbenik za botaniko za nižjo gimnazijo[10] in priredil zoološki atlas z besedilom in slikami.[11]

Od leta 1886 je bil kustos ljubljanskega botaničnega vrta, ki ga je podedoval na komaj kaj višji ravni od sadnega in zelenjavnega vrta, na katero je padel po

[9] Jože DEBEVEC, Obiski pri naših upokojenih profesorjih, 3. Pri g. šolskem svétniku prof. Alfonzu Paulinu, *Mentor* 25, Ljubljana 1937/1938, str. 116–118.

[10] Alfonz PAULIN, *Prirodopis rastlinstva. Za nižje razrede srednjih šol*, Ljubljana 1898.

[11] *Zoologijski atlant*. Sestavil H. Leutemann. Slovenski mladini razložil A. Paulin, Ljubljana 1905.

slavnejšem ustanovitvenem Hladnikovem obdobju. V kratkem času ga je preuredil v vrt domovinske flore z naraščajočim številom domačih in tujih gojenih rastlin in navezal stike z drugimi botaničnimi vrtovi. Že leta 1889 je izdal *Index seminum*, seznam semen, trosov in tudi živih rastlin za zamenjavo z drugimi botaničnimi vrtovi. Do zadnjega takšnega seznama leta 1929 jih je izšlo skupaj 11. Toliko jih vsaj hrani Botanični vrt v Ljubljani, a jih je očitno bilo še nekaj več.[12]

Po ustanovitvi Države SHS je postal direktor tega vrta in ostal v tej funkciji do upokojitve leta 1931. Paulin je vsekakor vrt dvignil na tako visoko raven, da je ta vse do ustanovitve ljubljanske univerze predstavljal središče botaničnega raziskovanja na Kranjskem. Ne more biti sicer res, da so bile leta 1931 v vrtu zastopane vse na Kranjskem rastoče višje rastline (praprotnice in semenke),[13] saj je vsakemu poznavalcu flore in hortikulture jasno, da bi bilo že polovično število nadvse dober uspeh, vsekakor pa je Paulin vrt zapustil na zavidljivi ravni, posebej še, če vemo, da je bil ves čas denarno podhranjen[14] in je v veliki meri deloval na podlagi idealizma Paulina in njegovega botaničnega vrtnarja Franca Juvana, saj je botanični vrt prvi rastlinjak dobil šele leta 1955 (!), takšno stanje pa z majhnimi izjemami traja še danes.

Zakaj je Paulin postal raziskovalec kranjske flore, ni bilo nikoli zapisano. Znano je, da se je znanstveno delovanje na Kranjskem, ki ni imelo visokokošolske ustanove, mnogokrat razvijalo na srednjih šolah, o čemer pričajo sestavki v letnih poročilih. Naravoslovno obdobje kranjskega muzejstva, v katerem sta delovala kustosa H. Freyer in K. Deschmann, je bilo ob Paulinovem prevzemu botaničnega vrta že pri kraju; prvemu zvezku glasila Muzejskega društva za Kranjsko (Mittheilungen), ki je izšel leta 1866, je drugi sledil šele leta 1889 (!) in kratka poročila o naravoslovnem delovanju na Kranjskem so izhajala le v dnevnem časopisju. Paulin je imel vsekakor solidno visokošolsko naravoslovno in še dodatno strokovno izobrazbo, predvsem zaradi bivanja na Zoološki postaji v Trstu in geološkega kartiranja na Štajerskem. Ko je leta 1886 postal kustos ljubljanskega botaničnega vrta, ki je bil tedaj del ljubljanske višje gimnazije, ni nadaljeval tedanje pretežno sadjarske usmeritve te ustanove, temveč se je usmeril v predstavitev in preučevanje kranjske flore. Med sodobniki sta v tej smeri delovala predvsem muzejski kustos Karel Deschmann in profesor na ljubljanski realki Wilhelm Voss. Prvi se je v tistem času sicer že povsem usmeril v politiko, drugi pa je bil zelo

[12] PISKERNIK 1935 (kot op. 2), str. 266.

[13] Ibid.

[14] ALFONZ PAULIN, Der k. k. Botanische Garten in Laibach. *Carniola, nova vrsta*, 3, Ljubljana 1912, str. 75–85.

uspešen raziskovalec predvsem kranjskih gliv in tudi zgodovinar botanike na Kranjskem (1884–1885).[15]

Ko je Paulin prevzel botanični vrt, ga je vsekakor skušal ponovno spremeniti v vrt domovinske flore. Zato je začel delati nabiralne ekskurzije po Kranjski in se pri tem seznanjal z njeno floro. Najprej je opisal rastlinstvo okolice Mokronoga, Krške nižine in Gorjancev (1887), severnega območja litijskih gora (1889) ter južnih, na Istro in Hrvaško meječih območij Kranjske (1892). Rokopisi so bili namenjeni objavi, a do nje ni prišlo in so ohranjeni le v Paulinovi zapuščini.[16] V prvi tiskani objavi je prikazal kranjske lisičjakovce[17] in naslednje leto nadaljeval z objavo novosti v tedanjem rodu *Aspidium*.[18] Monografsko je prikazal tudi kranjske praproti,[19] rosnike,[20] skupaj z A. Hayekom floro Kamniških Alp,[21] preslice (1911) in adventivne mlečke.[22]

Do leta 1917, ko je, z eno poznejšo izjemo, objavil svoje zadnje tiskano delo,[23] je izšel niz prispevkov o posameznih vrstah kranjske flore. V več prispevkih je ocenil objave drugih avtorjev in jih obogatil z lastno vednostjo.

Njegov največji podvig je nedvomno izdajanje eksikatne zbirke *Flora exsiccata Carniolica*, v kateri je v letih 1901–1936 izdal 2000 številk, od teh precej tudi z več nahajališč, tako svišč *Gentiana clusii* (v zbirki imenovan *G. vulgaris*) kar s sedmih. Pri tem se je nedvomno zgledoval po zbirki *Flora exsiccata Austro-Hungarica*, v kateri je v letih 1881–1913 izšlo 4000 številk in pri kateri je s primerki

---

[15] WILHELM VOSS, Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain (1754 bis 1883), *Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule für das Schuljahr 1884*, Laibach 1884, str. 1–59; WILHELM VOSS, Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain (1754 bis 1883), zweite Hälfte, *Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule für das Schuljahr 1884*, Laibach 1885, str. 1–41.

[16] Rokopisna zbirka Biblioteke SAZU, R 12/X-15 R 12/X-17, R 12/X-18.

[17] ALFONZ PAULIN, Die Bärlappgewächse Krains, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 8, Laibach 1895, str. 126–153.

[18] ALFONZ PAULIN, Ueber einige für die Flora Krains neue Arten, Varietäten und Bastarde aus der Farngattung *Aspidium* Sw, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 9, Laibach1896, str. 97–108, 161–173, 217–224.

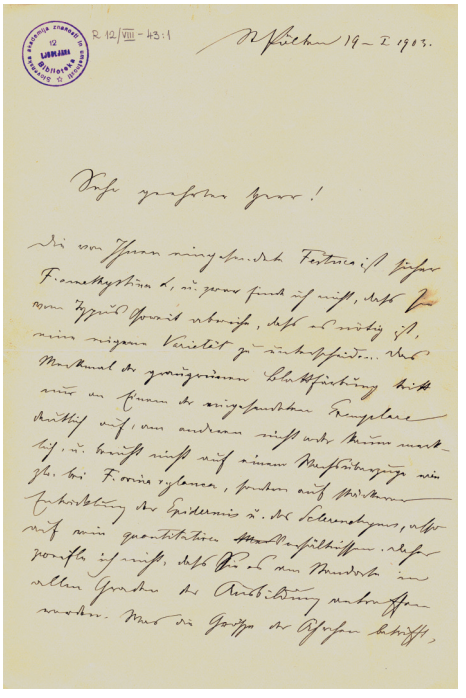
[19] ALFONZ PAULIN, Die Farne Krains, *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach*, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1905/1906, Laibach 1906, str. 3–44.

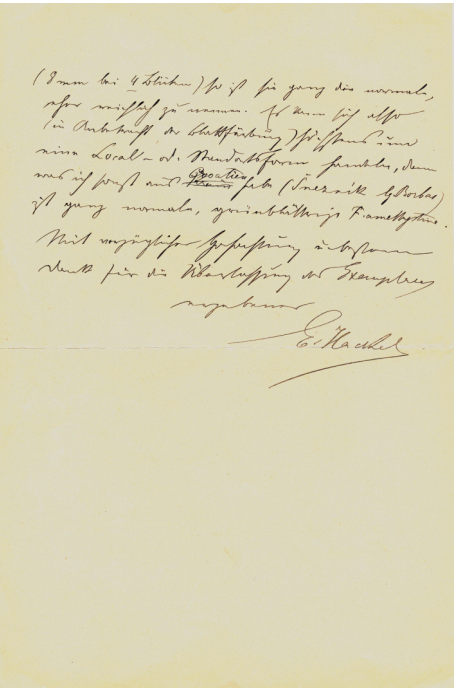
[20] ALFONZ PAULIN, Übersicht der in Krain bisher nachgewiesenen Formen aus der Gattung *Alchemilla* L., *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach*, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1906/1907, Laibach 1907, str. 3–19.

[21] ALFONZ PAULIN, AUGUST HAYEK, Flora der Sanntaler Alpen. Vorarbeiten zu einer pflanzengeographischen Karte Oesterreichs IV, Die Sanntaler Alpen (Steiner Alpen), *Abhandlungen der k. k. Zool.-botan. Gesellschaft in Wien*, 4, 2, Wien 1907, str. 75–138.

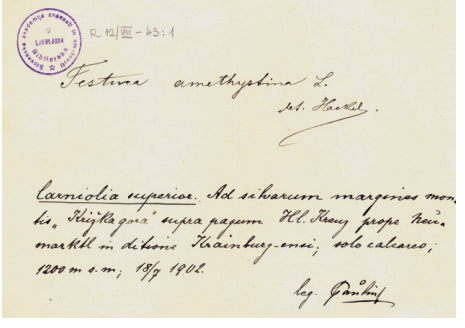
[22] PAULIN 1917 (kot op. 6).

[23] Ibid.

Slika 3. ***Iz Paulinove korespondence z botaničnimi kolegi: 19. 1. 1903 mu je iz St. Pöltna pisal Eduard Hackel (1850–1926), v svojem času znani poznavalec in monograf rodu bilnic* (Festuca)**

Slika 4. ***Herbarijski listek, ki ga je Paulin poslal specialistu za rod bilnic* (Festuca) *E. Hackelu, ta pa je nanj napisal ime poslane bilnice***

s Kranjske sodeloval tudi Paulin. Prvih deset centurij *Kranjske eksikatne flore* (1–1000) je dobilo več ustanov (botaničnih inštitutov, muzejev ter drugih inštitucij in posameznikov), zadnjih deset (1001–2000), ki so izšle po prvi svetovni vojni, pa le še botanična inštituta ljubljanske in zagrebške univerze ter Narodni muzej v Ljubljani. Sodeloval je tudi pri Hayekovi eksikatni zbirki *Flora stiriaca exsiccata* (1904–1912) in sicer s 6 številkami (124, 126, 178, 279, 281 in 282) in 5 vrstami.

Vsaka herbarijska pola Paulinove zbirke je bila opremljena z listkom (shedo) s podatki o nahajališču vsake rastline, ki so izšli tudi natisnjeni. Zelo pomembni

so listki prvih 6 centurij (1901–1904), na katerih je zbral podatke o znani razširjenosti 600 kranjskih vrst in tako vsaj delno nadomestil manjkajočo Kranjsko floro.[24] Ta del listkov je natisnjen s sonaslovom *Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains 1-3*. Te podatke je zbral iz literature, herbarija Kranjskega deželnega muzeja in z lastnimi opazovanji.

Pri zbiranju eksikatov je Paulinu pomagalo 15 posameznikov,[25] od katerih je bil najobsežnejši delež Rajka Justina (1865–1938). Ta je pri prvih 600 številkah (1. do 6. centurija) sodeloval, največkrat kot edini nabiralec, s primerki s kar 164 nahajališč, potem pa je med njim in Paulinom očitno prišlo do spora, zaradi česar pri naslednjih 200 številkah (7. in 8. centurija) kot nabiralec ni naveden niti enkrat, a se njegovo ime skriva pod »c. Paulin/zbral Paulin«, saj gre pri navedenih nahajališčih za znane kraje Justinovega nabiranja (Reška dolina: Ilirska Bistrica, Prem, Vreme, Vremščica, Britof), Dolenja vas in Senožeče v dolini Raše, Vipava, pa Nanos in Snežnik, za katere lahko z največjo verjetnostjo domnevamo, da jih je nabral Justin. V tem smislu so zgovorna nahajališča perunik (štev. 605–609). Ta spor se je verjetno odrazil tudi z zavrnitvijo objave Justinovega članka o flori Reške doline v muzejskem glasilu, pri čemer je verjetno imel Paulin pomembno besedo.

Edini sodelavki pri Paulinovi zbirki sta bili Pavla Borštner, ki je prispevala primerke slečnika (*Rhodothamnus chamaecistus*) iz Zasavske gore (štev. 163 III), in Justinova žena Marija[26] z nabirkom pernatolistne vijolice (*Viola pinnata*) z Vremščice (štev. 171).

Zadnja živa priča Paulinove zbirke je Marko Zalokar (Seattle), ki v letu 2008 obhaja 90-letnico. V 19. in 20. centuriji, izdanih leta 1936, je prispeval alpsko vudsovko (*Woodsia alpina*) s Komna nad Ljubnim (štev. 1805).

Paulin je sam in s sodelavci zbiral gradivo za svojo eksikatno zbirko, ki pa v zamišljeni obliki ni bila v celoti uresničena, saj je bilo dovolj gradiva še za njeno nadaljevanje, po besedah prof. Franca Kapusa za 2400 številk.[27] Poleg tega je imel Paulin tudi lastno herbarijsko zbirko, pridobljeno z zamenjavo z mnogimi tedanjimi botaniki. Od vsega so se ohranili le borni ostanki, danes hranjeni v herbariju Katedre za botaniko Oddelka za biologijo Biotehniške fakultete v Ljubljani. Spominjam se, da mi je v 50. letih 20. stoletja dolgoletni vrtnar ljub-

[24] Tone WRABER, Paulinova 'Flora exsiccata Carniolica', XIX. in XX. centurija, *Razprave IV. razreda SAZU*, 9, Ljubljana 1966, str. 125–164.

[25] WRABER 1966 (kot op. 17), str. 129.

[26] Viktor PETKOVŠEK, Življenje in delo Rajka Justina, *Proteus*, 5, Ljubljana 1938, str. 148–151.

[27] Franc KAPUS, V univerzitetnem botaničnem vrtu v Ljubljani je bil postavljen spomenik, *Proteus*, 26, Ljubljana 1963, str. 16.

ljanskega botaničnega vrta in zvesti Paulinov sodelavec Franc Juvan (1875–1960) povedal, kako so po Paulinovi smrti odpeljali herbarij v vevško papirnico.

Paulin je bil zgodnji slovenski naravovarstvenik, saj je, na pobudo Deželne vlade za Kranjsko, ki jo je ta očitno izdala na predlog potresoslovca Albina Belarja, leta 1906 napisal študijo o botaničnih naravnih spomenikih na Kranjskem.[28] V njej primerja obseg pojma *botanični naravni spomenik* pri Kleinu in Conwentzu, se strinja s pojmovanjem drugega in poimensko navaja 51 na Kranjskem redkih, večinoma le na enem nahajališču rastočih rastlin, med njimi dveh mahov. Nadalje navaja sotesko Iške kot nahajališče alpskih rastlin v nizki nadmorski višini ter z istim merilom ocenuje tudi Pekel nad Borovnico in Strug nad Idrijo. V posebno varstvo priporoča 9 rastlinskih vrst (*Daphne blagayana*, *Primula carniolica*, *Leontopodium alpinum*, *Gentiana lutea*, *G. froelichii*, *Viola cornuta*, *Viola zoysii*, *Eryngium alpinum*, *Geranium argenteum*) ter rastlinstvo Ljubljanskega Barja, Kredarice in Krakovskega gozda. Ustvaril je pomemben, v Sloveniji pionirski, sistematično pripravljeni naravovarstveni dokument, na katerega je opozoril šele Ernest Mayer.[29] Za varovanje ogrožene flore Ljubljanskega Barja v ohranitveni kulturi v botaničnem vrtu se je zavzel v članku o ljubljanskem botaničnem vrtu ob njegovi stoletnici.[30] Končno ni nepomembno, da je bil član Odseka za varstvo prirode in prirodnih spomenikov Muzejskega društva za Slovenijo, ki je 20. januarja 1920 predložil Pokrajinski vladi za Slovenijo znamenito Spomenico. Ta upošteva marsikateri Paulinov predlog iz leta 1906, tako *barski varstveni park* in poimensko varovanje posameznih rastlinskih vrst.

Paulin je deloval tudi kot društveni delavec, bil je od leta 1888 član Muzejskega društva za Kranjsko in v letih 1888–1893 član društvenega odbora.

Z nasveti je sodeloval je pri Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju, kar Maks Pleteršnik omenja z besedami: *»Nekoliko gospodov je bilo celo toliko požrtvovalnih, da so se redoma ob določenih večerih z menoj shajali na razgovor in posvetovanje o slovarskih stvareh«*[31] in se tem v podčrtni opombi imensko zahvaljuje.

Paulin je vse svoje znanstvene prispevke napisal v nemščini, a mu tudi pisna slovenščina ni delala težav, o čemer pričajo ocena Erjavčeve Mineralogije,[32] članek

[28] Alfonz PAULIN, *Über botanische Naturdenkmäler in Krain*. Biblioteka SAZU, R/12-16. Rokopis.

[29] Ernest MAYER, Usoda in vsebina rokopisa A. Paulina »Über botanische Naturdenkmäler in Krain«. *Biološki vestnik* 36 (3), Ljubljana 1988, str. 33–52.

[30] PAULIN 1912 (kot op. 14), str. 81.

[31] Maks PLETERŠNIK, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana 1894, str. VII.

[32] Alfonz PAULIN, Prirodopis rudninstva ali Mineralogija. V porabo nižjim razredom gymnasije ali realke. Spisal Fran Erjavec, c. k. Profesor, *Kres* 4, Ljubljana 1884, str. 115–117.

Slika 4. ***Paulin se je ob objavi najdbe linejke* (Linnaea borealis) *v Soteski v dolini Save Bohinjke pisno obrnil na najditelja K. Keisslerja in od njega decembra 1912 dobil dopisnico s točnim opisom nahajališča. Kljub temu to vse do leta 1963 ni bilo potrjeno.***

v Planinskem vestniku,[33] botanični učbenik,[34] poglavje o kranjskem rastlinstvu in živalstvu v Orožnovi *Vojvodini Kranjski*,[35] zoološki atlas,[36] poglavje o rastlinstvu v Melikovi knjigi *Jugoslavija*[37] in seveda tudi njegova predavateljska dejavnost na novoustanovljeni ljubljanski univerzi.[38] Paulinova prva (leta 1884) in zadnja (leta 1921) objava sta izšli v slovenščini!

Njegov predzadnji znanstveni članek iz leta 1917 ni izšel v celoti, najbrž zato, ker v njem uporabljena nemščina v tistem »prevratnem« času v javnosti ni bila več sprejemljiva.[39]

Prav odstranjevanje vsega nemškega po razpadu avstroogrske monarhije je bil nedvomen razlog, da nemško usmerjeni potresoslovec Albin Belar kljub svojim pionirskim zaslugam za kranjsko varstvo narave pri Spomenici iz leta 1920, ki sicer pomeni nadaljevanje tudi Belarjevih naravovarstvenih prizadevanj, osebno ni smel sodelovati.

Alfonz Paulin je bil svoj čas nedvomno vodilni kranjski, obenem pa tudi slovenski botanik. Za svoje delovanje je z izvolitvijo za dopisnega člana SAZU leta 1940 dobil sicer pozno, a povsem zasluženo priznanje.

---

[33] ALFONZ PAULIN, Turistika in znanost, *Planinski vestnik* 3, Ljubljana 1897, str. 52–55, 68–69.

[34] PAULIN 1898 (kot op. 10).

[35] ALFONZ PAULIN, Kranjsko rastlinstvo in živalstvo, v: FRAN OROŽEN, *Vojvodina Kranjska. Prirodoznanski, politični in kulturni opis*, Ljubljana 1901, str. 141–148.

[36] PAULIN 1905 (kot op. 11).

[37] MELIK 1921 (kot op. 7).

[38] Predavanja iz sistematske botanike na ljubljanski univerzi. Rokopisna skripta, Biblioteka SAZU, R-12/IV–1-19.

[39] TONE WRABER, Kako se je končala publicistična dejavnost Alfonza Paulina, *Proteus*, 41, Ljubljana 1978, str. 151–152.

Bibliografija A. Paulina

Prirodopis rudninstva ali Mineralogija. V porabo nižjim razredom gymnasije ali realke. Spisal Fran Erjavec, c. k. profesor. *Kres* 4, Ljubljana 1884, 115–117, (ocena).

Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain. *Laibacher Zeitung*, Laibach 1885, št. 205, 10. 9. 1885, str. 1657–1658; 206, 11. 9. 1885, str. 1665–1667; 207, 12. 9. 1885, str. 1673–1674; 208, 14. 9. 1885, str. 1683–1684; 210, 16. 9. 1885, str. 1699–1701. (prikaz, anonimno)

Vegetationsverhältnisse der Nassenfusser Höhen, der Gurkfelder Ebene und des Uskokengebirges. 13 str.[40]

Vegetationsverhältnisse des nördlichen Zuges der Litttaier Berge. 14. str.[41]

Die Vegetationsverhältnisse des südlichen, an Istrien und Kroatien angrenzenden Gebietes von Krain. 28 str.[42]

Die Bärlappgewächse Krains, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 8, Laibach 1895, str. 126–153.

Ueber einige für die Flora Krains neue Arten, Varietäten und Bastarde aus der Farngattung *Aspidium* Sw, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 9, Laibach 1896, str. 97–108, 161–173, 217–224.

Turistika in znanost, *Planinski vestnik*, 3, Ljubljana 1897, str. 52–55, 68–69.

Erechthites hieracifolia Rafinesque. Eine für Krain neue, eingewanderte Composite Amerikas, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 10, Laibach 1897, str. 10–24.

Prirodopis rastlinstva. Za nižje razrede srednjih šol, Ljubljana 1898.[43]

Vier Publicationen: Auf dem Großgallenberge; Floristisches aus den Umgebungen Laibachs: I. In der Ischkaschlucht, II. Die Billichgrazer Dolomiten; Die Alpe Golica. Von A. Paul Winter. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 11, Laibach 1898, str. 195–208, (Literaturbericht).[44]

Kranjsko rastlinstvo in živalstvo, v: Fran OROŽEN, *Vojvodina Kranjska. Prirodoznanski, politični in kulturni opis*, Ljubljana 1901, str. 141–148.

Schedae ad Floram exsiccatam Carniolicam. I. Centuria I. et II. Labaci 1901. *Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains*. 1. Heft. Laibach 1901, str. VIII + 1–104.

---

[40] Rokopis, končan 1887 (To letnico navaja PUCSKO (kot op. 4), str. 20), je bil namenjen objavi v Mitteilungen des Musalvereines für Krain, a ni bil objavljen.

[41] Rokopis, končan 1889 (To letnico navaja PUCSKO (kot op. 4), str. 20), je bil namenjen objavi v Mitteilungen des Musalvereines für Krain, a ni bil objavljen.

[42] Rokopis, končan 1889 (To letnico navaja PUCSKO (kot op. 4), str. 20), je bil namenjen objavi v Mitteilungen des Musalvereines für Krain, a ni bil objavljen.

[43] Po Paulinovih rastlinskih opisih iz tega prvega slovenskega izvirnega učbenika botanike je te v učbeniku *Botanika za I. in II. razred srednjih šol* (Ljubljana 1939) priredil Franc Dolžan.

[44] V oceni floristični članko v bančnega uradnika A. P. Winklerja, bolj ali manj povzetih po drugih virih, je Paulin svoje kritično pero nabrusil do skrajne meje ironije in kar sarkazma. Kaže, da je slabo prenašal morebitne tekmece, kar se je očitno zgodilo tudi v njegovem poznejšem odnosu do sprva marljivega sodelavca pri svoji eksikatni zbirki Rajka Justina. Ironija usode je, da se po Justinu imenuje zvončica *Campanula justiniana*, medtem ko je vijolica *Viola alpestris* subsp. *paulinii* le sinonim iz sorodstva vrste *V. tricolor*.

Schedae ad Floram exsiccatam Carniolicam. II. Centuria III. et IV. Labaci 1902. *Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains*. 2. Heft. Laibach 1902, str. 105–214.

Über die geographische Verbreitung von *Daphne blagayana* Freyer, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 15, Laibach 1902, str. 95–102.

Über das Vorkommen einiger seltenerer Pflanzenarten, namentlich der bisher nur aus den Pyrenäen bekannten »*Viola cornuta* L.« in den Karawanken, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 15, Laibach 1902, str. 75–80.

Über das Vorkommen von *Viola cornuta* L. in Krain, *Österreichische botanische Zeitschrift*, 52, Wien 1902, str. 25–26.

Schedae ad Floram exsiccatam Carniolicam. III. Centuria V. et VI. Labaci 1904, *Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains*, 3, Laibach 1904, str. 215–308.

Schedae ad Floram exsiccatam Carniolicam. IV. Centuria VII. et VIII. Labaci 1905, *Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains*, 4, Laibach 1905, str. 305 (sic!)–340.

Zoologijski atlant. Sestavil H. Leutemann. Slovenski mladini razložil A. Paulin, Ljubljana 1905.

Über botanische Naturdenkmäler in Krain, rokopis 17 s Paulinovo pisavo napisanih strani.[45]

Die Farne Krains, *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach*, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1905/1906, Laibach 1906, str. 3–44

Schedae ad Floram exsiccatam Carniolicam. V. Centuria IX. et X, Labaci 1907, str. 341–379.[46]

Übersicht der in Krain bisher nachgewiesenen Formen aus der Gattung *Alchemilla* L, *Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach*, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1906/1907, Laibach 1907, str. 3–19.[47]

Flora der Sanntaler Alpen (skupaj z Augustom Hayekom). V monografiji: August HAYEK, Vorarbeiten zu einer pflanzengeographischen Karte Oesterreichs. IV. Die Sanntaler Alpen (Steiner Alpen), *Abhandlungen der l. k. Zool.-botan. Gesellschaft in Wien* 4, 2, Wien 1907, str. 75–138.

Erwin JANCHEN, Die Cistaceen Österreich-Ungarns, *Carniola, nova vrsta*, 1, Ljubljana 1910, str. 276–280.[48]

Jul. Głowacki, Die Moosflora der Julischen Alpen. Abhandlungen der k. k. zoolog. botan.

---

[45] Rokopis (končan 1906, kar navajata PUCSKO 1910 (kot op. 4), str. 20 in MAYER 1988 (kot op. 29), str. 35), je nastal na prošnjo c. k. deželne vlade za Kranjsko in bil poslan c. k. ministrstvu za bogoslužje in uk. Hrani ga Biblioteka SAZU (R 12/X-16). Z uvodnimi pripombami o najdbi, vsebini in pomenu ga je v članku »Usoda in vsebina rokopisa A.Paulina »Über botanische Naturdenkmäler in Krain«« objavil Ernest Mayer (MAYER 1988 (kot op.29), str. 33–52).

[46] Poročilo: Gvido SAJOVIC, Paulin, A., Flora exsiccata Carniolica. Fasciculus quintus continens centuriam IX. et X. Labaci 1912. *Carniola, nova vrsta*, 4, Ljubljana 1913, str. 164. Letnici izida v poročilu in na objavljenih shedah se ne ujemata!

[47] Poročilo: Gvido SAJOVIC, A. Paulin, Übersicht der in Krain bisher nachgewiesenen Formen aus der Gattung *Alchemilla* L. *Carniola, nova vrsta* 1, Ljubljana 1908, str. 67.

[48] Popravek dveh v članku uporabljenih imen je objavljen v *Carniola, nova vrsta*, 2, Ljubljana 1911, str. 122.

Gesellschaft in Wien, Bd. V., Nr. 2, p. 1-48, Jena 1910, *Carniola, nova vrsta*, 2, Ljubljana 1911, str. 223-227.[49]

Alchemilla. In: K. Fritsch, Neue Beiträge zur Flora der Balkanhalbinsel, insbesonders Serbiens, Bosniens und der Herzegowina. Dritter Teil, *Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark* 47, Graz 1911, str. 180–181.[50]

Der k. k. Botanische Garten in Laibach. *Carniola, nova vrsta*, 3, Ljubljana 1912, str. 75–85.

Keißler Dr. Karl v., Zur Kenntnis der Pilzflora Krains. Sonderdruck aus »Beihefte zum Botanischen Centralblatt«. BD. XXIX. (1912) Abt. II. *Carniola, nova vrsta*, 4, str. 61–69.[51]

Flora exsiccata Austro-Hungarica. Opus ab A. Kerner creatum cura Musei botanici Universitatis Vindobonensis editum. Vindobonae 1881-1913. *Carniola, nova vrsta*, 4, Ljubljana 1913, str. 165–171.[52]

Ginzberger Dr. A., Der Schutz der Pflanzenwelt in Niederösterreich, *Carniola, nova vrsta*, 6, Ljubljana 1915, str. 65–66.

Über einige für Krain neue oder seltene Pflanzen und die Formationen ihrer Standorte. I. *Carniola, nova vrsta*, 6, Ljubljana 1915, str. 117–125, 186–209.

Über einige für Krain neue oder seltene Pflanzen und die Formationen ihrer Standorte. II. *Carniola, nova vrsta*, 7, Ljubljana 1916, str. 61–72, 129–141.

Iris Cengialti Ambrosi und *Centaurea alpigena* Paulin, zwei für Krain neue Pflanzen aus der (sic!) Wocheiner Alpen, *Carniola, nova vrsta*, 8, Ljubljana 1917, str. 93–109.[53]

Über die in Krain adventiven *Euphorbia*-Arten aus der Sektion *Anisophyllum*, *Carniola, nova vrsta*, 8, Ljubljana 1917, str. 228–235.

Rastlinstvo. V poglavju »Rastlinstvo in živalstvo« v knjigi Anton MELIK, *Jugoslavija*, I. del, Ljubljana 1921, str. 124–129.[54]

Herbarijski listki za centurije XI do XX (1001–2000)[55]

---

[49] Na str. 224–227 prinaša Paulin seznam kranjskih mahovnih vrst, ki jih pisec ni ali pa jih je le nepopolno navedel.

[50] Poročilo (brez navedbe avtorja): Dr. Karl Fritsch, Neue Beiträge zur Flora der Balkanhalbinsel insbesonders Serbiens, Bosniens und der Herzegowina. Mitteilungen des Naturwissenscaftlichen Vereines für Steiermark. Jahrgang 1910, Bd. 47. *Carniola, nova vrsta*, 3, Ljubljana 1912, str. 42.

[51] Z natančnejšimi Paulinovimi določitvami nekaterih gostiteljskih vrst in navedkom gliv, ki jih je v okolici Postojne in v Bohinju opazil J. Bornmüller in objavil v *Mitteilungen des thüringischen botanischen Vereins, Neue Folge*, XXVII, Weimar 1910, str. 34–35.

[52] S seznamom vrst, ki so bile izdane z nahajališč na Kranjskem. Pri 4 vrstah so Paulinove pripombe.

[53] Članek je bil prekinjen z besedama »Schluß folgt«, kar pa se ni zgodilo.

[54] Paulinovo avtorstvo ni navedeno, dokazuje pa ga Paulinov rokopis *Rastlinstvo*, ohranjen v njegovi zapuščini v Biblioteki SAZU (R 12/X-21). Paulinovo besedilo je bilo – razširjeno – uporabljeno tudi v 2. izdaji te knjige (1924).

[55] Vsebino herbarijskih listkov za centurije XI–XIV je v slovenskem prevodu objavil zdravnik in florist dr. Fran Dolšak (Fran DOLŠAK, Paulinova Flora exsiccata Carniolica, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 10, Ljubljana 1929, str. 42–56) in v uvodu nekatere izdane vrste tudi na

A. Paulin: Index seminum (seznam tistih, ki jih hrani Botanični vrt v Ljubljani)[56]

1889 (Jan.) Index seminum in Horto botanico c. r. Labacensi anno 1888 collectorum, str. 1–4.

1890 (Jan.) Index seminum in Horto botanico c. r. Labacensi anno 1889 collectorum, str. 1–8.

1892 (Dez.) Verzeichnis von Samen und Pflanzen zum Tausch angeboten durch den kaiserl. königl. Botanischen Garten zu Laibach, str. 1–10.

1894 Verzeichnis von Samen zum Tausch angeboten durch den k. k. Botanischen Garten zu Laibach, str. 1–6.

1898 (Dez.) K. k. botanischer Garten zu Laibach (Krain, Oesterreich). Verzeichnis der im Tausch abgebbaren Sämereien 1898–1899, str. 3–18 + ovitek.

1910 (31. Dez.) K. k. Botanischer Garten in Laibach. (Oesterreich, Autriche). Verzeichnis der im Tausche abgebbaren Sämereien und Pflanzen, str. 1–28 + ovitek.

1912 (Jän.) K. k. Botanischer Garten zu Laibach (Oesterreich, Autriche, Austria). Verzeichnis der im Tausch abgebbaren Sämereien, str. 1–23.[57]

1918 (Jän.) K. k. Botanischer Garten zu Laibach. Verzeichnis der im Jahre 1917 gesammelten Sämereien, str. 1–23 + ovitek.

1920 (dec.) Index seminum anno 1920 collectorum quae Hortus botanicus Labacensis pro mutua commutatione offert, str. 1–20 + ovitek.

1921 (dec.) Botanični vrt Univerze v Ljubljani. Hortus botanicus Universitatis Ljubljana. Jugoslavija. Index seminum anno 1921 collectorum quae Hortus botanicus Labacensis pro mutua commutatione offert: Delectus seminum 1921. Supplementum, str. 1–6.

1929 (dec.) Jardin botanique de l'Univesité (sic!) de Ljubljana/Botanični vrt Univerze v Ljubljani / Jugoslavija. Index seminum quae Hortus botanicus Labacensis pro mutua commutatione offert 1929, str. 1–16 + ovitek.

---

kratko komentiral. Isti avtor je vsebino herbarijskih listkov za centurije XV–XVIII objavil v slovenskem prevodu (FRAN DOLŠAK, Prof. Alfonza Paulina Flora exsiccata Carniolica, Centuria XV–XVIII, *Prirodoslovne razprave*, 3/3, Ljubljana 1936, str. 85–131) in pri nekaterih vrstah dodal še lastne floristične, sistematske in ekološke pripombe. Vsebino herbarijskih listkov za centurije XIX–XX pa je v slovenskem prevodu objavil Tone Wraber (TONE WRABER, Paulinova 'Flora exsiccata Carniolica' XIX. in XX. centurija, *Razprave IV. razreda SAZU*, 9, Ljubljana 1966, str. 125–164). V uvodu je kratko opisal Paulinovo eksikatno zbirko, navedel njene bibliografske podatke, dodal reprodukcije herbarijskih listkov iz posameznih obdobij izhajanja zbirke in kazalo rodovnih imen v zbirki izdanih rastlin. Besedilu listkov je pri nekaterih vrstah dodal pripombe floristične ali sistematske narave.

[56] Sezname semen iz let 1989, 1890 in 1892 je tiskala Katoliška tiskarna v Ljubljani, seznama iz let 1894 in 1898 tiskarna Kleinmayr et Bamberg, seznama iz leta 1910 in 1912 tiskarna J. Blasnika nasl., za seznam iz l. 1918 tiskarna ni navedena, seznama iz l. 1920 in 1921 Učiteljska tiskarna, Ljubljana, in seznam iz l. 1929 J. Blasnika nasl., Univerzitetna tiskarna in litografija, d. d. v Ljubljani.

[57] Poročilo je objavil J. ŠMAJDEK, A. Paulin, k. k. Botanischer Garten in Laibach. Verzeichnis der im Tausche abgebbaren Sämereien und Pflanzen, 1910 und 1911, *Carniola, nova vrsta*, 3, Ljubljana 1912, str. 141–142.

Počastitve Alfonza Paulina

1910 Viteški križec Fran Josipovega reda, 17. 2. 1910[58]
1911 Častni član Muzejskega društva za Kranjsko, 21. 2. 1911
1933 Svečanost ob 80-letnici Alfonza Paulina na ljubljanski univerzi, 25. 11. 1933, Prirodoznanska sekcija Muzejskega društva[59]
1935 Častni član Prirodoslovnega društva[60]
1940 Dopisni član Akademije znanosti in umetnosti[61]
1963 Spomenik v Botaničnem vrtu Univerze v Ljubljani, odkrit 22. 6. 1963 (Prirodoslovno društvo Slovenije, Univerza v Ljubljani, Slovenska akademija znanosti in umetnosti)[62]
1992 Flora in vegetacija Slovenije. Simpozij slovenskih botanikov ob 50. obletnici smrti A. Paulina (1853-1942) in 40. obletnici izida »Seznama praprotnic in cvetnic slovenskega ozemlja E. Mayerja (1952), v Krškem, 24.–26. 9. 1992, z odkritjem spomenika A. Paulinu pri Turnski graščini 24. 9. 1992[63]
1992 50. obletnica smrti botanika Alfonza Paulina (1853–1942). Razstava v Prirodoslovnem muzeju Slovenije (odprta 16. 12. 1992, avtorica Nada Praprotnik)
2003 Spominska znamka A. Paulina ob 150-letnici rojstva, 1853–2003, 221 SIT, Pošta Slovenije. Žig prvega dne, Leskovec pri Krškem, 21. 1. 2003; Spominski žig, 1103 Ljubljana, 14. 9. 2003[64]

Pisna zapuščina

R 12/I – 1-96 (7 konvolutov): Abecedni seznami družin dvokaličnic, znotraj teh pa rodov in vrst, na listih formata 15 × 23 cm, z navedki literature in izpisom nahajališč na Kranjskem po Scopoliju (1772. okrajšano Scop.) in Fleischmannu (1844, okrajšano Fl.).

R 12/II – 1-21 (2 konvoluta): Nadaljevanje R/I: abecedni seznam praprotnic, golosemenk in enokaličnic

R 12/III: Abecedni seznam družin in rodov semenk na listih formata 12,3 × 20,7 cm

R 12/IV – 1-19 (3 konvoluti listov formata 18 × 25 cm); Predavanja iz sistematske botanike na ljubljanski univerzi: Ob ustanovitvi ljubljanske univerze je profesorski

---

[58] Objavljeno v: *Carniola, nova vrsta*, 1, Ljubljana 1910, str. 81 in PUCSKO 1919 (kot op. 4), str.21.

[59] Objavljeno v: *Jutro*, Ljubljana 27. 11. 1933.

[60] 31. 1. 1935, Zapisnik 1. rednega občnega zbora Prirodoslovnega društva, 4. točka dnevnega reda.

[61] Diploma 16. maja 1940, hrani jo Botanični vrt Univerze v Ljubljani.

[62] Objavljeno v: FRANC KAPUS, V univerzitetnem botaničnem vrtu v Ljubljani je bil postavljen spomenik, *Proteus*, 26, Ljubljana 1963, str. 14–17 in ERNEST MAYER, Ob odkritju spomenika botaniku Alfonzu Paulinu, *Biološki vestnik*, 11, Ljubljana 1963, str. 126–127.

[63] Objavljeno v: *Zbornik povzetkov referatov na simpoziju slovenskih botanikov v Krškem, 24.–26. 9. 1992*, Ljubljana 1992.

[64] Objavljeno v: POŠTA Slovenije, *Bilten : priložnostne poštne znamke*, 44, Maribor 2003, str. 8–9.

zbor Filozofske fakultete Paulinu ponudil redno profesuro za botaniko, česar pa ta glede na svoja leta ni sprejel. Prevzel pa je predavanja iz Sistematske botanike ter v poletnem semestru 1920 predaval semenke, v zimskem in poletnem semestru 1921–1922 kriptogame (steljčnice, mahove in praprotnice) ter v poletnem semestru 1924 semenke. V vseh 4 navedenih semestrih je vodil tudi vaje iz določevanja rastlin.[65] V nadaljnjem navedeno gradivo iz njegove zapuščine nazorno priča o vsebini in visoki kvaliteti Paulinovih predavanj, seveda na višini tedanjega znanja. Obsega naslednje enote:

R 12/IV-1 do R 12/IV-15 Steljčnice
R 12/IV-1 Bacteriaceae[66]
R 12/IV-2 Myxobacteria
R/12/IV-3 Flagellata
R 12/IV-4 Diatomaceae, kremenjačice
R 12/IV-5 Diatomaceae
R 12/IV-6 Dinoflagellatae. Peridineje ali dinoflagelati
R 12/IV-7 Phaeophyceae, rjave alge
R 12/IV-8 Rhodophyta (Rhodophyceae), rdeče alge
R 12/IV-9 Chlorophyceae
R 12/IV-10 Conjugatae
R 12/IV-11 Charophyta. Parožnice
R 12/IV-12 Myxomycetes (sluznjače)
R 12/IV-13 Fungi, Phycomycetes (algaste glive)
R 12/IV-14 Ascomycetes (mehotrose ali zaprtotrose glive)
R 12/IV-15 Basidiomycetes (odprtotrose glive)
R 12/IV-16:

Str. I–III Dejstva s področja organografije (3 glavni organi rastline, metamorfoza: v ontogenetskem in filogenetskem razvoju, homologni in analogni organi).

Str. 1–4 (rjava paginacija): taksonomske kategorije (današnji rod imenuje pleme), binarna nomenklatura, avtorska imena (primera: L., Wulf.), naravni sistem (z razpredelnico).

Razlika med naravnim in umetnim sistemom (Paulin: sestavom); drugi je urejen po enostranskih načelih.

Paulin: »Pregled tega (sc. umetnega) sestava podam o priliki predavanja o opisovanju in določevanju rastlin, če bom sploh o tem predaval, kar pa ni gotovo. So gotove razmere, vsled katerih bom bržčas to predavanje opustil. Trenutno itak ni mogoče pričeti z opisovanjem in določevanjem, ker ni vsled skrajno neugodnih vremenskih razmer materiala na razpolago«.

Diagram

Paulin: »Risanje diagramov je vobče jako zamudno. Morali bi imeti na velikih stenskih

[65] TONE WRABER, Prvo desetletje študija biologije na ljubljanski univerzi, *Acta Biologica Slovenica*, 43(3), Ljubljana 2000, str. 5–20.

[66] Edino poglavje v nemščini!

rizbah že narisane diagrame za posamezne družine, ki jih pa kakor sploh ne drugih slik nimamo. Jaz se seveda ne morem tu ukvarjati z risanjem diagramov. Hočem torej pomembo diagram(a) le na eni rizbi pojasniti. Ako se za to stvar zanimate, si morate diagrame ogledati v kaki znanstveni botanični učni knjigi, n. p. v Wiesner-Fritschevi organografiji rastlin« (Paulinovo opravičilo v poglavju o cvetnih diagramih in formulah).

Str. 1–48 (modra paginacija) Uvod v predavanja iz sistematike višjih rastlin.

Naravno sorodstvo med arhegoniatami in semenkami dokazuje mena generacij, ki je pri mahovih in praprotnicah očitna, pri semenkah pa zakrita. Opis spolne in nespolne generacije pri mahovih (prevladuje spolna generacija), praprotnicah in semenkah (prevladuje nespolna generacija). Podrobnejši opis mene generacij pri hidropteridah in drugih praprotih. Nespolna generacija pri semenkah. Prašniki, pelodne vrečke, mikrospora, plodni listi, pestič, zgradba semenske zasnove (jezgrica = nucel!, popkov konopec ali držec = funiculus!) in njene vrste (atropna idr.), megaspora. Spolna generacija pri praprotnicah (izospornih in heterospornih, podrobno za posamezne skupine) in semenkah (golosemenke, kritosemenke, spet podrobno).

Str. 22: Paulin: »Ker nimamo v institutu nikakih tozadevnih velikih stenskih slik, na katerih bi lahko sproti pojasnoval razvitek, hočem to najprej narekovati in potem na majhni rizbi posamič pojasniti. Iz istega razloga sem sicer že doslej tako ravnal. Za sistematiko nimamo nikakih učil«.

Str. 29–39: Oploditev pri semenkah (splošno), oploditev pri golo- in kritosemenkah, endosperm (različen pri golo- in kritosemenkah: primarni in sekundarni endosperm), embrio (razvoj pri golo- in kritosemenkah), apomiksa

Str. 40–42 Seme (poglavja o plodovih ni!).

Str. 43–48: Osnovna delitev semenk z oznako: golosemenke, kritosemenke: dvokaličnice (prostolistnice / *Choripetalae,* brezvenčnice / *Apetalae*, prostovenčnice / *Dialypetalae*, zrastlolistnice / *Sympetalae*), enokaličnice.

R 12/IV – 17 Sistematska preglednica rastlinstva:

Str. 1–16 (rjava paginacija) Ilustracije k Uvodu oz. vrste apomikse (16)

R 12/IV – 18: 1-4, 5/1-6 Golosemenke:

Mahov in praprotnic Paulin ne obravnava kot sistematski skupini, temveč jih omenja le ob razlagi razvoja njihovih gametofitov in oploditve.

R 12/IV – 19: Kritosemenke:

Obsežen prikaz družin, tudi tujih, kritosemenk, z opisom in cvetnimi formulami. Najvažnejši rodovi. Razmeroma malo je podatkov o razširjenosti, tudi omembe »koristnih« rastlin so pičle. Na robu zapiskov mnogokrat navodilo: sliko pokazati, razdeliti (ob imenu rastline), kar kaže na to, da je Paulin študentom razdelil primerke katere od obravnavanih rastlin in tako predaval »v živo«. Tako so študenti imeli v rokah npr. ivo (*Salix caprea*), tevje (*Hacquetia epipactis*), reso (*Erica carnea*), cvet vulfenovke (*Wulfenia carinthiaca*), celo rastlino pa jim je Paulin samo pokazal, katero od perunik (*Iris spec.*) in puhasto ovsiko (*Avena pubescens*). Pri kobulnicah je pripomba: »Nekatere zdravilne rastline omenim prihodnjič«. Ilustracije so večinoma marginalne (preprosti črteži, npr. cvet rastline iz obravnavane družine, venčni isti

metuljnic, prašnik (moški cvet) pri mlečkovkah, plodova dveh vrst brestov, cvetni diagram), včasih tudi na posebnem listu (npr.cvet in plod pri javorih, prerez pokovca pri kobulnicah, bukvovke so nasploh predstavljene samo z risbami). Na listu z datumom 2/4 24 so navedene rastline *Helleborus viridis*, *H. atrorubens*, *Leucojum vernum*, *Anemone nemorosa*, *Isopyrum thalictroides* (pri teh 2 vrstah z opisom in cvetno formulo), na listu z datumom 30/3 24 pa so podatki za jetrnik, kar verjetno pomeni, da je na ta dneva Paulin vodil vaje v določanju. Rastline je gotovo dobival v botaničnem vrtu.

Primer za prikaz ene od družin:

19: 12 *Myrtiflorae, Thymelaeaceae*

Paulin: »*Daphne mezereum*, *D. Laureola*, *D. Blagayana*, blagajka, igalka, hr. borica, jeremijčak – majhen polegel grm, dišeči beli cveti so združeni v končnem šopu. Pod sv. Katarino, na gori sv. Lovrenca nad Polh. Gradcem, pri Podlipi, Zid. Mostu, na Gorjancih. Zgodovina odkritja jako zanimiva, jo podam o priliki, ker imam danes še mnogo drugega gradiva.«

Škatla (R 12/V, R 12/VI, R 12/VII): Kartoteka v tej škatli zanesljivo ni Paulinova, tudi pisava ni njegova. Gre za gradivo, ki je nekoč obtičalo pri njem in pozneje ni bilo vrnjeno. V kartoteki so tudi podatki o Paulinu!

R 12/V: Seznam slovenskih ali na Slovenskem, pravzaprav le Kranjskem delujočih naravoslovcev z osnovnimi podatki (letnica rojstva /in smrti/), področju njihovega delovanja in, v nekaterih primerih, bibliografskimi podatki. Vsekakor to ni seznam Paulinovih dopisnikov, kot je to napisano na ovitku R 12/V.

R 12/VI: Seznam razširjenosti nekaterih mehkužcev

R 12/VII: Seznam razširjenosti nekaterih metuljev[67]

R 12/VIII – R 12/IX Paulinova korespondenca: Vsekakor gre za pomemben del Paulinove zapuščine, ki osvetljuje predvsem njegove strokovne stike. Verjetno ta korespondenca ni ohranjena v celoti, saj skoraj ni mogoče, da si ne bi dopisoval z vsemi sodelavci pri svoji eksikatni zbirki, tako zlasti Rajkom Justinom, od katerega ni ohranjeno nobeno sporočilo. Med korespondenti so imena mnogih v Paulinovem času pomembnih botanikov, ki so se bodisi na Paulina obračali s prošnjo za pojasnilo o kranjskih rastlinah ali pa odgovarjali na njegova vprašanja. Pošiljal je herbarizirane rastline specialistom za posamezne rodove, tako S. Belliju (*Festuca*), E. Hackelu (*Festuca*), S. Murbecku (*Drypis*), K. Ronnigerju (*Gentianella*), K. H. Zahnu (*Hieracium*) idr. Sam pa je veljal za specialista za rod rosnikov (*Alchemilla*), prispeval je podatke o kranjskih rastlinah za znano Hegijevo floro Srednje Evrope, tako v celoti za družino križnic (A. Thellung), ali pa K. Fritschu za 3. izdajo njegove Ekskurzijske flore (1922). Z nasveti je pomagal pri šolskih vrtovih in drugih podobnih ustanovah. Korespondenca z A. Bois de Chesnom priča o sodelovanju med ljubljanskim botaničnim vrtom in alpskim vrtom »Juliana« v Trenti, tedaj seveda na italijanskem ozemlju.

[67] Oba seznama, R 12/VI in R 12/VII, sta omejena na predvsem na Kranjskem odkrite ali predvsem tod razširjene vrste ali takšne, ki nosijo ime po Kranjcih. Pisava, delno pa tudi vsebina pisma, ki ga je Paulinu pisal Ivan Hafner 10. 9. 1911 (R 12/VIII-44:1), govorita v prid mnenju, da je gradivo te škatle napisal I. Hafner.

R 12/VIII (Navajam imena Paulinovih korespondentov):

– 1 Adamović Lujo
– 2 Altmann Fritz
– 3 Andersson Aksel
– 4 Ascherson Paul
– 5 Baumgartner Johann
– 6 Becherer Alfred
– 7 Beck v. Mannagetta Günther
– 8 Becker Wilhelm
– 9 Belli Saverio
– 10 Beuk Stanislav
– 11 Bloudek Boleslav
– 12 Bois de Chesne Alberto
– 13 Borbás Vincze
– 14 Bračič Friedrich
– 15 Brandis Erich
– 16 Brecher
– 17 Brodar Srečko
– 18 Burgerstein Alfred
– 19 Buser Robert
– 20 Conventz
– 21 Čadež Janez
– 22 Črnagoj
– 23 Dalla Torre Karl Wilhelm
– 24 Degen Arpad
– 25 Deschmann Karl[68]
– 26 Dolenz V.
– 27 Dolšak Fran
– 28 Domicelj Silvo
– 29 Dörfler Ignaz
– 30 Dykes W. R.
– 31 Engler Adolf
– 32 Fehlner Carl
– 33 Filzer Paul
– 34 Fiori Adriano
– 35 Firbas Franz
– 36 Friedmann Hermann
– 37 Fritsch Karl
– 38 Gartenauer Heinrich
– 39 Gayer Julius
– 40 Ginzberger August
– 41 Grošelj Pavel

[68] Osmrtnica Muzejskega društva.

– 42 Gspan Alfons
– 43 Hackel Edouard
– 44 Hafner Ivan
– 45 Handel– Mazzetti Heinrich
– 46 Hayek August
– 47 Hegi Gustav
– 48 Herle Vladimir
– 49 Hinterlechner Karl
– 50 Hirc Dragutin
– 51 Horvat Ivo
– 52 Horvatić Stjepan
– 53 Howard Henry J.
– 54 Illerschitz Franziska
– 55 Janchen Erwin
– 56 Jeločnik Viktor
– 57 Kalan Večeslav
– 58 Keissler Karl
– 59 Keller Gottfried
– 60 Kerner Anton
– 61 Khek Eugen J.
– 62 Kisser Josef
– 63 Klika Jaromír
– 64 Krajinović Jak.
– 65 Kükenthal Georg
– 66 Lämmermayr Ludwig
– 67 Lapajne Anton
– 68 Lehrmann Anton
– 69 Levec J.
– 70 Lingelsheim A.
– 71 Luerssen Christian
– 72 Lyka Karl
– 73 Macher Ivan
– 74 Magnier Charles
– 75 Maixner Emerich
– 76 Maly Karl
– 77 Mantuani Josip
– 78 Marchesetti Carlo
– 79 Matouschek Franz
– 80 Mencinger Urban
– 81 Milojević Borivoje Ž.
– 82 Morton Friedrich
– 83 Mouillefarine
– 84 Mulley Carl
– 85 Murbeck Svante

– 86 Nardin
– 87 Neumayer Hans
– 88 Nevole Johann
– 89 Noë Franz
– 90 Orožen Franc
– 91 Petrič Ivan
– 92 Pevalek Ivo
– 93 Pintar Luka
– 94 Piskernik Angela
– 95 Plut Štefan
– 96 Poeverlein Hermann
– 97 Porto
– 98 Post L.
– 99 Preissmann E.
– 100 Prijatelj Ivan
– 101 Prohaska Karl
– 102 Prossen
– 103 Rahne Janko
– 104 Rechinger Karl
– 105 Robič Simon
– 106 Roblek Hugon
– 107 Ronniger Karl
– 108 Rubbia Konrad
– 109 Rzepka Janko
– 110 Saccardo Pier Andrea
– 111 Sajovic Gvidon
– 112 Sajovic Janko
– 113 Salzmann Maximilian
– 114 Scharfetter Rudolf
– 115 Schelle Ernst
– 116 Schmid Emil
– 117 Schollmayer E. H.
– 118 Seidl Ferdinand
– 119 Stapf Otto
– 120 Sündermann F.
– 121 Szabó Zoltán
– 122 Šafer Janez
– 123 Tavčar A.
– 124 Tessendorff Ferd.
– 125 Thellung Albert
– 126 Tominšek Josip
– 127 Urban I.
– 128 Urek Ante
– 129 Uršič Fr.

– 130 Vierhapper Friedrich
– 131 Vodnik H.
– 132 Voigtlaender– Tetzner
– 133 Vončina Vitus
– 134 Voss Wilhelm
– 135 Društvo za povzdigo tujskega prometa na Gorenjskem (9. julija 1919)
– 136 Wettstein Richard
– 137 Weyer Em.
– 138 Widder Felix J.
– 139 Winter Paul A.[69]
– 140 Witasek Johanna
– 141 Wohlfarth R.
– 142 Wolf Theodor
– 143 Woynar H.
– 144 Zahn Karl Hermann
– 145 Zâmelis A.
– 146 Zupan Tomo
– 147 Zupančič Jakob
– 148 Mal Josip[70]
– 149 Schwarz Theodor[71]
– 150 K. K. Forst– und Domänen– Verwaltung in Radmannsdorf[72]
– 151 pismi iz direkcije botaničnega vrta na Dunaju
– 152 Makowsky Al.
– 153 Dolenz Eduard
– 154 Kaltenegger
– 155 Kutín Roza
– 156 Wetschky M.
– 157 Vinko[73]
– 158 pismo iz Koprivnika pri Kočevju nekega nadučitelja 22. 6. 1910 (*Dentaria polyphylla*)
– 159 Keck K.
– 160 Zarnik Boris[74]

[69] Pismo z dne 7. 8. 1897 je Winter poslal uredništvu Mitteilungen des Musealvereins s prošnjo za objavo priloženega članka, Dr. Gratzy pa ga je skupaj z rokopisom članka »Prof. Dr. Const. Freih. von Ettingshausen, Jos. Ullepitsch und Simon Robič, drei um Krain verdiente Botaniker« poslal Paulinu v branje. Rokopis, ki pa ni popoln, saj nekaj strani manjka, je še vedno priložen, ni pa bil objavljen.

[70] Ravnateljstvo Narodnega muzeja v Ljublhjani.

[71] Kranjski deželni predsednik, ustanovitev Društva za raziskovanje jam, 1910.

[72] 10. 8. 1908: Vabilo na krajevni ogled zaradi določitve meja od prof. Albina Belarja predloženega naravovarstvenega območja v Dolini Sedmerih jezer 15. in 16. avgusta.

[73] Razglednica iz Lovrenca na Pohorju.

[74] Pismo 25. 11. 1933 ob Paulinovi 80-letnici.

R 12 /IX:

– 1 koncept Paulinovega pisma Augustu Ginzbergerju
– 2 koncept 2 Paulinovih pisem Richardu v. Wettsteinu
– 3 koncept Paulinovega pisma Albertu Thellungu

R 12/X – 1-7 Flora Carniolica: Pod tem naslovom je hranjenih 7 konvolutov (format 21 × 34 cm), na katerih je Paulin pisal podatke o kranjski flori. Izpiske je delal neenakomerno, pri nekaterih taksonih so zelo izčrpni, pri drugih jih je manj ali so omejeni le na njihovo ime. Žal niso razložene kratice, ki jih je uporabljal, vendar jih večinoma ni težko razvozljati. Izpiske je skoraj gotovo začel delati še pred koncem 19. stoletja, prenehal pa z začetkom 1. svetovne vojne oziroma med njo. Izpisoval je Pospichalovo floro Avstrijskega Primorja in Pacherjevo Koroško floro, pri čemer je seveda segal čez meje tedanje Kranjske (slovensko etnično ozemlje?), ni pa izpisov iz Hayekove Štajerske flore, ki je izšla, razen posthumno izdanih enokaličnic (1956), v letih 1908–1914, oz. so ti omejeni na rod *Hieracium*. Izpisoval je iz člankov, ki so izšli v časopisih Flora, Österreichische botanische Zeitschrift, Verhandlungen der zoologisch-botanischen Gesellschaft. Ni pa podatkov o *Botrychium simplex* (Malo polje, GŁOWACKI 1901), čeprav je objava izpred 1. svetovne vojne, pa tudi ne o mladomesečini *Botrychium virginianum*, ki je iz leta 1934 (Kamniška Bistrica, PETKOVŠEK 1935: 221-222), ko Paulin ni več izpisoval. Zapisi so narejeni s črnilom ali svinčnikom in večkrat napisani z zelo drobno, komaj čitljivo pisavo.

Očitno je posebej zapisoval podatke za Kamniške Alpe (pozneje objavljene v Hayek & Paulin 1907), saj je pri vrstah, ki jih na tem območju ni, napisal prečrtano ničlo (Ø).

Primera za vsebino Paulinovega rokopisnega seznama (R 12/X-1):

Carex lasiocarpa Ehrh. (= *C. filiformis*) Bei Villach Pach.

»Moor, tiefe Sümpfe, stehende Wässer, wo? Hld. I. II. Laibacher Morast (l. Deschm.). H. Plem. –
Steiner Alpen: Ø. – *C. lasiocarpa* habe ich im Jahre 1895 am Laibacher Moor bei Bevke am Rande des großen »Primožičevo jezero« genannten Seefensters gesammelt. Seit Jahren ist nun dieser ehemals umfangreiche Tümpel völlig ausgetrocknet und daselbst auch *C. lasiocarpa* gänzlich ausgestorben. Sonst konnte ich die Pflanze nirgends auffinden. Fleischmann erwähnt (Übers. d. Fl. Krains p. 18) *C. lasiocarpa* (sub nom. *C. filiformis*) am Laib. Moor auch bei Freudental, 3 km südöstl von Oberlaibach und in der Wochein. In der Wochein könnte die Pflanze wohl nur an den Ufern des Wocheiner Sees vorkommen, wo ich sie aber nicht beobachtet habe. An Prof. Vierhapper am 10/2/1918. –
Matschacher See bei Feldkirchen, Proh. Gailt. 47, 282«
Ali ni *C. filiformis* sinonim za *C. tomentosa*?
C. filiformis L.(1753) = *C. tomentosa* L. (1767), *C. filiformis* Good. (1794) et auct. plur. = *C. lasiocarpa* Ehrh.

Cladium mariscus (L.) R. Br.
»Bei Villach, Pach.

Idria, Monfalcone, Hld. I. II In Graben ober Bella (bei Idria?) J, Doll. –
Strassoldo, Aquileja, Monfalcone, Istrien, Posp. –
Steineralpen: Ø
»Bei Belo nächst Grmada 18/8 1911 bereits fruchtend (mit *Aspid. thelypteris*); daselbst (685 m) 15/6 1912 blühend. – Sumpf im Thalschlusse des Belicagrabens südlich unter Grmada, 24/6 1916 blühend – Thalschluss des Belicagrabens ober Belica im Dobrovatal (Grmada) 24/6 1916 . Zwischen Grado u. der Mündung des Isonzo, Tom. Fl. Exs. Rchb. 2006
Intell.Bl. 1842, Nr. 1, Hld. I. –

R 12/X-1 prvi konvolut: Na listu 1r so zaporedno napisane številke 66-89, pri katerih so (razen pri 66) napisana krajevna imena (npr. 69 Pokojišče, 88 Landstrass-St. Bartholomae), ki se verjetno nanašajo na sezname na navedenih krajih opaženih vrst. Le številka 89 je razložena kot »Hladnik, Botanische Notizen I (Aus dem Laib. Museum)«

R 12/X – 8-12 Rokopis herbarijskih listkov (shed) za zbirko »Flora exsiccata Carniolica«, centurije XI-XX:

R 12/X-8 Rokopis za centuriji XI in XII

R 12/X-9 Rokopis za centuriji XIII in XIV

R 12/X-10 Rokopis za centuriji XV in XVI

R 12/X-11 Rokopis za centuriji XVII in XVIII

R 12/X-12 Rokopis za centuriji XIX in XX, dodatno še herbarijski listki za štev. 1931. I., 1932. III in 1525. II.

R 12/X -13-24 Drugo Paulinovo rokopisno gradivo

R 12/X-13 Rokopisno gradivo za razpravo »Die Farne Krains«, ki je deljeno na (1,2) splošni, (3) sistematski in (4) literaturni del. V tem zadnjem je Paulin navedel naslednje vire: Scopoli 1772, Biasoletto 1846 (Snežnik), Heufler 1856 (Asplenii species europaeae), Tommasini 1857, Deschmann 1858, Heufler 1859 (*Asplenium fissum*), V. Plemel 1862, Milde 1865, 1867, Voss 1883 (*Struthiopteris*), Fehlner 1883 (*Asplenium seelosii*), Preissmann 1884, Paulin 1896, Pospichal 1897.

R 12/X-14 Die Farne Krains

R 12/X-15 Rokopis »Die Vegetationsverhältnisse des südlichen, an Istrien und Kroatien angrenzenden Gebietes von Krain«, 7 dvojnih listov, Paulinova pisava[75]

R 12/X-16 Rokopis »Über botanische Denkmäler in Krain«, 10 dvojnih listov, Paulinova pisava[76]

---

[75] Rokopis je bil namenjen objavi v glasilu *Mittheilungen des Musealvereines in Krain*, a ni bil objavljen. Priložen je bil kot 21. priloga poročilu o študijskem potovanju visokemu ministrstvu za bogoslužje in uk in bil kolkovan s kolkom (z letnico 1893) za 15 krajcarjev in žigosan s žigom Deželnega šolskega sveta za Kranjsko (Landesschulrat für Krain).

[76] Rokopis je bil na zahtevo c. k. Deželne vlade za Kranjsko predložen c. k. Ministrstvu za bogoslužje in uk, »kjer se še vedno nahaja«, in bil kolkovan s kolkom (z letnico 1898) za 30 vinarjev. Predstavlja prilogo 22 (k čemu?). Za slovensko naravovarstvo pomemben rokopis, ki ga je vzorno objavil in komentiral MAYER 1988 (kot op. 29).

R 12/X-17 Rokopis »Vegetationsverhältnisse des nördlichen Zuges der Littaier Berge«, 4 dvojni listi, Paulinova pisava[77]

R 12/X-18 Rokopis »Vegetationsverhältnisse der Nassenfusser Höhen, der Gurkfelder Ebene und des Uskokengebirges«, 7 enojnih listov, Paulinova pisava.[78]

R 12/X-19 Rokopisno gradivo o kranjskih križnicah, poslano A. Thellungu, ki je to družino obdelal v Hegijevi Flori Srednje Evrope

R 12/X-20 Fragment rokopisa za *Prirodopis rastlinstva* (1898)

R 12/X-21 Rokopis z naslovom *Rastlinstvo* je napisan v slovenščini, obravnava pa fitogeografske razmere na širšem prostoru, dejansko na območju kraljevine Jugoslavije. Domislek, da ga je Paulin napisal za knjigo *Jugoslavija* Antona Melika, se je – res presenetljivo! – izkazal kot utemeljen. V 1. izdaji 1. dela[79] je v poglavju Rastlinstvo in živalstvo skoraj v celoti natisnjeno Paulinovo besedilo, le kratki odstavek (10 vrstic) o živalstvu je iz drugega vira. Prav tako je Melik Paulinovo besedilo uporabil tudi v 2. izdaji istega dela (1924), a ga je precej razširil. Le ugibamo lahko, zakaj Melik Paulinovega avtorstva ni navedel.

R 12/X-22 Rokopis *Fleischfressende Pflanzen*[80]

R 12/X-23 Besedilo za rastlinske etikete v botaničnem vrtu

R 12/X-24 Besedilo za rastlinske etikete v botaničnem vrtu

R 12/X-25 Slovarček strokovnih izrazov[81]

R 12/XI Paulinovi izpiski iz literature

R 12/XI-1 šolski črtni zvezek (24,5 × 19,5 cm)

Izvlečka razprav S. Grafa 1834 (*Pedicularis hacquetii*) in R. v. Wettsteina 1897 (*Gentiana* sect. *Endotricha*), za tega zelo izčrpen izvleček, skoraj prepis!

R 12/XI-2 šolski črtni zvezek (kot R 12/XI-1)

Nadaljevanje izvlečka Wettsteinove monografije o sviščih (*Gentiana* sect. *Endotricha*). Seznam primerkov te skupine sviščev v Paulinovem herbariju, z imenom, nahajališči in številom pol.

Wettstein 1900: Deszendenztheoretische Untersuchungen I. Untersuchungen über den Saison-Dimorphismus im Pflanzenreiche (*Gentiana, Euphrasia, Odontites, Melampyrum, Ononis, Galium – G. verum-G. praecox, Campanula – C. glomerata-C. serotina*; ne povzema pa izvajanja o rodu *Alectorolophus*, verjetno zato, ker je to problematiko obravnaval Sterneck in jo je Paulin povzel v R 12/XI-15).

Paulin povzema tudi starejša Wettsteinova izvajanja v razpravi »Der Saison-Dimor-

[77] Rokopis je kolkovan s kolkom za 15 krajcarjev. Namenjen je bil objavi v glasilu *Mitteilungen des Musealvereines in Krain*, a ni bil objavljen.

[78] Rokopis je kolkovan s kolkom (z letnico 1898) za 30 vinarjev. Namenjen je bil objavi v glasilu *Mitteilungen des Musalvereines in Krain*, a ni bil objavljen.

[79] MELIK 1921 (kot op. 7).

[80] Predavanje 3. 1. 1890 pri Muzejskem društvu za Kranjsko, katerega kratka vsebina je z naslovom »Über die insektenfressenden Pflanzen in Krain« povzeta v *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 3, Laibach 1890, str. XIV.

[81] Po pisavi sodeč ne gre za Paulinov izdelek.

phismus als Ausgangspunkt für die Bildung neuer Arten im Pflanzenreiche«, Ber. deutsch. bot. Ges. 13: 303-313 + Taf. XXIV, 1895.

R 12/XI-3 Listi, delno dvojni (34,5 × 21 cm), brez ovitka

Seznam izvlečkov iz Nuovo Giornale Botanico italiano, n. s. 16, 1909 in naslovi nekaterih drugih literaturnih virov (Jahrbuch des naturhistorischen Landes-Museums in Kärnten 26, 1900 in 27 1905; Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt 34, 1884), 1 enojni list (1 str.)

R. Pampanini 1909: *Hutchinsia procumbens* (1 enojni list, 2 str.)

R. Pampanini 1909: *Iris cengialti* (5 dvojnih listov, 20 str., dejansko prepis)

R. Pampanini 1909: *Aquilegia einseleana* (1 dvojna pola, 3 str.)

R 12/XI-4 Listi (34 × 21 cm) brez ovitka, 2 dvojna lista

J. Rohlena 1912: 5. Beitrag zur Flora von Montenegro – izpiski o vrstah, ki so se Paulinu v razpravi zdele zanimive (npr. *Hypericum richeri* subsp. *alpigenum*, *Spiraea media*, *Leontodon crispus* in še 27 drugih taksonih).

K. Kavina 1912: Šotni mahovi Češke.

R 12/XI-5 Listi (33 × 21 cm) brez ovitka, 2 dvojna in 1 enojni list (6 popisanih str.)

J. Kavina 1912: Šotni mahovi Češke

R 12/XI-6 Listi (33 × 21 cm) brez ovitka

Izvlečki iz *Oesterreichische botanische Zeitschrift* 21 (1871), 1 enojni in 1 dvojni list (3 popisane str.)

A.Kerner: Können aus Bastarten Arten werden? L. Rossi: Zur Flora von Karlstadt. A. Garcke & P. Ascherson: Öffentliche Aufforderung (J. Głowacki: herbarijski dolg). L. Hohenbühel-Heufler: Über *Sarcosphaera macrocalyx*. G. Strobl: Die Radstätter Tauern als Repraesentant der Ennstaler Kalk- und Urgebirgskette.

R 12/XI-7 Listi (33,5 × 21 cm) brez ovitka:[82]

Izvlečki iz Verhandlungen der zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien 22 (1872) (1 dvojni list, 3 popisane strani).

C. Marchesetti: Ein Ausflug auf die Julischen Alpen

42 (1892) 1 dvojni in 1 enojni list (6 popisanih str.):

A. Sitzungsberichte (poročila več avtorjev),

B. Abhandlungen (A. A. Boller; Zur Flora der grossen Kapela. A. A. Boller: Eine botanische Wanderung um Bihač in Bosnien und um angrenzenden Theile von Kroatien).[83]

43 (1893) Listi 33 × 21 cm, 1 dvojni list (4 popisane str.)

A. Sitzungsberichte (referati več avtorjev)

B. Abhandlungen (članki več avtorjev)

44 (1894) Listi 33 × 21 cm, 3 dvojni listi (12 popisanih str.)

A. Sitzungsberichte (referati več avtorjev, med drugimi C. Fritsch: Beiträge zur Flora

[82] Na 3. str. zunanjega dvojnega lista je Paulin zapisal, da ima v zasebni lasti letnike 32 (1882), 33 (1883), 34 (1884), 36 (1886), 37 (1887), 38 (1888), 39 (1889), 40 (1890) in 41 (1891).

[83] Paulina je snov obeh člankov najbrž pritegnila, ker se je v letu avstrijske zasedbe Bosne in Hercegovine bojeval na območju Bihača.

der Balkanhalbinsel mit besonderer Berücksichtigung von Serbien. Erster Theil, Zweiter Theil).
50 (1900) Listi 33 × 21 cm, 2 dvojna in 1 enojni list (9 popisanih strani)
A. Berichte über die Versammlungen (referati več avtorjev)
B. Abhandlungen (članki več avtorjev, med drugimi C. Fritsch; Über den Formenkreis von *Orobus luteus*)
C. Referate (več avtorjev)
51 (1901) Listi 33 × 21 cm, 2 dvojna lista (7 popisanih str.)
A. Sitzungsberichte (poročila več avtorjev)
B. Abhandlungen (članki več avtorjev)
C. Referate (poročila o člankih več avtorjev, med drugimi F. Vierhapperja o Paulinovih Schedae ad floram exsiccatam Carniolicam I. Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains. 1. Heft).
59 (1909) Listi 33 × 21 cm, 4 dvojni in 1 enojni list (18 popisanih str.)
Abhandlungen (članek A. Aaronsohna: Über die in Palästina u. Syrien wildwachsend aufgefundenen Getreidearten).
Versammlungen (na sestanku sekcije za zoologijo Holdhaus kritizira pendulacijsko teorijo H. Simrotha, kar Paulin obsežno izpisuje); sekcija za botaniko (poročila o več predavanjih, tako H. Handel-Mazzettija o vrsti *Onobrychis visianii* Borb., ki obsega vrste *O. ocellata* Beck /= *O. tommasinii* auct., non Jordan/, *O. alba* /W. K./ Desv. in *O. laconica* Orph.).
Referate (več poročil o novih knjigah oz. člankih).
61 (1911) Listi 33 × 21 cm, 1 dvojni list (4 popisane str.)
Izpiski o več sestankih društva. Na enem od njih je 27. 1. 1911 H. Neumayer govoril o nahajališču *Asplenium seelosii* pri Rimskih Toplicah (str. 110), 1. 3. 1911 pa je dr. Paul Kammerer imel predavanje z naslovom »Zucht- und Transplantationsversuche über Vererbung körperlich erworbener Eigenschaften bei Thieren und Pflanzen«, kar je Paulin obširno povzel.

R 12/XI-8 16 dvojnih listov 34 × 21 cm, popisanih v dveh stolpcih (61 popisanih strani):
Podatki o nahajališčih semenk in praprotnic hrvaške flore (verjetno izpis iz Hirca)[84]

R 12/XI-9 2 enojna in 2 dvojna lista (34 × 21 cm) brez ovitka (skupaj 8 popisanih str.):
Nahajališča na Plemlovih tiskanih herbarijskih etiketah, mnogokrat z datumom nabirka (2 obojestransko popisana lista)
Seznam eksikatov z nahajališči in (večinoma) datumi (družine Ranunculaeae, Paeoniaceae, Berberidaceae, Nymphaeaceae, Papaveraceae, Brassicaceae (rodovi Nasturtium = Rorippa, Barbarea, Turritis), nabiralci Deschmann, Dolliner, Ferjančič, Freyer, Głowacki, Graf, Hladnik, Janša, Josch, Plemel, Tommasini, Voss.[85]
(Snežnik: Ranunculus nivalis, Trollius europaeus 12. 7. 847 Deschmann)
Papaver alpinum (Jezerje pod Kopico Freyer).[86]

[84] Zanimivo, da podobno izčrpnega seznama za Kranjsko Paulin nima.
[85] Pisava ni Paulinova.
[86] Ime Jezerje bi utegnilo biti skupinsko ime za današnjo Dolino Triglavskih jezer.

R 12/XI-10 1 dvojni list (34 × 21 cm) brez ovitka (3 popisane str.):
Hladnik: Florula vochinensis 1826. Imenski seznam 204 vrst, pri nekaterih tudi s konkretnim nahajališčem/nahajališči (npr. *Veronica urticifolia*, am Ufer der Feistritz; *Sibbaldia procumbens*, Velo polje, am Ufer des Bächleins; *Athamanta cretensis*,Velo polje; *Polygonum bistorta*, am See unter dem Veršac; *Saxifraga hypnoides* Rhangor, *Cerastium alpinum* (Scopoli: *Centunculus alpinus*), Koinshza; *Horminum pyrenaicum*, Črna prst; *Statice armeria*, Velo polje, Prevale, Draški vrh, Tosec, pod Rangom, pod Strugam, pod Kopico, Debeu vrh, ober Kojšica – ta nahajališča se bolj ali manj ujemajo s Scopolijevimi; *Scabiosa graminifolia*, In der Ukanca, auf dem Felsen, auf welchem die Brücke ruht, die zur Savica führt), ali tudi z ekološko obarvano pripombo pri *Rumex alpinus* (vor der Hütte der Hirten, wo das Vieh steht).
Latinsko-slovenski seznam 77 rastlinskih imen (3. stran dvojnega lista) neznanega izvora.

R 12/XI-11 črtni zvezek brez ovitka:
Izvlečka: rod *Hedraeanthus*, določevalni ključ, seznam vrst s sinonimi, nahajališča, po monografiji: R. Wettstein 1887, Monographie der Gattung *Hedraeanthus*, česar pa Paulin ne navaja; A. Kerner, Oesterreich-Ungarns Pflanzenwelt, Wien 1886 (v monografiji Die oesterr.-ungarische Monarchie im Wort und Bild, Uebersichtsband, 1. Abtheilung: Naturgeschichtl. Theil, p. 183–248)

R 12/XI-12 2 dvojna lista (34 × 21 cm) brez ovitka (4,6 popisane str.)
Izvleček iz razprave: A. Kerner 1869, Die Abhängigkeit der Pflanzengestalt von Klima und Boden. Ein Beitrag zur lehre der Entstehung und Verbreitung der Arten, gestützt auf die Verwandtschaftsverhältnisse, geographische Verbreitung und geschichte der *Cytisus*arten aus dem Stamme der *Tubocytisus* D. C.

R 13/XI-13 2 dvojna lista (34 × 21 cm) + ovitek (8 popisanih str.)
Izvleček iz razprave: J. Witasek 1902, Ein Beitrag zur Kenntnis der Gattung *Campanula*.

R 14/XI-14 10 dvojnih listov (34 × 21 cm) z ovitkom (39,5 popisanih str.)
Izvleček iz razprave: August Hayek 1901, Die *Centaurea*-Arten Österreich-Ungarns.

R 12/XI-15 1 dvojni list (34 × 21 cm) + ovitek (na njegovi 2. strani preris se-zonskih ras, 2,5 popisanih str.)
Izvleček iz razprave: J. Sterneck 1901, Monographie der Gattung *Alectorolophus*.

R 12/XI-16 1 dvojni list (34 × 21 cm) brez ovitka (4 popisane str.)
Izvlečki iz Verhandlungen der zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien 52 (1902). Obsegajo nekatere prispevke na srečanjih društva (Sitzungsberichte), referate o izšlih delih (obširnejši izvleček dela »Die Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder« G. Becka 1901) in izvlečke nekaterih člankov.

R 12/XI-17 1 dvojni list (34 × 21 cm) brez ovitka (4 popisane str.)
Izpis (9 stolpcev) vrst iz članka: A. Béguinot 1901, Ricordi di una escursione botanica nel versante orientale del Gargano.

R 12/XI-18 1 dvojni list (34 × 21 cm) brez ovitka (3,5 popisane str.)
Naslova dveh člankov G. Becka iz revije Lotos 56 (1908).
Naslov članka »Ein Ausflug in die Julischen Alpen« (C. Marchesetti 1872, izvleček

glej R 12/XI-7) in izvleček iz članka »Aus der Frühlingsflora und Fauna Illyriens (G. Strobl 1872), oba iz revije Verhandlungen der zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien 22 (1872).

R 12/XI-19 1 dvojni list (34 × 21 cm) brez ovitka (3,5 popisane str.)
Naslovi ali kratki izvlečki člankov iz različnih avstrijskih botaničnih ali naravoslovnih revij.

R 12/XI-20 1 dvojni list + 1 enojni list (34 × 21 cm) brez ovitka (4,5 popisane str.)
Pregled dela D. Hirca »Revizija hrvatske flore« (1903-1912) po družinah in straneh v Radu JAZU.

R 12/XI-21 9 dvojnih + 1 enojni list (34 × 21 cm) brez ovitka (19 popisanih str.)
Izvleček razprave: G. Hegi, Das obere Tösstal und die angrenzenden Gebiete, floristisch und pflanzengeographisch dargestellt. Bull. Herb. Boissier, 2. Sér., 2, 49 (1902).

R 12/XI-22 šolski črtni zvezek (kot R 12/XI-1)
Izvlečki iz:
F. Graf, Botanischer Ausflug in die Umgebung von Trifail (1864)
K. Deschmann, Beiträge zur Landeskunde Krains. III. Über einige in jüngster Zeit in Krain eingewanderte Pflanzen (1868); IV. Die tiefsten Standorte einiger Alpenpflanzen in Krain (1868); V. Die Billichgratzer Dolomiten (1868).
L. Heufler, Die Golazberge in der Tschitscherei (1845).
M. Tommasini, Der Berg Slavnik im Küstenlande und seine botanischen Merkwürdigkeiten, insonderheit *Pedicularis Friderici Augusti* (1839).
S. Graf, Versuch einer gedrängten Zusammestellung der Vegetationsverhältnisse des Herzogthums Krain (1837).
B. Hacquet, Plantae Alpinae Carniolicae (1782).
G. Beck, Flora von Südbosnien und der angrenzenden Herzegovina I (1886), II (1887).[87]
H. Steininger, Beschreibung der europäischen Arten des Genus *Pedicularis* (1887).[88]
L. Lämmermayer & M. Hoffer, Junk's Naturführer: Steiermark (Berlin 1922).[89]
Zapis naslednjih naslovov: C. Nägeli & A. Peter, Die Hieracien Mitteleuropas, Bd. II (1886); C. Arvet-Touvet, Spicilegium rariorum vel novorum Hieraciorum (1886); V. Borbás, *Coronilla emeroides*, Oe. B. Z. 36: 230 (1886); R. Wettstein, *Myosotis alpestris* u. *M. suaveolens* (razlika med obema vrstama), VZBG 36 (1886); F. Pax, Monographie der Gattung *Acer*. Spezieller Theil (1902).
R 12/XI-23 Šolski črtni zvezek (kot R 12/XI-1) z izpiski iz literature

[87] V izvlečku o splošnih lastnostih območja in vegetacijskih formacijah (I), nato izpiski o nekaterih taksonih (II).

[88] V izvlečku izbor vrst s sinonimiko, po potrebi razlikovalnimi znaki ter nahajališči na Kranjskem in soseščini (originalni opis za *P. elongata* f. *goricensa* Steininger, »in zahlreichen Übergängen zur Normalform im Isonzothale bei Tolmein auf der Alpe Slemi planina (Kammerer!)«.

[89] Izvleček za območja slovenske Štajerske (poglavja XXIII–XXX), s splošnim pogledom na floro Spodnje Štajerske in izčrpno zadevno literaturo.

Izvlečki iz:
M. Tommasini, Correspondenz (Über Pflanzen der Umgebung von Triest) (Flora 1837)
S. Graf, Der Grosskahlenberg bei Laibach (Flora 1837)
L. Reichenbach, XV. Centurie der Fl. Germ. Exsiccata (Flora 1838)[90]
Flora 1838, II. Band: 773
Fleischmann podaril 100 herbariziranih rastlin s Kranjske Botanični družbi v Regensburgu.
H. Freyer, Correspondenz (Flora 1838)
W. D. Koch, Correspondenz (Über einige *Orobi*) (Flora 1838)
M. Tommasini, Über einige Arten von *Orobus* (Flora 1838)
W. D. Koch, Noch einige Bemerkungen über *Senecio doria* ...(Flora 1838)
H. Freyer, Terglou in Oberkrain (Flora 1838)
M. Tommasini: Über *Alyssum petraeum* (Flora 1839)
H. Freyer, Correspondenz (herbarij S. Grafa, Blagayev obelisk) (Flora 1839)
A. Fleischmann, Correspondenz (*Scopolina Hladnickiana*) (Flora 1839)
H. Freyer, Zweite Besteigung des Mangart (Flora 1839)
H. Freyer, Correspondenz (Besteigung des Krim, Porezen …) (Flora 1839)
H. Freyer, Correspondenz (o botaničnem vrtu v Ljubljani) (Flora 1829)
L. Ch. Vest, Descriptiones plantarum novarum vel minus cognitarum (1829)[91]
A. Kerner, Novae plantarum species Tiroliae, Venetiae, Carnioliae … (1870)
L. Čelakovsky, Neue Beobachtungen und Kritik einiger Pflanzen der böhmischen Flora (1870)
M. Bach. Einige Notizen über *Iberis divaricata* Tausch[92] und deren Standorte bei Boppard am Rhein (Flora 1838)
A. Hayek, Kritische Übersicht über die *Anemone*-Arten aus der section *Campanaria* Endl. und Studien über deren genetischen Zusammenhang (1904)
L. Simonkai, *Chaenorrhinum Aschersoni* Simk. (1904)
F. Vierhapper, Übersicht über die Arten und Hybriden der Gattung *Soldanella* (1904)
C. Deschmann, Krainische Alpenpflanzen im Herbar von Krupička (1870)[93]
C. Deschmann, … für die Flora Krains neue *Petasites*-Art in der »wildromantischen Peklo- Schlucht« (po mnenju Tommasinija *P. spurius* Retz.). *Primula carniolica* v Peklu pri Borovnici (1870).[94]
C. Deschmann, nova nahajališča (*Asplenium fissum* pri Lepencah; *A. septentrionale* pri Ortneku; *Danthonia provincialis*, s slovenskim imenom bivenca, precej pogostna na Notranjskem in Dolenjskem, tako v okolici (okrožju) Ribnice, Kočevja in Črnomlja;

[90] Paulin je izpisal vrste s Kranjske.
[91] *Centaurea scopolii* Vest iz Maribora (= *Rhaponticum paniculatum* Scop.).
[92] *Iberis divaricata* Tausch = *I. intermedia* DC.
[93] Tudi poročilo o najdbi vrste *Peucedanum parisiense* pri Zagonu (Postojna).
[94] Na sestanku Muzejskega društva 20. 5. 1870 je bilo povedano, da po mnenju A. Kernerja ne gre za *P. spurius*, temveč za novo vrsto *P. Deschmanni*.

Bromus stenophyllus na Toscu. Jetrenjak *Sauteria alpina* na Velem polju (1870).
Poleg nevedenih še več drugih Paulinovih izpisov, večinoma gradiva iz revije Flora.

R 12/XI-24 2 dvojna lista (34 × 21 cm) brez ovitka (6 popisanih str.)
Izvleček iz: Loitlesberger, V., Zur Moosflora des oesterreichischen Küstenlandes. II. Musci (1909)

R 12/XI-25 3 dvojni listi (34 × 21 cm) brez ovitka (8,6 popisanih str.)
M. Heeg, Die Lebermoose Niederösterreichs (1893)

R 12/XI-26 1 dvojni in 4 enojni listi (34 × 21 cm) brez ovitka (11 popisanih str.)
Izvlečki iz Hayek 1901 (katero delo?), Scharfetter 1908 (katero delo?), Brückner III (Die Alpen in Eiszeitalter?), Wettstein 1898 (Geogr.-morfol. metoda)in drugih fitogeografsko-glacioloških publikacij, očitno v zvezi s Paulinovim razmišljanjem o nastanku in starosti pojavljanja glavinca *Centaurea alpigena* v Bohinju (Paulin 1917).

R 12/XI-27 4 dvojni (34 × 21 cm) listi brez ovitka (16 popisanih str.)
Izvleček iz: R. Scharfetter, Beiträge zur Geschichte der Pflanzendecke Kärntens seit der Eiszeit (1906)

R 12/XI-28 2 dvojni in 2 enojna lista (34 × 21 cm) brez ovitka (8 popisanih str.)
Izvlečki iz glacioloških študij (Pax, Karpati; Weber, in Lotsy; Emil Werth – Das Eiszeitalter 1909; Brückner (?) – slovenski primeri

R 12/XI-29 1 dvojni list (34 × 21 cm) brez ovitka (4 popisane str.)
Izvleček iz: K. Keissler, Die Arten der Gattung *Daphne* aus der Sektion *Daphnanthes* (1898)[95]

R 12/XI-30 3 enojni listi (24 × 19 cm) brez ovitka (5 popisanih str.)
Izvleček iz razprave: C. Peters, Bericht über die geologische Aufnahme in Kärnten, Krain und dem Görzer Gebiete im Jahre 1855 (1856)

R 12/XI-31 1 dvojni list (21 × 17 cm), 1 dvojni in 13 enojnih listov (24,5 × 19,5 cm), brez ovitkov
Izvlečki iz razprav:
K. Hauer, Gypslager von Lengenfeld in Krain (1856) in še 4 drugih geoloških razprav
Naslovi ali izvlečki iz številnih geološko-paleontoloških razprav (npr. Lipold – geološke razmere Idrije (1883), Ettingshausen – fosilna flora Zagorja, A. Fleckner – boksit v Bohinju (1866), Zollikofer – Velikotrnski skladi pri Krškem (1860)

R 12/XI-32 2 enojna lista (21 × 17 cm) brez ovitka (4 popisane str.)
Izvleček iz razprave: A. Morlot, Über die geologischen Verhältnisse von Oberkrain (1850)

R 12/XI-33 1 enojni + 1 dvojni list (5,6 popisanih str.) + 2 dvojna lista (3,3 popisanih str.) z ovitkom
Izvlečka iz razprave oz. knjige:

[95] Ta sekcija ima terminalna, eventualno tudi še aksilarna socvetja, ki jih pri drugih sekcijah ni. Izpis nahajališč vrst *D. cneorum*, *D. striata*, *D. blagayana* (»Ein Exemplar im Herb. zool.-bot. Ges., angeblich von Dolliner bei Idria gesammelt, scheint Keissler zweifelhaft«) in *D. alpina* (ta z latinskim opisom) ter opis var. *petiolata* Keissler nov. var. (z opisom in nahajališči, ta na Kranjskem, v Istri in v Madžarskem Primorju).

A.Kerner, Über *Iris Cengialti* Ambrosi (1871)
W. R. Dykes, The Genus *Iris* (1913), v prepisu K. Rechingerja (Paulin 1917: 100)[96]

R 12/XI-34 10 dvojnih listov (24 × 34 cm)
Izvleček iz razprave: D. Stur, Über den Einfluß des Bodens auf die Verteilung der Pflanzen. Als Beitrag zur Kenntnis der Flora von Österreich, der Geographie und Geschichte (1857)

R 12/XI-35 17 v sredini spetih dvojnih in 1 enojnega (karta razširjenosti vrst na Kranjskem) lista (17 × 21 cm)
Izvleček iz razprave: V. Schiffner, Monographia Hellebororum (1890)

R 12/XI-36 2 dvojna lista (24 × 34 cm) brez ovitka (6 popisanih str.)
Fragmentarni izpiski razprav s (flornozgodovinsko) fitogeografsko vsebino več avtorjev (A. Kerner, J. Briquet, G. Beck, brez naslova del).

R 12/XI-37 2 dvojna in 2 enojna lista (24 × 34 cm) brez ovitka
Izvlečki razprav s fitogeografsko vsebino več avtorjev
G. Beck, A. Engler, A. Hayek, F. Vierhapper (*Conioselinum tataricum,* 1911)
Izvleček iz revije Argo (Ljubljana): A. Müllner, *Scabiosa trenta* Hacquet
Literaturni izpiski o nahajališčih vrst rodu *Pedicularis*

R 12/XI-38 4 dvojni listi (24 × 34 cm) brez ovitka (15 popisanih listov)
Izvleček (v hrvaščini) iz : A. Pichler, Biljevni sag okolice varaždinske (1891)

R 12/XI-39 8 + 1 dvojni list (24 × 34 cm) z ovitkom (29,8 popisanih str.)
Izvleček iz: R. Wettstein, Monographie der Gattung *Euphrasia* (1896)
Na ločenem dvojnem listu so podatki o vrstah in nahajališčih na Kranjskem in v sosednjih deželah

R 12/XI-40 nečrtan šolski zvezek (19,5 × 24 cm), posebej 1 + 4 listi
Izvlečki iz:
Članki in notice iz revije Österreichische Botanische Zeitschrift 14 (1864), 16 (1866), 22 (1872)
R. Chodat, Monographia Polygalacearum, ločeno 1 list: *Polygala nicaeense*, *P. mediterraneum*, *P. gariodianum*, P. *forojulense*, *P. carniolicum*, in 4 listi: ilustracije k monografiji (prerisano!)

R 12/XI-41 nečrtan šolski zvezek (19,5 × 24 cm)
Izvlečki iz revije Verh. Zool. Bot. Ges. Wien 6 (1856) (K. Deschmann: dar nekaj 100 rastlin za herbarij Društva, L. Heufler: Asplenii species europaeae), 14 (1864) (A. Kerner: Snežnik, Učka), 24 (1874) (H. Engelthaler: Ober-Krain)
Izvleček iz revije Engler's Botan. Jahrb, 31 (1902): M. Rikli, Die Gattung *Dorycnium*, L. Adamović, Šibljak, Beibl. 69 (1902) Krašan, Zur Klärung einiger phytographischer Begriffe) (le naslov!)
Izvlečka iz revije Wiener illustrierte Gartenzeitung 18 (1893): G. Beck: Die Gattung *Hedraeanthus*, G. Beck, Die Königsblume (*Daphne Blagayana*)
Izvleček iz knjige C. F. Nyman & Th. Kotschy, Analecta botanica (1854)
Izvleček iz revije Oesterr. Bot. Zeitschr. 43 (1893): A. Kerner, *Scabiosa trenta*

[96] Paulinova razprava iz leta 1917 ni izšla v celoti (glej WRABER 1978, kot op. 39).

R 12/XII Simona Robiča lastnoročno napisani seznam mahov, ki jih ima v svoji zbirki 68 str. Ta seznam omenja Robič v pismu Paulinu 19. XI. 1884 (R 12/VIII – 105: 3).

R 12/XIII Biografsko gradivo, časopisni izrezki

– 1 Jutro, štev. 222, 22. IX. 1933 (Paulinova 80-letnica)

– 2 Jutro, 27. XI. 1933 (Poročilo o jubilejni svečanosti ob Paulinovi 80-letnici na ljubljanski univerzi)

– 3 Proteus 1: 14-16, 1934 (Članek V. Petkovška ob Paulinovi 80-letnici)

– 4 Jutro, štev. 220 (26. IX. 1942), štev. 221 (27. IX. 1942), štev. 224 (1. X. 1942),štev. 226 (3. X. 1942) (Članek Gabrijela Tomažiča ob Paulinovem vstopu v 90. leto)

– 5 Osmrtnica A. Paulina (Ravnateljstvo drž. klas. gimnazije, brez podatka o kraju objave)

Članki o Paulinu in njegovem delu

Paulin, Alphons, Flora exsiccata Carniolica, *Allgemeine botanische Zeitung* (1901), Karlsruhe 1902, str. 143.

Jubilejna svečanost našega najodličnejšega botanika: Naši znanstveniki profesorju Paulinu za njegovo osemdesetletnico. *Jutro*, Ljubljana 27. 11. 1933

80-letnica učenega rastlinarja, *Jutro*, Ljubljana 22. 9. 1933, štev. 222.

Jože DEBEVEC, Obiski pri naših upokojenih profesorjih 3. Pri g. šolskem svétniku prof. Alfonzu Pavlinu. *Mentor* 25, 1937/38, Ljubljana 1938, str. 116–118.

Fran DOLŠAK, Naša floristika, *Proteus* 5, Ljubljana 1938, str. 23.

Nejc JOGAN, Razstava ob 50. obletnici smrti A. Paulina, *Proteus*, 55, Ljubljana 1993, str. 374.

Franc KAPUS, V univerzitetnem botaničnem vrtu v Ljubljani je bil postavljen spomenik, *Proteus*, 26, Ljubljana1963, str. 14–17.

Jože LAZAR, 150 let botaničnega vrta v Ljubljani, *Ad annum Horti botanici labacensis Solemnem*, Ljubljana 1960, str. 1–10.

Andrej MARINČEK, Znamenite osebnosti: Alfonz Paulin, Pošta Slovenije, *Bilten*, 33, Maribor 2003, str. 8.

Ernest MAYER, Ob odkritju spomenika botaniku Alfonzu Paulinu, *Biološki vestnik*, 11, Ljubljana 1963, str. 126–127.

Ernest MAYER, Usoda in vsebina rokopisa A. Paulina »Über botanische Naturdenkmäler in Krain«, *Biološki vestnik*, 36 (3), Ljubljana 1988, str. 33–52.

Viktor PETKOVŠEK, Alfonz Paulin. Ob osemdesetletnici Nestorja slovenskih botanikov, *Proteus*, 1, Ljubljana 1933, str. 14–16.

Viktor PETKOVŠEK, A. Paulin: Flora exsiccata carniolica, *Proteus*, 2, Ljubljana 1935, str. 214–215.

Viktor PETKOVŠEK, Življenje in delo Rajka Justina, *Proteus*, 5, Ljubljana 1938, str. 148–151.

Viktor PETKOVŠEK, † Ferdinand Seidl in † Alfonz Paulin kot planinska prirodopisca, *Planinski vestnik*, 43, Ljubljana 1943, str. 36–38.

Viktor PETKOVŠEK, Ob stoletnici Paulinovega rojstva, *Biološki vestnik*, 2, Ljubljana 1953, str. 153–155.

ANGELA PISKERNIK, Paulin Alfonz, *Slovenski biografski leksikon*, 2 (6), Ljubljana 1935, str. 264–267.

NADA PRAPROTNIK, Simpozij Flora in vegetacija Slovenije, *Proteus*, 55, Ljubljana 1992, str. 112–113.[97]

ALEXANDER PUCSKO, Schulrat Professor Alfons Paulin (Biographische Skizze), *Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums mit deutscher Unterrichtssprache zu Laibach*, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1909/1910, Laibach 1910, str. 18–21.

GVIDO SAJOVIC, A. Paulin, Übersicht der in Krain bisher nachgewiesenen Formen aus der Gattung Alchemilla L, Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Laibach, 1907, *Carniola*, 1, Ljubljana 1908, str. 67.

GVIDO SAJOVIC, Paulin, A., Flora exsiccata Carniolica. Fasciculus quintus continens Centuriam IX. et X. Labaci 1912, *Carniola, nova vrsta*, 4, Ljubljana 1913, str. 164.

FERDINAND SEIDL, Prirodopis rastlinstva za nižje razrede srednjih šol. Spisal Alfonz Paulin, *Ljubljanski zvon*, 18, Ljubljana 1898, str. 632–633.

FERDINAND SEIDL, Dr. A. v. Hayek, Die Sanntaler Alpen (Steiner Alpen). IV. Heft der Vorarbeiten zu einer pflanzengeographischen Karte Österreichs. Band IV, Heft 2 der Abh. d. k. k. Zool.-Botan. Gesellschaft in Wien. Mit 14 Abb. und 1 Karte in Farbendruck. 174 S. groß 8°. Jena, Fischer 1907, *Carniola*, 2, Ljubljana 1909, str. 54–57.[98]

SANDI SITAR, Rastlinstvo s Kranjskega: Alfonz Paulin, botanik (1853–1942), *Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov in tehnikov*, Ljubljana 1987, str. 172–173.

F. STAFLEU, A. & R. S. COWAN, ALPHONS PAULIN (1853–1942). *Taxonomic literature* IV: P-Sak, 2. Ed., Utrecht 1983, str. 112.

J. ŠMAJDEK, A. Paulin, k. k. Botanischer Garten in Laibach. Verzeichnis der im Tausche abgebbaren Sämereien und Pflanzen, 1910 und 1911, *Carniola, nova vrsta*, 3, Ljubljana 1912, str. 141–142.

GABRIJEL TOMAŽIČ, Znanstveno delo prof. Alfonza Paulina, *Jutro*, Ljubljana 26. 9. 1942, štev. 220; 27. 9. 1942, štev. 221; 1. 10. 1942, štev. 224; 3. 10. 1942, štev. 226.

GABRIJEL TOMAŽIČ, Alfonz Paulin. Pomen dela A. Paulina, *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani*, 1, Ljubljana 1943, str. 241–257.

TATJANA VERČKOVNIK, Slovenski botanični učbeniki. Flora in vegetacija Slovenije. Ob 50.obletnici smrti A. Paulina (1853–1942) in 40. obletnici izida »Seznama praprotnic in cvetnic slovenskega ozemlja« E. Mayerja (1952), *Zbornik povzetkov referatov na simpoziju slovenskih botanikov v Krškem, 24.–26. 9. 1992*, Ljubljana 1992, str. 48.

TONE WRABER, Paulinova »Flora exsiccata Carniolica« XIX. in XX. centurija, *Razprave 4. razreda SAZU*, 9, Ljubljana 1966, str. 125–164.

TONE WRABER, Kako se je končala publicistična dejavnost Alfonza Paulina, *Proteus*, 41, Ljubljana 1978, str. 151–152.

TONE WRABER, Paulin, Alfonz, *Enciklopedija Slovenije*, 8, Ljubljana 1994, str. 274–275.

TONE WRABER, Prvo desetletje študija botanike na ljubljanski univerzi, *Acta Biologica Slovenica*, 43 (3), Ljubljana 2000, str. 5–20.

[97] V okviru simpozija je bil 24. 9. 1993 ob Turnski graščini v Leskovcu pri Krškem odkrit spomenik Alfonzu Paulinu.

[98] Na str. 56 omemba flore Kamniških Alp v skupnem avtorstvu A. Hayeka in A. Paulina.

DER SCHRIFTLICHE NACHLASS DES BOTANIKERS ALFONZ PAULIN IN DER BIBLIOTHEK DER SLOWENISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE

(Zusammenfassung)

Alfonz Paulin (14. 9. 1853–1. 12. 1942) wirkte nach dem beendeten Studium der Naturwissenschaften an der Universität Graz bis zu seinem Eintritt in den Ruhestand am 1. 1. 1910 als Gymnasialprofessor der Naturwissenschaften in Ljubljana. In den Jahren 1886-1931 war er auch der Leiter des Botanischen Gartens in Ljubljana. Zwischen 1920 und 1924 lehrte er an der 1919 gegründeten Universität Ljubljana als Honorarprofessor Systematische Botanik. In der Zeit seiner Tätigkeit erforschte er tatkräftig die Flora des damaligen Landes Krain und wurde ihr vorzüglicher Kenner. Im Jahre 1940 wurde er zum korrespondierenden Mitglied der mathematisch-naturwissenschaftlichen Klasse der 1938 gegründeten Akademie der Wissenschaften in Ljubljana gewählt. Die Bibliothek dieser Anstalt verwährt seinen in diesem Beitrag vorgestellten schriftlichen Nachlass. Neben der Behandlung dieses Nachlasses führt der Autor an Paulins kritisch durchgesehenen Lebenslauf und sowie Schriften-verzeichnis, die Ehrungen, die Paulin noch zu seiner Lebenszeit und bis zum heutigen Tag zuteil wurden, wie auch die Bibliografie der Artikel über Paulins Leben und Wirkung.

Paulin verfasste das erste originale Lehrbuch der Botanik für Mittelschulen in slowenischer Sprache (1896). Er arbeitete beim Slowenisch-Deutschen Wörterbuch von Pleteršnik (1895-1896) mit, schrieb das erste Gutachten über den Schutz der Pflanzenwelt in Krain (1906) und reihte sich dadurch unter die Pioniere des slowenischen Naturschutzes ein. Als Leiter des Botanischen Gartens in Ljubljana, gegründet in 1810 (F. Hladnik), in den ersten Jahrzehnten ein bedeutendes Zentrum der botanischen Forschung und Lehre in Krain, der aber allmählich zum Gemüse-Obst-Garten degenerierte, brachte er diesen wieder auf eine hohe fachliche Ebene. Im Jahre 1889 publizierte er zum ersten Mal den *Index seminum* und knüpfte allmählich die Verbindungen mit vielen botanischen Gärten in der damaligen Monarchie und auch weit außerhalb ihrer Grenzen an.

Mit der botanischen Forschung fing er offenbar nach der Übernahme der Leitung des Botanischen Gartens an, und zwar zuerst mit Exkursionen in die floristisch weniger bekannten Teile des damaligen Krain. Er fasste seine Beobachtungen in drei Forschungsberichten zusammen, die aber unveröffentlicht blieben. In 15 Publikationen behandelte er verschiedene Pflanzengattungen und einzelne Arten der Krainer Flora, stellte zusammen mit A. Hayek die Flora der Steiner Alpen dar, rezensierte die

Publikationen anderer Autoren und bereicherte diese mit eigenen Beobachtungen. Am bedeutendsten ist aber seine Herbarsammlung »Flora exsiccata Carniolica«, in welcher zwischen 1901 und 1936 2000 Nummern der Pflanzentaxa, nicht selten auch von mehreren Fundorten, zum größten Teil aus dem vom Gebiet von Krain, herausgegeben wurden. Bei den ersten 6 Centurien (1–600) wurden neben den Fundortsangaben und der Synonymik des jeweiligen Taxons auch seine damals bekannten Lokalitäten angeführt, sicher im Zusammenhang mit dem Vorhaben eine »Flora von Krain« zu publizieren, das aber von Paulin nicht realisiert werden konnte. Er wirkte auch bei der wichtigsten Exsikkatensammlung der Monarchie »Flora exsiccata Austro-Hungarica« (1881–1913) und der steirischen »Flora stiriaca exsiccata« (1904–1912) mit.

Paulin verfasste den größten Teil seiner Publikationen in deutscher Sprache, doch sind sein erster und letzter gedruckter Aufsatz slowenisch geschrieben. Dieser behandelt eine allgemeine Übersicht der Pflanzenwelt in dem soeben entstandenen Staat und wurde in Buch »Jugoslawien« des Geographen A. Melik (1921, 1924[2]) veröffentlicht, was bis jetzt unbekannt war.

Im Nachlass sollen seine bedeutenderen Teile erwähnt werden: die Vorlagen zu Vorlesungen der Systematischen Botanik, die Korrespondenz, die Auszüge der Daten über die Flora von Krain, die Manuskripte, sowie die Auszüge der systematischen und floristischen Literatur.

Den Vorlagen von Paulins Vorlesungen zufolge, die bis zu unserer Darstellung unbekannt waren, war ihm der damalige Stand der Pflanzensystematik gut bekannt; er bemühte sich auch sichtlich für die Anschaulichkeit seiner Ausführungen. Mit Recht kann man behaupten, dass die ersten Biologiestudenten der Universität Ljubljana eine fachlich kompetente Darstellung des pflanzlichen Systems erhielten.

Die Korrespondenz – im Aufsatz werden nur die Namen der Korrespondenten angegeben – ist ziemlich umfangreich, obwohl sicher nicht komplett erhalten. Aus ihr sind Paulins Kontakte mit vielen angesehenen Botanikern seiner Zeit ersichtlich, weswegen diese Korrespondenz auch als Zeitzeuge wertvoll ist. Einerseits erhielt Paulin Antworten auf selbst gestellte Fragen, andererseits waren auch an ihn gestellte Fragen über die krainer Pflanzen keine Seltenheit, denn er war ein Kenner auf diesem Gebiet.

Das Manuskriptenmaterial ist sehr fragmentarisch. Sehr bedeutend sind die drei frühen, der slowenischen botanischen Öffentlichkeit noch immer unbekannten, Forschungsberichte über die Pflanzenwelt einiger Gebiete Krains. Nur sein Gutachten »Über botanische Denkmäler Krains« erfuhr 1988 die verdiente, kommentierte Veröffentlichung. Interessant sind die Entwürfe für die Etiketten der im Botanischen Garten kultivierten Pflanzen und das Manuskript des Vortrags über die Insekten

fressenden Pflanzen, das bisher nur als ein sehr kurzer Auszug in der Musealzeitschrift von Krain (1890) bekannt war.

Die Auszüge über die Krainer Flora, die mit den Daten aus Scopoli's »Flora carniolica« (1772) beginnen, entstanden sicher während der Planung einer zeitgemäßen »Flora von Krain«, zu welcher Paulin unzweifelhaft als Erster berufen wurde. Es scheint aber, dass wie schon bei der Herausgabe der Exsikkatensammlung die schon zu Beginn recht bescheiden zugeteilte Subvention versiegte. Ein Hindernis stellte gewiss auch die Krankheit Paulins zur Zeit seiner Pensionierung dar. Auch darf nicht vergessen werden, dass Paulin in der Blüte seiner Tätigkeit drei Beschäftigungen verrichtete: Er war Gymnasialprofessor, Leiter des Botanischen Gartens und Erforscher der Krainer Flora.

Paulins Auszüge aus der botanischen Literatur stellen den umfangreichsten Teil seines Nachlasses dar. Sie zeugen von seinen breiten Interessen für die botanische Wissenschaft seiner Zeit und von seinem nicht geringen Einsatz für das Lesen und das Exzerpieren.

Nicht nur Paulins Publikationen, sondern auch seine schriftliche Hinterlassenschaft bekräftigen die Meinung, dass er, schon im hohen Alter, wohlverdient zum korrespondierenden Mitglied der heutigen Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste gewählt wurde. Im selben Sinne wurde die Zeitspanne der botanischen Forschung in Slowenien an der Wende zwischen dem neunzehnten und dem zwanzigsten Jahrhundert zur Recht Paulins Ära benannt.

Übersetzt vom Autor

Matija Gogala

PIONIR BIOAKUSTIKE IVAN REGEN IN NJEGOVA ZAPUŠČINA

Biblioteka SAZU hrani med drugimi dragocenostmi del zapuščine prof. Ivana Regna (1868–1947), dopisnega člana akademije in svetovno priznanega pionirja sodobne bioakustike. Rojen je bil v Lajšah v Poljanski dolini, živel in delal je na Dunaju, kjer je v nesrečnih okoliščinah tudi umrl. Preučeval je predvsem petje in zvočno komunikacijo žuželk, murnov in kobilic. Želel je, da znanstvene aparature in pisno gradivo po njegovi smrti prejme Slovenska akademija znanosti in umetnosti, vendar je v biblioteki SAZU shranjen le del gradiva. Del Regnove zapuščine je tudi v arhivu Avstrijske akademije znanosti, v Prirodoslovnem muzeju Slovenije in pri zasebnikih. Marsikaj pa je propadlo v požaru v njegovem stanovanju leta 1947. O Regnu in njegovem delu so sicer že mnogi pisali, med drugim v Slovenskem biografskem leksikonu in v Enciklopediji Slovenije, vendar je ostalo še marsikaj v njegovi zapuščini, kar bi bilo vredno raziskati in objaviti. Zanimiva je tudi primerjava njegovih izvirnih metod dela in rezultatov z današnjimi načini raziskav, s sedanjim znanjem in vedenjem o zvočnem sporazumevanju žuželk.

Pioneer of Bioacustics Ivan Regen and his Legacy

Amongst the valuable objects that are stored in the SASA Library is also one part of Prof. Ivan Regen's legacy. Prof. Regen (1868–1947) was an associate member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts and an internationally renowned pioneer of modern bioacustics. He was born in Lajše in the Poljane valley, but for a long time lived and worked in Vienna where he died in unfortunate circumstances. Prof. Regen studied primarily the singing and the sound communication of insects, crickets and bush crickets. It was his wish that after his death the entire scientific equipment and the written material would be kept in the Slovenian Academy of Sciences and Arts, yet only one part has been actually preserved there. Other pieces of Regen's legacy are stored in the archives of the Austrian Academy of Sciences, in the Slovenian Museum of Natural History and with private persons, while many documents were burnt in the fire that broke out in his apartment in 1947. Various studies were made on Regen and his work, texts about him were published in the Slovenian Biographical Lexicon and in the Slovenian Encyclopaedia, but many parts of his legacy would still be worth studying and publishing. Also, it is interesting to compare his original working methods and the results obtained with the present methods of research and the present knowledge of the sound communication of insects.

UVOD

Od svojih dijaških in študentskih časov do danes se srečujem z imenom Ivana Regna (sl. 1) in njegovim delom. Najprej sem ga spoznaval po zanimivih člankih v Proteusu, ki so jih pisali Pavel Grošelj,[1] Hugon Turk,[2] Albin Seliškar[3] in drugi. Ob stoletnici njegovega rojstva leta 1968 je v isti reviji poleg Jovana Hadžija[4] in Antona Polenca[5] o njem prvič pisal tudi Marko Aljančič.[6] O Regnu so pisali tudi drugi, na primer moj mentor v študentskih in asistentskih letih Štefan Michieli,[7] ki je opozoril na priznanje tujega strokovnjaka Ivanu Regnu za pionirska raziskovanja o akustiki žuželk.[8]

Kasneje sem se začel tudi sam ukvarjati z bioakustiko in sem zato spet naletel na Regnova dela in njegova spoznanja. Ob srečanjih z vodilnimi bioakustiki druge polovice dvajsetega stoletja, na primer z nemškim profesorjem in večkratnim častnim doktorjem raznih univerz Franzem Hubrom, sem vedno znova spoznaval, kako visoko so cenili tega slovenskega znanstvenika. Ko sem prišel v Prirodoslovni muzej Slovenije, me je pred kratkim preminuli kolega Aljančič seznanil z mnogimi podrobnostmi iz Regnovega življenja, saj je posvetil veliko časa in energije preučevanju njegovega življenja in dela. Ko sem bil urednik Proteusa in odbornik Prirodoslovnega društva Slovenije, sem se srečal z Regnovim imenom med častnimi člani društva (1935). In na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti tudi ni šlo brez Regnovega imena. V vsakem letopisu je omenjen med prvimi dopisnimi člani iz leta 1940[9] in biblioteka SAZU hrani pomemben del njegove zapuščine.

Zato želim tudi sam dodati majhen kamenček k sliki tega velikega moža, ki je sicer delal in živel na Dunaju, ves čas pa je bil s srcem, po pisnih stikih s slovenskimi prijatelji in prek svojih poskusnih živalic murnov in kobilic, trdno povezan z domovino.

---

[1] Pavel GROŠELJ, Človek, ki je muziciral z žuželko, *Proteus* 1 (2), Ljubljana 1933, str. 30–37.

[2] Hugon TURK, V spomin slovenskemu znanstveniku, *Proteus* 4 (7), Ljubljana 1937, str. 157.

[3] Albin SELIŠKAR, Ivan Regen (1868–1947), *Proteus* 10 (6), Ljubljana 1948, str. 145–150.

[4] Jovan HADŽI, Zakaj dr. Ivan Regen svojčas ni prišel na ljubljansko Univerzo?, *Proteus* 31 (3), Ljubljana 1968, str. 82–83.

[5] Anton POLENEC, Regen je pokazal pot, Proteus 31 (3), Ljubljana 1968, str. 85–86.

[6] Marko ALJANČIČ, Ob stoletnici velikega slovenskega biologa, *Proteus* 31 (3), Ljubljana 1968, str. 67–71.

[7] Štefan MICHIELI, Zasluženo priznanje slovenskemu biologu, Biološki vestnik 15, Ljubljana 1967, str. 127.

[8] Bernard DUMORTIER, L'oeuvre d'Ivan Regen, précurseur de la bioacoustique des Insectes, Archives Internationales d'Histoire des Sciences 18 (72–73), Paris 1965, str. 207–244.

[9] Ivan Regen, *Letopis AZU v Ljubljani* 1, Ljubljana 1943, str. 175–176.

O ŽIVLJENJEPISIH

O Regnovem življenju in delu so pisali že mnogi, tudi taki mojstri besede, kot so bili Pavel Grošelj,[10] Fran Saleški Finžgar,[11] Anton Polenec[12] in Marko Aljančič,[13] ali pa ljudje, ki so bili z njim v tesnih stikih in so ga tudi osebno poznali, na primer Boris Zarnik,[14] Jovan Hadži,[15] Albin Seliškar[16] in Hugon Turk.[17] O Regnu so v raznih časopisih in revijah pisali še drugi.[18] Prikazi njegovega življenja in dela pa so izšli tudi v tuji literaturi.[19]

---

[10] GROŠELJ 1933 (kot op. 1)

[11] Fran Saleški FINŽGAR, Profesor dr. Janez Regen, *Mladika* 15 (9, 10), Ljubljana 1934, str. 348–350, 387–391.

[12] POLENC 1968 (kot op. 5); Anton POLENEC, Biolog Ivan Regen (ob stoletnici njegovega rojstva), *Loški razgledi* 16, Škofja Loka 1969, str. 218–223; Anton POLENEC, Ivan Regen, človek, ki se je prvi pogovarjal z živaljo, *Pionir* 26 (4), Ljubljana 1970, str. 24.

[13] ALJANČIČ 1968 (kot op. 6); 13. Marko ALJANČIČ, Ob stoletnici rojstva velikega slovenskega naravoslovca Ivana Regena: »Mat, povejte no, kok pa poje murček?«, *Pionirski list* 22 (14 (7. 12. 1968)), Ljubljana 1968, str. 9; Marko ALJANČIČ, Proslava stoletnice rojstva dr. Ivana Regna, Proteus 31 (4/5), Ljubljana 1969, str. 127–129; Marko ALJANČIČ, Del zapuščine profesorja Ivana Regna - nova pridobitev Prirodoslovnega muzeja Slovenije, *Proteus* 50 (5), Ljubljana 1988, str. 201–202; Marko ALJANČIČ, Regen, Ivan, *Enciklopedija Slovenije* 10, Ljubljana 1996, str. 143s; Marko ALJANČIČ, Sto let spoznanja o sluhu pri žuželkah, *Proteus* 59 (2), Ljubljana 1996, str. 56–68.

[14] Boris ZARNIK, Slovenski prirodoslovac Ivan Regen i njegovi naučni radovi prigodom njegove šestdesetogodišnjice, *Priroda*, Zagreb 1929, (separat) str. 1–26.

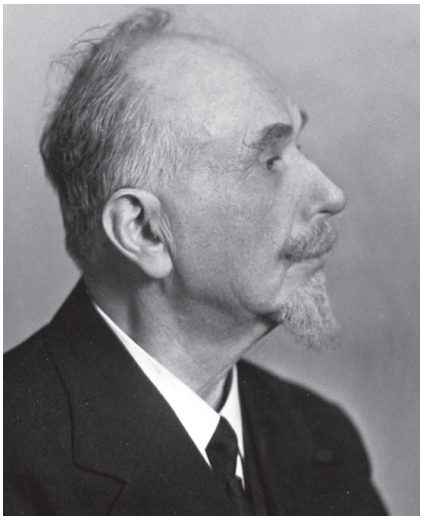
[15] Jovan HADŽI, I. Regen, *Bulletin Scientifique - Conseil des Academies de la RSF de Yougoslavie* 1 (2), Zagreb 1953, str. 36–37; Jovan HADŽI, 60 letnica odličnega slovenskega znanstvenika, *Jutro* 288 (8. 12. 1928), Ljubljana 1928; Jovan HADŽI, Ivan Regen, *Letopis AZU v Ljubljani* 2, Ljubljana 1947, str. 104–105.

[16] SELIŠKAR 1948 (kot op. 3)

[17] TURK 1937 (kot op. 2); Hugon TURK, Anekdote o učenjaku Regenu, *Življenje in svet* 4, (26), Ljubljana 1928, str. 811–812; Hugon TURK, Slovenski znanstvenik v tujini, *Življenje in svet* 4, (26), Ljubljana 1928 str. 744–746.

[18] Zvonka ZUPANIČ SLAVEC, Ivan Regen, zoofiziolog (1868-1947): utemeljitelj znanstvene bioakustike, *Znameniti Slovenci*, Ljubljana 2000, str. 222s; Slavko TARMAN, Dr. prof. Janez Regen – prvi slovenski zoofiziolog, *Obzornik* 11 (3), Ljubljana 1971, str. 203–206; Anton SEDEJ, Spomini na Ivana Regena, *Proteus* 11 (3), Ljubljana 1948, str. 84; PrimoŽ SCHAUER, Prof. dr. Ivan Regen, *Delo* 1969(2), 4. 1. 1969; Marica PETERNELJ, Marko ALJANČIČ, Moji spomini na prof. dr. Ivana Regna, Proteus 31 (5), Ljubljana 1968, str. 119–122; Miha NAGLIČ, Po ljudeh gor, po ljudeh dol. Del 64, Ivan Regen, murnoslovec, Gor*enjski glas* 51 (101), Kranj 1998, str. 19; Ivan LOGAR, Iz dela in življenja slovenskih znanstvenikov – Ivan Regen, *Priroda, človek in zdravje* 24 (4/5), Ljubljana 1969, str. 78–80.

[19] DUMORTIER 1965 (kot op. 8); Mirko Dražen GRMEK, Apercu biographique sur Regen, *Archives Internationales d'Histoire des Sciences* 18 (72/73), Paris 1965, str. 191–206; Jože BOLE, Regen (Režen) Johann (Ivan), Zoophysiologe, *Österreichisches biographisches Lexikon*, Wien 1988, str. 15s.

Slika 1
Ivan (Janez, Johann, Johanes) Regen, portret verjetno iz obdobja med leti 1930 in 1940.

V zapuščinskem gradivu biblioteke SAZU in Prirodoslovnega muzeja Slovenije je veliko Regnovih autobiografskih prispevkov, ki jih je v pismih pošiljal uredniku SBL Francu Ksaverju Lukmanu. Obširen opis svojega življenja in dela je stalno dopolnjeval in popravljal, kar kaže na to, da mu je bilo veliko do tega, da bi bil v Slovenskem biografskem leksikonu primerno predstavljen. Končalo se je tako, da je te podatke uporabil prof. Jovan Hadži in napisal novo krajše besedilo z navedbo literature in pomembnejših delov zapuščine v Biblioteki SAZU.[20]

Na kratko bi lahko povzeli njegov življenjepis v glavnih potezah kot sledi. Ivan (Janez ali Johann) Regen je bil rojen 9. 12. 1868 v Lajšah pri Gorenji vasi v Poljanski dolini. Po krajšem študiju na ljubljanskem semenišču je odšel na Dunaj študirat naravoslovje, kjer je bil leta 1897 promoviran. Značilno zanj je, da si je pridobil pravico predavati naravoslovje v nemškem in slovenskem jeziku. Po krajšem času službovanja na Moravskem in v Oberhollabrunnu se je vrnil na Dunaj in bil tam gimnazijski profesor do svoje upokojitve leta 1919. Na Dunaju mu je pri raziskovalnem delu pomagala Avstrijska akademija znanosti, vendar ni bil nikdar sprejet za člana te ugledne ustanove. Med časom študija si je služil denar z inštrukcijami in pri tem spoznal Wilhelma von Guttmana, s katerim sta kasneje postala dobra prijatelja, Guttman pa mu je postal tudi pomemben mecen. Celo svoje življenje – od doktorata naprej – se je dosledno in vztrajno ukvarjal z

[20] JOVAN HADŽI, Regen, Janez, *Slovenski biografski leksikon* 3, Ljubljana 1960–1971, str. 66–68.

biologijo pojočih ravnokrilcev, predvsem murnov in grmovnih kobilic. Ves čas svojega življenja je gojil tesne stike z domovino, podpiral je, tudi z denarjem, razne kulturne in znanstvene ustanove, na primer Narodno galerijo. Po ustanovitvi ljubljanske univerze je bil povabljen za profesorja v Ljubljano, na univerzi leta 1921 celo izvoljen, pozneje pa tega mesta predvsem zaradi raznih nepravičnih govoric (očrnitvi v Beogradu) in verjetno tudi slabših možnosti za raziskovalno delo v Jugoslaviji le ni sprejel. Ostal je na Dunaju, kjer si je uredil nenavaden bioakustični laboratorij kar v svojem stanovanju. Nikdar se ni poročil, živel je sam in osamljen, toda z železno voljo in doslednostjo je sledil svojim znanstvenim ciljem. Njegova pisma prijateljem in sorodnikom so polna opisov njegovih zdravstvenih težav, iz teh pisem pa je tudi razvidno, da je živel izredno skromno, tako da je bila pogosto zelo dobrodošla tudi pomoč v hrani, ki so jo pošiljali sorodniki.

O nesrečnih zadnjih dneh Ivana Regna na Dunaju, o njegovi smrti in uničenju mnogih aparatur, knjig in dokumentov v njegovem stanovanju pa izvemo še največ iz članka Boža Račića v Loških razgledih.[21] Kljub prizadevanju Marka Aljančiča in drugih Regnovih biografov in prijateljev o njegovem grobu na Dunaju ni znanega nič.

PODROČJA IN POMEMBNEJŠI DOSEŽKI REGNOVEGA ZNANSTVENEGA DELA

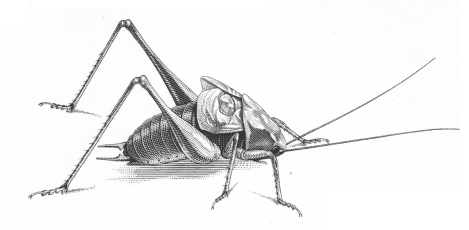
Glavno področje Regnovega znanstvenega dela je vsekakor bioakustika žuželk, kjer velja za enega od pionirjev v svetovnem merilu.[22] Proučeval je, kako žuželke proizvajajo in sprejemajo zvočne signale, kakšen je biološki pomen njihovega petja in kako vpliva na njihovo vedenje. Glavne poskusne živali so bile murni (*Gryllus (= Liogryllus) campestris*) (sl. 2 desno), črički (*Oecanthus pellucens*) in kobilice, predvsem kratkokrile dolgotipalčnice vrste *Pholidoptera aptera* (= *Thamnotrizon apterus*), imenovane tudi grmovne kobilice (sl. 2 levo). Večino murnov in kobilic je za svoje poskuse dobival iz domovine – prijatelji so mu jih pošiljali po pošti v zabojčkih, ki jih je posebej za to izdelal Regen (sl. 3).

Regen je pri številnih ravnokrilcih raziskal cvrčala,[23] dokazal je, da je slušni

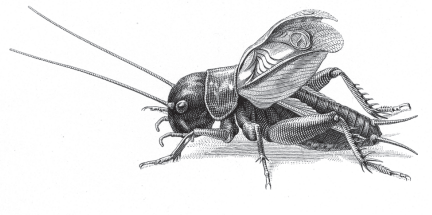
[21] Božo RAČIĆ, Moje srečanje s profesorjem Ivanom Regnom na Dunaju, *Loški razgledi* 16, Škofja Loka 1969, str. 224–227.

[22] DUMORTIER 1965 (kot op. 8).

[23] Ivan REGEN, Neue Beobachtungen über die Stridulationsorgane der saltatoren Orthopteren. Vorläufige Mitteilung, *Zoologischer Anzeiger* 25, Leipzig 1902, str. 489–491; Ivan REGEN, Neue Beobachtungen über die Stridulationsorgane der saltatoren Orthopteren, *Arbeiten des Zoologischen Institut der Universität Wien* 14 (3), Wien, 1903, str. 359–422.

R13/IV-12/29

R13/IV-11/41

Slika 2.
Risbi dveh glavnih poskusnih živali prof. Ivana Regna, dolgotipalčnica vrste* Pholidoptera (=Thamnotrizon) aptera *– zgoraj levo, in poljski murn (*Gryllus *(=*Liogryllus*) campestris*) – zgoraj desno.

Slika 3. ***Zabojček, ki ga je izdelal Regen za pošiljanje murnov in kobilic iz domovine na Dunaj (foto M. Aljančič – iz zapuščine Ivana Regna v Prirodoslovnem muzeju Slovenije).***

organ (»slišalo«, kot ga je imenoval Regen)[24] teh žuželk timpanalni organ na golencih sprednjih nog in ne tipalnice, kar so trdili nekateri drugi strokovnjaki.[25] Z vrsto dobro premišljenih poskusov je dokazal, da zgoraj omenjene vrste uporabljajo za zvočno komunikacijo zračni zvok, tako kot ljudje in mnoge druge živali,[26] in ne le tresljaje, ki se prenašajo po podlagi, kar so trdili nekateri ugledni biologi tedanjega časa. V Proteusu lahko beremo tudi prevod tega Regnovega članka v slovenščino.[27] Kljub omejenim tehničnim možnostim svojega časa je v glavnem ugotovil strukturo napevov in njihov frekvenčni obseg.[28]

[24] IVAN REGEN, Experimentelle Untersuchungen über das Gehör von Liogryllus campestris L., *Zoologischer Anzeiger* 40 (12), Leipzig 1912, str. 305–316; IVAN REGEN, Besitzen die Insekten einen Gehörsinn?, *Forschungen und Fortschritte* 4 (5), Berlin 1928, str. 47–48; IVAN REGEN, Ali imajo žuželke čutilo za sluh?, *Proteus* 31 (3), Ljubljana 1968, str. 78–81.

[25] IVAN REGEN, Haben die Antennen für die alternierende Stridulation von Thamnotrizon apterus Fab. eine Bedeutung? Ein Beitrag zur Frage des Gehörsinnes bei den Insekten, *Pflügers Archiv für die gesamte Physiologie des Menschen und der Tiere* 155, Bonn 1913, str. 245–250.

[26] REGEN 1928 (kot op. 24)

[27] REGEN 1968 (kot op. 24)

[28] IVAN REGEN, Über den Aufbau der Stridulationslaute der saltatoren Orthopteren, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften Wien, Mathematisch-naturwissenschaftliche*

Odkril je alterniranje (odpevanje) med samci kobilic *Pholidoptera aptera* in je ta pojav izkoristil za ugotavljanje slušnega območja in za dodatne poskuse za dokaze o pravi slušni komunikaciji med žuželkami.[29] Pri murnih, kjer si samci ne odpevajo tako kot kobilice rodu *Pholidoptera* pa je dokazal, da spolno godne samice poiščejo samca tako, da se usmerijo proti viru njihovega petja.[30] S tem v zvezi je izvedel izredno odmeven poskus s telefonom, po katerem je predvajal petje murna, h kateremu se je samica usmerila in iskala svojega spolnega partnerja, čeprav je bil v enaki oddaljenosti v kletki živ toda nem samec.[31] Glavni poskus o privabljanju samic murna s samčevim petjem pa je izvedel v razmerah, zelo podobnih naravnim in z velikim številom osebkov (1600) v svojem »geobiološkem laboratoriju«[32] (sl. 4).

Poleg bioakustičnih poskusov je Regen prispeval še k drugim biološkim in fiziološkim vprašanjem. Raziskal je razvoj žil v krilih murna,[33] njegovo zimsko spanje,[34]

Klasse, Abt. I 139 (8-10), Wien 1930, str. 539–544; Alois KREIDL, Ivan REGEN, Physiologische Untersuchungen über Tierstimmen. I. Mitteilung: Stridulation von Gryllus campestris, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften Wien, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse, Abt. III* 114, Wien 1905, str. 57–81; Ivan REGEN, Untersuchungen über die Stridulation von Gryllus campestris L. unter Anwendung der photographischen Registriermethode, *Zoologischer Anzeiger* 42 (3), Leipzig 1913, str. 143–144.

[29] Ivan REGEN, Untersuchungen über die Stridulation und das Gehör von Thamnotrizon apterus Fab., *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften Wien, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse, Abt. I* 123, Wien 1914, str. 853–892; Ivan REGEN, Über die Beeinflussung der Stridulation von Thamnotrizon apterus Fab. durch künstlich erzeugte Töne und verschiedenartige Geräusche, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften Wien, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse, Abt. I* 135 (9), Wien 1926, str. 329–368.

[30] REGEN 1912 (kot op. 24); Ivan REGEN, Über die Orientierung des Weibchens von Liogryllus campestris L. nach dem Stridulationsschall des Männchens, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften Wien, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse, Abt. I* 132 (4–6), Wien 1923, str. 81–88.

[31] Ivan REGEN, Über die Anlockung des Weibchens von Gryllus campestris L. durch telephonisch übertragene Stridulationslaute des Männchens. Ein Beitrag zur Frage der Orientierung bei den Insekten. *Pflügers Archiv für die gesamte Physiologie des Menschen und der Tiere* 155, Bonn 1913, str. 193–200.

[32] REGEN 1928 (kot op. 24).

[33] Ivan REGEN, Regeneration der Vorderflügel und des Tonapparates bei Gryllus campestris L., *Zoologischer Anzeiger* 38, Leipzig 1911, str. 158–159; Ivan REGEN, Die Entwicklung des Flügelgeäders bei Gryllus campestris L., *Zoologischer Anzeiger* 54, Leipzig 1922, str. 27–30.

[34] Ivan REGEN, Untersuchungen über den Winterschlaf der Larven von Gryllus campestris L. Ein Beitrag zur Physiologie der Atmung und Pigmentbildung bei den Insekten, *Zoologischer Anzeiger* 30 (5), Berlin, Leipzig 1906, str. 131–140.

vpliv kastracije na vedenje murnov,[35] njihovo dihanje,[36] mehanizem levitve in vlogo prebavil pri tem,[37] zgradbo murnovih spermatofor,[38] razvoj jajčec,[39] nenavadne osebke[40] in parazite iz telesne votline teh žuželk.[41]

NJEGOVE RAZISKAVE V LUČI SODOBNE BIOAKUSTIKE

Med največjimi Regnovimi projekti je prav gotovo njegova »geobiološka postaja«, velik terarij ali bolje insektarij, v katerem je preverjal fonotaksijo, potovanje murnovih samic k viru samčevega petja. Okoli prostora s pojočim samcem je postavil osem pasti, tako da se je vsaka samica, ki je bila namenjena k samcu, ujela v past. Pri tem je sprožila tudi električni stik, ki je dogodek zabeležil na registrirni napravi. Regen je ujete samice spet spustil v poskusno polje, tako da se je nekaj samic kar večkrat lahko ujelo v past, kar je lahko dokazal, ker so bile živali označene. Ta svoj veliki poskus je izvedel s 1600 samicami, od katerih je polovica imela uničen slušni organ, pri nekaterih pa je odstranil tipalnice. Tako je lahko prepričljivo dokazal, da samice murnov za iskanje samcev potrebujejo »slišalo« na golencih sprednjih nog, tipalnice pa so pri tem brez pomena. V zadnjih letih pa si je profesor Regen uredil poskusno polje za podobne poskuse kar v domačem stanovanju. Prostor je pred odboji zvoka in pred motečimi zvoki iz soseščine zaščitil s posebnim blagom, kdaj se je živalca podala na pot, pa je

[35] Ivan REGEN, Kastration und ihre Folgeerscheinungen bei Gryllus campestris L. I. Mitteilung, *Zoologischer Anzeiger* 34 (15), Berlin, Leipzig 1909, str. 447–478; Ivan REGEN, Kastration und ihre Folgeerscheinungen bei Gryllus campestris L. II. Mitteilung, *Zoologischer Anzeiger* 35 (14/15), Berlin, Leipzig 1910, str. 427–432.

[36] Ivan REGEN, Untersuchungen über die Atmung von Insekten unter Anwendung der graphischen Methode, *Pflügers Archiv für die gesamte Physiologie des Menschen und der Tiere* 138, Bonn 1911, str. 547–574.

[37] Ivan REGEN, Der Kropf von Liogryllus campestris L. als Organ zur Aufnahme von Luft zur Zeit der Häutung, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften Wien, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse, Abt. III* 131, Wien 1922, str. 21–23.

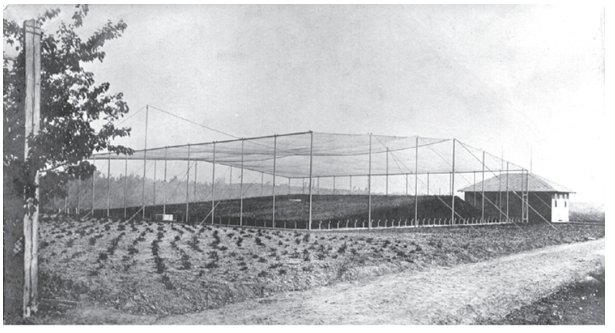
[38] Ivan REGEN, Anatomisch-physiologische Untersuchungen über die Spermatophore von Liogryllus campestris L., *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften Wien, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse, Abt. I* 133 (7/8), Wien 1924, str. 347–359.

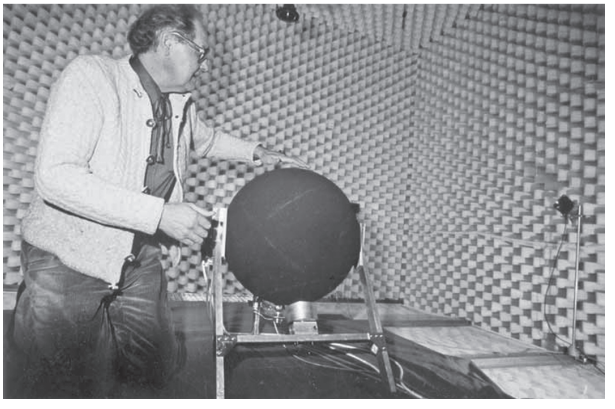
[39] Ivan REGEN, Die Entwicklungsdauer des abgelegten Eies von Thamnotrizon apterus Fab. *Zoologischer Anzeiger* 83(11/12), Leipzig 1929, str. 313–319.

[40] Ivan REGEN, Eine Nymphe von Gryllus campestris L. mit drei Cerci, *Zoologischer Anzeiger* 52, Leipzig 1921, str. 189–190.

[41] Ivan REGEN, Eine Mermithide aus der Leibeshöhle von Liogryllus campestris L., *Zoologischer Anzeiger* 55 (5/6), Leipzig 1922, str. 124–129.

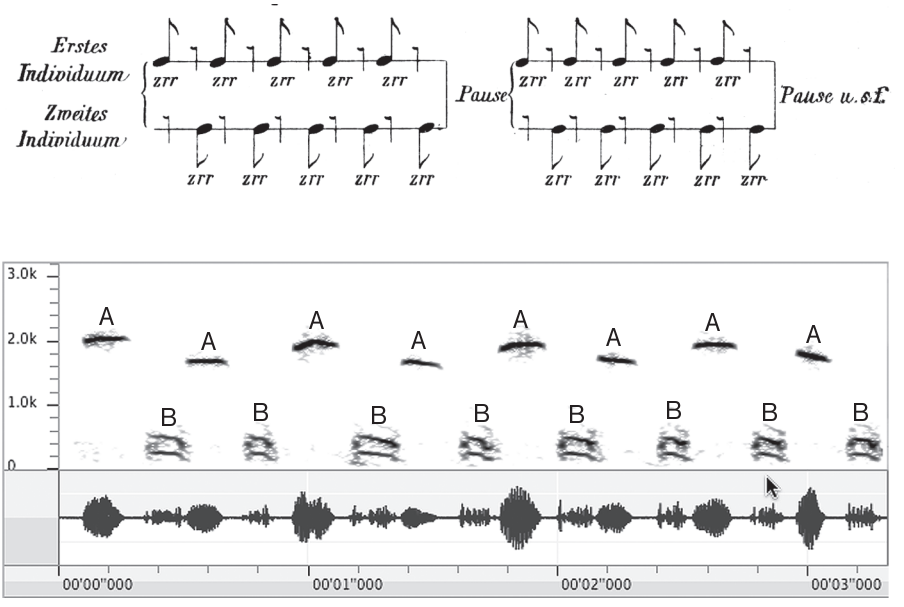
Slika 4
Fotografiji Regnove geobiološke postaje, v kateri je s poskusi dokazal gibanje spolno godnih samic proti viru samčevega petja – fonotaksije (zgoraj), in Kramerjeve krogle, ki so jo v laboratorijih prof. Franca Hubra pol stoletja kasneje uporabili za analizo fonotaktičnih reakcij murnovih samic (spodaj, z dovoljenjem prof. Hubra).

sporočil električni signal z ustja samičinega skrivališča. Pot samic, ki jih je vabil zvok samčevega petja, je zabeležil tako, da je tla stanovanja pokril z osajenim papirjem, na katerem so se poznale sledi njihovih nog. Tak (lakiran) papir je eksperimentator nato fiksiral s posebnim zaščitnim lakom. Tudi na ta način je Regen uspešno opazoval fonotaksijo murnovih samic, vendar teh poskusov ni uspel objaviti.

Take eksperimente so kasneje v manjših merilih poskušali posnemati nekateri raziskovalci, vendar bolj ali manj neuspešno. Zato so iskali alternativne metode, saj je gradnja takih velikopoteznih naprav, kot je bila Regnova, zelo draga in prostorsko zahtevna. Pot je mnogo let kasneje odprl Ernst Kramer, ki se je ukvarjal z drugim področjem, vohom, kemorecepcijo in kemotaksijo živali. V laboratoriju prof. F. Huberja, ki ga z vso pravico lahko imenujemo za Regnovega naslednika pri raziskovanjih murnovega akustičnega vedenja, so to metodo v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja uspešno uporabili tudi pri raziskovanju fonotaksije murnovih samic in dejavnikih, ki vplivajo na njihovo usmerjeno gibanje proti viru murnovega petja. Gre za veliko kroglo, ki jo majhni motorji lahko obračajo v poljubni smeri

Slika 5. ***Shematični prikaz alternacije (odpevanja) med dvema grmovnima kobilicama (*Pholidoptera aptera*) iz Regnovega članka (1908) – zgoraj – in primer alternacije med človekovimi žvižgi (A) in zvočnimi signali žuželke (B), stenice vrste Phymata crassipes (iz laboratorija avtorja) – spodaj. Tudi Regnu je uspevalo z umetnimi signali nadomestiti pojočo kobilico in izzvati izmenično odpevanje druge.***

in na to kroglo postavimo žival, katere gibanje želimo beležiti. Posebni senzorji beležijo premik živali, računalniški sistem pa ta premik izniči z obračanjem krogle v obratni smeri. Tako ostane poskusna žival stalno na istem mestu, obračanje krogle pa beleži računalnik, tako da sproti izriše pot, ki bi jo prehodila žival ob prostem gibanju po naravi (sl. 4 spodaj). Šele s tako napravo so Huber in sodelavci uspeli ponoviti poskuse, ki jih je v svojem velikem laboratoriju na prostem izvedel v letih pred drugo svetovno vojno Ivan Regen.

Najnovejša izboljšava sistema za sledenje poti živali v stimulacijskem polju pa je takozvana Tama-krogla,[42] kjer lahka krogla leži v posebnem ležišču na zračni blazini, poskusna žival, na primer murnova samica je sicer rahlo pritrjena s hrbtom na stojalo, proste noge pa počivajo na podlagi – krogli, ki jo ob lezenju lahko

[42] ANN V. HEDRICK, MITUHIKO HISADA, BRIAN MULLONEY, Tama-kugel: Hardware and software for measuring direction, distance, and velocity of locomotion by insects, *Journal of Neuroscience Methods* 164, Amsterdam 2007, str. 86–92.

premikajo, saj upora praktično ni. Sistem senzorjev beleži gibanje krogle in izračuna pot, ki bi jo poskusna žuželka naredila ob gibanju na prostem.

V laboratorijih prof. Franza Huberja na Bavarskem so se posvetili nevro-etologiji murnov s sodobnimi metodami in v mnogočem potrdili Regnove ugotovitve. Uporabili so na primer tudi mnoge eksperimentalne metode, ki jih je prvi uvedel v fiziologijo prav Regen. Tako je na primer Huber uporabil Regnovo metodo operativne odstranitve timpanalnih organov pri nimfah, ličinkah zadnje stopnje razvoja pred levitvijo v odraslo žival, saj je tako izključil vpliv stresa in možnih drugih poškodb na potek poskusov. Z razvojem raziskovalnih metod in pristopov so raziskovalci v »Hubrovi hiši« v Seewiesnu ugotovili marsikaj, česar Regen v svojem času ni mogel. Natančno so ugotovili strukturo murnovega petja, ugotovili so, kateri parametri napeva so najpomembnejši za privabljanje samic, kateri nevroni to omogočajo in kako potekajo procesi v živčnem sistemu teh živali, ki krmilijo vedenje murnov in drugih žuželk. Prof. Huber je ob številnih priložnostih tudi poudaril, da je bil Ivan Regen Slovenec, česar mnogi drugi strokovnjaki niso vedeli ali hoteli priznati.

Mnoge ljudi, ki so pisali o Regnovem raziskovanju, je posebej presenetilo dejstvo, da je uspel zvočno komunicirati z žuželkami, da so mu zvočno odgovarjale – oziroma alternirale, kot temu pojavu strokovno rečemo. Od tod naslovi sestavkov, kot so Človek, ki je „govoril» z žuželkami,[43] Ivan Regen, človek, ki se je prvi pogovarjal z živaljo,[44] Človek, ki se je »pogovarjal« z živalmi,[45] Človek, ki je znal dvoriti murnovi samički[46] ali Človek, ki je »govoril« z žuželkami.[47] Iz pisem in objav vemo, da je tudi sam cenil ta svoj dosežek, saj je alternacijo – dvogovor z živaljo lahko uporabil za ugotavljanje slušnih sposobnosti poskusnih žuželk (sl. 5 zgoraj).[48]

---

[43] GROŠELJ 1933 (kot op. 1)

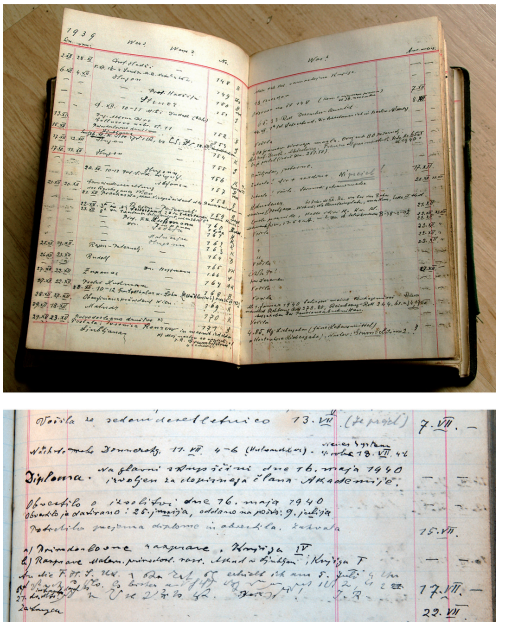
[44] POLENEC 1970 (kot op. 12)

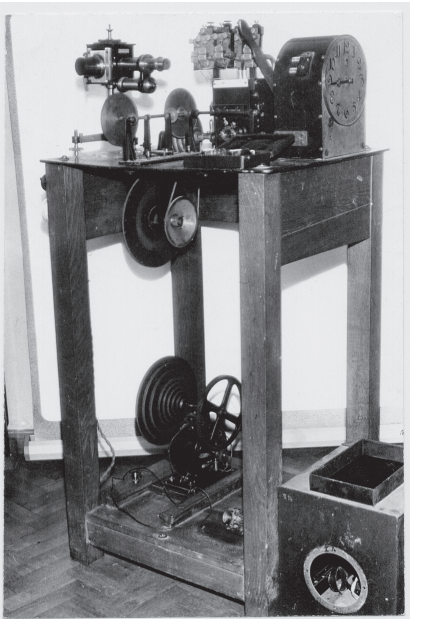
[45] Sandi SITAR, Človek, ki se je »pogovarjal« z živalmi, *Dnevnik* 325 (28. 11. 1981), Ljubljana 1981, str. 12.

[46] I. GUZELJ, Človek, ki je znal dvoriti murnovi samički. Ivan Regen, največji slovenski biolog, je bil rojen v Lajšah pri Gorenji vasi v Poljanski dolini. *Glas* 22 (5), Kranj 1969, str. 7.

[47] Marjan DRNOVŠEK, Človek, ki je »govoril« z žuželkami, *Slovenska kronika XX. stoletja*, 1900-1941, Ljubljana 1997, str. 60.

[48] ALJANČIČ 1996 (kot op. 13); REGEN 1913 (kot op. 25); REGEN 1914 (kot op. 29); REGEN 1926 (kot op. 29); REGEN 1913 (kot op. 31); Ivan REGEN, *Das tympanale Sinnesorgan von Thamnotrizon apterus Fab. als Gehörapparat experimentell nachgewiesen.* Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften Wien, Mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse, Abt. III., 1908. 117: str. 487–490.

Slika 6. ***Pogled v Regnov »opravilnik« za leta 1930 do 1947. Spodaj je prikazan zapis v opravilniku ob prejemu diplome o dopisnem članstvu v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (foto M.G., iz zapuščine Ivana Regna v Prirodoslovnem muzeju Slovenije).***

Slika 7 (desno). ***Fotografija Regnove oscilografske aparature, ki jo hrani Prirodoslovni muzej Slovenije – desno (foto M. G.).***

Da pa je nenadna vzbuditev takega dvogovora med živaljo in človekom lahko tudi navdušujoč in čustven dogodek, vem iz lastne izkušnje. Pred leti, okoli leta 1980 sem prisluškoval vibracijskim napevom plenilske stenice *Phymata crassipes* in takrat se mi par živali na membrani kontaktnega mikrofona dolgo časa ni nič oglasil. Da bi zapolnil praznino, sem jo začel z glasovi vzpodbujati in glej – začela se mi je oglašati nazaj, toda po svoje. S svojim brenčanjem je odgovarjala na petje, besede, žvižge in podobne glasove z zvoki, s katerimi odgovarja tudi na glasove drugih istovrstnih živali (sl. 5 spodaj). Ne samo to, na daljše glasove so stenice odgovarjale z daljšimi glasovi, na krajše s krajšimi.[49] Tak dvogovor me je

[49] MATIJA GOGALA, Vibratory signals produced by Heteroptera – Pentatomorpha and Cimicomorpha, *Insect sounds and communication : physiology, behaviour, ecology and evolution*, New York 2006, str. 275–295; MATIJA GOGALA, ANDREJ ČOKL, The acoustic behaviour of

seveda izredno navdušil in predstavljam si, da je podobno zadoščenje za prebite ure opazovanja in eksperimentiranja začutil tudi Ivan Regen, ko mu je začel na njegove signale odgovarjati samec kobilice *Pholidoptera aptera*. Ne gre pa seveda samo za presenetljiv stik z vedenjem živali – tak pojav je mogoče izkoristiti za nova spoznanja o živali, tako kot Regen (glej prejšnji odstavek), podobno pa več desetletij kasneje tudi mi v laboratoriju na Ljubljanski univerzi.

Naj spregovorim še o eni zanimivosti, ki kaže, da v naravi dognanj ne gre posploševati. Regen si je dolga leta trudil s poskusi na murnih in kobilicah dokazati, da so tudi žuželke sposobne slišati zvočno valovanje, ki se prenaša po zraku, podobno kot to velja za ljudi. Na koncu je prepričal celo take dvomljivce, kot je bil prof. Mangold iz Berlina, ki mu je dolgo časa oporekal. Sam pa sem se v začetku svojih bioakustičnih raziskav ukvarjal s stenicami, ki so tudi zanimivi pevci, in sem tudi pričakoval podobne razmere. Pa se je po nekaj letih dela izkazalo, da so za njihovo »zvočno« sporazumevanje pomembni le tresljaji, ki se širijo po podlagi.[50] Torej sem s sodelavci dokazal prav nasprotno od enega glavnih dosežkov profesorja Regna, dokaza o pravem sluhu pri žuželkah – toda pri drugi skupini žuželk. Drug tak primer so tenčičarice, ki jih raziskuje prof. Dušan Devetak s sodelavci v Mariboru.[51] Te živali komunicirajo med seboj prek tresljajev podlage, obenem pa imajo na krilih pravo miniaturno uho za zaznavanje netopirjevih ultrazvočnih signalov, kar jim pogosto reši življenje. Raznolikost živega sveta je tako velika, da je tudi čutni oz. zaznavni svet vsake živalske skupine ali celo vrste ter njihov način sporazumevanja potrebno posebej raziskati.

KAJ JE OHRANJENO V ZAPUŠČINI IN KJE

Seznam zapuščine, ki se nahaja v biblioteki SAZU, je že dolgo poznan, pred leti ga je pripravila gospa Marija Fabijančič, upravnica biblioteke SAZU in ga navajamo v prilogi, v grobem pa je naveden tudi v sestavku o Regnu v SBL.[52]

---

the bug Phymata crassipes (F.) (Heteroptera), *Revue Canadienne de biologie experimentale* 42, Montreal 1983, str. 249–256; MATIJA GOGALA, META VIRANT, ANDREJ BLEJEC, Mocking bug Phymata crassipes (Heteroptera), *Acoustic Letters* 8, London 1984, str. 44–51.

[50] GOGALA 2006 (kot op. 49); MATIJA GOGALA, et al., Substrate-borne sound communication in Cydnidae, *Journal of Comparative Physiology* 94, Berlin, Heidelberg, New York 1974, str. 25–31.

[51] SAŠKA LIPOVŠEK DELAKORDA, DUŠAN DEVETAK, Zvoki in tresljaji pri sporazumevanju žuželk, *Proteus* 70(4), Ljubljana 2007, str. 167–173.

[52] HADŽI 1960–1971 (kot op. 20).

Manj znano je gradivo, ki ga je dolga leta zbiral sedaj že pokojni Marko Aljančič in ga hrani PMS in Aljančičeva družina. Posebno vrednost ima Regnov »Opravilnik« (sl. 6), v katerem je z njegovo drobno, a lepo in čitljivo pisavo zapisana vsa korespondenca in pomembni dogodki od leta 1930 do njegove smrti leta 1947. Zapiski so v slovenščini, nemščini in v obliki stenogramov in bi bili vredni podrobnejšega študija.[53]

V Prirodoslovnem muzeju Slovenije je shranjena tudi oscilografska aparatura (sl. 7), ki je dolga leta ležala v skladišču na Oddelku za kemijo NF. Kasneje so jo kemiki v začetku osemdesetih let ponudili Biološkemu oddelku BF oziroma Inštitutu za biologijo, ker so izvedeli, da se v našem laboratoriju ukvarjamo z bioakustiko. Ko se je Inštitut za biologijo selil iz stavbe Filozofske fakultete na Aškerčevi cesti, pa smo predlagali, da to napravo, ki ni ohranjena v popolnosti in ima danes samo muzejsko vrednost, shranimo v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. Tam je še danes in smo jo javnosti pokazali tudi na Entomološki razstavi leta 1992. Prikazana pa je tudi v dveh člankih o Regnu.[54]

Zanimivi in dragoceni dokumenti iz zadnjih let Regnovega življenja so še v knjižnici Avstrijske akademije znanosti na Dunaju, ki jih je prav tako proučeval Aljančič. V njegovih prispevkih za Enciklopedijo Slovenije[55] in v zadnjem večjem članku o Regnu za Proteus[56] je pomembnejši del tega gradiva prikazan. Nekaj kopij iz tega arhiva je tudi v Aljančičevem gradivu v PMS.

Vsekakor pa se mi zdi smiselno, da vse, kar je ohranjeno in dokumentira življenje in delo tega slovenskega naravoslovca svetovnega formata, shranimo na enem mestu, najbolje v biblioteki Slovenske akademije znanosti in umetnosti, katere dopisni član je bil.

[53] ALJANČIČ 1988 (kot op. 13).

[54] SITAR 1981 (kot op. 45); SANDI SITAR, *Sto slovenskih znanstvenikov, zdravnikov in tehnikov.* Ljubljana 1987, str. 291.

[55] ALJANČIČ, *Enciklopedija Slovenije* 1996 (kot op. 13).

[56] ALJANČIČ, *Proteus* 1996 (kot op. 13)

SEZNAM ZAPUŠČINE DOPISNEGA ČLANA AZU V LJUBLJANI IVANA REGNA

(Sestavila Marija Fabjančič 20. marca 1980)

Signatura: R 13
Inventarna št.: III/54–04

Oblika: Kjer je Regen avtor, se opis začenja s stvarnim naslovom. Podatek, da je vpis rokopis, fotografija ali risba, stoji takoj za naslovom. Vpis ima opombo. Strokovni del je pred biografskim. Priložen je 1 povzetek. Latinska imena živali pri Regnu niso enotna. Tako: Liogryllus campestris = Gryllus campestris Thamnotrizon apterus = Pholidoptera aptera (po sedanji nomenklaturi)

Sign./		
II	1.	Regnova važnejša raziskovanja, razdeljena po strokah. /Rokopis/. – /Dunaj, 21. 1. 1934/. – 2 str. ; 22 cm Glej št. 31.
II	2.	Za »Slovenski biografski leksikon« Ad Dr. Ivan Regen (Znanstveno delo) Podatki. /Rokopis/. – Na Dunaju, 30. 3. 1935. – 31 fotokopiranih str.; 20 cm. – Avtor naveden rokopisno na koncu teksta. – Priložen je povzetek.
IV	3.	Orientierung. /Rokopis/. – /Dunaj, 1934–1935/. – 5 zvezkov; 20 cm. – I.: Vorbereitungen für 1935. – /1934/. – 80 str. II.– 1934. – 80 str. III.: Kontaktuhr. – 1934–1935. – 80 str. /IV./ : Neue Disposition : Orientierungsautonomie. – /70/ str. I : Versuche 1935« – 80 str. – Sciobia ?.
II	4.	Za Slovenski biografski leksikon (Regen Ivan) Znanstvena raziskovanja ad str. 13 (Stridulacijski zvoki, stridulacijski napevi). / Rokopis/. – /Na Dunaju, 1936/. – 1/8/ fotokop. f. z rokopisnimi opombami na hrbtnih straneh; 21 cm
III/1	5.	/2. pismo Pr. Ks. Lukmanu/. /Rokopis/. – Na Dunaju, 21. 9. 1936 – /19. 10. 1936/. – 13 fotokop. str. + 4 fotokop. str. priloge; 21 cm. – Vsebuje: opis stridulacijskih zvokov in stridulacijskih

napevov skakalcev; predloge za slovenske strokovne izraze za stridulacijske pojave.

prilož. 6. /Stridulacijski zvoki skakalcev/. /Fotografija/. – /Dunaj, 1903–1934/. – 1 fot. oscilogramov; 14 × 23 cm. – Naslov fingiran. – K /2. pismu Fr. Ks. Lukmanu/.

IV 7. /Stridulacijski zvoki skakalcev/./fotografije/. – /Dunaj/,1924–1930. – 12+7 zvitkov kimogramov; 12 ali 20 cm. – Naslov fingiran. – Vsebuje:
1924: 2 *Oecanthus pellucens* hkrati/11 (2 krat).
1927: *Gryllus campestris* /7; *Oecanthus pellucens*/l, I, III, VII, XI, XIII, XVI, XVIII, XX, XXI, XXXI.
1928: 2 *Oecanthus pellucens* na istem traku/(a)/, b).
1929: *Liogryllus campestris* /II,III.
1930: kobilica,
b.l.: 1 neoop. zvitek

II 8. Stridulationslaute : Disposition, 1934 : Biografski leksikon 1–9./ Rokopis/. – /Dunaj, 1933–1934/. – 1 zvezek(/80/str.); 20 cm. – Str. 9: seznam slik; str. 3: avtobiografija v zvezi z dunajsko srednješolsko profesuro.
DK 595.726–158.22 =30(086)
92 Regen I. =863(086)

III 9. a /Pismo neznanemu dopisniku/./Rokopis/. – Wien, 10,7.1934. – 1 str.; 23 cm. – V zvezi z risanjem poskusnih živali.
Glej št. 9.

IV (III/1.2) 9. /Skakalci/. /Fotografije/. – /Dunaj/, 1933 – 1934. – 1 kuverta (51 fot.; 8 risb; 2 pismi); 21,5 × 14 cm. – Naslov fingiran. – Pismi: /1./ REGEN Jože – Ivanu Regnu. – V/ojsko/, 22. 4. 1896. /2./ REGEN Ivan – neznanemu dopisniku. – Wien, 10. 7. 1934.

IV 10. SKAKALEC /Risba – tuš/. – /Dunaj, 193./. – 2 risbi ; 17 ×23 cm. – Naslov fingiran. – a) z zgornje strani, b) s spodnje strani.

IV 11. /Skakalci – preobrazba/. /Fotografije/. – /Dunaj, 1928/. – 1 kuv. (15 fot.); 16 × 13 cm. – Naslov fingiran. – Nasl. na kuverti: Dr Gottlieb, Fürkenstr. 15.

IV 12. Untersuchungen über die Stridulation und das Gehör von *Thamnotrizon apterus* Fab. ?. – Bonn : M. Hager, 1914. Tpk z rkp

opombami. – 2 izv., naslov 2. izv.: Untersuchungen über das Gehör von *Th. apt.* Fab. ?.

IV 13. *Thamnotrizon* /Fotografije/. – /Dunaj, 1933/–1934. – 1 kuverta (36 + 4 fot.; 7 risb); 21,5 ×14 cm in stenogram.

IV 14. *Oecanthus* /Fotografije/, – /Dunaj, 1928–1934/. – 1 kuverta (35 fot.; 2 risbi), 1 avtorjeva fot.; 14 ×11 cm.

IV 15. Muren pri godbi. /Risba/. – /Dunaj, 1934/. – 2 fot.; 11,5 × 9 cm. – Naslov fingiran.

IV 16. Das Verhalten des Weibchens von *Liogryllus campestris* L. im akustisehen Reizfeld. – /SI. : s.n., 1930/. – 23 str; 30 cm. – Tipkopis z rokopisnimi opombami. – 2 izv., na kuv. 2.izv. so navedene generacije doma vzgajanih *L.c.*

II 17. Za Slovenski biografski leksikon (Regen Ivan). Znanstvena raziskovanja Ad str. 14 (Fonotaktične reakcije samice *Liogryllus campestris*). /Rokopis/. – Na Dunaju, 17.5.1936. – 1/8/ fotokop. str. z rkp opombami; 21 cm. – Avtor naveden na koncu teksta.

II 17. a Za Slovenski biografski leksikon /(Regen Ivan). Znanstvena raziskovanja Ad str. 14 (Fonotaktične reakcije samice L.c.)/. /Rokopis/. – Na Dunaju, 16.5.1936. – /47/ rkp str. ; 21 cm. – Koncept in del čistopisa za fotokopiranje.

III/1 18. /1. pismo Fr. Ks. Lukmanu/. /Rokopis/. Na Duanju, 15. 06. 1936. – 4 fotokop. str. priloge; 21 cm. – Vsebuje: opis poskusov, tikajočih se orientacije murnove samice (1930–35); slovensko strokovno terminologijo v zvezi z orientacijo murnov in stridulacijskimi zvoki (nihanje, glasbeni izrazi).

IV 19. Das räumliche Hören: Kontaktgitter – Häutung. /Rokopis/. – Dunaj, 1930 – 1931/. – zvezek (81 str.); 20 cm. – IV. /poskus/.

IV. 20. Funkenlöscher Relais : Transport der Tiere. /Rokopis/. – /Dunaj/, avgust 1934. – 1 zvezek (30 str.) ; 17 cm. – K / 1. pismu Fr. Ks. Lukmanu/ 15. 6. 1936; sheme releja za petje murnovega samca in poskusnega polja za

IV. 21. Phonotaktische Reaktionen des Weibchen/s/ von L/iogryllus/ c/ ampestris/. /Rokopis/. – /Dunaj, 1934/. – 2 zvezka ; 20 cm. – I. – November 1934. – /80/ str. III. : Übersicht. – 1934. – /80/ str.

III/3 22. ZOOLOGISCHES INSTITUT UND MUSEUM DER UNIVERSITÄT, Königsberg Pr. – neznanemu dopisniku Königsberg Pr., 20. 6. 1927. – 2 str. prepisa. – Podpisan O. Koehler.

III/1 23. /Pismo Willyju Gutmannu/. /Rokopis/. – Wien, 27. 10. 1936. – 7 fotokop. str.: 21 cm. – Vsebuje: opis Regnove bolezni v 2. polovici leta 1936; nemški prevod poročila referenta SBL o Regnovi poskusni površini v Korneuburgu pri Dunaju, poslan zaradi sodelovanja pri gradnji tudi Gutmannu v presojo.

II 24. GEOBIOLOŠKA poskusna postaja: 576 m^2. / Fotografija/. – /Korneuburg pri Dunaju, 1914/. – 1 fot.; 15 ×9 cm. – V: št. 35.

IV 25. /Opis načrtov in poskusov za raziskavo orientacije murnove samice v prosti naravi : koncepti/. /Rokopis/. – /Dunaj/, 1939. – 13 zvezkov (po 30 str.) ; 20 cm. – Naslov fingiran.
I.,II. : za SBL. – Prečrtano.
III.: za SBL. – Poskus 1914.
IV.: za SBL: Meine Kunz. – Avtobiografski koncepti.
V.: za SBL: str. 21 hišica. – Terarij.
VI.: za SBL. – Terarij, poskus 1914.
VII. – Terarij.
VIII. – Poskus 1914.
IX. – Zaznamovanje živali.
X.: Nadaljevanje str. 16–17 strojne pisave. – Zaznamovanje živali.
XII., XIII., XIV. – Poskus 1914.

I 26. Schaltgetriebe: Patentiert im Deutschen Reiche vom 10. April 1919 ab. – /Berlin/ : Reichspatentamt, 5. 10. 1922. – 2 str.: ilustr. : 29 cm. – Nr 360624, Klasse 47h, gruppe 5.

I 27. Intermittent-motion gearing : Patented Oct.17, 1922. –/USA/ : US patent office, 17.10.1922. – 2 str. : ilustr. ; 31 cm. – Št. 1432494, veljavnost 17 let.

I 28. Aus Zahnrad und Zahnsektor bestehende Schaltgetriebe : Beginn der Patentdauer: 15 Juni 1922. – Wien : Österreichisches Patentamt, 26. 2. 1923. – 2 str.: ilustr.; 30 cm.
– Nr 91396, Klasse 47b.

I, IV 29. Posouvaci soukoli : Priorita z 11.června 1918. – V Praze: Patentní úřad republiky československé, 23. 8. 1923. – 2 str.: ilustr. ; 33 cm. – Št. 11411. – 5 izv.

I 30. Einrichtung zum mechanischen Auftragen von Wachs auf Stoffe, Papier u. dgl., insbesondere zur Herstellung von Batikmustern auf Papiertapeten : Beginn der Patentdauer: 15. Februar 1925. – Wien : Österreichisches Patentamt, 10. 7. 1925. – 1 str. : ilustr. – Nr 100402, Klasse 8b.

IV(III, 1;II)
31. Der Kropf von *Liogryllus campestris* L. als Organ zur Aufnahme von Luft zur Zeit der Häutung. – Wien : A. Hölder, 1922. – Str. 21–23 : ilustr. ; 25 cm. – Iz: S.B.A.W. Mathem. – nat. wiss. Kl., Abt. III, Bd 130–131. – Priloženo: /1./ REGEN Ivan – Jožetu Regnu. – /Dunaj/, 15. 3. 1926. /2./ /Patentna zahteva za postopek batika Avstrijskemu patentnemu uradu/. – Wien, 8. 7. 1924. – /3./ Regenova važnejša raziskovanja, razdeljena po strokah. – /Dunaj, 21. 1. 1934/.

IV 32. LAU Ernst
Neue Apparate aus der Elektro-Akustik / von Ernst Lau.
– Berlin : J. Springer, 1925. – 2 str. : ilustr. ; 31 cm.
– Iz: Elektrotechische Zeitschrift, H. 19, 1925.

III/2 33. LEIST C.
Gutachten über die Neuerung von Herrn Professor Dr. Regen an dem Zahnsektor – Schaltgetriebe / von G. Leist. – Berlin, 6. 6. 1922. – 26 str. ; 34 cm in risba zobniških prenosov (2. 6. 1922 Leist).

I 34. IVAN Regen : Osebni dokumenti. – 1886 – 1940. – /41/ listin. /1./ Geburts- und Tauf-Schein : /materin oče/ Blasius Jereb, /roj. /2. 2. 1794. – Poljane nad Škof jo Loko : Župni urad, 29. 3. 1938. – 1 izpisek. /2./ Geburts–und. Tauf–Schein : /materina mati/ Uršula Kissouz, /roj./ 17. 10. 1799. – Trata v Poljanski dolini: Župni urad, 27. 3. 1938. – 1 izpisek. /3./ Trauungs-chein : /materini starši/ Blasius Jereb /in/ Uršula Kissouz, 26. 1. 1818. – Trata v Poljanski dol. : Župni urad, 27. 3. 1938. – 1 izpisek. /4./ Geburts- und Tauf-Schein : /mati/ Maria (Mina) Jereb, /roj./ 17. 9. 1826. – Trata v Polj. dol. : Župni urad, 27. 3. 1938. – 1 izpisek. /5./ Trauungs-Schein : /Regnovi starši/ Rudolf Regen /in/ Mina Jereb, 23. 2. 1851. – Trata v Polj. dol.: Župni urad, 27. 3. 1938. – 1 izpisek. /6./ Gymnasial-Zeugnis : /o opravljenem 2. semestru 4. razreda državne gimnazije v Ljubljani/. – Laibach : Gvmnasial-Direction, 9. 7. 1886. /7./ Lecturis salutem : /potrdila o opravljenih petih semestrih bogoslovnih študij v Ljubljani/. – Labaci : Ordinariatus Labacensis, 28. 2. 1891–25. 2. 1893. – 5 listin. /8./ Colloquien-Zeugnis. – Wien : K. k. Universität, Philosophische Fakultät, 1894–1897. – 11 listin. /9./ /Potrdila o opravljenih vajah/. – Wien : Universität, 1897. – 4 listine:

1894: Mineralogisches Institut (G.Tschermak)
1895/96: Pflanzenphysiol. Inst.(J. Wiesner) : Zoologisch-Anatomisches Inst. (K. Grobben)
1897: Laboratorium f. medicinische Chemie (E. Ludwig).
/10./ Summis auspiciis ... Johannem Regen ... Doctoris Philosophiae nomen et honores iura et privilegia contulimus ... – Vindobonae : Universitas litterarum Vindobonensis, 20.7.1897. – Prepis; potrdilo okrajno sodišče v Idriji 1897.
/10.a/ – 1 diploma : pečat Sapientiae studii Vienensis, 1 formular št. 46 v lat.
/11./ Armuts-Zeugnis : Phil. Pr. Johann Regen, ...Cand. Prof. XI. Sem. –Trata : Pfarramt, občina Trata ; Škofja Loka: Davčni urad, Okrajno sodišče, 15.–16.9.1898. – 2 str.
/12./ Odloki deželnega šolskega sveta/. – Wien, 1903-1909. – 6 listin. – O zaslužku in znižanju števila učnih ur.
/13./ /Patentne listine/. – 1922–1925. – 5 listin:
1. patent: Nemčija 360624. – 1922
ZDA 1,432,494. – 1922
Avstrija 91396. – 1923
Češka 11411. – 1923
2. patent: Avstrija 100402. – 1925
/14./ Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani je ... izvolila ... Ivana Regna za dopisnega člana v matematično-prirodoslovnem razredu. V Ljubljani, 16. 5.1940.
– Diploma na pergamentu.

II. 35. FINŽGAR Franc Saleški
Regenov kratek (poljuden) življenjepis : /Koncept za Mladiko/ / // F.S./Finžgar. /Rokopis/. – /V Ljubljani, po 28. 4. 1934/. – 10 str. ; 23 cm in fotogr. pril.: I. Regen, njegova družina, geobiološka poskusna postaja. –Vsebuje podatke o Regnovem študiju na Dunaju, datume smrti očeta in matere.

(II) /AvtobiografIja v zvezi z dunajsko srednješolsko profesuro/. / Rokopis/. –Str. 3–8. V: št.7.

II 36. Standesausweis : /do 11. 10. 1914/.
– /Dunaj, 1929/.
– 4 str. ; 35 cm.
– Rokopis na formularju.
I. =30(085)

III/1 37. Pismo/ Dekanatu filozofske fakultete v Ljubljani. /Rokopis/. – Da Dunaju, 19. 3. 1925. – 4 str. ; 35 cm. - V zvezi z zadevo Megušar – Regen; vsebuje podatek, da ga je 18. 2. 1921 fakultetni svet filoz. fak. v Ljublj. izbral za profesorja.

III/2 38. REGEN Jože – Ivanu Regnu
/Rokopis/. – V/ojsko/, 22. 4. 1896.
– 1 del strani ; 11 × 9 cm. – Pismo v zvezi z materino boleznijo; na hrbtni str. rkp opombe I. Regna.

III/2 39. PAULIN Alfonz – Ivanu Regnu
/Rokopis/. – Zagreb, 19. 1. 1926. – 1 str. ; 27 cm. – Podpisan A/lfonz/ / Paulin/, Ljubljana, Sodna ul. 4/1, izredni študent na Dunaju.

III/1 40. /Pismo/ Jožetu Regnu. /Rokopis/. – /Dunaj/, 15. 3. 1926. –
6, /3/ str. ; 16 cm. – Koncept; vsebuje podatek o smrti srednjega brata čevljarja.
Glej št.31.

II 41. IVAN Regen. /Družinska fotografija s starši in bratoma. Kopija/. – / Poljanska dolina, 187./.
– 18 × 24 cm.

II 42. IVAN Regen. /Fotografija/. – /Dunaj/: F. Fischer, /1894–7/. –
10 × 14 cm, na kartonski podlagi. – 4 kosi. – K podatkom za profesuro v Ljubljani.

II 43. IVAN Regen. /Fotografija v profesorski uniformi, kot poročna priča/. – Wien : I. Krotsch, /190./. – 16 × 22 cm, nalepljeno na karton.

II 44. IVAN Regen. /Fotografija/. – /Dunaj, 191./. – 6 × 9 cm, nalepljeno na karton. – 1 kos. – K podatkom za profesuro v Ljubljani.

II 45. IVAN Regen. /Fotografija/. – /Dunaj, 191./. – 6 × 9 cm, nalepljeno na karton. – 4 kosi. – K podatkom za profesuro v Ljubljani.

II 46 IVAN Regen. /Umetniška fotografija/. – /S.1., 192./. – 12 × 17 cm, nalepljeno na karton. – 8 kosov. – Glej št. 35.

II 47. IVAN Regen. /Fotografija/. – Wien : Simonis, /193./. – 6,5 × 9,5 cm.

48. KORESPONDENCA v zvezi s patentom Zobati prenosnik. – 25. 4. 1921 – 23. 3. 1923. – 18 listin. – Naslov fingiran.

III/2 a HESS Josef – Ivanu Regnu
/1./ Wien, 25. 4. 1921
/2./ Wien, 2. 5. 1921
/3./ Wien, 13. 6. 1921
/4./ Wien, 12. 9. 1921
/5./ Wien, 12. 9.1 921
/6./ Wien, 15. 9. 1921
/7./ Wien, /24. 9. 1921/
/8./ Wien, 25. 10. 1921
/9./ Wien,, 24. 11. 1921
/10./ Wien, 14. 7. 1922
/ 11./Wien, 23. 3. 1923.

III/3 b HESS Josef – Wilhelmu v. Gutmannu
/1./ Wien, 6. 6. 1921.

III/3 c ÖSTERREICHISCHES PATENTAMT – Josefu Hessu
Wien, 18. 11. 1921.

III/2 d SONNENTHAL Paul von – Ivanu Regnu
/1./Berlin – Friedenau, 23. 7. 1922
/2./Berlin – Friedenau, 28. 11. 1922.

III/2 e REICHSPATENTAMT Berlin – Ivanu Regnu
/1./Berlin, 2. 9. 1922.

III/2 f GUTMANN Wilhelm v. – Ivanu Regnu
/1./Wien, 23. 10. 1922
/2./Wien, 21. 11. 1922

49. KORESPONDENCA v zvezi s patentom Postopek batika s pomočjo valjčka za tiskanje. – 26. 2. 1924 – 12. 2. 1927
– 11 listin. – naslov fingiran.

III/1 a REGEN Ivan – Österreichisches Patentamt
/1./Wien, 26. 2. 1924
/2./Wien, 8. 7. 1924.
– Glej št.31.

III/2 b ÖSTERREICHISCHES PATENTAMT – Ivanu Regnu
1./Wien, 19. 7. 1924
/2./Wien, 22. 10. 1924.

III/1 c REGEN Ivan – Reichspatentamt Berlin
/1./ Wien, 26. 3. 1926
/2./ Wien, 15. 10. 1926
/3./ Wien, 16. 12. 1926
/4./ Wien, 12. 2. 1927

III/3 d REICHSPATENTAMT Berlin – Alfonzu Grunwaldu
/1./ Berlin, 11. 6. 1926
/2./ Berlin, 22. 12. 1926.

III/2 e REICHSPATENTAMT Berlin – Ivanu Regnu
/1./ Berlin, 20. 10. 1926.

II 50. PRIPOROČILA in utemeljitve za nadaljevanje znanstvenega dela Ivana Regna. – /Evropa/, 1924–1933« – 1 kuverta (8 dopisov + 1 zapsek; 12 fotografij ravnokrilcev); 20 × 13 cm. – Naslov fingiran. – Vsebuje: /1./ Mangold E. – 1924
/2.,3./ /Storch Otto/. – /1925/
/4./ Zapisek I. Regna o korespondenci s slovenskimi znanstveniki. – /1925/–1926. – 1 str. ; 10 ×19 cm
/5./ Koehler O. – 1927
/6./ Mangold E. – 1927
/7./ Frisch K.v. – 1927
/8./ Kühn A. – 1927
/9./ Buddenbrock /M./ v. – 1927

III/2 51. PUNTAR Josip – Ivanu Regnu
/Rokopis/. – Ljubljana, 29. 1. 1927. – 8 str. ; 21 cm in 1 časop. izrezek – fotogr. dr. Korošca 1930 (izrezal Regen).
– Vsebuje informacijo o naravoslovno strokovnem časopisju v domovini; avtorjeve politične ideje.

(III/1) /Pismo Willyju Gutmannu/. Wien, 27. 10. 1936. –
Glej št. 23.

III/2 52. AMERICAN ENTOMOLOGICAL SOCIETY – /Ivanu Regnu/ Philadelphia, 2. 4. 1914. – Vsebuje informacijo o nakupu Transactions of the A.E.S.

Povzetek Regnovega pisma uredniku /slovenskega biografskega leksikona/ »Za Slovenski biografski leksikon, Ad Dr. Ivan Regen (Znanstveno delo), Podatki«,

Na Dunaju, dne 30. marca 1935

Načelni načrt Regnovih raziskovanj je bil: stridulacijski organi, stridul. vzvodi, slišalo in sluh pojočih ravnokrilcev (poljskega murna (*Liogryllus campestris* L.), nato še bramorja (*Gryllotalpa gryllotalpa*), črička (*Oecanthus pellucens*), različnih kobilic (*Thamnotrizon apterus*) in sarančˇ, škrebetulje (*Psophus stridulus*)). V raziskovanje sluha teh živali so spadali osnovni poskusi (stridulacija – alternacija oz. orientacija), slušni obseg, zgradba umetnega cvrčala. Raziskoval je v inštitutu in v prosti naravi (morfološko, fiziološko in biološko). 1896 je začel raziskovati stridulacijski organ pojočih ravnokrilcev. Nato se je lotil raziskovanja stridulacijskih zvokov (1903), tj. akustičnih dražljajev, ki so namenjeni edinole organu sluha tiste vrste žuželk, ki te zvoke proizvaja. Raziskoval je s fonografom – zvoke je včrtal v vosek, preiskal vijuge in jih z vzvodom v povečavi prenesel na valj kimografa. 1904 je s sotrudnikom dognal višino murnovega zvoka. Vmes (od 1903 dalje) raziskuje obnašanje murnovih ličink v naravi, kemizem njihovega dihanja v dejavnem obdobju in v zimskem spanju (1909), način in število levitev, prebarvanje pri levitvi pod vplivom atmosfere (1905). Uporabi CO_2 (1903) za narkozo pri fizioloških raziskavah teh živali. Preučuje zgradbo, razvoj in regeneracijo timpanalnih organov pojočih ravnokrilcev (1908). V letih 1904–09 preučuje pomen gonad za razvoj sekundarnih spolnih znakov, 1922–24 raziskuje ravnokrilčeve spermatofore.

Za dokaz sluha poljskega murna *Liogryllus campestris* (na biološki podlagi, spolno godna samica sliši cvrčanje samca) najprej ni dobil rezultatov (1903). Zato je ta raziskovanja prekinil in se posvetil 2. poskusni živali, kobilici *Thamnotrizon apterus*. Prvi pozitivni izsledek o sluhu je bilo opazovanje »alternacijskega« petja 2 samcev v prosti naravi (1896). Poročilo o razširjenih poskusih objavi 1908. Dokaže, da je timpanalni organ teh kobilic slušni organ (po polemiki s fiziologom Mangoldom) 1914. 1909 je začel vzgajati ženske ličinke *L.c.* v terariju. Z eno takih godnih samic je dokazal, da jo samčevo petje usmerja, čutilo, ki to petje sprejema in usmerjanje omogoča, je pa timpanalni organ. Postavil si je nalogo, dokazati isto tudi v naravi s statistično metodo: »kako se orientirajo samice na prostranem poskusnem polju, če je razdalja do samca velika«, vpliv odvzema enega ali obeh timpanalnih organov samice na orientacijo, vprašanje pomena tipalnic samice pri orientaciji. 1911 mu Akademija znanosti na Dunaju postavi v naravi terarij velikosti 14,4 m^2.

Za trajno registracijo murnovega petja uporabi najprej strunski galvanometer (1912, beleži na fotografski način). 1913 uporabi zelo občutljiv mikrofon in orientira samico po cvrčanju samca iz telefonske slušalke (da bi izključil vpliv voha). 1912 konča načrt za zamišljeni poskus o orientaciji murnov v naravi: 40-krat večji terarij kot prejšnji in hišica za aparate in opazovalca. Njegov nekdanji učenec, poznejši prijatelj in mecen dr. Vilhelm pl. Gutmann mu za izvedbo načrta daruje sredstva in mu pomaga pri gradnji. Poskus je Regen izvedel 1914 in dokazal, da samica L. c. nima nobenega čutila, ki bi moglo nadomestiti timpanalni organ, izločil je pomen tipalnic. S tem je zaključil osnovne poskuse o sluhu samice *L. c.* in samca *Th. a.*

Sledilo je določevanje slušnega obsega teh živali. Za samca Th. a. konstruira umetno cvrčalo (majhen monokord), s katerim se da proizvajati umetni čirik, po ritmu in prevladujočem tonu podoben naravnemu. S cvrčalom je Regen uspel zmešati alternacijsko petje samcev. 1925 mu je uspela alternacija samca najprej z umetnim cvrčalom, nato pa s piščalko. S spreminjanjem višin tonov je določil poskusni živali slušni obseg (1925). Od 1928 vzgaja v terariju tudi kobilice.

Pri samici L. c. je hotel določiti, kako iščejo samice samca, t.j. kakšne fonotaktične reakcije privedejo samico do samca (vprašanje visokega teoretičnega pomena, tudi v zvezi s fiziologijo človeškega sluha). Med 1. svetovno vojno je bil veliki terarij opustošen, 1927 pa je Regen izgubil vse poskusne naprave. Raziskovanje orientacijskega problema uspešno nadaljuje v domačem laboratoriju 1930, 1931 z doma vzgojenimi samicami (21. generacija).

Slušnega obsega samic L. c. brez velike poskusne površine (statist. metoda) ni mogel zanesljivo določiti, zato je »odločbo« za te poskuse »preložil na poznejši čas«. Te poskuse je sklenil prenesti v domači laboratorij in si je postavil nalogo skonstruirati delno umetno cvrčalo za murna, zato je začel spet preučevati stridulacijske zvoke L. c. Po fonografu in strunskem galvanometru je uporabil od 1929 do 1934 oscilograf in »rešil problem glede slušnih mej«.

Andrej Kranjc, Maja Kranjc

INŠTITUT ZA RAZISKOVANJE KRASA ZRC SAZU IN PERKOVA KNJIŽNICA

Prispevek podaja vsebinski in jezikovni pregled knjižnice Ivana Andreja Perka, ki je »corpus separatum« knjižnice Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni.

Karst Research Institute of SRC SASA and the Library of Ivan Andrej Perko (Abstract)

The text gives the thematic and liguistic survey of Ivan Andrej Perko's Library which is a »corpus separatum« of the Library of SRC Karst Research Institute in Postojna.

Leta 2007 je Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU praznoval 60. obletnico ustanovitve; po drugi svetovni vojni je ta del naše države končno prišel pod okrilje Slovenije in leta 1947 je SAZU osnovala v Postojni *Zavod za raziskovanje krasa*. Del knjižnice novega zavoda je sestavljala dediščina italijanskega speleološkega inštituta, ki so ga Italijani ustanovili 1. januarja leta 1929, del knjig pa je SAZU kupila. Speleološko-krasoslovni del knjižnice Ivana Andreja Perka, dolgoletnega direktorja Postojnske jame, je njegov sin Leopold prodal Inštitutu za raziskovanje krasa SAZU leta 1961.

Ivan Andrej Perko se je rodil leta 1876 v Voloskem in že od mladosti je bil navdušen jamar. Ko je leta 1909 prišel v Postojno ter postal tajnik Jamske komisije in direktor Postojnske jame, kar je ostal do svoje smrti leta 1941, je bil že mednarodno uveljavljen speleolog, ki si je vse življenje prizadeval, da bi povečal mednarodni sloves tako Postojnske jame kot tudi klasičnega krasa Slovenije. Bil je tudi član tržaškega jamarskega društva Hades, katerega člani so odkrili nove dele podzemlja v območju Magdalene jame. Po Perkovi zamisli naj bi Postojna postala krasoslovno znanstveno središče z inštitutom, muzejem in podzemnim

biospeleološkim laboratorijem. Inštitut naj bi znanstveno preučeval krasoslovje in jame, zaradi jamskega muzeja, kjer naj bi bilo zbrano vse gradivo, kakorkoli povezano z jamo, tudi tiski in rokopisi, pa naj bi marsikateri obiskovalec jame podaljšal svoje bivanje v Postojni. Vendar pa je Perkove načrte prekrižal začetek prve svetovne vojne. Njegovo zamisel so kasneje sicer uresničili Italijani, ki pa so jih k temu vodili predvsem politični razlogi. Perko je vzdrževal osebne in pisemske stike z mnogimi uglednimi speleologi širom po Evropi in budil zanimanje za Postojnsko jamo in Kras tudi po strokovni plati. Tudi na ta način si je pridobil bogato zbirko krasoslovne literature, ki praktično pokriva vse objave s tega področja v njegovem času. Organiziral je tudi zbiranje izrezkov iz dnevnega časopisja. To je posebna zbirka, ki je že v letu 1909 obsegala devet map z izrezki o Postojnski jami. Do leta 1913 je narasla na 15 vezanih zvezkov o Postojni, Sloveniji, ČSR, Italiji in Avstriji ter 9 vezanih map iz cele Evrope. Tovrstna dokumentacija se je dopolnjevala tudi v italijanskem času.

Njegova krasoslovno-speleološka knjižnica obsega 1031 enot oziroma 1366 prispevkov speleološke vsebine. Od tega je 60 monografij oziroma samostojnih publikacij, ostalo pa so članki v revijah in časopisih. To je predvsem zbirka svetovne speleološke literature tistega časa, kar kaže že njen jezikovni sestav: 737 (54 %) prispevkov je v nemškem, 327 (24 %) v italijanskem, ostalih 302 (22 %) pa je v drugih jezikih (francoskem, angleškem, madžarskem, češkem, španskem, hrvaškem in slovenskem). Prispevkov v slovenščini je le 32 (2 %).

Taka jezikovna sestava knjižnice je popolnoma razumljiva, če upoštevamo stanje v krasoslovju in družbenopolitične razmere časa, v katerem je Perko živel in deloval ter njegovo zanimanje, ki je bilo usmerjeno predvsem proti Istri, slovenskemu primorju in dinarskemu krasu, kar so ozemlja, ki so bila najprej v okviru Avstro-ogrske monarhije, po 1. svetovni vojni pa vse do Perkove smrti pa so spadala pod Italijo. Pred 1. svetovno vojno je imela močan vpliv skupina avstro-ogrskih, pretežno nemško pišočih speleologov, ki je raziskovala Tržaški kras, kar se odraža tudi v Perkovi knjižnici, kjer med starejšimi deli močno prevladuje nemščina. Po prvi vojni, ko so se Italijani trudili, da bi tudi na speleološkem področju dokazali, da je naša Primorska italijanska, je bil Perko (v tem času je moral pisati svoje ime Giovanni Andrea Perco) kot jamski direktor v središču teh dogajanj, kar se čuti tudi v večjem številu italijanske literature. Perko je propagiral Postojnsko jamo z živo besedo kot predavatelj, s slikovnim materialom, informativnimi članki in kot speleolog-raziskovalec z dragocenimi objavami v strokovnih revijah.

Perkova knjižnica je izrazito strokovna, ozko usmerjena in izbrana, vsebina je takorekoč izključno speleologija in krasoslovje. Izstopajo pa določena poglavja;

Ivan Andrej Perko v Postojnski jami

predvsem se jasno kaže Perkovo zanimanje za postojnski kras in zlasti Postojnsko jamo, saj je v knjižnici kar 131 (10%) prispevkov, pri katerih je že v naslovu omenjena Postojnska jama. Poleg Postojnske jame je največ prispevkov o regionalni speleologiji (od sosednjih ozemelj v Italiji do Nove Zelandije), o biospeleologiji, o kraških hidrologiji ter deloma tudi o geografiji na splošno.

Za nas so zelo zanimivi stari vodniki po Postojnski jami (Costa, Hohenwart, Schaffenrath, Schmidl), speleološki učbeniki in temeljna dela krasoslovja (Boegan, Grund, Katzer, Kraus, Kyrle, Wolf), obsežen izbor prispevkov znamenitega francoskega speleologa A. E. Martela (85 prispevkov, med njimi tudi monografija Les Abîmes) in dela drugih znanih »klasikov« speleološke literature kot so Abel, Absolon, Bock, Cvijić, Jeannel, Megušar, Morton, Moser, Mühlhofer, Müller, Racovitza in drugi.

Poleg tega vsebuje Perkova knjižnica še številne zanimivosti in posebnosti, bodisi da so redkosti (npr. Voigtov predlog iz leta 1850, da bi speljali Južno železnico skozi Planinsko in Postojnsko jamo) ali pa so ostale neopažene, kot je

Štrukljev opis Pološke jame v Koledarju Goriške Mohorjeve družbe za leto 1926. Knjižnica hrani tudi Globočnikov rokopis *Meine Erinnerungen an Adelsberg*, ki čaka, da bi ga nekdo prebral in transkribiral v sodobno nemščino, in razkošno vezano monografijo E.A.Martela Les Abîmes.

Seveda so v Perkovi knjižnici tudi njegova objavljena dela. Celotna zbirka njegovih prispevkov je 86 objav, od katerih jih 40 govori o Postojnski jami. Za podrobnejši pregled je v prilogi navedena Perkova bibliografija.

Perkova knjižnica, kakor jo imenujemo, je shranjena v knjižnici kot »corpus separatum« in je danes izredno pomembna za poznavanje in preučevanje zgodovine Postojnske jame in še posebej njenega turističnega razvoja. Pomembna je tudi za študij zgodovine speleologije in krasoslovja na splošno, še posebej pa za ozemlje našega klasičnega krasa, ki je bilo že v Perkovem obdobju v središču svetovnega speleološkega dogajanja. Za to se tudi danes trudi sedanji Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU. Perkova knjižnica pa je pomembna tudi kot zbirka vseh Perkovih del. S pojavom računalniške tehnologije je ta zbirka postala tudi laže dostopna in uporabna.

Bibliografija I. A. Perka

1894:

Glück auf, *Hades, Mitteilungen aus dem Karst*, vol. 2, 3, 4, 5, Trieste 1894, brez paginacije.

1895:

Escursione famigliare e visita delle Caverne di S. Canziano, *Il Tourista*, vol. 2, št. 10, Trieste 1895, str. 90-91.

La voragine di Bresovizza (Bresniča jama), *Il Tourista*, vol. 2, št. 9, Trieste 1895, str. 84.

La Caverna di Pausane (Kramplač jama), *Il Tourista*, vol. 2, št. 12, Trieste 1895, str. 105.

La voragine di Bresovizza (Bresnica jama), *Il Tourista*, vol. 2, št. 12, Trieste 1895, str. 108.

Scavi nella Grotta degli Orsi presso Gabrovizza, *Il Tourista*, vol. 2, št. 6, Trieste 1895, str. 60.

Sulla scomparsa del carbon fossile a Cosina, Vrem, Skoffle e Lipizza, *Il Tourista*, vol. 2, št. 6, Trieste 1895, str. 51–52.

1896:

Caverne (Pećine) nei pressi di Nabresina, *Il Tourista*, vol. 3, št. 2, Trieste1896, str. 15.

Fovea Martel (Jama na Pauli vrh), *Il Tourista*, vol. 3, št. 6–8, Trieste 1896, str. 53–62, 63, 68–69.

Fovea Tithanetes. Fovea delle Roccie, *Il Tourista*, vol. 3, št.6, Trieste 1896, str. 53.

Grotta Tilde (Jama na Skerkovi ogradi Rustia), *Il Tourista*, vol. 3, št. 5, Trieste 1896, str. 40–41.

La fovea di Cosina, la Grotta verde, la Grotta Tilde, *Il Tourista*, vol. 3, št. 4, Trieste 1896, str. 32–33.

La fovea Macia Lusa presso Briscici, *Il Tourista*, vol. 3, št. 9, Trieste 1896, str. 76–76.

La grotta del vecchio villagio. Grotta Ferfoglia. Grotta Ukmar, *Il Tourista*, vol. 3, št. 8, Trieste 1896, str. 70-70.

La grotta Ercole, *Il Tourista*, vol. 3, št. 2, Trieste 1896, str. 15-16.

Le grotte di Fernetich-Opcina, *Il Tourista*, vol. 3, št. 11, Trieste 1896, str. 94.

1897:

Grotta Noe, *Il Tourista*, vol. 4, št. 7, Trieste 1897, str. 53–58.

La fovea Hades. La fovea di Gropada, *Il Tourista*, vol. 4, št. 8, Trieste 1897, str. 66–67.

La fovea romana presso Zgonik. L'abisso cieco di Zgonik. La fovea del Diavolo. La grotta di Draga. La grotta nell' Orto, *Il Tourista*, vol. 4, št. 6, Trieste 1897, str. 45–48.

La Grotta Gigante (Velika Pečina pri Mainči), *Il Tourista*, vol. 4, št. 4, Trieste 1897, str. 30–32, vol. 5, Trieste 1897, str. 35-38.

Les nouveaux gouffres du Karst, *Spelunca*, vol. 3, št. 11, Paris 1897, str. 112–114.

1905:

Die Riesengrotte (Grotta Gigante) bei Triest = Opčina, *Österreichische Touristen Zeizung*, vol. 25, št. 20, Wien 1905, str. 250–252.

1906:

Die Riesengrotte bei Triest in Wort und Bild, Triest 1906 (soavtorstvo F. Mühlhofer).

Die Riesengrotte bei Triest-Opčina, *Globus*, vol. 89, št. 10, Braunschweig 1906, str. 152–157.

La fauna diluviale nella caverna degli Orsi presso Nabresina, *Il Tourista*, vol. 11, št. 1–4, Trieste 1906, str. 86-90.

Speleologia, *Il Tourista*, vol 11, št. 1-4, Trieste 1906, str. 43-85.

1907:

Aus der Unterwelt des Karstes, *Globus*, vol. 92, št. 23, Braunschweig 1907, str. 359-383.

Die Noe-Grotte bei Nabresina (Triester Karst), *Österreichische Touristen Zeitung*, vol. 27, št. 22, Wien 1907, str. 297-299.

1908:

Der Zirknitzer See in Krain – Österreich, *Prometheus*, 19, Berlin 1908, str. 976–978, 625–630, 643–647, 664–667

Die Noe Grotte im Karst bei Triest (Österreich), *Prometheus*, 19, Berlin 1908, str. 968–969, 498–502, 513–516.

Die Riesengrotte bei Triest, *Das Wissen für Alle*, 44, Wien 1908, str. 691–694, 45, Wien 1908, str. 705–708, 46, Wien 1908, str. 721–724.

Die Riesengrotte bei Triest-Opčina, *Laibacher Zeitung*, l. 1908, št. 220, Laibach 1908, str. 2047.

Im Karst ist fein Grundwasser, *Laibacher Zeitung*, l. 1908, št. 127, 176, 177, 178, Laibach 1908, str. 1641, 1649, 1657.

Zur Hydrographie des istrischen Karstes, *Globus*, vol. 94, št. 19, Braunschweig 1908, str. 297–301.

1909:

Das größte Naturwunder der Welt: »Die Adelsberger Grotte in Krain«, *Der Naturfreund*, vol. 13, št. 10, Wien 1909, str.215–222.

Das Karstphänomen, *Der Naturfreund*, vol. 13, št. 11, Wien 1909, str. 247–251.

Das neue Wunder in der Adelsbergergrotte (Krain, Österreich), *Österreichische Touristen Zeitung*, vol. 29, št. 17, Wien 1909, str. 212–214.

Die Entdeckung der grossen Tropfstein- und Wasserhöhle »Dimnice« (Rauchgrotte) bei Markovsina in Istrien, *Österreichische Touristen Zeitung*, vol. 29, št. 14, Wien 1909, str. 174–177.

Die Tropfstein und Wasserhöhle »Dimnice« (Rauchgrotte) bei Markovsina in Istrien (Österreich), *Mitteilungen der K und K Geographischen Gesellschaft*, 6, Wien 1909, str. 241–262.

Die weltberühmte Adelsberger Grotte, *Urania. Illustrierte populärwissenschaftliche Wochenschrift*, vol. 2, št. 33, Wien 1909, str. 517–523.

Die weltberühmte Adelsbergergrotte, *Im Zeichen des Fremdenverkehrs*, I.Theil, Wien 1909, str. 147–151.

Ein geschichtlicher Rückblick auf die Innerkrainer Höhlen und eine Kurze Beschreibung derselben, *Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik*, vol. 31, št. 7, Wien 1909, str. 289–299, vol. 8, Wien 1909, str. 350–357.

Karsttroglodyten, *Adria*, vol. 1, št. 9, Trieste 1909, str. 339–342.

Österreichische Höhlenfauna, *Urania. Illustrierte populärwissenschaftliche Wochenschrift*, vol. 2, št. 29, Wien1909, str. 453–459.

Über die neolitischen Höhlenniederlassungen von Nabresina (Triester Karst), *Urania. Illustrierte populärwissenschaftliche Wochenschrift*, vol. 2, št. 8, Wien 1909, str. 113–117.

1910:

Die Adelsberger Grotte in Wort und Bild, Adelsberg 1910.

Die weltberühmte Adelsberger Grotte, *Der deutsche Jugendfreund*, vol. 2, št. 28, Wien 1910, str. 9–10.

Svetovnoznana Postojnska jama, *Planinski vestnik*, vol. 16, št. 5, Ljubljana 1910, str. 93–101.

Zur österreichischen Karsthöhlenforschung, *Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik*, vol. 32, št. 6, Wien 1910, str. 246–259.

1911:

Das Innerkrainer Höhlengebiet, *Der Gebirgsfreund*, vol. 22, št. 2, Wien 1911, str. 14–18.

Die Adelsberger Grotte, *Adria*, vol. 3, št. 8, Trieste 1911, str. 295–306.

Die weltberühmte Adelsberger Grotte in Krain, *Kärntner Tauern-Adria Reise-Zeitung*, vol. 3, št. 19, Klagenfurt 1911, str. 356–358.

Ein Höhlenforscher-Institut in Österreich, *Mitteilungen für Höhlenkunde*, vol. 4, št. 1, Graz 1911, str. 4–5.

Ein Wunder der Unterwelt bei Adelsberg, *Der Naturfreund*, vol. 15, št. 5, Wien 1911, str. 126–130.

Postojenska jeskyne v Krajine, *Turisticky obzor*, vol. 2, št. 10, Viden 1911, str. 96–99.

Postojenska jeskyne, *Turisticky obzor*, vol. 2, št. 11, Viden 1911, str.106–110, št. 12, Viden 1911, str. 116–117.

1912:

Der Zirknitzer See, *Adria*, vol. 4, št. 4, Trieste 1912, str. 123–134; vol. 4, št. 5, Trieste 1912, str.167–178.

Die Erzherzog Johann-Grotte in Adelsberg, *Österreichische Touristen-Zeitung*, vol. 32, št. 4, Wien 1912, str. 44–45.

Die prähistorische Niederlassung in der Fremdenhöhle bei Triest, *Der Naturfreund*, vol. 16, št. 1, Wien 1912, str. 12-15.

Mein Traum unter der Erde. *Kur- und Bade-Zeitung der Österreichischen Riviera*, vol. 7, št. 29, Abbazia 1912, str. 1–3.

1913:

Die weltberühmte Adelsberger Grotte, Immergrün, *Illustrierte Familien-Zeitschrift*, vol. 25, št. 12, Warndsdorf 1913, str. 723–726.

Le meraviglie del mondo sotterraneo di Adelsberg, Adelsberg 1913.

1922:

Le meraviglie del mondo sotterraneo di Postumia, Postumia 1922.

Die Adelsberger Grotte bei Triest, s.l., [1922].

1924:

Elenco delle publicazioni di speleologia e idrologia nei materiali per la bibliografia geologica, speleologica, paleontologica e paleoetnologica dell' Istria e regioni finitime, Mondovi 1924.

La Grotta di Postumia (Adelsberga), *La Parola e il Libro*, vol. 7, št. 2, str. 44–46, Milano 1924.

1926:

Le R.R. Grotte Demaniali di Postumia, *L'Illustrazione Patria ed Arte*, vol. 3, št. 1, Trieste 1926, str. 16–17.

1927:

La storia delle stalattiti, *Le Grotte d'Italia*, vol. 1, št. 1, Postumia 1927, str. 6–11.

1928:

Il castello di Lueghi nella storia, *Liburnia*, vol. 21, št. 3, Fiume 1928, str. 71–74. (soavtorstvo S. Gradenigo).

Il movimento turistico alle regie grotte demaniali di Postumia e l'attività dell'azienda autonoma durante l'anno 1927, *Le Grotte d'Italia*, vol. 2, št. 1, Postumia 1928, str. 31–32.

Rilievi ed esperimenti con sostanze chimiche e coloranti sulla Piuca e Rio dei Gamberi, *Le Grotte d'Italia*, vol. 2, št. 3, Trieste 1928, str. 130–143 (soavtorstvo E. Boegan).

1929:

Die Adelsberger Grotte, *In die weite Welt*, vol. 6, št. 3, Wien 1929, str. 4.

1930:

Postumia ed il fantastico mondo sotterraneo delle sue celebri grotte, Postumia 1930 (soavtorstvo S. GRADENIGO).

1933:

Pozzi e caverne nei pressi di Trieste, *Le Grotte d'Italia*, vol. 7, št. 1, Postumia 1933, str. 25–29.

1935:

Le Grotte di Postumia, *Sapere, Quindicinale di divulgazione*, 14, Milano 1935, str. 265–267.

1942:

Postumia e le sue celebri grotte, 5. izd., Postumia 1942 (soavtorstvo S. GRADENIGO).

s.a.:

Die Adelsberger Grotte – ihre Entstehung und Erforschung, *Himmel und Erde*, vol. 24, št. 6, Leipzig, str. 241–258.

Die Adelsberger Grotte bei Triest.– s.n. , 13 pp., s.l.

Die Adelsberger Grotte.– s.n. , 167–170, s.l.

Die Entdeckung der neuen grossen Tropfsteinhöhle »Dimnice« bei Markovsina (Istrien). – s.n., [brez pag.], s.l.

Die k.k. Adelsberger Grotte bei Triest (Österr.). – Jugendpost 4, 19, 593-599, s.l.

Die weltberühmte Adelsberger Grotte. – Ocean-Zeitung 6, 5, 11, Bremen

Ein geschichtlicher Rückblick auf die Innerkrainer Höhlen und eine kurze Beschreibung derselben.– D.Rundschau f.Geogr.u.Statistik 31, 1–17, Wien

Martin Grum

SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON: OD ZADRUŽNE GOSPODARSKE BANKE DO SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Slovenski biografski leksikon (The Slovenian Biographical Lexicon, SBL) je začel izhajati leta 1922 (geslovnik) oz. 1925 (prvi zvezek) na temelju stoletne biografske tradicije. Prva obsežnejša biografska dela o pomembnih Slovencih so namreč izšla v nemškem jeziku v dvajsetih letih 19. stoletja (biografiji o Žigi Zoisu, 1820 in Valentinu Vodniku, 1824). Biografsko delo se je nato nadaljevalo in krepilo. Prvo pomembno biografsko enciklopedično delo, ki je vključevalo tudi biografije Slovencev, je bil Biografski leksikon Avstrijskega cesarstva (1856–91), ki ga je urejal v Ljubljani rojeni leksikograf Konstantin Wurzbach vitez Tannenberg. Prvo obdobje SBL-a je zaznamovalo delo entuzijastov, ki ga je finančno podprla Zadružna in gospodarska banka. Po drugi svetovni vojni ga je posvojila SAZU in 1981 ZRC SAZU. Po sedemdesetletnem izhajanju je 1991 izšel zadnji zvezek leksikona, ki ga skupaj sestavlja 15 zvezkov v štirih knjigah in vsebuje 5031 člankov, v katerih je predstavljeno življenje in delo približno 5500 slovenskih in s slovenstvom povezanih neslovenskih osebnosti.

Slovenian Biographical Lexicon: from Cooperative and Economic Bank to Slovenian Academy of Sciences and Arts

The Slovenian Biographical Lexicon (SBL) was first issued in 1922 (entries), while in 1925 (the first volume) was published on the basis of a century old biographical tradition. The first, more extensive biographical works relating to prominent Slovenians were, in fact, published in German in the first decades of the nineteenth century (a biography of Žiga Zois in 1820 and a biography of Valentin Vodnik in 1824). This biographical work was continued and even gained momentum. The first important encyclopedia of biographies, comprising also biographies of Slovenians, was the Biographical Lexicon of the Austrian Empire (1856–91), edited by lexicographer Constantine von Wurzbach-

Tannenberg, born in Ljubljana. The initial period of SBL was marked by the work of enthusiasts, financially supported by the Cooperative and Economic Bank. After World War II it was taken over by SASA and in 1981 by SASA's SRC. After seventy years of publishing activity the last volume of the Lexicon was issued in 1991. The Lexicon consists of fifteen volumes in four books and contains 5,031 articles, presenting the lives and activities of approximately 5,500 Slovenians and non-Slovenians important for this country.

BIOGRAFSKA DEDIŠČINA

Zamisel, da bi zbrali in urejeno podali osnovne podatke o življenju in delu – in kasneje tudi oceno tega dela – slovenskih in s slovenstvom povezanih neslovenskih osebnosti, ki so dejavno posegle v narodov kulturni, znanstveni, umetniški, politični, gospodarski in še kakšen razvoj, se je utrjevala hkrati s krepitvijo slovenskega narodnega gibanja. Že v prvi polovici 19. stoletja je nastalo nekaj biografij vidnih Slovencev, ki pa so bile zasnovane nekritično, napisane pretežno v slavilnem tonu in nemškem jeziku (biografska dediščina zlasti 17. in 18. st. /Valvasor, Dolničar/ je drugačnega značaja in je na tem mestu ne bomo obravnavali). Znane so npr. biografije o Žigi Zoisu (Franz Xaver Richter, 1820),[1] Valentinu Vodniku (Frančišek Ks. Andrioli, 1824)[2] in Francetu Prešernu (Jernej Levičnik, 1851).[3] Prvo vidnejšo biografijo v slovenščini je leta 1835 napisal Anton Janez Murko (*Kratko življenje Leopolda Volkmerja* v njegovi izdaji Volkmerjevih Fabul in pesmi).[4] Prva zbirka večjega števila biografij so *Življenjepisi*, ki jih je med letoma 1847 in 1862 v Drobtinicah objavljal Anton M. Slomšek. Opisal je življenjske poti in delo škofa Tomaža Hrena, preroditelja in alpinista Valentina Staniča, jezikoslovca in prevajalca Jurija Japlja in še vrsto drugih, danes večinoma

[1] Franz Xaver RICHTER: *Sigismund Zois, Freiherr v. Edelstein*, Ljubljana 1820; Richter je objavil tudi biografije o Žigi Herbersteinu (Illyrisches Blatt zum Nutzen und Vergnügen (IB), 1820, št. 51, str. 205s, št. 52, str. 210–212 in 1821, št. 2, str. 5–8, št. 5, str. 19s, št. 7, str. 29–29, št. 8, str. 31s, št. 9, str. 34–36; Janezu Krstniku Prešernu (IB, 1825, št. 34, str. 134s); Samuelu Budini (IB, 1826, št. 51, str. 201s), Marinu Pegiusu (IB, 1827, št. 23, str. 89s) in Davidu Vrbcu (*Hormayr's Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, Dunaj 1827let. 17, št. 103).

[2] F. X. A. [Franz Xaver ANDRIOLI]: Valentin Vodnik, *Charintia,* 14, 1824, št. 13, str. 53–56; št. 14, str. 57–59. Napisal je tudi nekrolog Janezu Antonu Zupančiču.

[3] J.[ernej] LEVITSCHNIGG: Dr. France Prešeren : nekrolog, *Carinthia*, 41, 1851, št. 11, str. 44 in Laibacher Zeitung, 70, 1851, št. 62, str. 258.

[4] Anton Janez MURKO: Kratko shivlenje Leopolda Volkmera, *Leopolda Volkmera, pokojnega duhovnika Şekavske shkofije Fabule ino Pésmi*, Graz 1836, str. [VII–XVI].

manj znanih osebnosti. Med slovenskimi biografi iz druge polovice 19. stoletja moramo omeniti vsaj še Radoslava Razlaga[5] (leta 1852 je napisal 34 biografij v almanahu Zora),[6] Janeza Bleiweisa[7] (med letoma 1852 in 1856 je napisal več biografij v Slovenskem koledarčku),[8] Franca Kosarja[9] (biografska monografija o Antonu Martinu Slomšku iz leta 1863),[10] Leona Vončino[11] (prva biografska monografija v slovenščini o Frideriku Baragi iz leta 1869)[12] in Janeza Marna,[13] ki je bil s 338 biografijami – vse so bile objavljene v Jezičniku med letoma 1863 in 1892 – najplodnejši. Priložnostno se je z biografskim delom ukvarjala še vrsta drugih avtorjev, mdr. Dragutin Dežman, Ivan Navratil, Davorin Trstenjak, Anton Praprotnik, Viljem Urbas.

Proti koncu stoletja je del biografike med Slovenci dobil poteze znanstvenih študij. Več kot 50 slovenskih ustvarjalcev, predvsem pesnikov in pisateljev, je dobilo kratke, vendar zgledne biografije izpod peresa Frana Levca.[14] Nastala je tudi cela vrsta monografskih biografij. Za prvi znanstveni biografiji veljata deli Matije Murka o Franu Miklošiču in Vatroslavu Oblaku.[15]

V 19. stoletju je zaživelo zanimivo in tudi za Slovence v več pogledih pomembno biografsko leksikalno delo, ki je vplivalo na poznejši slovenski, hrvaški in še kateri biografski leksikon. Gre za med širšo, zlasti mlajšo strokovno javnostjo, (pre)malo znani Biografski leksikon Avstrijskega cesarstva ali popularno Wurzbachov leksikon, ki je med letoma 1856 in 1891 v 60 knjigah objavil okrog 24.000 biografij osebnosti s področja Avstrijskega cesarstva od srede 18. do srede 19.

---

[6] Radoslav RAZLAG: Životopisi, *Jugoslovanski zabavnik (Zora),* 1, 1852, str. 127–165.

[7] Lr. [Dragotin LONČAR]: Bleiweis Janez, *Slovenski biografski leksikon*, I, 1925, str. 42–47.

[8] Npr. Janez BLEIWEIS: Baron Žiga Zois*, Koledarček slovenski za navadno leto 1855*, 1855, str. 17–26.

[9] Kvč. [Frančišek KOVAČIČ]: Kosar Franc, *Slovenski biografski leksikon*, I, 1932, str. 529–530.

[10] Franc KOSAR: *Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant*, Maribor 1863, 326 str.; skrajšano tudi v slovenščini *Anton Martin Slomšek, knez in vladika Lavantinski, prisednik apostoljskega pristola sv. Očeta, meščan Rimski: njih življenje in apostolsko delovanje*, Maribor 1863.

[11] Slk. [Marijan SMOLIK]: Vončina Leon Stanislav, *Slovenski biografski leksikon,* IV, 1986, str. 577–8.

[12] Leon VONČINA: *Friderik Baraga, pervi kranjski apostoljski misijonar in škof med Indijani v Ameriki*, Celovec 1869, 198 str. + portret Friderika Barage.

[13] Šr [Janko ŠLEBINGER]: Marn Josip, *Slovenski biografski leksikon*, II, 1935, str. 56–61

[14] Janko BEZJAK: Franc Levec, *Dom in svet*, 30, 1917, št. 7/8, str. 240–245; št. 9/10, str. 293–301; št. 11/12, str. 354–360.

[15] Matija MURKO: *Miklosich's Jungend und Lehrjare,* Weimar 1898, 75 str.; Matija MURKO: *Dr. Vatroslav Oblak*, Ljubljana 1900, 173 str.

stoletja.[16] Med približno 7.300 osebnostmi iz »avstrijskih« slovanskih dežel jih je okrog 2.000 iz Kranjske, Koroške, Primorske in spodnje Štajerske. Več kot 150 med njimi je Slovencev. Če upoštevamo, da gre za čas do leta 1850, ko se je slovenska zavest z narodnostno prebujo šele začela intenzivneje oblikovati, leksikon pa je dajal prednost predvsem nemški (plemiški) eliti monarhije, gre za izjemno zbirko biografij znanih Slovencev. Ta obsežni biografski leksikon, za tiste čase eden največjih tudi v svetovnem merilu,[17] je s Slovenci povezan še na en način. Zasnoval in do zadnjega zvezka ga urejal v Ljubljani rojeni izreden organizator in sistematik Konstantin Wurzbach vitez Tannenberg,[18] sin odvetnika Maksimiljana Wurzbacha in Jožefe rojene Pinter, hčere ljubljanskega lectarja in svečarja iz Šentjakobskega predmestja.

Takšna je bila na kratko biografska dediščina ob razpadu Avstro-Ogrske in nastanku Države, pozneje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON MED OBEMA VOJNAMA

Nove razmere so dale pobudo za oživitev že v Avstroogrski načrtovane in zaradi prve svetovne vojne odložene »jugoslovanske« enciklopedije.[19] Posvetovanje predstavnikov »češkin in jugoslovanskih akademij in učenih društev« leta 1921 v Zagrebu je pokazalo, da za splošno jugoslovansko enciklopedijo tudi v novih razmerah še ni pogojev.[20] S tem spoznanjem pa se niso mogli sprijazniti vsi slovenski kulturni delavci. Kmalu po tem sestanku je namreč prišla nova pobuda

[16] Constant Wurzbach von TANNENBERG (hrsg): *Biografisches Lexikon des Kaisertums Österreich : enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 bis 1850 im Kaserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben*, Wien 1856–1891. podnaslov je iz prvega zvezka, v poznejših zvezkih se je nekoliko spreminjal.

[17] Elisabeth LEBENSAFT, Hubert REITTERER: Wurzbach-Aspekte, *Wiener Geschichtsblätter*, 47, 1992, str. 1–13.

[18] N. P. [Nada Gspan PRAŠELJ]: Wurzbach Konstantin vitez Tammenberg, *Slovenski biografski leksikon*, IV, 1986, str. 726–729.

[19] Pobudnik zanjo je bil upokojeni hrvaški general Marko Crljen (Czerlien), ki je leta 1909 poklonil JAZU 20.000 kron, da bi izdala *Južnoslavenski enciklopedijski riječnik* »koji bi stajao na visini današnje zanosti, a prikazivao bi prošlost i sadašnjost zemalja u kojima stanuju Hrvati i Srbi, Slovenci i Bugari«. (prim. E. Pal. [Elizabeta PALANKOVIĆ]: Crljen, Marko (Czerlien, Czerljen), *Hrvatski biografski leksikon*, II, 1989, str. 726–727, str. 727) Prvotni načrt se je pozneje skrčil na *Hrvatski biografski riječnik*, katerega poskusni in edini snopič je izšel 1916 (prim. Igor Gostl, Dvije tisuće hrvatskih životopisa, *Vjesnik*, 21. 5. 1999, str. 13=

[20] O sestanku poroča Jože GLONAR: Slovenski biografski leksikon, *Jugoslavija,* 5, 1922, št. 155, str. 2–3.

za organizirano leksikografsko in enciklopedično delo z osnovno idejo, da če to (še) ni možno na državnem, tj. jugoslovanskem nivoju naj poteka v nacionalnem, tj. slovenskem okviru. Pobuda je prišla z nepričakovane strani – iz Zadružne gospodarske banke v Ljubljani. Njen ravnatelj, vsestranski ustvarjalec in humanist Ivan Slokar[21] je dal pobudo za slovenski konverzacijski leksikon, ki naj bi mu bil vzor nemški Brockhaus, ki je leta 1920 doživel ponatis že 14. izdaje.[22] Zaprosil je dr. Izidorja Cankarja naj organizira delo, banka pa bo poskrbela za denarno podporo. Cankar se je z zamislijo strinjal in povabil k sodelovanju nekaj vidnih kulturnih delavcev. Ustanovili so uredniški odbor leksikona, v katerem so bili poleg njega še dr. Jože Glonar, dr. France Kidrič in dr. Janko Šlebinger. Do spoznanja, da ni pravih pogojev niti za slovenski splošni leksikon, v katerem bi bila tako biografska kot realna gesla, je omenjena skupina znanstvenikov prišla že takoj na začetku svojega dela. Izoblikovali so predlog, da bi najprej pripravili *Slovenski biografski leksikon*, ki bi mu nato sledil še *Slovenski realni leksikon*. Predlog je ravnatelj banke podprl in začelo se je konkretno delo. Leta 1922 sta v dnevniku Jugoslavija izšla članka Jože Glonarja o načrtovanem leksikonu,[23] objavljenih pa je bilo tudi več vzorčnih člankov.[24] V člankih je Glonar na kratko predstavil bistven namen leksikona, ki je bil pozneje povzet v uvodnih sestavkih v prvih treh knjig in sklepni besedi k četrti knjigi: »... opisati življenje in delo ljudi, ki so znanosti, kulturi in narodovemu razvoju sploh kaj tehtnega prispevali od daljnih do današnjih dni ..., tj. zanesljivo podati bistvena biografska in bibliografska dejstva, važnejšo literaturo in jedrnato oceno ustvarjalnega opusa, kjer je že možna«.[25] Slovenski biografski leksikon naj bi torej vseboval dve bistveni kvaliteti:

a) podatkovnost (biografski podatki, subjektivna in objektivna osebna bibliografija, arhivski in drugi viri) in

b) oceno (na ravni leksikona)[26] oz. ocene (na ravni posameznega leksikalnega članka) ustvarjalnih opusov.

---

[21] Žarko LAZAREVIĆ: Dr. Ivan Slokar – zgodovinar, geograf, pravnik, bančnik in izumitelj, *Bančni vestnik*, 51, 2002, št. 4, str. 47–49. – D. P. [Drago POTOČNIK]: Slokar Ivan, *Slovenski biografski leksikon*, III, 1967, str. 366–367.

[22] http://www.lexikon-und-enzyklopaedie.de/brockhauslexikonenzyklopaedie.php, stanje 20. 9. 2007.

[23] Jože GLONAR: Slovenski biografski leksikon, *Jugoslavija*, 5, 1922, št. 155 in 180.

[24] Jože GLONAR: Slovenski biografski leksikon, *Jugoslavija*, 5, 1922, št. 180.

[25] Iz sklepne besede k četrti knjigi, *Slovenski biografski leksikon*, IV, 1991, str. V.

[26] Kdo je bil uvrščen in kdo ni bil uvrščen v Slovenski biografski leksikon, je bila ocena par exellance.

Drugi rezultat dela uredništva v začetnem obdobju obstoja je bil poleg že omenjenih vzorčnih člankov še *Seznam imen za Slovenski biografski leksikon*,[27] ki je izšel v istem letu v posebni knjižici. Seznam je nastal na podlagi gradiva dr. Janka Šlebingerja,[28] v katerem je bil mdr. tudi Abecedar za že omenjeno Jugoslovansko enciklopedijo. Gre za gesla, v katerih naj bi bila predstavljena predvsem slovenska književnost. Pripravljalna dela za leksikon so doživela odmev tudi v časopisju.[29]

Da bi leksikalni članki temeljili na najnovejših podatkih, je uredništvo začelo pošiljati vprašalne pole še živečim ustvarjalcem. Hkrati se je začelo pridobivanje zunanjih sodelavcev, ki naj bi napisali večino člankov za leksikon. Med pisci člankov – vseh je bilo v prvi knjigi leksikona 57 – so bili takratni vodilni slovenskih znanstveniki in kulturniki.

Leta 1925 je izšel prvi zvezek Slovenskega biografskega leksikona. Pred drugo svetovno vojno jih je izšlo še pet. Ravnatelj Zadružne gospodarske banke je držal besedo, vse je založila omenjena banka.[30]

Spodnja preglednica prikazuje podrobnejše izhajanje leksikona pred drugo svetovno vojno:

I. knjiga
1. zvezek: Abraham – Erberg, 1925, str. 1–160
2. zvezek: Erberg – Hinterlechner, 1926, str. 161–320
3. zvezek: Hinterlechner – Kocen, 1928, str. 321–480
4. zvezek: Kocen – Lužar, 1932, str. 481–688 + VI

II. knjiga
5. zvezek: Maas – Mrkun, 1933, str. 1–160
6. zvezek: Mrkun – Petejan, 1935, str. 161–320

Prva dva zvezka je uredil Izidor Cankar s sodelovanjem Jože Glonarja, Franca Kidriča in Janka Šlebingerja, tretjega Izidor Cankar s sodelovanjem Jože Glonarja

[27] V seznamu je bilo 2335 imen.

[28] Lgr. [Janez LOGAR]: Šlebinger Janko, *Slovenski biografski leksikon*, III, 1971, str. 655–657.

[29] Npr. Ivan MAZOVEC: Slovenski biografski leksikon, *Slovenec*, 50, 1922, št. 152, str. 2.

[30] V arhivu banke, ki je slabo ohranjen, je bil SBL dejansko voden kot pravi založniški projekt. Gradivo hrani Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, fond Komisija za likvidacijo kreditnih zadrug, AS 12.

in Janka Šlebingerja, zadnje tri zvezke pa Fran Ksaver Lukman z sodelovanjem uredniškega odbora. Izjemno uredniško delo Frana Ksaverja Lukmana je dalo pečat tudi zvezkom, ki so izšli po drugi svetovni vojni. Lukman je bil s prekinitvijo v prvih letih po drugi svetovni vojni urednik leksikona od pomladi 1931 do jeseni 1953. Bil je tudi zelo vesten pisec člankov za leksikon. Napisal jih je čez 100.

Izid vsakega zvezka je doživel odmev v strokovni javnosti. Poročila in kritike so bile kar številne. Tehtnejših zapisov je bilo vsaj šestnajst.[31] Med njimi izstopajo prispevki Antona Slodnjaka, Mirka Rupla, Janeza Logarja in Jože Glonarja. Vsi zapisi so, kljub kritičnim obravnavam posameznih člankov in nekaterim pripombam k uredniški zasnovi, leksikonu zelo naklonjeni. Iz vseh zapisov veje spoznanje, da gre za izjemno delo (in kot so še zapisali, za svojevrstno osebno izkaznico slovenskega naroda, za zgodovino slovenske ustvarjalnosti, za sistematičen prikaz narodovih ustvarjalnih sil in še bi lahko navajali sintagme, s katerimi so opredeljevali pomen leksikona). Te sodbe so bile povsem upravičene. Leksikon je dejansko predstavljal svojevrsten enoten slovenski kulturni prostor, ki je združeval Slovence doma, v zamejstvu in po svetu, odprt pa je bil tudi za pripadnike drugih narodov, ki so pomembni za slovensko zgodovino.

SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Ker je Slovenski biografski leksikon po drugi svetovni vojni izgubil založnika, Zadružna gospodarska banka je bila namreč tako kot vse predvojne banke likvidirana, je skrb zanj prevzela Akademija znanosti in umetnosti. V prvem letopisu Akademije, izdanem po drugi svetovni vojni, lahko mdr. preberemo: »... Akademija je prevzela nadalje nalogo, da čimprej dokonča »Slovenski biografski leksikon«, ki je ostal pri geslu »Peterlin« na 320. strani II. dela. V pripravi je nadaljnji snopič v obsegu 10 avtorskih pol. Po dovršitvi tekočega imenskega seznama bo leksikonu dodan poseben snopič imen, ki sta jih okupacija in narodna osvobodilna borba zapisali v našo zgodovino.« Gre za navedbo iz poročila, ki je bilo podano na svečani seji Glavne skupščine 8. februarja 1946.[32]

Za glavnega urednika je bil imenovan France Kidrič, ki je s sodelovanjem uredniškega odbora v glavnem na podlagi predvojnega gradiva pripravil 7. zvezek

[31] Slovenska retrospektivna bibliografija člankov (http://www.nuk.uni-lj.si/Alex/search.do), stanje dne 29. 9. 2007

[32] *Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani*, druga knjiga, 1943–1947, str. 142.

leksikona, ki je izšel leta 1949. Po spodbudnem nadaljevanju izhajanja je pomenil 8. zvezek, ki je izšel ponovno pod uredništvom Frana Ksaverja Lukmana leta 1952, pravo prelomnico. Zvezek je namreč po do tedaj vseskozi pozitivnih ocenah doživel uničujočo kritiko. Pod zgovornim naslovom *Indijanci, farji in rodoljubi*[33] jo je objavil pomembni politični funkcionar in direktor Slovenskega poročevalca Rudi Janhuba. Pod vprašaj sta bili postavljeni tako izbor obravnavanih osebnosti (prevelika zastopanost duhovnikov, premalo političnih delavcev) kot tudi vsebina posameznih gesel (npr. geslo o pravniku Leonidasu Pitamicu, ki je bil po vojni izbrisan s seznama članov SAZU). V bran leksikonu je nastopil Josip Vidmar, ki je oktobra tega leta postal predsednik SAZU. Njegov zagovor leksikona lahko povzamemo z besedami, da Janhuba z očitkom, da je v leksikonu preveč podrobno upoštevano vse cerkveno, nestrpno pretirava. Kar pa se vsebinskih pomanjkljivosti tiče, je »leksikon pri vseh pomanjkljivostih vendarle rezultat vestnega in dolgotrajnega znanstvenega truda«. [34] Po polemiki je bil zamenjan dolgoletni urednik. Frana Ksaverja Lukmana je zamenjal literarni zgodovinar in bibliotekar Alfonz Gspan. Pod njegovim uredništvom je leksikon doživel nekaj bistvenih sprememb. Razširil se je izbor obravnavnih osebnosti. Ustvarjalcem s pretežno humanističnih področij so se v večji meri pridružile osebnosti z drugih področij. Leksikon se je odprl tudi mlajšim ustvarjalcem, ki jih prvotni seznam iz leta 1922 ni mogel upoštevati. Poglobila se je tudi biografska in bibliografska obdelava. Vsi članki so bili redakcijo pregledali in dopolnjeni. Leksikon je postal pogosto navajano delo tako med raziskovalci kot priložnostnimi pisci. Ker prvih zvezkov ni bilo več mogoče dobiti, sta prvi dve knjigi leta 1976 doživeli kvaliteten ponatis na tujem.[35] Reprint je pomenil tudi svojevrstno priznanje leksikonu.

Po Gspanovi smrti leta 1977 je prevzel uredništvo literarni zgodovinar Fran Petrč, ki pa tudi ni uspel zaključiti leksikona, saj je umrl že naslednje leto. Urednik leksikona je postal leksikograf in literarni zgodovinar Jože Munda, ki je poskrbel za natis 12. in 13. zvezka – ta sta bila v pretežni meri že pripravljena – s sodelavci pa je nato pripravil še zadnja dva zvezka in povezujoče osebno kazalo čez celotni leksikon.

Spodnja preglednica prikazuje podrobnejše izhajanje leksikona po drugi svetovni vojni:

---

[33] Rudi JANHUBA: Indijanci, farji in rodoljubi, *Slovenski poročevalec*, 13, 1952, št. 206.

[34] Josip VIDMAR: O Slovenskem biografskem leksikonu, *Slovenski poročevalec*, 13, 1952, št. 220.

[35] Ponatis je izšel pri založbi Kraus reprint, Nendeln, Liechtestein.

II. knjiga
7. zvezek: Peterlin – Pregelj, 1949, str. 321–480
8. zvezek: Pregelj – Qualle, 1952, str. 481–611 + VIII

III. knjiga
9. zvezek: Raab – Schmidt, 1960, str. 1–224
10. zvezek: Schmidt – Steklasa, 1967, str. 225–464
11. zvezek: Stelč – Švikaršič, 1971, str. 225–742 + XXXII

IV. knjiga
12. zvezek, Táborská – Trtnik, 1980, str. 1–20413. zvezek, Trubar – Vodaine, 1982, str. 205–500
14. zvezek, Vode – Zdešar, 1986, str. 501–780
15. zvezek, Zdolšek – Žvanut, 1991, str. 781–1049 + XXXII

Osebno kazalo, 1991, 245 str.

ZAKLJUČEK

Dolga doba, v kateri je leksikon nastajal, je publikaciji dala svoj pečat. Čeprav se prvotni koncept v vseh sedemdesetih letih ni bistveno spremenil, pa je čas le dodal svoje. Širil se je geslovnik in to v dveh pogledih. Življenjepisom »kulturnih ustvarjalcev in humanističnih znanstvenikov« so se od 9. zvezka dalje (od leta 1952) v večji meri kot do tedaj priključili tudi življenjepisi ustvarjalcev z drugih področij. V geslovnik pa je bilo sprejetih »mnogo več kot prej še živečih družbenih, kulturnih in strokovnih delavcev«.[36] Poglobila se je tudi biografska in bibliografska obdelava. Vsi podatki so bili, kolikor je le bilo mogoče, redakcijsko pregledani. Leksikon tako v celoti vsebuje 5031 biografskih gesel, v katerih je na več kot 3000 straneh predstavljenih okrog 6000 oseb. Dopolnjuje ga osebno kazalo z več kot 20.000 v člankih omenjenimi imeni. SBL se tako po pomenu, obsegu, kvaliteti, uporabnosti in še čem uvršča med trajne spomenike slovenske kulture. Škoda le, da je ob koncu dolgoletnega izhajanja leksikonu pošla ustvarjalna energija. Spremna beseda k tretji knjigi namreč obljublja tudi krajevno kazalo ter kazalo oseb po področjih delovanja čez celotno izdajo, vendar do realizacije obeh

[36] Alfonz GSPAN: Uvod k tretji knjigi, *Slovenski biografski leksikon,* III, 1971, str. VI.

omenjenih kazal ni prišlo. Iz zgodovinopisnega vidika bi bilo zaželeno tudi kronološko kazalo s popisom upoštevanih oseb glede na čas, v katerem so delovale. Kot izhodišče tega kazala bi bili primerni datumi rojstva obravnavanih osebnosti. Seveda pa bi bilo možno dodati še kakšno kazalo, leksikon pa bi lahko spremljal tudi krajši statistični pregled. Sestavljanje kazal in pregledov je pri klasičnem načinu dela zamudno in nehvaležno opravilo in zato mu nerealiziranih obljubljenih kazal ne gre zameriti. Tovrstne zahteve bo, upajmo, v večji meri zadovoljevala nova izdaja tega prepotrebnega dela.

Petra Vide Ogrin

DIGITALNA KNJIŽNICA IN NJENA ORODJA

Raziskovalno področje digitalne knjižnice je široko in lahko obsega zelo različne vidike: od organizacije podatkov, poizvedovalnega sistema, arhiviranja in hranjenja zbirk, digitalizacije in konverzije raznovrstnega gradiva v digitalno obliko do interoperabilnosti, evalvacije, standardizacije, ekonomskih, družbenih in pravnih vidikov ter mnogih drugih. Prispevek se osredotoča na tehnološki vidik digitalne knjižnice s poudarkom na pomenu, ki ga ima razvoj orodij za gradnjo in obdelavo digitalne knjižnice z besedilnim gradivom. Prispevek je razdeljen na štiri sklope: prvi poskuša omejiti pojem digitalne knjižnice in področje, ki ga pokriva; drugi poda nekaj temeljnih misli o metapodatkih in označevanju ter njihovi vlogi v procesih poizvedovalnega sistema; sledi poglavje, ki je posvečeno pregledu računalniških postopkov, potrebnih za obdelavo besedilnih zbirk, ter (ne)dosegljivosti orodij za te postopke v slovenskem jezikovnem prostoru. Zadnje poglavje poda taksonomijo temeljnih sklopov besedilnih zbirk in razloge za njihovo gradnjo, obenem pa osvetli pomen digitalne knjižnice kot raziskovalnega področja.

Digital Library and Its Tools

The area of digital library research is broad and may encompass rather diverse aspects: from data organization, the information retrieval system, digital archives and preservation, digitization and conversion of various materials into digital form up to interoperability, evaluation, standardization, economic, social and legal aspects and so on. This article focuses on the technological aspects of the digital library, with an emphasis on the significance of tool development for processing the textual material comprised by the digital library. The paper consists of four parts: in the first part an attempt is made to define the limits of the notion of the digital library and the area this covers; the second part contains some fundamental thoughts concerning metadata, mark-up and their role in the processes of the information retrieval system; the following chapter is devoted to surveying the computer procedures necessary for processing textual collections and the (in)accessibility of tools for these procedures in the Slovenian linguistic environment. The last chapter offers the taxonomy of fundamental complexes of the textual collections and the reasons for their construction, at the same time highlighting the importance of the digital library as an area of research.

Uvod

Raziskovalno področje digitalne knjižnice je raznovrstno in lahko obsega organizacijo podatkov, poizvedovalni sistem, arhiviranje in ohranjanje zbirk, digitalizacijo in konverzijo raznovrstnega gradiva v digitalno obliko, interoperabilnost, evalvacijo, standardizacijo, ekonomske, družbene ter pravne vidike in še mnoge druge. Pričujoči prispevek se osredotoča na tehnološki vidik digitalne knjižnice, s poudarkom na osvetlitvi pomena, ki ga ima razvoj orodij za gradnjo in obdelavo digitalne knjižnice z besedilnim gradivom. Pri tem se ozira zlasti na pojem digitalne knjižnice, ki temelji na principu prostega dostopa do informacij in neovirane širitve znanja, kar pomeni, da sta tako gradivo takšne zbirke kakor tehnologija, ki je potrebna za njeno gradnjo, obdelavo in delovanje, prosto dostopna.

Besedilo prispevka je razdeljeno na štiri sklope: prvi poskuša omejiti pojem digitalne knjižnice in področje, ki ga pokriva; drugi poda nekaj temeljnih misli o metapodatkih in označevanju ter njihovi vlogi v procesih poizvedovalnega sistema; sledi poglavje, ki je posvečeno pregledu računalniških postopkov, potrebnih za obdelavo besedilnih zbirk, ter (ne)dosegljivosti orodij za te postopke v slovenskem jezikovnem prostoru. Zadnje poglavje poda taksonomijo temeljnih sklopov besedilnih zbirk in razloge za njihovo gradnjo, obenem pa osvetli pomen digitalne knjižnice kot raziskovalnega področja, kjer se kaže vedno večji pomen koordiniranega razvoja tehnologije. Sklep povzame razvojne možnosti digitalne knjižnice.

1 Brezmejnost znotraj meja

Predstava o digitalni knjižnici ni nova, marveč je nastajala postopoma. Enega njenih vidnih začetkov lahko postavimo že v čas neposredno po 2. svetovni vojni, ko je Vannevar Bush v *Atlantic Monthly* objavil članek z naslovom *As We May Think*.[1] V njem je Bush predvidel sistem, ki ga je poimenoval »memex« (skovanka iz »memory extender«); ta sistem naj bi združeval razne vrste osebnih datotek kakor tudi raznovrstno gradivo knjižnic ter možnosti medsebojnih povezav. Memex bi posamezniku, zlasti znanstveniku, omogočal shranjevanje vseh njegovih knjig, spisov ali pisem, obenem pa bi bil povezan z drugimi viri – knjigami, filmi, fotografijami, umetniškimi slikami, zemljevidi – ter bi omogočal hiter dostop do iskanih informacij v shranjenem gradivu; memex naj bi bil pravzaprav nekakšen

[1] Vannevar BUSH, As We May Think, *Atlantic Monthly,* Boston 1945, 176, str. 101–108. http://www.theatlantic.com/doc/194507/bush (Vsi spletni naslovi v prispevku so bili dostopni dne 7. 1. 2008); Bush (1890–1974), ki je bil inženir elektrotehnike in tedaj direktor U.S. Office of Scientific Research and Development, velja za pionirja ideje o WWW.

»povečan osebni nadomestek njegovemu spominu.« Bush je tako, sicer na osnovi nekaterih že pred 2. svetovno vojno obstoječih zamisli, prvi oblikoval jasno izraženo idejo o potrebi po informacijski povezanosti in izmenjavi znanstvenih izsledkov. Hkrati je predvidel razvoj tehnologije, ki bo omogočala zbiranje, shranjevanje in hitro dostopanje do shranjenih informacij. Dvajset let kasneje je J. C. R. Licklider napisal knjigo *Libraries of the Future*,[2] v kateri je razmišljal o potrebnosti raziskovanja in razvoja za zares uporabno digitalno knjižnico; Lickliderjeve napovedi o razvoju digitalnega sveta so se izkazale za nenavadno natančne. Oba, tako Bush kakor Licklider, sta z razvojem podobe digitalne knjižnice postavila konceptualne začetke informacijske družbe, ki se danes živahno uresničuje v svetu WWW, kjer se srečujejo potrebe po najraznolikejših informacijah, zabavi ali znanju. Zlasti slednje je zanimivo kot skupen prostor, v katerem je mogoče najti dosežke znanstvenega raziskovanja tako s področij naravoslovnih kakor družboslovnih in humanističnih ved z vsega sveta ter jih na enem mestu vzporejati in tehtati. Tovrstna možnost ponovno generira vzpodbudo za nadaljnje raziskovanje in doseganje novega znanja, pri čemer igrajo pomembno vlogo prav digitalne knjižnice. V njihovem okrilju namreč poteka intenzivna izmenjava informacij, ki služijo znanstvenemu delu. Izkušnja svetovnega spleta in znotraj njega digitalne knjižnice implicira brezmejnost prostora, količine shranjenih podatkov in s tem povezanih možnosti širjenja informacij, pa četudi je bistvo digitalne knjižnice v njenih mejah, namreč v odločitvi za gradnjo določene zbirke (ali več zbirk).[3]

Pojem digitalne knjižnice ni homogen in ga je v (strokovni) literaturi mogoče zaslediti v več pomenih. Uporabljajo ga za opisovanje različnih zbirk in tako ali drugače organiziranih vsebin, vendar je ustreznost njegove rabe pogosto nejasna. Borgmanova[4] ugotavlja, da pregled definicij izraza *digitalna knjižnica* pokaže, za kako zelo različne vsebinske predstave se uporablja. Poleg tega je svetovni splet prostor, kjer zavoljo vsakodnevnega nastajanja velikih količin novih digitalnih

[2] Joseph Carl Robnett LICKLIDER, *Libraries of the Future,* Cambridge 1965. Licklider (1915–1960) je ena pomembnejših osebnosti v zgodovini razvoja računalniške znanosti in prav tako eden od začetnikov razvoja ideje o internetu; po l. 1950 je bil zaposlen na Massachusetts Institute of Technology (MIT), kjer je mdr. raziskoval tudi, kako razvoj računalništva vpliva na razvoj digitalne knjižnice.

[3] Zbirka: kar je nabrano, zbrano; skupek, izbor del, sistematično urejenih po določenih merilih (prim. Anton BAJEC et al., *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1970–1991, str. 836), za razliko od tistega, kar ni izbrano, kar ostane zunaj meja izbranega.

[4] Christine L. BORGMAN, *From Gutenberg to the Global Information Infrastructure: Acces to Information in the Networked World,* Cambridge 2000, str. 35.

vsebin ni mogoče imeti pregleda nad njimi.[5] Zelo obsežna definicija, ki povzame tako tehnološki kakor uporabniški vidik, je nastala v okviru *IEEE CAIA Workshop on Intelligent Access to On-line Digital Libraries* in pravi: »Digitalna knjižnica je ustroj mehanizmov programiranja, shranjevanja in posredovanja skupaj z vsebino in programsko opremo, potrebno za reproduciranje, posnemanje in povečanje storitev, ki jih nudijo konvencionalne knjižnice, ki temeljijo na papirju in drugih sredstvih za zbiranje, katalogiziranje, iskanje in širjenje informacij. Popolna služba digitalne knjižnice mora zagotoviti vse bistvene naloge tradicionalne knjižnice in poleg tega izkoristiti dobro znane prednosti digitalnega hranjenja, iskanja in posredovanja.«[6] Mlajšo po nastanku, pa tudi bolj jedrnato in izrecno definicijo najdemo pri Wittnu in Bainbridgeu, kjer je digitalna knjižnica pojmovana kot organizirana zbirka informacij oz. kot »osredotočena zbirka digitalnih objektov, tako besedilnih, video- ali avdio- dokumentov,[7] skupaj z metodami za dostop in poizvedovanje ter za izbor, organizacijo in vzdrževanje zbirke.«[8]

Težavnost definicije pojma digitalne knjižnice izhaja torej iz heterogenosti področja, ki ga pojem označuje. Težko bi govorili tudi o dosledni, enotni in konsenzualni klasifikaciji zvrsti digitalnih knjižnic. Digitalne knjižnice so lahko izvorno digitalne (angl. *born digital*) ali posledično nastale s procesom digitalizacije tiskanega gradiva. Če povzamem po knjigi Chowdhuryja in Chowdhuryjeve,[9] se digitalne knjižnice med seboj lahko razlikujejo glede na nastanek: njihova gradnja lahko poteka v okviru določenega programa ali ustanove (nacionalne knjižnice, univerzitetne knjižnice) ali v določenem časovnem obdobju ali določeni državi; razlikujemo jih lahko tudi po vrsti gradiva, ki ga predstavljajo (besedila,

[5] Pri tem je zanimivo, da so nekatere zelo znane digitalne knjižnice obstajale že pred pojavom svetovnega spleta, npr. ena zgodnejših, nastala sredi 1980., je bila Perseus, ki je sprva uporabljala HyperCard in zatem CD-ROM, ali nekateri lokalno omejeni sistemi vzajemne katalogizacije oz. javno dostopnih katalogov (OPAC).

[6] Henry M. GLADNEY, *Digital Library: Gross Structure and Requirements: Report from a March 1994 Workshop,* http://www.ifla.org/documents/libraries/net/rj9840.pdf

[7] Dokument je posamezna enota v digitalni zbirki, ki je opremljena z ustreznimi metapodatki in se običajno prikaže na zaslonu kot zadetek po izvedeni uporabniški iskalni zahtevi: t.j. bodisi pesem, pismo, esej, knjiga, slika/fotografija, avdio- ali videoposnetek; obseg dokumenta oz. granulacija dokumentov v digitalni zbirki je odvisna od urednikove odločitve o arhitekturi podatkov v tej zbirki glede na namen.

[8] Ian H. WITTEN, David I. BAINBRIDGE, *How to Build a Digital Library,* Amsterdam 2003, str. 6.

[9] Gobinda G. CHOWDHURY, Sudatta CHOWDHURY, *Introduction to Digital Libraries,* London 2004.

slike/fotografije, avdio- ali videoposnetki); zelo pogoste so hibridne knjižnice, kjer v okviru klasične knjižnice in na temelju digitalizacije lastnega tiskanega ali rokopisnega gradiva nastane spremljajoča digitalna knjižnica (primer Kongresne knjižnice in zbirke *American memory*).[10] Kljub raznovrstnosti področja je poglavitne naloge in lastnosti digitalne knjižnice mogoče strniti v naslednje:

a) neomejen dostop: uporabniki s kateregakoli dela sveta lahko kadarkoli dostopajo do velikih količin raznovrstnih podatkov: besedila, slike, avdio- in videoposnetki (pogoj: infrastruktura, interoperabilnost);
b) istočasen dostop več uporabnikov do istega vira;
c) dostop do strukturiranih podatkov: glede na metapodatkovni model in označenost gradiva uporabnik lahko dostopa ne le do knjižničnega kataloga, temveč do celotnih besedil oz. posameznih delov besedilnih ali drugih dokumentov;
č) sistem za poizvedovanje, ki lahko omogoča več načinov iskanja, npr. enostavno ali zahtevno iskanje, bodisi po metapodatkih ali podatkih (celotno besedilo, slike/fotografije, avdio- ali videoposnetki), po eni ali več zbirkah hkrati, lahko nudi večjezikovni uporabniški vmesnik, večjezikovno iskanje ipd.;
d) neomejenost digitalnega prostora (glede na tiskani medij);
e) medsebojna (potencialna) povezanost digitalnih knjižnic.

Diahrono gledano so sprva digitalne knjižnice obsegale zlasti elektronske knjižnične kataloge, torej bibliografske zapise oz. podatke o posameznih enotah gradiva, ki so ga hranile na svojih policah (npr. o avtorstvu, času in kraju nastanka, obsegu); tako je uporabnik dobil informacijo, v kateri knjižnici je dosegljivo gradivo, ki ga potrebuje, in nekatere druge podatke o njem: ali si ga je mogoče sposoditi na dom ali pa je izposojeno oz. je njegova uporaba morda omejena na čitalniško branje. Takšni katalogi so tudi danes nepogrešljiv segment sodobne klasične knjižnice. Bistveni premik v pojmovanju digitalne knjižnice pa predstavlja dostop do celotnih besedil, ko si torej uporabnik lahko na domačem računalniku v celoti ogleda gradivo, ki ga zanima. Kakor beremo v *How to Build a Digital Library:* »Hitro iskanje besed, skupin besed ali sosledij besed v celotnih besedilih obsežnih zbirk je temeljna funkcija digitalnih knjižnic, po kateri se razlikujejo od fizičnih knjižnic. Zmožnost iskanja po celotnem besedilu prispeva k večji vrednosti dokumentov, namenjenih raziskovalnemu delu, četudi je redko uporabna za prostočasno branje.«[11] Okolje digitalne knjižnice je zaradi prizadevanj za

[10] http://memory.loc.gov/ammem/index.html
[11] Ian H. WITTEN, David I. BAINBRIDGE (kot op. 8), str. 157.

učinkovitejše delovanje in pestrejše storitve za svoje uporabnike tako postalo zelo dejavno raziskovalno področje za razvoj orodij za digitalno knjižnico, ki pa se ni ustavilo pri zmožnosti iskanja po celotnih besedilih, temveč napreduje v smeri iskanj vedno novih tehnoloških pristopov (prim. 3. poglavje).

2 Metapodatki in označevanje

Bistveni postopek v digitalni knjižnici je iskanje, ki ga omogoča njen iskalni ali poizvedovalni sistem. Prvi stik tega sistema z uporabnikom je uporabniški vmesnik, kamor uporabnik vpiše svojo iskalno zahtevo. Nato steče računalniški proces, ki iskalno zahtevo obdela in vrne zadetke. Koliko je zadetkov, kakšni so – kako natančni ali obsežni – in kako so prikazani na zaslonu, je odvisno od poizvedovalnega sistema. Ta pa je v temelju odvisen od tega, kako so dokumenti, ki predstavljajo osnovne enote digitalnega gradiva, organizirani in opremljeni s podatki o dokumentih. Z opremljanjem dokumentov s podatki o njih te dokumente oplemenitimo z neke vrste dodatno vsebino. To dodatno vsebino lahko dodajamo na dveh ravneh:

a) na ravni opisa dokumenta: dokumente opremljamo s podatki o avtorju, letnici nastanka, kraja nastanka, dolžini dokumenta, in tem podatkom o dokumentu pravimo *metapodatki;* takšni metapodatki so bibliografski zapis v sistemu COBISS, zapis Dublin Core ali kolofon TEI v zapisu XML za določen dokument;[12]
b) na ravni besedila dokumenta: celotnim besedilom (angl. *full-text*) dodajamo podatke o strukturi besedila in ta postopek imenujemo *označevanje* (angl. *mark-up*); to ne pomeni zgolj označevanja strukturnih enot besedila v smislu poglavij ali odstavkov, temveč tudi nekaterih drugih vsebin, za katere želimo, da so posebej dosegljive in jih zato izdvojimo kot strukturirane (prim. sliko 1); s strukturiranjem besedilnih podatkov omogočimo:
   – ustrezen izpis zadetkov oz. njihov prikaz na zaslonu po končani izvedeni iskalni zahtevi;
   – nadaljnje procesiranje strukturno označenih informacij: bodisi za zahtevni (angl. *advanced*) način iskanja,[13] avtomatsko gručenje, klasifikacijo/kategorizacijo dokumentov ali razne vizualizacijske postopke.

[12] Za natančnejšo opredelitev metapodatkov na deskriptivne, strukturne in administrativne metapodatke prim. Arlene G. TAYLOR, *The Organization of Information,* Westport 2004.

[13] Prim. Petra VIDE OGRIN, Tomaž ERJAVEC, Towards a Digital Edition of the Slovenian Biographical Lexicon. V: SELJAN, S., STANČIĆ, H. (ed.): *Digital Information and Heritage: the Future of Information Sciences, INFuture 2007,* Zagreb 2007, str. 115–124.

```
<div corresp="MP35.f MP35.c" id="MP35.d" n="35" type="dipl" lang="de">
  <head>M P 35<note place="inline" resp="ed" id="note.001" n="1"> Osnutek Zoisovega pisma Kopitarju je
      napisan s svinčnikom in težko čitljiv. 2 preganjena lista, 4 s svinčnikom popisane strani.
      Prepis Ivana Prijatelja.</note> (prepis)</head>
  <page corresp="MP35.f.1 MP35.c.1" id="MP35.d.1" n="1">
    <p corresp="MP35.c.1.1" id="MP35.d.1.1" n="1"/>
    <p corresp="MP35.c.1.2" id="MP35.d.1.2" n="2">Laibach 6. April 1812</p>
    <p corresp="MP35.c.1.3" id="MP35.d.1.3" n="3"/>
    <p corresp="MP35.c.1.4" id="MP35.d.1.4" n="4"> Auf ihr letztes von 5. Febr. und 10. Merz an
      mich, und von 21. d. M. an Karnoff! </p>
    <p corresp="MP35.c.1.5" id="MP35.d.1.5" n="5">Die Frachtspesen für die Bücher an Repitsch und an
      Supan sind eine Kleinigkeit und bezahlt, dagegen ist es wichtiger, daß die Partheien
      befriedigt, und Sie selbst beruhigt seyen! Supan hat besonders viel Freude über die
      Serbischen Editionen, und über das Ms<hi rend="sup">ter</hi> Frag. bezeigt, welches er
      fleisig mit der Gr. Version ausfüllen will. Des mehrern werden Sie wohl bald von ihm selbst,
      sowie von Seite Ravnikers, und der andern Bibelübersetzer, denen er ihren Auszug aus Dubr.
      Brief mittheilen wird, vernehmen. Er ist nun unbeschreiblich voll Eifer. Das Anekdote von
      Bjelik ist goldwerth. Den Spruch = <foreign>homo prop. deus. disp. </foreign> werden die
      Krainer schwärlich geben. Ihren Rath hat Supan sogleich bewilligt, und Ihr Vorhaben hat uns
      alle erfreut. Mir war von Büttners Tabellen nichts bekannt. Das Zusammentreffen ist
      wahrhaftig entzückend. Wir erwarten mit größter Sehnsucht ihre Analyse der slavischen
      Alphabete, und den projektirten Stich der neuen Buchstaben!</p>
    <p corresp="MP35.c.1.6" id="MP35.d.1.6" n="6"> Werden Sie zweyerley e und o - werden Sie die
      jerisirenden Werthe mit Buchstaben oder Akzent Zeichen - vorschlagen? Werden Sie absolut
      neue Schriftzüge für die mangelnden Buchstaben erfinden? oder doch einige des Cyr., Glagol.,
      Serb., Russischen - beibehalten? Diese und dergleichen Fragen dringen sich freilich auf!
      Aber ich gestehe noch einmal, daß mit delibriren, zweifeln und Hülfe suchen, nichts
      zustanden kommen kann. Es muß Blitzen, einschlagen und treffen! <del>Das Ungewitter zieht
        sich ja schon zusammen</del>, der entscheidende Augenblick für die slavische Muse ist
      nahe! Indeßen gewinnt ihr Vorläufer Zeit in den Annalen - oder umgekehrt geht alles zu
      Grunde!</p>
    <p corresp="MP35.c.1.7" id="MP35.d.1.7" n="7"> Der Himmel erhalte ihre Augen, und Jenko's
      Geduld, beim lesen der Griechischen Ms<hi rend="sup">te</hi>. <foreign>Maneo male,</foreign>
      das die Mühe nicht unbelohnt bliebe!</p>
```

Slika 1. ***Izsek strukturno označenega dokumenta XML po shemi TEI (iz Korespondence Žige Zoisa – http://nl.ijs.si/e-zrc/zois/index-sl.html)***

Če so torej »dokumenti gradniki digitalne knjižnice, potem so označevanje in metapodatki njeni organizacijski elementi.«[14] Metapodatki in oznake prispevajo k celotni podobi metapodatkovne arhitekture digitalne knjižnice. Sprva je zmogljivost računalnikov omogočala poizvedovalne sisteme, ki so omogočali iskanje zgolj po metapodatkih o posameznih dokumentih ali publikacijah, torej le po bibliografskih zapisih; danes je zaradi zmogljivejših računalnikov in čedalje večje hitrosti procesiranja možno tudi iskanje po celotnih besedilih, torej po vseh besedah v dokumentih. Sodobni poizvedovalni mehanizmi lahko torej procesirajo uporabnikovo iskalno zahtevo na ravni metapodatkov in strukturnih oznak ali na ravni celotnega besedila.

[14] Ian H. WITTEN, David I. BAINBRIDGE (kot op. 8), str. 221.

3 Računalniška obdelava besedilnega gradiva

Pripravo besedilnih dokumentov za gradnjo digitalne knjižnice lahko razdelimo na tri vrste postopkov glede na izvor gradiva in glede na stopnjo zahtevnosti obdelave podatkov:

A. postopki digitalizacije;
B. jezikovno-tehnološki postopki;
C. postopki besedilnega rudarjenja.

Nekateri postopki znotraj omenjenih sklopov so neizogibni, nekateri pa pomenijo nadgradnjo običajnim storitvam digitalne knjižnice. Prvi sklop digitalizacije gradiva je nujen za tiste digitalne knjižnice, katerih gradivo ni izvorno nastalo v elektronski obliki, temveč je njihovo izhodišče tiskano gradivo. Tako gradivo je treba najprej digitalizirati. Če gre za besedila, obsega postopek digitalizacije praviloma dve fazi:

1. skeniranje, ki pomeni pretvorbo iz primarnega medija v elektronsko datoteko v grafičnem formatu (npr. TIFF);
2. postopek OCR (Optical Character Recognition), ki pretvori grafični format v besedilni format, ustrezen za nadaljnje postopke (večinoma standardizirani zapis XML), pri čemer je pogosto potrebno delno ročno popravljanje napak, ki ostanejo po avtomatski pretvorbi; čeprav so se postopki optičnega prepoznavanja znakov v zadnjih letih precej izpopolnili, je razumljivo, da je natančnost večja pri mlajših virih.

Rezultat končane prve faze so dokumenti v elektronski obliki, ki v naslednjih korakih postanejo gradniki digitalne zbirke: potrebno je domisliti podatkovno arhitekturo zbirke, metapodatkovni model, granulacijo označevanja celotnih besedil, poizvedovalni sistem, uporabniški vmesnik in indeksiranje besedil. Nato sledi drugi sklop postopkov, ki sodijo na področje jezikovnih tehnologij in prispevajo k večji natančnosti in učinkovitosti poizvedovalnega sistema. Ti so bolj ali manj odvisni od lastnosti posameznega jezika. To pomeni, da je pri razvoju algoritmov za te postopke potrebno upoštevati jezikovne posebnosti jezika, v katerem so napisane besedilne zbirke določene digitalne knjižnice.

– *Tokenizacija* razdeli besedilo na besede ali pojavnice (angl. *tokens*). Pri tem se lahko pojavljajo dvoumnosti, kajti pika ne predstavlja vedno konca stavka, temveč je lahko tudi del kratice ali okrajšave, poleg tega je raba ločil odvisna

od jezikovnih lastnosti.[15] Tokenizacija torej ni jezikovno neodvisen proces in algoritem zanjo napišemo glede na potrebe in namen posameznega projekta. Pomembna je, ker predstavlja temeljno fazo računalniške obdelave besedil in so od nje odvisni nadaljnji postopki.

– *Stavčna segmentacija* je postopek razdelitve besedila na stavke, pri čemer večinoma predpostavljamo, da so ločnice med stavki ločila, zlasti pika, vprašaj in klicaj. Vendar dvoumnost pike lahko povzroči napake pri procesiranju. Stavčna segmentacija je v določeni meri prav tako odvisna od posebnosti posameznih jezikov, zlasti kar zadeva rabo ločil, zato je algoritem zanjo potrebno napisati glede na potrebe projekta.
– *Blokiranje* izključi iz nadaljnjih postopkov obdelave besedilnih dokumentov besede, ki so pomensko šibke, npr. pomožne glagole, predloge, veznike, nikalnice; algoritem za blokiranje lahko izdelamo s pomočjo seznamov blokiranih besed (angl. *stop words*). S postopkom blokiranja pospešimo delovanje poizvedovalnega sistema; vendar je uporabnost blokiranja v nekaterih primerih vprašljiva, npr. pri procesiranju besednih zvez v angleškem jeziku: iskalna zahteva, ki ne bi vrnila zadetka, če bi bil vključen proces blokiranja, bi bil Shakespeareov verz: »To be or not to be.«
– *Krnjenje* je postopek, v katerem so različne oblike določene besede zvedene na njen krn, npr. hiš za hiša, -e, -o itd. Učinek krnjenja je očiten zlasti pri iskanju informacij kot mehanizem razširitve iskalnega izraza tudi na njegove variantne oblike, ki upoštevajo npr. drug sklon ali število. Krnjenje je jezikovno odvisen postopek, zato je pri algoritmu za slovenski jezik potrebno upoštevati specifične lastnosti slovenskega jezika. Poglaviten izziv predstavlja izjemna pregibnost slovenskega jezika, torej samostalniška in pridevniška sklanjatev ter glagolska spregatev. Nekateri algoritmi za slovenski jezik sicer obstajajo,[16] vendar niso prosto dostopni.
– *Lematizacija* je postopek, ki vsaki obliki besede pripiše ustrezno lemo ali osnovno obliko (npr. berem, lema = brati) in je odvisen od jezikovnih

[15] Sabine SCHULTE IM WALDE, Heike ZINSMEISTER, *Introduction to Corpus Resources, Annotation and Access: Tokenisation and Morpho-Syntactic Annotation*. Foundational Course 18th European Summer School in Logic, Language and Information Málaga, Spain, July 31 – August 4, 2006. www.coli.uni-saarland.de/~schulte/Teaching/ESSLLI-06/Slides/morph-syn.pdf

[16] Prim. Mirko POPOVIČ, Peter WILLETT, Processing of Documents and Queries in a Slovene Language Free Text Retrieval System. *Literary and Linguistic Computing*, Oxford 1990, 5, str. 183–90; Jure DIMEC et al., Iskalnik za slovenske in angleške dokumente na svetovnem spletu. V: T. Erjavec, J. Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik: zbornik konference*. Ljubljana 1998. http://nl.ijs.si/isjt98/zbornik.html#dimec

posebnosti ter še toliko bolj zanimiv v primeru zelo pregibnih jezikov, kamor sodi tudi slovenščina. Za slovenski jezik sta bili razviti dve orodji za lematizacijo: prva na Inštitutu Jožef Stefan z uporabo metod strojnega učenja na osnovi oblikoslovno označenega dela korpusa MULTEXT-East[17] kot jezikovnega vira za učenje in ovrednotenje sistema.[18] Drugo orodje pa je nastalo na Inštitutu za slovenski jezik Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU,[19] in sicer z uporabo pravil. Lematizacija je postopek, ki lahko poveča natančnost poizvedovalnega sistema, od njega pa so odvisni tudi nekateri nadaljnji jezikovno-tehnološki postopki.

– *Oblikoslovno označevanje* (angl. *POS tagging – part-of-speech tagging*) je postopek, ki vsaki besedi v besedilu pripiše njene oblikoslovne lastnosti, npr. samostalnik ženskega spola ednine v dajalniku. Orodja za oblikoslovno označevanje lahko uporabljajo slovnična pravila, statistično metodo ali metodo strojnega učenja oz. kombinacijo metod. Za (pol)avtomatsko označevanje besednih oblik z njihovimi oblikoslovnimi oznakami je potrebno definirati oblikoslovne kategorije, izdelati slovar, ki za posamezne besedne oblike določi njihove možne oznake, sestavljene iz oblikoslovnih kategorij, in nato z njegovo pomočjo polavtomatsko označiti besedilo. Za slovenski jezik obstajata dva nabora oblikoslovnih oznak, prvega so razvili na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU, drugega pa v okviru projekta MULTEXT-East na Inštitutu Jožef Stefan, ki upošteva mednarodne standarde.[20] Oblikoslovno označevanje lahko predstavlja pomembno stopnjo v pripravi besedil za nadaljnjo obdelavo, npr. postopkov besedilnega rudarjenja.

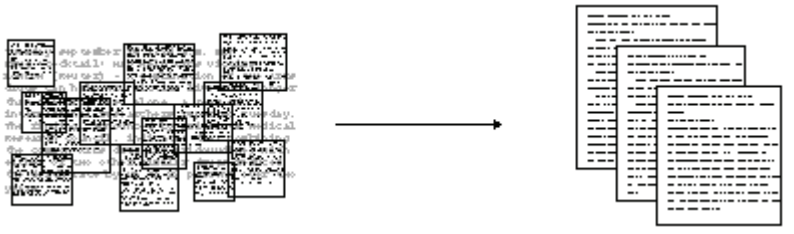
Omenjeni jezikovno-tehnološki postopki predstavljajo predobdelavo podatkov v smislu priprave besedil za določen namen, bodisi za jezikoslovne analize ali za postopke besedilnega rudarjenja. Zlasti slednji so zanimivi za področje digitalne knjižnice in jih lahko uvrstimo v zadnji, tretji omenjeni sklop postopkov, ki jih najdemo predvsem v tistih digitalnih knjižnicah, katerih dejavnost je tudi raziskovanje novih možnosti in funkcij za bolj učinkovito delovanje sistema digitalne knjižnice. Postopke besedilnega rudarjenja razlikujemo od postopkov zgolj luščenja informacij ali tudi poizvedovanja po informacijah. O poizvedovanju

[17] http://nl.ijs.si/ME/

[18] Sašo DŽEROSKI, Tomaž ERJAVEC, Strojno učenje neznanih slovenskih besed. V: T. ERJAVEC, J. GROS (ur.): *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik: zbornik konference*. Ljubljana 2000. http://nl.ijs.si/isjt00/zbornik/sdjt00-Dzeroski21.pdf

[19] http://bos.zrc-sazu.si/

[20] http://nl.ijs.si/ME/V3/msd/

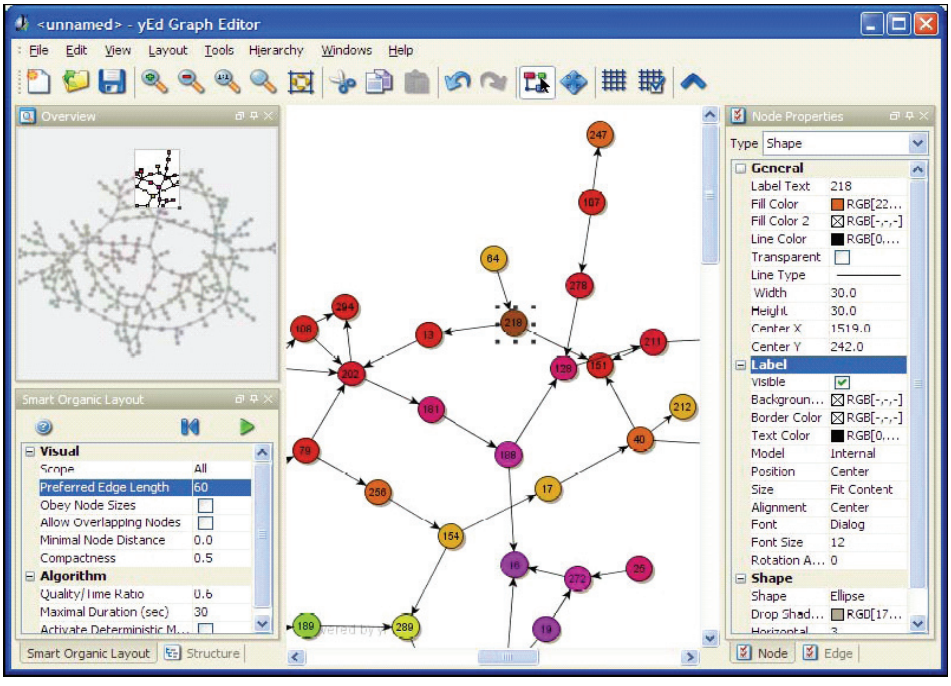
Slika 2. ***Poizvedovanje po informacijah***

Slika 3. ***Luščenje informacij***

po informacijah (angl. *IR – Information Retrieval*) govorimo zlasti v primeru iskanja informacij prek uporabniškega vmesnika, ko uporabnik v iskalno polje vpiše iskalno zahtevo in poizvedovalni sistem po končani poizvedbi vrne bolj ali manj ustrezen izbor dokumentov, v katerih se pojavljajo iskane informacije (*slika 2*). Luščenje informacij (angl. *IE – Information Extraction*) pa predstavlja postopke pridobivanja posameznih informacij iz dokumentov, pri čemer so rezultat postopka luščenja ekstrahirana posamezna dejstva o enotah, dogodkih, relacijah (*slika 3*). Ta dejstva so nato uporabna za nadaljnje procesiranje, mdr. tudi za postopke besedilnega rudarjenja.

Besedilno rudarjenje (angl. *text mining*) pomeni postopke pridobivanja informacij, ki so relevantne, nove ali kako drugače zanimive z določenega vidika, in sicer s pomočjo strukturiranja besedila in identifikacije strukturnih vzorcev ter evalvacije in interpretacije rezultatov. Besedilno rudarjenje nadgrajuje postopke luščenja informacij, ko odkriva povezave ali medsebojne odnose med izluščenimi podatki iz raznih (mnogih) dokumentov ali digitalnih zbirk ter posledično vodi v odkrivanje ali pridobivanje novih informacij in spoznanj. Na področju besedilnega rudarjenja nastajajo orodja za postopke, kakor so klasifikacija oz. kategorizacija dokumentov (angl. *document classification/categorization),* razpoznavanje poimenovanj (angl. *Named Entity Recognition – NER),* povzemanje dokumentov (angl. *document summarization*), zlasti v smislu povzemanja več dokumentov v skupni povzetek (angl. *cross-document/multi-document summarization),* analiza

Slika 4. ***Primer prikaza vizualizacije dokumentov***

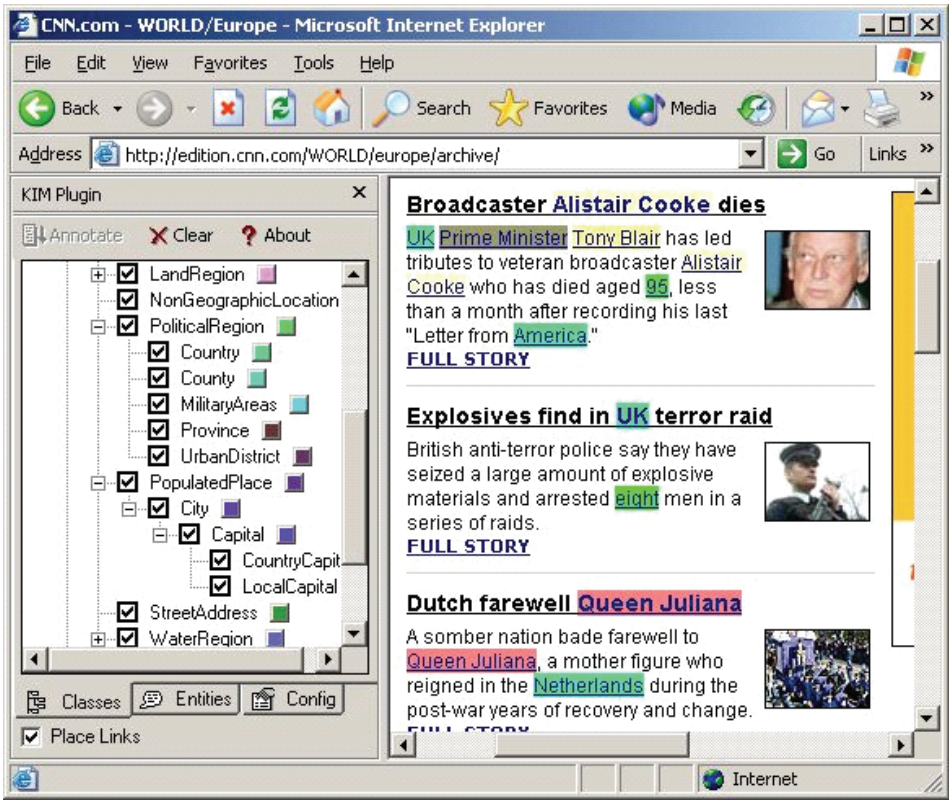
razpoloženja (angl. *sentiment analysis),* modeliranje razmerij med razpoznanimi poimenovanji (angl. *entity relation modeling*) idr.[21]

S pomočjo klasifikacije/kategorizacije dokumentov razvrstimo dokumente v kategorije, denimo glede na podobno vsebino ali skupne poteze v jezikovno-stilističnem pogledu, in jih nato gručimo v ustrezne skupine. Pri tem so lahko zanimive možnosti vizualizacijskih programov, ki uporabniku z ustreznim prikazom na zaslonu ponazorijo rezultate ali vrnjene zadetke po izvedeni iskalni zahtevi[22] (*slika 4*). Avtomatsko razpoznavanje poimenovanj je postopek, ki iz besedil izlušči lastna imena (osebna, zemljepisna, stvarna), izraze za čas, količino, denarne vrednosti, odstotke (prim. *sliko 5*);[23] izluščeni podatki lahko služijo raznim

[21] Za pomoč in prijazen nasvet pri slovenjenju strokovne terminologije se iskreno zahvaljujem Andreji Žele in Špeli Vintar.

[22] BLAŽ FORTUNA, MARKO GROBELNIK, DUNJA MLADENIĆ, Visualization of Text Document Corpus. *Informatica,* Ljubljana 2005, 29, 4, str. 497–502.

[23] Glede razvoja orodja za razpoznavanje poimenovanj za nam bližnji hrvaški jezik prim.: BOŽO BEKAVAC, Strojno obilježavanje hrvatskih tekstova – stanje i perspektive. *Suvremena lingvistika,* Zagreb 2002, 53/54, str. 173–182.

Slika 5. ***Prikaz označenih razpoznanih poimenovanj***

namenom, bodisi avtomatski preslikavi v podatkovne baze ali pa jih je možno uporabiti za druge postopke besedilnega rudarjenja (klasifikacija, gručenje, modeliranje razmerij). Avtomatsko povzemanje vsebine dokumentov, posameznih ali skupine dokumentov, predstavlja zlasti prihranek časa, saj za prvi vtis o relevantnosti nekega dokumenta uporabniku ni potrebno prebrati celotnega dokumenta temveč le povzetek. Postopki za analizo razpoloženja ugotavljajo odnos avtorja besedilnega dokumenta do svojega predmeta, o katerem piše: njegovo presojo in vrednotenje ali njegov čustveni odnos do predmeta oz. čustveni učinek na bralca, ki ga avtor želi doseči. Pri postopkih za modeliranje razmerij gre za ugotavljanje razmerij ali povezav med enotami, ki jih dobimo denimo kot rezultat postopka za razpoznavanje poimenovanj.

Raziskovalno polje besedilnega rudarjenja je interdisciplinarno in sega tudi na področja procesiranja naravnega jezika, strojnega učenja, statistike, jezikovnih

tehnologij in poizvedovalnih sistemov. Čeprav gre za dokaj mlado področje, postaja razvoj orodij za besedilno rudarjenje čedalje pomembnejše tudi zato, ker je večina informacij danes shranjena v besedilni obliki, razvoj tovrstnih orodij pa povečuje učinkovitost dostopa do teh informacij v elektronski obliki.

Četudi so metodološki pristopi v razvoju tako jezikovno-tehnoloških orodij kakor tudi orodij za luščenje informacij in besedilno rudarjenje različni, seveda velja za vse računalniške postopke, da so lahko bolj ali manj uspešni, odvisno od izpopolnjenosti algoritmov. Njihova dolgoročna uspešnost pa je odvisna tudi od tega, ali postopki sledijo načelom standardizacije, interoperabilnosti in posledične trajnosti podatkov (kolikor v elektronskem mediju o slednjem lahko govorimo). Zato je na področju razvoja orodij za obdelavo in dostop do podatkov moč opaziti prizadevanja za sodelovanje in koordinacijo raziskovalnih naporov.

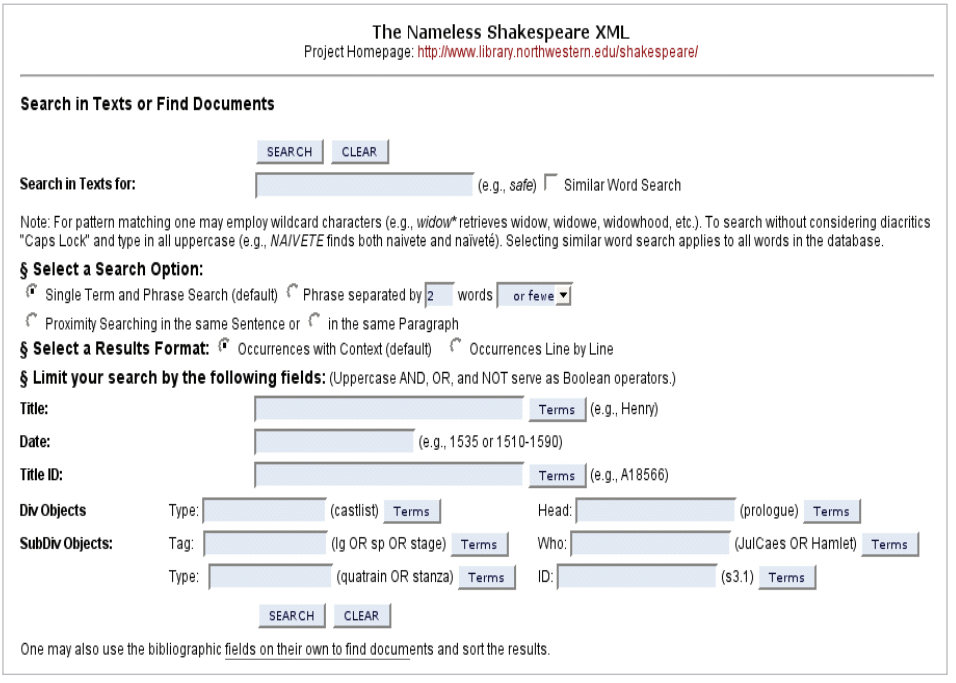
Številčno veliki jeziki so pri razvoju orodij za digitalno knjižnico v prednosti, saj se že vsaj od pojava svetovnega spleta (WWW) pospešeno ukvarjajo s problemom, kako doseči čimbolj učinkovito avtomatsko ekstrakcijo informacij, neodvisno od operacijskega sistema. Kljub temu John Unsworth[24] v poročilu TAPoR[25] izpred nekaj let pravi: »Trenutna ponudba orodij za besedilno analizo je mrtva. Njihova uporabnost je omejena in že leta niso bila prenovljena.« Unsworth v tem poročilu poudarja potrebo po specifičnih orodjih, ki bodo izkoriščala označenost podatkov in omogočala, da »bomo z inteligentnimi teksti delali inteligentne stvari.« Poleg tega naj bi sodobna orodja upoštevala štiri bistvene poteze kvalitetne programske opreme za obdelavo besedil:[26]

– modularnost: sistem mora biti zgrajen iz razmeroma neodvisnih programov, od katerih vsak izvaja nabor operacij, potrebnih za procesiranje besedilnih podatkov;
– profesionalnost: moduli morajo biti zmožni podpirati resno raziskovalno delo in ne zgolj pisarniških aplikacij;

[24] Predstojnik Graduate School of Library and Information Science, University of Illinois at Urbana-Champaign, eden vidnejših strokovnjakov na področju razvoja orodij za digitalno knjižnico v zadnjih letih.

[25] Text Analysis Portal for Research, University of Alberta (TAPoR) je nastal s sodelovanjem šestih kanadskih univerz z namenom, da bi ustvarili osrednji portal, ki bi predstavljal reprezentativne prispevke in najnovejša jezikovno-analitična orodja; obenem naj bi omogočal in vzpodbujal uporabo računalniške infrastrukture v raziskovalnih projektih jezikovnih tehnologij, tekstnega označevanja, pretvorb besedil in tehnologije XML. http://tapor.uvic.ca/resources/TAPoR_Report.pdf

[26] Prim. C. M. SPERBERG-MCQUEEN, *Text Analysis Software Planning Meeting*, Princeton, 17–19 May, Trip Report, 1996. http://tigger.uic.edu/~cmsmcq/trips/ceth9505.html

Slika 6. ***PhiloLogicov uporabniški vmesnik v primeru zbirke* The Nameless Shakespeare**

– integracijo: celota modulov mora biti zmožna v celoti pokriti vse faze obdelave podatkov: zbiranje, analizo, procesiranje in prikaz;
– prenosljivost: programi in podatki morajo biti neodvisni od operacijskih sistemov, torej odporni na hitre razvojne spremembe računalniške opreme in zmožni omogočati medsebojno sodelovanje.

Kar nekaj raziskovalnih centrov po svetu se ukvarja z iskanjem novih možnosti in razvojem naprednih orodij za obdelavo in dostop do informacij. Naj tukaj omenimo zgolj dva: zanimiv je denimo projekt prav Unsworthove raziskovalne skupine, imenovan D2K (Data to Knowledge),[27] katerega financiranje je podprla University of Illinois in predstavlja poskus izgradnje sistema orodij za podatkovno rudarjenje in vizualizacijo za okolje digitalne knjižnice, načrtovan po načelu

[27] Namen projekta je avtomatizirati obdelavo nepreglednih količin podatkov, ki jih dandanes generirajo razna področja (ekonomija, vladne organizacije, znanstveno-raziskovalna področja) in tako prihraniti dragoceno človeško delo. http://alg.ncsa.uiuc.edu/do/tools/d2k

modularnosti; v okviru D2K je skupina razvila tudi nabor orodij za besedilno rudarjenje in vizualizacijo podatkov T2K (Text to Knowledge); prav tako zanimiv projekt za obdelavo besedilnih zbirk je PhiloLogic,[28] ki so ga razvili na University of Chicago v okviru projekta ARTFL (American and French Research on the Treasury of the French Language)[29] in razvojnega centra Digital Library Development Center (DLDC).[30] PhiloLogic je prav tako modularno načrtovan, novejši modul v tem sistemu pa je PhiloMine, ki že z imenom nakazuje, da je namenjen izvajanju postopkov besedilnega rudarjenja.[31]

4 Digitalna knjižnica – čemu?

»Knjižnice so po svoji naravi konzervativne organizacije,« pravi avtor knjige *Digital Libraries* William Y. Arms, toda v isti knjigi tudi beremo: »Zgodba o digitalnih knjižnicah je zgodba o spremembah.«[32] Prvemu stavku današnji bibliotekarji verjetno neradi pritrdijo, in vendar: knjižnične zbirke in katalogi so pogosto nastajali ne samo desetletja, ampak celo stoletja, in spremembe so si le počasi utirale pot v njihove prostore. Hkrati pa napredni pojav digitalne knjižnice kot živahnega raziskovalnega področja v zadnjem času vzpostavlja zanimivo kontradiktornost na področju bibliotekarstva, ki obenem predstavlja tudi nevarnost, da bi se informacijski in bibliotekarski raziskovalci posvečali sicer zanimivim teoretičnim problemom, ki se porajajo v simbiozi računalniško-informacijske znanosti in uporabniškega vidika, vendar pa ob tem zanemarili tehnološki vidik in uporabne rezultate, brez katerih izgradnja in razvoj digitalne knjižnice nista mogoča.

Da bi bila digitalna knjižnica v pomoč znanstveno-raziskovalnemu delu, mora uporabniku ponuditi čim več funkcij, ki jih omogočajo razvoj in zadnji dosežki računalništva in informacijskih tehnologij. Področje, ki ta orodja razvija, je interdisciplinarno, in razumljivo je, da poteka v okoljih, kjer je na voljo velika količina besedil, hkrati pa interes znanstveno-raziskovalne sfere po naprednih raziskovalnih pripomočkih. V svetu se je uveljavil izraz digitalna humanistika (angl. *digital humanities* ali *humanities computing*) in pokriva tisto večdiscipli-

---

[28] PhiloLogic je implementiralo kar nekaj projektov, mdr. The Nameless Shakespeare (slika 6), British Women Romantic Poets, Documenting the American South, Balzac: La Comédie Humaine, Victorian Women Writers, Sanger Archive idr. http://philologic.uchicago.edu/

[29] http://humanities.uchicago.edu/orgs/ARTFL/

[30] http://dldc.lib.uchicago.edu/

[31] Charles M. COONEY et al., *Extending PhiloLogic*. April 2007. http://www.digitalhumanities.org/dh2007/abstracts/xhtml.xq?id=175

[32] William Y. ARMS, *Digital Libraries,* London 2000, str. 23 in 77. http://www.cs.cornell.edu/wya/DigLib/

narno polje, kjer se zadnjih nekaj let intenzivno srečujejo in delujejo z roko v roki humanistične vede in računalništvo, katerega začetki pa vendar sovpadajo s časom že omenjenega Bushevega memexa: namreč kmalu po koncu 2. svetovne vojne je italijanski jezuit p. Roberto Busa (1913–) dobil zamisel o orodju za iskanje po obsežnem korpusu besedil sv. Tomaža Akvinskega; projekt *Index Thomisticus* je trajal več kot 30 let, l. 1970 je delo izšlo v 56 knjigah, l. 1989 je sledila verzija na CD-ROMu, danes pa je prosto dostopna tudi spletna izdaja.[33] S pojavom svetovnega spleta je digitalna humanistika doživela pravi razmah, in sicer, kakor pišejo nekateri najvidnejši na tem področju, »zavoljo stalnega prizadevanja za uporabo informacijske tehnologije, ki naj osvetljuje človekove zapise, obenem pa naj to razumevanje človekovih zapisov vpliva na razvoj in uporabo informacijske tehnologije.«[34] Razmah digitalne humanistike obenem sovpada prav s povečano aktivnostjo na področju digitalne knjižnice, tako pri gradnji obsežnih digitalnih zbirk kakor tudi v smislu razvoja naprednih informacijsko-tehnoloških orodij.

Pregled obstoječih digitalnih knjižnic z besedilnimi dokumenti, ki so relevantne zlasti za raziskovalce humanističnih, pa tudi nekaterih drugih ved, pokaže, da te nastajajo večidel na obzorju štirih poglavitnih tipov publikacij in iz naslednjih razlogov:

1. *Primarni viri:* ker so mnogi primarni viri stari, redki in dragoceni ter je njihova dosegljivost omejena. S spletno objavo postanejo ti viri prosto dostopni tako strokovni kakor najširši javnosti in omogočajo neomejeno širjenje znanja; obenem v svoji primarni obliki ostanejo nedotaknjeni, digitalni medij pa – morda paradoksno – skrbi za ohranjanje virov za prihodnje rodove. Viri so lahko zgolj poskenirani, tako da se uporabniku na zaslonu prikazujejo slike strani primarnega vira in uporabnik lahko »lista« po njih. Kadar so viri opremljeni s prepisi in znanstvenim aparatom, imajo tovrstne znanstvenokritične izdaje poseben status, saj je vanje vloženo večidel dolgotrajno humanistično, deloma tudi tehnološko raziskovanje ter služijo poglobljenemu vpogledu v primarno gradivo.[35]

[33] http://www.corpusthomisticum.org/it/index.age

[34] Susan SCHREIBMAN, Ray SIEMENS, John UNSWORTH, The Digital Humanities and Humanities Computing: An introduction, v: SCHREIBMANN, S., SIEMENS, R., UNSWORTH, J. (ed): *A Companion to Digital Humanities*, Malden 2004, str. XXIII.

[35] Prim. diplomatični, kritični, fonetični prepis v znanstvenokritični izdaji Brižinskih spomenikov: http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/ ter Matija OGRIN (ur.), *Znanstvene izdaje in elektronski medij*: *razprave,* Ljubljana 2005.

2. *Periodične (zlasti znanstvene) publikacije:* ker na spletu objavljene periodične publikacije služijo širjenju znanja ter hitrejšemu, udobnejšemu (od doma, z delovnega mesta) in učinkovitejšemu dostopanju do informacij: orodja za avtomatsko opremljanje dokumentov s ključnimi besedami, za kategorizacijo dokumentov, za gručenje dokumentov glede na tematsko-problemsko podobnost, za raznotere vizualizacijske postopke ipd. omogočajo izpolnjevanje izrecno definiranih uporabnikovih potreb po informacijah in pospešujejo znanstveno-raziskovalno delo.
3. *Referenčne zbirke:* ker uporaba spletnih referenčnih zbirk, kakor so slovarji, leksikoni ali bibliografije, olajša in pospeši iskanje potrebnih informacij, hkrati pa omogoča analitične postopke, ki bi bili z uporabo tiskane izdaje nemogoči: zahtevno iskanje v primeru biografskega leksikona denimo omogoča iskanje tipa »Poišči mi vse zdravnike, ki so se ukvarjali tudi s pisateljevanjem v obdobju 1830–1860.«[36]
4. *Literarna besedila:* ker literarna besedila v elektronski obliki omogočajo lingvistično-analitične in literarno-stilistične postopke ter gradnjo referenčnih zbirk: slovarjev, pravopisa ipd.; uporabnik se običajno ne loti branja literarnega dela v elektronski obliki zavoljo literarnega doživetja in zadovoljstva. Vendar pa so e-izdaje literarnih del izjemno primerne za računalniško podprto lingvistično ter literarno-stilistično analizo: računalnik lahko obdela veliko količino podatkov v kratkem času, kar omogoča zanimive izsledke. Hkrati računalniški postopki omogočajo (pol)avtomatsko gradnjo slovarjev, tezavrov in drugih leksikalnih virov ali so podpora pri gradnji pravopisne zbirke.

Kljub raznovrstni produkciji digitalnih zbirk se vedno več pozornosti namenja koordiniranemu razvoju tehnologije za gradnjo, obdelavo in ohranjanje digitalnih virov. Digitalna knjižnica kot raziskovalna dejavnost, ki razvija napredno tehnologijo za svoje delovanje, lahko omogoča:

– ohranjanje in neomejeno razširjanje kulturne dediščine;
– inovativne pristope v znanstveno-raziskovalnem delu in izobraževalnem procesu;
– hitro diseminacijo znanja in pospešeno porajanje novega znanja;
– spodbujanje medsebojnega sodelovanja raziskovalcev v različnih oblikah iz raznih ved in raznih delov sveta.

[36] Prim. Oxford Dictionary of National Biography (ODNB, dostopen proti plačilu): http://www.oxforddnb.com/

»Tehnologija je, kolikor je uporabna, lahko v pomoč človeku v njegovi izjemni lastnosti, ki je ustvarjalni vpogled in ustvarjanje novega znanja,«[37] so zapisali v svojem poročilu udeleženci srečanja o razvoju digitalnih orodjih za humanistiko (*Summit on Digital Tools for the Humanities,* University of Virginia, 2005), povečini strokovnjaki s področij humanistike, družboslovja, informacijske znanosti in računalništva, ki so se zbrali z namenom, da bi povzeli dotlejšnja skupna prizadevanja v razvoju orodij za obdelavo besedil in začrtali pot naprej. Še nedavno so si strokovnjaki s področja računalništva in digitalne humanistike prizadevali za uveljavitev jezika XML kot standardnega zapisa za shranjevanje podatkov. Pristojne konference in drugi sestanki v tej raziskovalni sferi ter zlasti praksa zadnjih nekaj let kažejo, da je uporaba jezika XML in pridruženih standardov postala dejstvo in izhodišče za nadaljnji razvoj. Pobud za koordiniran razvoj in nujnost izmenljivosti podatkov, podobnih prej omenjenemu *Summitu,* je kar nekaj, med njimi tudi pobuda konzorcija *Cultural Heritage Language Technologies*,[38] v katerem so sodelovali predstavniki osmih ustanov iz štirih držav in ga je podprla mdr. tudi Evropska komisija in ki si je postavil bolj konkretno nalogo, namreč preučiti učinkovite načine uporabe tehnologij in metod s področij računalniškega jezikoslovja, procesiranja naravnega jezika in poizvedovalnih sistemov v okolju, kjer se študentje in raziskovalci ukvarjajo z grškimi, latinskimi in staronordijskimi besedili. Četudi je bil projekt specifično omejen, je v svojem poročilu poudaril pomen upoštevanja mednarodno sprejetih standardov, npr. EAGLES za standardizacijo korpusov, protokol OAI (*Open Archives Protocol*) za izmenjavo podatkov,[39] protokol SOAP (*Simple Object Access Protocol*) za izmenjavo sporočil, FRBR (*Functional Requirements for Bibliographic Records*),[40] EAD (*Encoded Archival*

[37] http://www.iath.virginia.edu/dtsummit/SummitText.pdf; Institute for Advanced Technology in the Humanities Univerze v Virginiji, kjer je sestanek potekal, je eden večjih centrov, ki se ukvarjajo z raziskovanjem in razvojem naprednih IT orodij za področje humanistike, in pod svojo streho združuje vrsto zanimivih projektov: The World of Dante, Dickinson Electronic Archives, Homer's Trojan Theatre, The Complete Writings and Pictures of Dante Gabriel Rossetti idr. http://jefferson.village.virginia.edu/

[38] http://www.chlt.org/

[39] Open Archives Initiative razvija in vzpodbuja standardizacijo z namenom interoperabilnosti, ki omogoča učinkovito diseminacijo digitalnih vsebin; izhodišče pobude sta prost dostop do vsebin in urejen sistem repozitorijev, kar je sčasoma preraslo v spodbujanje čim širšega prostega dostopa do digitalnih vsebin na področjih e-raziskovanja, e-izobraževanja in e-znanosti. http://www.openarchives.org/

[40] http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr.pdf; Prevod v slov. se glasi »Funkcionalne zahteve za bibliografske zapise«; gre za holistično pojmovanje dostopanja do informacij, za entitetno-relacijski model bibliografskih zapisov in v bistvu za konceptualni načrt hierarhije entitet in relacij med

Description),[41] TEI (*Text Encoded Initiative*)[42] ter CIDOC CRM (*Conceptual Reference Model*),[43] s pomočjo katerih si je potrebno prizadevati za usklajena načela uporabe metapodatkovnih modelov v okviru večjih ontoloških okolij muzejev, knjižnic in arhivov. Nenazadnje tudi dejavnost pristojnih teles Evropske zveze zadnjih nekaj let na področju informacijske družbe kaže, kako pomembno vlogo posveča razvoju digitalnih vsebin in orodij z namenom graditve enotnega evropskega digitalnega prostora in s tem krepitve skupne kulturne zavesti, civilizacijske pripadnosti in znanstvenega razvoja; ena od pobud je *i2010: Digital Library Initiative* z naslovom »S klikom miške do evropske kulturne in znanstvene dediščine« (Europe's Cultural and Scientific Heritage at a Click of a Mouse), katere poglavitni rezultat naj bi bila Evropska digitalna knjižnica, ki bi omogočala enoten dostop do raznovrstnega gradiva muzejev, arhivov in knjižnic iz vseh članic Evropske zveze.[44]

Sklep

Za knjižničarja Aleksandrijske knjižnice je veljalo, da si je želel zbrati, če bi le mogel, vse knjige obljudenega sveta, in da je, če je le videl ali slišal za knjigo, vredno študija, želel to knjigo tudi dobiti. In anekdota pravi, da če bi dandanašnji

---

njimi, ki bi zajemal načela bibliografskega opisa ne glede na posamezne katalogizacijske standarde. (prim. MAJA ŽUMER, Uporaba konceptualnega modela funkcionalne zahteve za bibliografske zapise (FZBZ) v praksi. V: STOPAR, K. (ur.): *60 let strokovnega združenja slovenskih knjižničarjev: spominski zbornik*. Ljubljana 2007, str. 105–112.

[41] Encoded Archival Description je standard v zapisu XML za označevanje ali opis lastnosti in zaloge zbirk v arhivih, muzejih, specialnih knjižnicah in rokopisnih repozitorijih na način, ki bi bil strojno berljiv in torej primeren za iskanje, vzdrževanje in izmenjavo podatkov. Razvija ga Library of Congress v sodelovanju s Society of American Archivists. http://www.loc.gov/ead/

[42] TEI Consortium (eds.), *TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*, Version 1.0. Last modified 28th October 2007. TEI Consortium. http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/ ; Text Encoding Initiative (TEI) je konzorcij, ki razvija in vzdržuje priporočila za metode označevanja strojno berljivih besedil zlasti na področju humanistike, družboslovja in jezikoslovja. Oznake TEI predstavljajo danes najpomembnejši način označevanja za spletno prezentacijo in ohranjanje besedil v raziskovalne in izobraževalne namene, na kar kaže tudi uporaba številnih projektov knjižnic, muzejev, založnikov ter posameznih raziskovalcev ali raziskovalnih skupin. http://www.tei-c.org/index.xml

[43] CIDOC CRM ali CIDOC Conceptual Reference Model razvija definicije in formalno strukturo za opisovanje implicitnih in eksplicitnih konceptov in odnosov, ki nastopajo v dokumentaciji kulturne dediščine; s tem si prizadeva za razvoj enotnega in razširljivega semantičnega okvirja, v katerega bo mogoče umestiti katero koli informacijo s področja kulturne dediščine, torej za skupni jezik strokovnjakov iz različnih ustanov s področja kulturne dediščine, tako muzejev, knjižnic ali arhivov, ki popisujejo svoje gradivo. http://cidoc.ics.forth.gr/

[44] http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/index_en.htm

vprašali bibliotekarja, kako velika naj bi bila njegova knjižnica, bi ta odgovoril: »Večja. In z možnostjo nadaljnje širitve.« Vprašanje je v sodobnem času nekoliko dvoumno, kajti z razvojem svetovnega spleta in čedalje širše zagotovljene infrastrukturne podpore je v resnici potreben razmislek, ali je navedeni odgovor našega bibliotekarja v smislu polnjenja knjižničnih polic upravičen oz. kako se temu odgovoru po drugi strani smiselno približuje pravzaprav neomejeni prostor digitalne knjižnice. Tradicionalna funkcija knjižnice je, da svojim uporabnikom posreduje informacije, ki omogočajo nova spoznanja, novo znanje. Digitalna knjižnica posreduje informacije v digitalni obliki, in sicer na način, ki omogoča hitrejši dostop do informacij, nove vpoglede v obstoječa dejstva ter obenem ohranjanje kulturne dediščine.[45]

Da bi mogla digitalna knjižnica kar najbolje odgovoriti na potrebe svojih uporabnikov, se mora razvijati tudi kot samostojno raziskovalno področje, ki bo razvijalo potrebna orodja za svoje učinkovito delovanje. Področji jezikovnih tehnologij in besedilnega rudarjenja sta pomembni za razvoj in izpopolnjevanje teh možnosti, saj širita možnosti podpore poizvedovalnemu sistemu kot srčiki digitalne knjižnice, ki more uporabnika privesti do želene informacije, včasih pa tudi do povsem nepričakovanih odkritij. Čeravno natančnost orodij za avtomatsko obdelavo in luščenje podatkov ni vedno popolna in je pogosto potrebno dodatno človeško delo za natančen končni rezultat, razvoj teh postopkov v primerih nekaterih številčno velikih jezikov kaže, da se izpopolnjujejo in s svojimi vedno boljšimi rezultati vabijo v nadaljnje raziskave. Kljub temu, da določena orodja za računalniško obdelavo slovenskih besedil sicer obstajajo, imamo vendar v primeri z nekaterimi drugimi jeziki na tem področju še precej razvojnih možnosti. Digitalna knjižnica predstavlja ustrezno okolje za razvoj, ki poteka v zanimivem sožitju

[45] Pri čemer ni zanemarljiv tudi ekonomski vidik, za katerega temeljit razmislek na tem mestu sicer ni dovolj prostora, vendar velja omeniti zgolj pomenljive podatke evalvacijske študije stroškov v primeru projekta digitalne knjižnice Virginia Historical Inventory (VHI), ki obsega zbirko fotografij, zemljevidov in poročil, ki dokumentirajo arhitekturno, kulturno in rodbinsko zgodovino več tisoč zgradb iz 18. in 19. st. v skupnosti s področja Virginije (http://ajax.lva.lib.va.us/F/?func=file&file_name=find-b-clas15&local_base=clas15). Študija je pokazala, da so bili začetni stroški za postavitev digitalne knjižnice (digitalizacija slikovnega in besedilnega gradiva ter ostali potrebni postopki) sicer zelo visoki, vendar pa je primerjava cene uporabe digitalne enote in fizične enote gradiva v trimesečnem obdobju pokazala, da je ustanova z odločitvijo za digitalno knjižnico celo precej prihranila, pri čemer se prihranek dolgoročno še povečuje. (Za natančne podatke prim.: Sam BYRD et al., Cost/Benefit Analysis for Digital Library Projects: the Virginia Historical Inventory Project (VHI). *The Bottom Line: Managing Library Finances*, 2001, vol. 14, issue 2, 65–75. http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewContentItem. do;jsessionid= BE83578F8E34913F15CC89DC265FA22F?contentType=Article&hdAction=lnkpdf&contentId=860775

tehnike in humanistike in v katerem more tehnološki napredek prispevati k humanistični akribiji; kjer tehnika človeku pomaga odkrivati sledi, ki mu jih je zapustila njegova ustvarjalna dediščina, v katere bistvu je ujeta življenjska raznolikost in duhovno bogastvo, ali, z besedami vélikega pesnika, »vse to, kar se v vesolju razlistuje«.[46]

[46] Alighieri DANTE, prevedel Andrej Capuder, *Božanska komedija,* Trst 1991, str. 644.

Milan Osrajnik

ČIP IZ PHAISTOSA, DAIDALOS

Čip iz Phaistosa, 1980
tuš na kamnu, ∅ = 11 cm

Razstavljeno, objavljeno:

1. Verbo-voko-vizuelno u Jugoslaviji 1950–1980, Muzej savremene umetnosti, Beograd, april 1982, razstava, katalog
2. Problemi, XXI,3, 1983, risba s tušem
3. Slovenska vizualna in konkretna poezija 1965–2001, Bežigrajska galerija, 2002, razstava, katalog

Slika 1. ***Čip iz Phaistosa, 1980***

Za materialno osnovo zapisa je bil izbran kamen, ker vsebuje podobno kot glina, silicij, ki je osnova za izdelavo čipov, na simbolni ravni pa lahko evocira vse od *kamna modrosti* do *kamene dobe*. V skladu z zamislijo je bila izbrana tudi njegova oblika.

Zapis poteka od sredine ene strani kamna v obliki dvojne spirale do sredine druge strani kamna. Zapis je v črni in rdeči barvi. S črnim tušem so zapisane 6-bitne kode navadne abecede in števil od 0 do 9, z rdečim pa so v običajni in Łukasiewiczevi simbolni obliki izpisana stavčno-logična vezja, izpeljana iz Boolove algebre in veljavna tudi v algebri stikal.

Samo poimenovanje tako popisanega kamna naj bi vzpostavilo pomensko povezavo med vsem, kar označuje beseda *ČIP* v elektroniki in tehniki z vsemi družbenimi implikacijami ter tem, kar označuje muzejski predmet *Disk iz Fajsta* v kulturni zgodovini in še posebej v zgodovini pisav, s tem pa tudi bibliotek.

Daidalos, 1980
kolaž, 29,7 × 42 cm

Objavljeno:
Problemi, XXI,3, 1983

Labirint ni vraščen ali vrisan v zemljo, ni vklesan v skalo in ni vkopan v zemljo. Vpleten je v zvezdnato črnino neba severne nebesne poloble. Ta praznina ga nosi, obdaja in vanj sega.

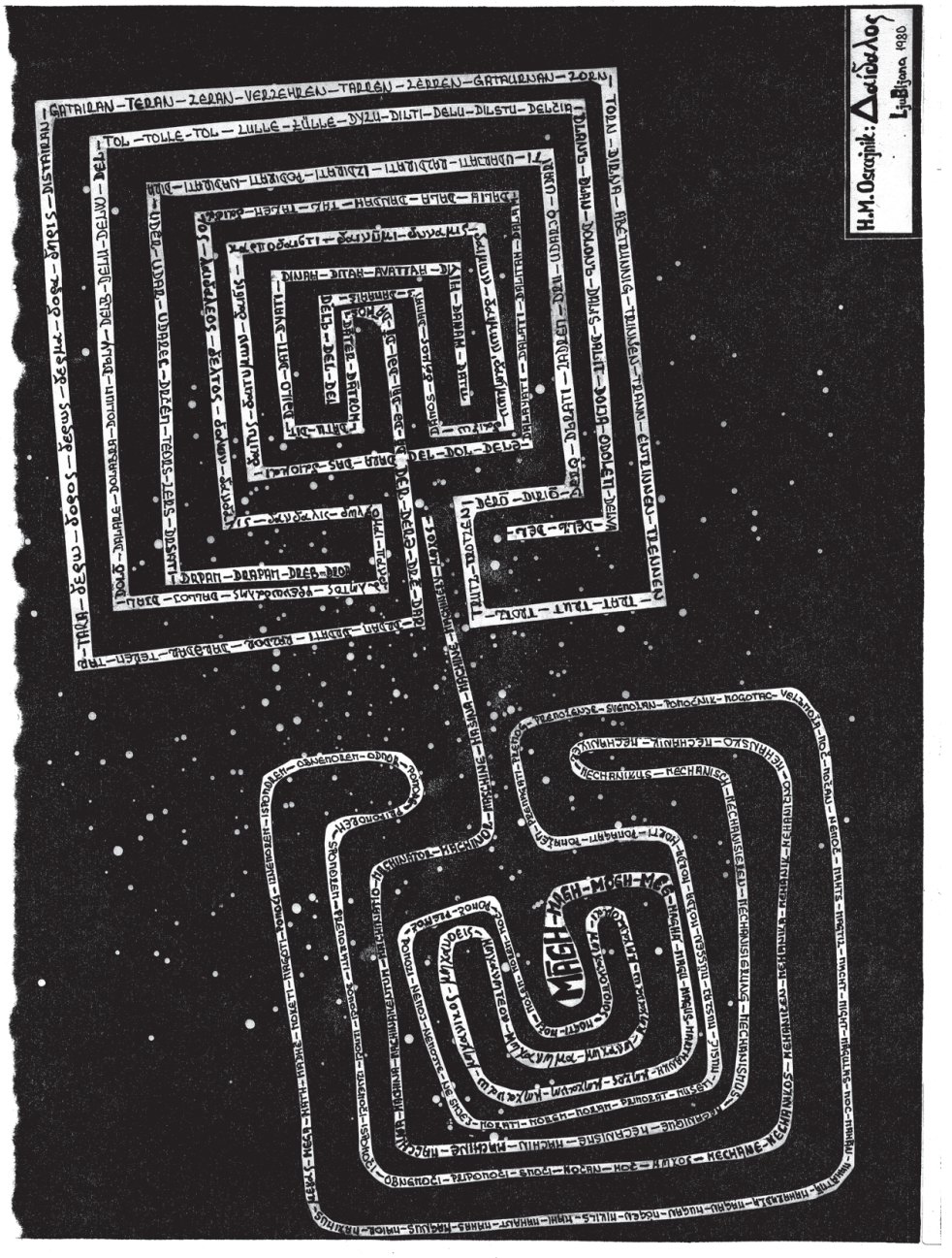
Labirintska mreža besed, izpeljana in stkana iz korenskega jedra indoevropskih jezikov, ki označuje *cepljenje*, *delitev*, *delo* itd., izhaja iz križne sredine konstrukcije.

Tam, kjer lahko vodi pot v sredino in iz nje, ostajajajo tema, zvezde in praznina. Pot skozi labirint je glede nanj podana simetrično v rahlo zaobljeni obliki izreza osnovnega kvadrata. Nanizana je z besedami, ki se prepletajo skozi prostore pomenov od *mehanika* do korenskega jedra besed, ki označuje pojem *moč*.

Tukaj je hkrati tudi konec prve polovice poti, poti navznoter, je točka obrata in je začetek poti navzven – sredina labirinta. Točka obrata in pot navzven nista popisani.

Tako ta izpostavljena pot, izločena kot metoda, pot *mašine in moči*, s svojim napredovanjem sočasno gradi *zid delitve* – labirint – s tem, da razločuje, deli, cepi.

Mreža, vpeta v nebo, pa se vzpostavlja kot oblika združevanja, prostor sredinjenja, čas osredotočenosti, polarnosti.

Slika 2. ***Daidalos, 1980***

CHIP FROM PHAISTOS, DAIDALOS

Chip from Phaistos, 1980
India ink on stone surface, ∅ = 11 cm

Exhibited, published:
1. Verbal-vocal-visual in Yugoslavia 1950–1980. Muzej savremene umetnosti (Contemporary Art Museum), Beograd, April 1982. Exhibition, catalog
2. Problemi, XXI,3, 1983, pen and ink drawing
3. Slovenian Visual and Concrete Poetry 1965–2001. Bežigrajska galerija, 2002, exhibition, catalog

The chosen material basis of the inscription was a stone because it contains, just like clay, silicon, the basic input for chip production. On a symbolic level it can evoke anything from the *philosopher's stone* to the *Stone Age*. Its shape was chosen accordingly.

The inscription runs from the central point on one side of the stone, in the form of a double spiral to the central point of the other side of the stone. The inscription is in red and black. India ink was used to inscribe 6 bit codes of the ordinary alphabet and numbers from 0 to 9, while red ink was used for the inscription, in the usual and in the Lukasiewicz symbolic form, of the sentence-logic circuits, derived from Boolean algebra and valid also for switch algebra. The title given to this stone ought to establish a conceptive link between everything that the term CHIP represents in electronics and technology, with all its social implications, and that which is represented by the museum object known as *the Festos Disc* relating to cultural history and in particular to the history of writing, implicitly also libraries.

Daidalos, 1980
Collage, 29,7 × 42 cm

Published:
Problemi, XXI,3, 1983

A labyrinth is not rooted or designed in soil, it is not hewed in rock and it is not dug into soil. It is intertwined with the starry blackness of space in the northern hemisphere. This void carries the labyrinth, envelops it and penetrates it. A labyrinthian web of words, derived and woven from the root core of Indo-Euro-

pean languages, denotes *breaking down, division, work,* etc., and arises from the midpoint of intersecting lines in the construction.

The path may lead to the center and from it but what remains are darkness, stars and emptiness. The path through the labyrinth moves symmetrically in a slightly rounded cutout of the basic square.

The path is made up of strings of words that are interwoven and move through spaces of meaning from *mechanics* to the root core of the word that denotes the concept of *force.*

This is also the end of the first half of the path leading inwards, and it is the turning point and the beginning of the path leading outwards, i.e. this is the center of the labyrinth. The turning point and the outward path are not outlined.

Thus the exposed path, discarded as a method, the path of the *machine and force,* with its progress is at the same time building *a wall of division* – a labyrinth – because it separates, divides, splits.

The suspended celestial web is emerging as a form of unification, as a space for consolidation, as a time for concentration and polarity.

ISBN 978-961-6242-92-9

SEDEMDESET LET
BIBLIOTEKE SAZU

Izdala in založila
Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Oblikovanje in prelom
Kazimir Rapoša

Tisk
Littera picta d. o. o.

Ljubljana
2008